APPENDIX

TO

THE EIGHTH ADHYAYA (Chapter)

OF

SIDDHA-HEMA-SABDĀNUSĀSANA

(HEMACANDRA'S PRAKRIT GRAMMAR)

परिशिष्टम् ।

आचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितस्य

सिद्धहेमचन्द्राभिधस्य शब्दानुशासनस्य

ॐ[1] ॥ अथ प्राकृतम् ॥ १ ॥

अथशब्द[2] आनन्तर्यार्थोऽधिकारार्थश्च ॥ प्रकृतिः संस्कृतम् । तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम् । संस्कृतानन्तरं प्राकृतमधिक्रियते ॥ संस्कृतानन्तरं च प्राकृतस्य[3]ानुशासनं सिद्धसाध्यमानभेदसंस्कृतयोनेरेव[4] तस्य लक्षणं न देश्यस्य इति ज्ञापनार्थम् । संस्कृतसमं तु संस्कृतलक्षणेनैव गतार्थम् । प्राकृते च प्रकृतिप्रत्ययलिङ्गकारकसमाससंज्ञादयः संस्कृतवद् वेदितव्याः ॥ लोकाद् इति च वर्तते । तेन ऋ-ॠ-ऌ-ॡ-ऐ-औ-ङ-ञ-श-ष-विसर्जनीय-प्लुत-वर्ज्यो[5] वर्णसमाम्नायो लोकाद् अवगन्तव्यः । ङ-ञौ स्ववर्ग्य[6]संयुक्तौ भवत एव । ऐदौतौ च केषांचित् । कैतवम् । कैअवं ॥ सौन्दर्यम् । सौअरिअं[7] ॥ कौरवाः । कौरवा ॥ तथा[8] अस्वरं व्यञ्जनं द्विवचनं चतुर्थीबहुवचनं च न भवति ॥

बहुलम् ॥ २ ॥

बहुलम् इत्यधिकृतं वेदितव्यम् आ शास्त्रपरिसमाप्तेः ॥ ततश्च । क्वचित् प्रवृत्तिः क्वचिद् अप्रवृत्तिः क्वचिद् विभाषा क्वचिद् अन्यदेव भवति । तच्च यथास्थानं दर्शयिष्यामः ॥

आर्षम् ॥ ३ ॥

ऋषीणाम् इदम् आर्षम् । आर्षं प्राकृतं बहुलं भवति । तदपि यथास्थानं दर्शयिष्यामः । आर्षे हि सर्वे विधयो विकल्प्यन्ते ॥

दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥ ४ ॥

वृत्तौ समासे स्वराणां दीर्घह्रस्वौ बहुलं भवतः । मिथः परस्परम् ॥ तत्र ह्रस्वस्य दीर्घः ॥ अन्तर्वेदिः । अन्ता-वेई ॥ सप्तविंशतिः । सत्ता-

---

१ P ॐ नमः सिद्धेभ्यः. २ B °रं प्रा°. ३ A प्राकृतानु°. ४ B योनेरिव. ५ B °ज्यौं. ६ PB °वर्ग°. ७ AB सौअ°. ८ B °या च स°.

वीसा ॥ क्वचिन्न भवति । जुवइ अणो ॥ क्वचिद् विकल्पः । वारी-मई वारि-मई ॥ भुजयन्त्रम् । भुआ-यन्तं भुअ-यन्तं ॥ पतिगृहम् । पई-हरं पइ-हरं ॥ वेलू वणं वेलु-वणं ॥ दीर्घस्य ह्रस्व । निअम्बसिलै-खलिअ-वीइ-मालस्स ॥ क्वचिद् विकल्प । जउँण-यडं जउँणा-यडं । नइ-सोत्तं नई-सोत्तं । गौरि-हरं गौरी हरं । वहु-मुहं वहू-मुहं ॥

पदयोः संधिर्वा ॥ ५ ॥

सस्कृतोक्त संधि. सर्व. प्राकृते पदयोर्व्यवस्थितविभाषया भवति ॥ वासेसी वास इसी । विसमायवो विसम-आयवो । दहि ईसरो दही-सरो । साऊअयं साउ-उअय ॥ पदयोरिति किम् । पाओ । पई । वेच्छाओ । मुद्धाइ । मुद्धाए । महइ । महए ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् एकपदेपि । काहिइ काही । बिइओ बीओ ॥

न युवर्णस्यास्वे ॥ ६ ॥

इवर्णस्य उवर्णस्य च अस्वे वर्णे परे संधिर्न भवति ॥ न वेरि-वग्गे वि अवयासो ॥ वन्दामि अज्ज-वइरं ।

दणुइन्द रुहिर-लित्तो सहइ वइन्दो नह-प्पहावलि-अरुणो ।
सझा-वहु अवऊढो णव वारिहरो व्व विज्जुला पडिभिन्नो ॥

युवर्णस्येति किम् ।

गूढोअर-तामरसाणुसारिणी भमर पन्ति व्व ॥

अस्व इति किम् । पुहवीसो ॥

एदोतोः स्वरे ॥ ७ ॥

एकार-ओकारयो स्वरे परे संधिर्न भवति ॥

वहुआइ नहुल्लिहणे आबन्धन्तीऍ कञ्चुअं अङ्गे ।
मयरद्धय सर धोरणि-धारा-छेअ व्व दीसन्ति ॥ १ ॥

१ B °र । वेणुवन । वेलू°. २ A °ल अस° ३ B गोरिहर. ४ B गौरीहर. ५ A दत्था°. ६ B छेउ व्व

उवमासु अपज्जत्तेभ-कलभ-दन्तावहासमूरुजुअं ।
तं चेत्रै मैलिअ निम-दण्ड विरसमालक्खिमो एण्हि ॥ २ ॥

अहो अच्छरिअ ॥ एदोतोरिति किम् ।

अत्थालोअण तरला इअर-कईणं भमन्ति बुद्धीओ ।
अत्थं चेअ निरारम्भमेन्ति हिअयं कइन्दाणं ॥ ३ ॥

स्वरस्योद्वृत्ते ॥ ८ ॥

व्यञ्जनसपृक्तः स्वरो व्यञ्जने लुप्ते योऽवशिष्यते स उद्वृत्त इहोच्यते । स्वरस्य उद्वृत्ते स्वरे परे संधिर्न भवति ॥

विससिज्जन्त महा-पसु दंसण सभम परोप्परारूढा ।
गयणे च्चिअ गन्ध-उडिं कुणन्ति तुह कउल-णारीओ ॥ १ ॥

निसा-अरो । निसि-अरो । रयणी-अरो । मणुअत्तं ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्प । कुम्भ-आरो कुम्भारो । सु-उरिसो सूरिसो ॥ क्वचित् संधिरेव । सालाहणो । चक्काओ ॥ अत एव प्रतिषेधात् समासेपि स्वरस्य संधौ भिन्नपदत्वम् ॥

त्यादेः ॥ ९ ॥

तिबादीनां स्वरस्य स्वरे परे संधिर्न भवति ॥ भवति इह । होइ इह ॥

लुक् ॥ १० ॥

स्वरस्य स्वरे परे बहुलं लुग् भवति ॥ त्रिदशेश । तिअसीसो । निःश्वासोच्छ्वासौ । नीसासूसासा ॥

अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ ११ ॥

शब्दानां यद् अन्त्यव्यञ्जनं तस्य लुग् भवति ॥ जाव । ताव । जसो । तमो । जम्मो ॥ समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षायाम् अन्त्यत्वम् अनन्त्यत्वं च । तेनोभयमपि भवति । सद्भिक्षु । सभिक्खू ॥ सज्जन । सज्जणो ॥ एतद्गुणा । एअ गुणा ॥ तद्गुणा । तग्गुणा ॥

---

१ B चेअ २ A मिलिअ. ३ B °अ उ चिअ ४ B °मामेति ५ B °यणिअ°. ६ B सभिक्खु ७ B सजणो.

न श्रदुदोः ॥ १२ ॥

श्रद् उद् इत्येतयोरन्त्य[1]व्यञ्जनस्य लुग् न भवति ॥ सद्दहिअं । सद्धा । उग्गय । उन्नय ॥

निर्दुरोर्वा ॥ १३ ॥

निर् दुर् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य वा लुग्[2] भवति ॥ निस्सहं नीसहं । दुस्सहो दूसहो । दुक्खिओ दुहिओ ॥

स्वरेन्तरश्च ॥ १४ ॥

अन्तरो निर्दुरोश्चान्त्यव्यञ्जनस्य स्वरे परे लुग् न भवति ॥ अन्तरप्पा ॥ निरन्तर । निरवसेस ॥ दुरुत्तर । दुरवगाह ॥ कचिद् भवत्यपि । अन्तोवरि[3] ॥

स्त्रियामादविद्युतः ॥ १५ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्य शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य आत्वं भवति विद्यु[4]च्छब्दं वर्जयित्वा । लुगपवादः ॥ सरित् । सरिआ ॥ प्रतिपद् । पाडिवआ ॥ संपद् । संपआ ॥ बहुलाधिकाराद् ईषत्स्पृष्टतरयश्रुतिरपि । सरिया । पाडिवया[5] । संपया ॥ अविद्युत इति किम् । विज्जू ॥

रो रा[6] ॥ १६ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्यान्त्यस्य रेफस्य रा इत्यादेशो भवति । आत्वापवादः ॥ गिरा । धुरा । पुरा ॥

क्षुधो हा ॥ १७ ॥

क्षुध्शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हादेशो भवति ॥ छुहा ॥

शरदादेरत् ॥ १८ ॥

शरदादेरन्त्यव्यञ्जनस्य अत् भवति ॥ शरद् । सरओ ॥ भिषक् । भिसओ ॥

---

१ P °न्त्यस्य व्य° २ A लुग् न भवति ३ B °वरिं । ४ P द्युत व° ५ A पडि° ६ A रा

दिक्-प्रावृषोः सः ॥ १९ ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो भवति ॥ दिसा । पाउसो ॥

आयुरप्सरसोर्वा ॥ २० ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो वा भवति ॥ दीहाउसो दीहाऊ । अच्छरसा अच्छरा ॥

ककुभो हः ॥ २१ ॥

ककुभ्शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हो भवति ॥ कउहा ॥

धनुषो वा ॥ २२ ॥

धनुःशब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हो वा भवति ॥ धणुहं धणू ॥

मोनुस्वारः ॥ २३ ॥

अन्त्यमकारस्यानुस्वारो भवति ॥ जलं फलं वच्छं गिरिं पेच्छ ॥ क्वचिद् अनन्त्यस्यापि । वणम्मि । वणंमि ॥

वा स्वरे मश्च ॥ २४ ॥

अन्त्यमकारस्य स्वरे परेनुस्वारो वा भवति । पक्षे लुगपवादो मस्य मकारश्च भवति ॥ वन्दे उसमं अजिअं । उसममजिअं च वन्दे ॥ बहुलाधिकाराद् अन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः ॥ साक्षात् । सक्खं ॥ यत् । जं ॥ तत् । तं ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ पृथक् । पिहं ॥ सम्यक् । सम्मं ॥ इहं । इहयं । आलेट्ठुअं इत्यादि ॥

ङ-ञ-ण-नो व्यञ्जने ॥ २५ ॥

ङ ञ ण न इत्येतेषां स्थाने व्यञ्जने परे अनुस्वारो भवति ॥ ङ । पङ्क्तिः । पंती ॥ पराङ्मुखः । परंमुहो ॥ ञ । कञ्चुकः । कंचुओ ॥ लाञ्छनम् । लंछणं ॥ ण । षण्मुखः । छंमुहो ॥ उत्कण्ठा । उक्कंठा ॥ न । सन्ध्या । संझा ॥ विन्ध्यः । विंझो ॥

वक्रादावन्तः ॥ २६ ॥

वक्रादिषु यथादर्शनं प्रथमादेः स्वरस्य अन्त आगमरूपोनुस्वारो

---

१ P आलेट्ठुअ. २ B इत्येषां. ३ A अन्ते वा.

भवति ॥ वक । तस । अंसु[1] । मंसू[2] । पुछ । गुछ । मुढा । पसू । बुध । ककोडो । कुपल । दसण । विंछिओ । गिंठी । मजारो । एष्वाद्यस्य[3] । वयसो । मणसी[4] । मणसिणी[5] । मणसिला । पडसुआ । एषु द्वितीयस्य ॥ अवरिं । अणिउँतय । अइमुतय । अनयोस्तृतीयस्य ॥ वक्र । त्र्यस्र । अश्रु । श्मश्रु । पुच्छ । गुच्छ । मूर्द्धन् । पर्शु । बुध्न । कर्कोट । कुड्मल[6] । दर्शन । वृश्चिक । गृष्टि । मार्जार । वयस्य । मनस्विन् । मनस्विनी । मन शिला[7] । प्रतिश्रुत् । उपरि । अतिमुक्तक । इत्यादि ॥ क्वचिच्छन्दः[8] पूरणेपि । देव-नाग-सुवण्ण ॥ क्वचिन्न भवति । गिट्ठी । मज्जारो । मणसिला । मणासिला ॥ आर्षे ॥ मणोसिला । अइमुत्तय ॥

क्त्वा स्यादेर्ण-स्वोर्वा ॥ २७ ॥

क्त्वाया स्यादीनां च यौ णसू तयोरनुस्वारोन्तो वा भवति ॥ क्त्वा । काऊण काऊणं । काउआण काउआणं ॥ स्यादि । वच्छेण वच्छेणं । वच्छेसु वच्छेसुं ॥ णस्वोरिति किम् । करिअ । अग्गिणो ॥

विंशत्यादेर्लुक् ॥ २८ ॥

विंशत्यादीनाम् अनुस्वारस्य लुग् भवति । विंशति । वीसा ॥ त्रिंशत् । तीसा ॥ संस्कृतम् । सक्कयं ॥ संस्कार । सक्कारो इत्यादि ॥

मांसादेर्वा[9] ॥ २९ ॥

मांसादीनामनुस्वारस्य लुग् वा भवति । मासं मंसं । मासलं मंसलं । कासं कंसं । पासू[11] पंसू । कह कहं । एव एवं । नूण नूणं । इआणि इआणिं । दाणि दाणिं । किं करेमि किं करेमि । समुह संमुहं । केसुअं किंसुअं[10] । सीहो सिंघो ॥ मांस । मांसल । कांस्य । पांसु । कथम् । एवम् । नूनम् । इदानीम्[12] । किम् । संमुख । किंशुक । सिंह । इत्यादि ॥

---

१ B असू, A असू २ A मसू ३ B °दस्यासीत् ४ P माणसी ५ P माण° ६ B कुड्मल ७ A मन सिला ८ P °च्छन्दस पू° ९ B मांसादेर° १० B किसुअ ११ A पाशु १२ A adds दाणिं after इदानीम्

वर्गेन्त्यो वा ॥ ३० ॥

अनुस्वारस्य वर्गे परे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यान्त्यो वा भवति ॥ पङ्को पंको । सङ्खो संखो । अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं । कञ्चुओ कंचुओ । लञ्छणं लंछणं । अञ्जिअं अंजिअं । सञ्झा संझा । कण्टओ कंटओ । उक्कण्ठा । उकंठा । कण्डं कडं । सण्ढो संढो । अन्तरं अंतरं । पन्थो पंथो । चन्दो चंदो । बन्धवो बंधवो । कम्पइ कंपइ । वम्फइ वंफइ । कलम्बो कलंबो । आरम्भो आरंभो ॥ वर्ग इति किम् । संसओ । संहरइ ॥ नित्यमिच्छन्त्यन्ये ॥

प्रावृट्-शरत्तरणयः पुंसि ॥ ३१ ॥

प्रावृष् शरद् तरणि इत्येते शब्दाः पुंसि पुल्लिङ्गे प्रयोक्तव्याः ॥ पाउसो । सरओ । एस तरणी ॥ तरणिशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वेन नियमार्थमुपादानम् ॥

स्नमदाम-शिरो-नभः ॥ ३२ ॥

दामन्शिरस्नभस्वर्जितं सकारान्तं नकारान्तं च शब्दरूपं पुंसि प्रयोक्तव्यम् ॥ सान्तम् । जसो । पओ । तमो । तेओ । उरो ॥ नान्तम् । जम्मो नम्मो । मम्मो ॥ अदामशिरोनभ इति किम् । दामं । सिरं । नहं ॥ यच्च सेयं वयं सुमणं सम्मं चम्ममिति दृश्यते तद् बहुलाधिकारात् ॥

वाक्ष्यर्थ-वचनाद्याः ॥ ३३ ॥

अक्षिपर्याया वचनादयश्च शब्दाः पुंसि वा प्रयोक्तव्याः ॥ अक्ष्यर्थाः । अज्ज वि सा सवइ ते अच्छी । नच्चावियाइं तेणम्ह अच्छीइं ॥ अञ्जल्यादिपाठादक्षिशब्दः स्त्रीलिङ्गेपि । एसा अच्छी । चक्खू चक्खूइं । नयणा नयणाइं । लोअणा लोअणाइं ॥ वचनादि । वयणा वयणाइं । विज्जुणा विज्जूए । कुलो कुलं । छन्दो छन्दं ।

१ PB °वृट् श°. २ A सान्त ३ A नान्त . ४ A °अक्ष्यर्थ ५ B °नादि ६ B विज्जुए

माहप्पो माहप्प । दुक्खा दुक्खाइ ॥ भायणा भायणाइ । इत्यादि । इति वचनादय ॥ नेत्ता नेत्ताइ । कमला कमलाइ इत्यादि तु संस्कृत वदेव सिद्धम् ॥

गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ ३४ ॥

गुणादय क्लीबे वा प्रयोक्तव्या ॥ गुणाइ गुणा । विहवेहिँ गुणाइँ मग्गन्ति । देवाणि देवा । बिन्दूइ बिन्दुणो । खग्ग खग्गो । मण्डलग्ग मण्डलग्गो । कररुह कररुहो । रुक्खाइ रुक्खा । इत्यादि । इति गुणादय ॥

वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ ३५ ॥

इमान्ता अञ्जल्यादयश्च शब्दा स्त्रियां वा प्रयोक्तव्या ॥ एसा गरिमा एस गरिमा । एसा महिमा एस महिमा । एसा निल्लज्जिमा एस निल्लज्जिमा । एसा धुत्तिमा एस धुत्तिमा ॥ अञ्जल्यादि । एसा अञ्जली एस अञ्जली । पिट्ठी पिट्ठ । पृष्ठमित्वे कृते स्त्रियामेवेत्यन्ये ॥ अच्छी अच्छि । पण्हा पण्हो । चोरिआ चोरिअ । एव कुच्छी । बली । निही । विही । रस्सी । गण्ठी । इत्यञ्जल्यादय ॥ गड्डा गड्डो इति तु संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥ इमेति तन्त्रेण त्वादेशस्य डिमा इत्यस्य पृथ्व्यादीम्नश्च संग्रह । त्वादेशस्य स्त्रीत्वमेवेच्छन्त्येके ॥

बाहोरात् ॥ ३६ ॥

बाहुशब्दस्य स्त्रियामाकारोन्तादेशो भवति ॥ बाहाए जेण धरिओ एक्काए ॥ स्त्रियामित्येव । वामेअरो बाहू ॥

अतो डो विसर्गस्य ॥ ३७ ॥

संस्कृतलक्षणोत्पन्नस्यात परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशो भवति ॥ सर्वत । सव्वओ ॥ पुरत । पुरओ ॥ अग्रत । अग्गओ ॥ मार्गत । मग्गओ ॥ एव सिद्धावस्थापेक्षया । भवत । भवओ ॥ भवन्त । भवन्तो ॥ सन्त । सन्तो ॥ कुत । कुदो ॥

१ BP °त्थादि व° २ A °त्वादि व° ३ P °माई दे° ४ B °च्छन्त्यन्ये

निर्प्रती ओत्परी माल्य-स्थोर्वा ॥ ३८ ॥

निर् प्रति इत्येतौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे यथासंख्यम् ओत् परि इत्येवंरूपौ वा भवत । अभेदनिर्देश सर्वादेशार्थ ॥ ओमालं । निम्मल्लं । ओमालयं वहइ । परिट्ठा पइट्ठा । परिट्ठिअं पइट्ठिअं ॥

आदेः ॥ ३९ ॥

आदेरित्यधिकार कगचज° [१.१७७] इत्यादिसूत्रात् प्रागविशेषे वेदितव्य. ॥

त्यदाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् ॥ ४० ॥

त्यदादेरव्ययाच्च परस्य तयोरेव त्यदाद्यव्यययोरादे स्वरस्य बहुलं लुग् भवति ॥ अम्हेत्थ अम्हे एत्थ । जइमा जइ इमा । जइहं जइ अहं ॥

पदादपेर्वा ॥ ४१ ॥

पदात् परस्य अपेरव्ययस्यादेर्लुग् वा भवति ॥ तं पि तमवि । किं पि किमवि । केण वि । केणावि । कहं पि कहमवि ॥

इतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥ ४२ ॥

पदात् परस्य इतेरादेर्लुग् भवति स्वरात् परश्च तकारो द्विर्भवति ॥ किं ति । जं ति । दिट्ठं ति । न जुत्तं ति ॥ स्वरात् । तह त्ति । झ त्ति । पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥ पदादित्येव । इअ विञ्झ-गुहा-निलयाए ॥

लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥ ४३ ॥

प्राकृतलक्षणवशाल्लुप्ता याशा उपरि अधो वा येषां शकारषकारसकाराणां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ शस्य यलोपे । पश्यति । पासइ ॥ कश्यप । कासवो ॥ आवश्यकं । आवासयं ॥ रलोपे । विश्राम्यति वीसमइ ॥ विश्राम । वीसामो ॥ मिश्रम् । मीसं ॥ संस्पर्श । संफासो ॥ वलोपे । अश्व. । आसो ॥ विश्वसिति । वीससइ ॥ विश्वास । वी-

१ A नि प्र°. २ B त्रल°. ३ B प्राग् वि°. ४ A तदा°. ५ A °इ अह ६ A तमवि । केण वि कहं पि. ७ B परस्य ८ A संफास. ९ A विश्वसति.

सासो । शलोपे । दुश्शासनं[1] । दूसासणो ॥ मनःशिला । मणोसिला[2] ॥
षस्य यलोपे । शिष्य सीसो ॥ पुष्य । पूसो ॥ मनुष्य । मणूसो ॥
रलोपे । कर्षक । कासओ । वर्षा[3] । वासा ॥ वर्ष । वासो ॥ वलोपे ।
विष्वाण । वीसाणो ॥ विष्वक् । वीसु ॥ षलोपे । निष्षिक्त । नीसित्तो ॥ सस्य यलोपे । सस्यम् । सास ॥ कस्यचित् । कासइ ॥
रलोपे । उस्र[4] । ऊसो ॥ विस्रम्भ । वीसम्भो[5] ॥ वलोपे । विकस्वर ।
विकासरो ॥ निःस्वं[6] । नीसो ॥ सलोपे । निस्सह । नीसहो ॥ न
दीर्घानुस्वारात् [२ ९२] इति प्रतिषेधात् सर्वत्र अनादौ शेषादेशयो-
र्द्वित्वम् [२.८९] इति द्वित्वाभाव ॥

अतः समृद्ध्यादौ वा ॥ ४४ ॥

समृद्धि इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरकारस्य दीर्घो[7] वा भवति । सामिद्धी
समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । पायड । पयड । पाडिवआ पडिवआ ।
पासुत्तो । पसुत्तो । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी । सारिच्छो सरिच्छो ।
माणसी मणसी । माणसिणी मणसिणी । आहिआई अहिआई ।
पारोहो परोहो । पावासू पवासू । पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी[8] ॥ समृद्धि ।
प्रसिद्धि । प्रकट । प्रतिपत् । प्रसुप्त । प्रतिसिद्धि । सदृक्ष । मनस्विन्[9] ।
मनस्विनी । अभियाति । प्ररोह । प्रवासिन् । प्रतिस्पर्द्धिन ॥ आकृति-
गणोऽयम् । तेन । अस्पर्श । आफंसो ॥ परकीयम् । पारकेर । पारक्क ॥
प्रवचनम् । पावयण ॥ चतुरन्तम् । चाउरन्त इत्याद्यपि भवति ॥

दक्षिणे हे ॥ ४५ ॥

दक्षिणशब्दे आदेरतो हे परे दीर्घो भवति ॥ दाहिणो ॥ ह इति
किम् । दक्खिणो ॥

इः स्वप्नादौ ॥ ४६ ॥

स्वप्न इत्येवमादिषु आदेरस्य इत्व भवति ॥ सिविणो । सिमिणो ॥
आर्षे उकारोऽपि । सुमिणो । ईसि । वेडिसो । विलिअ । विअण ।

---

१ A °शन २ B मणसिला ३ A वर्षा ४ A उस्र ५ A °म्भो । विक° ६ A निस्व ७ B °र्घो भ° ८ A °द्धि । प्रसि° ९ A °स्विन् । अभिजाति. १० B चउरन्त, A चतुरन्त चातुरन्तम्

मुइङ्गो । किविणो । उत्तिमो । मिरिअं । दिण्णं ॥ बहुलाधिकाराण्णत्वाभावे न भवति । दत्तं । देवदत्तो ॥ स्वप्न । ईषत् । वेतस । व्यलीक । व्यजन । मृदङ्ग । कृपण । उत्तम । मरिच । दत्त । इत्यादि ॥

पक्वाङ्गार-ललाटे वा ॥ ४७ ॥

एष्वादेरत इत्वं वा भवति ॥ पिक्कं पक्कं । इङ्गालो अङ्गारो । णिडालं णडालं ॥

मध्यम-कतमे द्वितीयस्य ॥ ४८ ॥

मध्यमशब्दे कतमशब्दे च द्वितीयस्यात इत्वं भवति ॥ मज्झिमो । कइमो ॥

सप्तपर्णे वा ॥ ४९ ॥

सप्तपर्णे द्वितीयस्यात इत्वं वा भवति ॥ छत्तिवण्णो । छत्तवण्णो ॥

मयट्यइर्वा ॥ ५० ॥

मयट्प्रत्यये आदेरतः स्थाने अइ इत्यादेशो भवति वा ॥ विषमयः । विसमइओ विसमओ ॥

ईर्हरे वा ॥ ५१ ॥

हरशब्दे आदेरत ईर्वा भवति ॥ हीरो हरो ॥

ध्वनि-विष्वचोरुः ॥ ५२ ॥

अनयोरादेरस्य उत्वं भवति ॥ झुणी । वीसुं ॥ कथं सुणओ । शुनक इति प्रकृत्यन्तरस्य ॥ श्वन्शब्दस्य तु सा साणो इति प्रयोगौ भवतः ॥

वन्द्र-खण्डिते णा वा ॥ ५३ ॥

अनयोरादेरस्य णकारेण सहितस्य उत्वं वा भवति ॥ वुन्द्रं वन्द्रं । खुडिओ खण्डिओ ॥

गवये वः ॥ ५४ ॥

गवयशब्दे वकाराकारस्य उत्वं भवति ॥ गउओ । गउआ ॥

A छत्तिवण्णो. २ P वन्द्रः B चण्ड. ३ P वुद्र वन्द्रं; B चुड चण्ड. ४ A वकारस्य उ°.

प्रथमे प-थोर्वा ॥ ५५ ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोरकारस्य युगपत् क्रमेण च उकारो वा भवति ॥ पुढुम पुढम पढुम पढम ॥

ज्ञो णत्वेभिज्ञादौ ॥ ५६ ॥

अभिज्ञ एवप्रकारेषु ज्ञस्य णत्वे कृते ज्ञस्यैव अत उत्वं भवति ॥ अहिण्णू[१] । सव्वण्णू । कयण्णू । आगमण्णू ॥ णत्व इति किम् । अहिज्जो[२] । सव्वज्जो ॥ अभिज्ञादाविति किम् । प्राज्ञ । पण्णो ॥ येषां ज्ञस्य णत्वे उत्व[३] दृश्यते ते अभिज्ञादय ॥

एच्छय्यादौ ॥ ५७ ॥

शय्यादिषु आदेरस्य एत्वं भवति ॥ सेज्जा । सुन्देरं । गेन्दुअं । एत्थ[४] ॥ शय्या । सौन्दर्यं । कन्दुक । अत्र ॥ आर्षे पुरेकम्मं ॥

वल्ल्युत्कर-पर्यन्ताश्चर्ये वा ॥ ५८ ॥

एषु आदेरस्य एत्व वा भवति ॥ वेल्ली वल्ली । उक्केरो उक्करो । पेरन्तो पज्जन्तो । अच्छेरं अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥

ब्रह्मचर्ये चः ॥ ५९ ॥

ब्रह्मचर्यशब्दे चस्य अत एत्व भवति ॥ बम्हचेरं[५] ॥

तोन्तरि ॥ ६० ॥

अन्तरशब्दे तस्य अत एत्व भवति ॥ अन्त पुरम् । अन्तेउरं ॥ अन्त श्चारी । अन्तेआरी ॥ क्वचिन्न भवति । अन्तग्गयं । अन्तो-वीसम्भ निवेसिआण ॥

ओत्पद्मे ॥ ६१ ॥

पद्मशब्दे आदेरत ओत्व भवति ॥ पोम्म ॥ पद्म-छद्म० [२ ११२] इति विश्लेषे न भवति । पउम ॥

---

१ A अभिण्णू. २ A अहिज्जो । अभि°. ३ B °त्व वा भ°. ४ B एत्थ ५ बम्भचेर

नमस्कार-परस्परे द्वितीयस्य ॥ ६२ ॥

अनयोर्द्वितीयस्य अत ओत्वं भवति ॥ नमोक्कारो । परोप्परं ॥

वार्पौ ॥ ६३ ॥

अर्पयतौ धातौ आदेरस्य ओत्वं वा भवति ॥ ओप्पेइ अप्पेइ । ओप्पिअं अप्पिअं ॥

स्वपावुच्च ॥ ६४ ॥

स्वपितौ धातौ आदेरस्य ओत् उत् च भवति ॥ सोवइ । सुवइ ॥

नात्पुनर्यादाई वा ॥ ६५ ॥

नञः परे पुनःशब्दे आदेरस्य आ आइ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ न उणा । न उणाइ । पक्षे । न उण । न उणो ॥ केवलस्यापि दृश्यते । पुणाइ ॥

वालाब्वरण्ये लुक् ॥ ६६ ॥

अलाब्वरण्यशब्दयोरादेरस्य लुग् वा भवति ॥ लाउं अलाउं । लाऊ अलाऊ । रण्णं अरण्णं ॥ अत इत्येव । आरण्ण-कुञ्जरो व्व वेल्लन्तो ॥

वाव्ययोत्खातादावदातः ॥ ६७ ॥

अव्ययेषु उत्खातादिषु च शब्देषु आदेराकारस्य अद् वा भवति ॥ अव्ययम्[1] । जह जहा । तह तहा । अहव अहवा । व वा । ह हा । इत्यादि ॥ उत्खातादि । उक्खयं उक्खायं । चमरो चामरो । कलओ कालओ । ठविओ ठाविओ । परिट्ठविओ परिट्ठाविओ । संठविओ संठाविओ । पययं पाययं । तलवेण्टं तालवेण्टं । तलवोण्टं तालवोण्टं । हलिओ हालिओ । नराओ नाराओ । वलया वलाया । कुमरो कुमारो । खइरं खाइरं ॥ उत्खात । चामर । कालक स्थापित । प्राकृत । तालवृन्त । हालिक । नाराच । बलाका । कुमार । खादिर । इत्यादि ॥ केचिद् ब्राह्मणपूर्वाह्णयोरपीच्छन्ति । बम्हणो बाम्हणो ।

---

१ P °द्वी. २ A अव्यय, B अव्यये

पुव्वण्हो पुव्वाण्हो ॥ दवग्गी । दावग्गी । चडू । चाडू । इति शब्द-भेदात् सिद्धम् ॥

घञ्वृद्धेर्वा ॥ ६८ ॥

घञ्निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिभूतस्य अद् वा भवति ॥ पयहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो । प्रकार प्रचारो वा । पत्थवो पत्थावो ॥ क्वचिन्न भवति । राग । राओ ॥

महाराष्ट्रे ॥ ६९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे[1] आदेराकारस्य अद्[2] भवति ॥ मरहट्ठं । मरहट्ठो[3] ॥

मासादिष्वनुस्वारे ॥ ७० ॥

मासप्रकारेषु अनुस्वारे सति आदेरात अद् भवति ॥ मस । पसू । पसणो । कस । कसिओ । वसिओ । पडवो । ससिद्धिओ । सजे-त्तिओ[4] ॥ अनुस्वार इति किम् । मास । पासू ॥ मास । पासु । पासन । कास्य । कासिक । वाशिक । पाण्डव । सासिद्धिक । सायान्त्रिक । इत्यादि ॥

श्यामाके मः ॥ ७१ ॥

श्यामाके मेस्य[5] आत अद् भवति ॥ सामओ ॥

इः सदादौ वा ॥ ७२ ॥

सदादिषु शब्देषु आत इत्व वा भवति ॥ सइ सया । निसि-अरो निसा अरो । कुप्पिसो कुप्पासा ॥

आचार्ये चोच ॥ ७३ ॥

आचार्यशब्दे चस्य आत इत्वम् अत्व च भवति ॥ आइरिओ । आयरिओ ॥

ईः स्त्यान खल्वाटे ॥ ७४ ॥

स्त्यानखल्वाटयोरादेरात ईर्भवति ॥ ठीण । थीण । थिण्ण । खल्लीडो ॥ ससाय इति तु सम स्त्य खा [४ १५] इति खादेशे सिद्धम् ॥

१ B °राष्ट्र श° २ B °अद् वा म° ३ B मारहट्ठा ४ A सजित्तिओ ५ B °मस्याद्व°

उः सास्ना-स्तावके ॥ ७५ ॥

अनयोरादेरात उत्वं भवति ॥ सुण्हा । थुवओ ॥

ऊद्वासारे ॥ ७६ ॥

आसारशब्दे आदेरात ऊद् वा भवति ॥ ऊसारो । आसारो ॥

आर्यायां र्यः श्वश्र्वाम् ॥ ७७ ॥

आर्याशब्दे श्वश्र्वां वाच्यायां र्यस्यात ऊर्भवति ॥ अज्जू ॥ श्वश्र्वामिति किम् । अज्जा ॥

एद् ग्राह्ये ॥ ७८ ॥

ग्राह्यशब्दे आदेरात् एद् भवति ॥ गेज्झं ॥

द्वारे वा ॥ ७९ ॥

द्वारशब्दे आत एद् वा भवति ॥ देरं । पक्षे । दुआरं दार दारं ॥ कथ नेरइओ नारइओ । नैरयिकनारकिकशब्दयोर्भविष्यति ॥ आर्षे अन्यत्रापि । पच्छेकम्म । असहेज्ज देवासुरी ॥

पारापते रो वा ॥ ८० ॥

पारापतशब्दे रस्थस्यात एद् वा भवति ॥ पारेवओ पारावओ ॥

मात्रटि वा ॥ ८१ ॥

मात्रट्प्रत्यये आत एद् वा भवति ॥ एत्तिअमेत्तं । एत्तिअमत्तं ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्मात्रशब्देपि । भोअण-मेत्त ॥

उदोद्वार्द्रे ॥ ८२ ॥

आर्द्रशब्दे आदेरात उद् ओच वा भवत ॥ उल्लं । ओल्लं । पक्षे । अद्दं । अद्द । बाह-सलिल पवहेण उल्लेइ ॥

---

१ AB आसारे आ° २ P ° त ऊद्° ३ A ° या य. इत. ४ A यस्या°. ५ A द्वारे श°. ६ A एत्त ७ B वार. ८ B नारयिक° ९ B सुर १० A पवाहेण

ओदाल्यां पङ्क्तौ ॥ ८३ ॥

आलीशब्दे पङ्क्तिवाचिनि आत ओत्वं भवति ॥ ओली ॥ पङ्क्ताविति किम् । आली सखी ॥

ह्रस्वः संयोगे[1] ॥ ८४ ॥

दीर्घस्य यथादर्शनं संयोगे परे ह्रस्वो भवति ॥ आत् । आम्रम् । अम्बं ॥ ताम्रम् । तम्बं ॥ विरहाग्निः । विरहग्गी ॥ आस्यम् । अस्सं ॥ ईत् । मुनीन्द्रः । मुणिन्दो ॥ तीर्थम् । तित्थं ॥ ऊत् । गुरूल्लापाः । गुरुल्लावा ॥ चूर्णः । चुण्णो ॥ एत् । नरेन्द्रः । नरिन्दो ॥ म्लेच्छः । मिलिच्छो ॥ दिट्ठिक्क-थण-वट्टं ॥ ओत् । अधरोष्ठः । अहरुट्ठं ॥ नीलोत्पलम् । नीलुप्पलं ॥ संयोग इति किम् । आयासं । ईसरो । ऊसवो ॥

इत एद्वा ॥ ८५ ॥

संयोग इति वर्तते । आदेरिकारस्य संयोगे परे एकारो वा भवति ॥ पेण्डं पिण्डं । धम्मेल्लं धम्मिल्लं । सेन्दूरं सिन्दूरं । वेण्हू विण्हू । पेट्ठं पिट्ठं । बेल्लं बिल्लं ॥ क्वचिन्न भवति । चिन्ता ॥

किंशुके वा ॥ ८६ ॥

किंशुकशब्दे आदेरित एकारो वा भवति ॥ केसुअं किंसुअं ॥

मिरायाम् ॥ ८७ ॥

मिराशब्दे इत एकारो[2] भवति ॥ मेरा ॥

पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूषिक-हरिद्रा-बिभीतकेष्वत् ॥ ८८ ॥

एषु आदेरितोकारो भवति ॥ पहो । पुहई । पुढवी । पडंसुआ । मूसओ । हलद्दी । हलद्दा । बहेडओ ॥ पन्थं किर देसित्तेति तु पथि[3]शब्दसमानार्थस्य पन्थशब्दस्य भविष्यति ॥ हरिद्रायां विकल्प इत्यन्ये । हलिद्दी हलिद्दा ॥

---

१ B °गे दीर्घस्य ॥ ८४ ॥ य°. २ A °रो वा भ°. ३ B पथिशब्दार्थसमा° ४. A पथिश°.

शिथिलेङ्गुदे वा ॥ ८९ ॥

अनयोरादेरितोद् वा भवति ॥ सढिलं । पसढिलं । सिढिलं । पसिढिलं । अङ्गुअं । इङ्गुअं ॥ निर्मितशब्दे तु वा आत्वं न विधेयम् । निर्मातनिर्मितशब्दाभ्यामेव सिद्धेः ॥

तित्तिरौ रः ॥ ९० ॥

तित्तिरिशब्दे रस्येतोद् भवति ॥ तित्तिरो ॥

इतौ तो वाक्यादौ ॥ ९१ ॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबन्धिन इकारस्य अकारो भवति[1] ॥ इअ जम्पिआवसाणे । इअ विअसिअ-कुसुम-सँरो ॥ वाक्यादाविति किम् । पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥

ईर्जिह्वा-सिंह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥ ९२ ॥

जिह्वादिषु इकारस्य तिशब्देन सह ईर्भवति ॥ जीहा । सीहो । तीसा । वीसा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । सिंह-दत्तो । सिंह-राओ ॥

लुंकि निरः ॥ ९३ ॥

निर् उपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो भवति ॥ नीसरइ । नीसासो ॥ [7]लुंकीति किम् । निण्णओ । निस्सहाइँ अङ्गाइं ॥

द्विन्योरुत् ॥ ९४ ॥

द्विशब्दे नावुपसर्गे च इत उद् भवति ॥ द्वि । दु-मत्तो । दु-आई[9] । दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । दु-उणो बि-उणो । दुइओ । बिइओ ॥ क्वचिन्न भवति । द्विजः । दिओ ॥ द्विरदः । दिरओ ॥ क्वचिद् ओत्वमपि । दो-वयणं ॥ नि । णुमज्जइ । णुमन्नो ॥ क्वचिन्न भवति । निवडइ ॥

---

१ A अत्वं. २ A °य । निर्मि°. ३ P °ति । इअ विज°. ४ A सरे. ५ B पिउ त्ति. ६ A ईर्द्द°. ७ B लुकीति. ८ B निष्वओ. ९ A दुआइं. १० P णुमण्णो.

प्रवासीक्षौ ॥ ९५ ॥

अनयोरादेरित उत्वं भवति ॥ पावासुओ । उच्छू ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ९६ ॥

युधिष्ठिर[1]शब्दे आदेरित उत्वं वा भवति ॥ जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो ॥

ओच्च द्विधाकृगः[2] ॥ ९७ ॥

द्विधाशब्दे कृग्[3]धातो प्रयोगे इत ओत्वं चकारादुत्वं च भवति ॥ दोहा-किज्जइ । दुहा-किज्जइ ॥ दोहा-इअं । दुहा-इअं ॥ कृगो इति किम् । दिहा-गयं ॥ क्वचित् केवलस्यापि ॥ दुहा वि सो सुर-वहू-सत्थो ॥

वा निर्झरे ना ॥ ९८ ॥

निर्झरशब्दे नकारेण सह इत ओकारो वा भवति ॥ ओज्झरो निज्झरो ॥

हरीतक्यामीतोत् ॥ ९९ ॥

हरीतकीशब्दे आदेरीकारस्य अद् भवति ॥ हरडई ॥

आत्कश्मीरे ॥ १०० ॥

कश्मीरशब्दे ईत आद् भवति ॥ कम्हारो ॥

पानीयादिष्वित् ॥ १०१ ॥

पानीयादिषु शब्देषु ईत इद् भवति ॥ पाणिअं । अलिअं । जिअइ । जिअउ । विलिअं । करिसो । सिरिसो । दुइअं । तइअं । गहिरं । उवणिअं । आणिअं । पलिविअं । ओसिअन्तं । पसिअ । गहिअं । वम्मिओ । तयाणिं[6] ॥ पानीय । अलीक ॥ जीवति । जीवतु । व्रीडित । करीष । शिरीष । द्वितीय । तृतीय । गभीर । उपनीत । आनीत । प्रदीपित । अवसीदत् । प्रसीद । गृहीत । वल्मीक । तदानीम् । इति पानीयादयः ॥ बहुलाधिकारादेषु क्वचिन्नित्यं क्वचिद् विकल्पः । तेन । पाणीअं । अलीअं । जीअइ । करीसो । उवणीओ । इत्यादि सिद्धम् ॥

---

१ P °ष्ठिरे वा° २ P कृग ३ P कृग्° ४ P कृग. A कम्हारो ६ A °णिं । इयाणि । पा°.

उज्जीर्णे ॥ १०२ ॥

जीर्णशब्दे ईत उद् भवति ॥ जुण्ण सुरा ॥ क्वचिन्न भवति । जिण्णे भोअणमत्ते[1] ॥

ऊर्हीन-विहीने वा ॥ १०३ ॥

अनयोरीत ऊत्वं वा भवति ॥ हूणो हीणो । विहूणो विहीणो ॥ विहीन इति किम् । पहीण जर-मरणा ॥

तीर्थे हे ॥ १०४ ॥

तीर्थशब्दे हे सति ईत उत्वं भवति ॥ तूहं ॥ ह इति किम् । तित्थं ॥

एत्पीयूषापीड बिभीतक कीदृशेदृशे ॥ १०५ ॥

एषु ईत एत्वं भवति ॥ पेऊसं । आमेलो । बहेडओ । केरिसो । एरिसो ॥

नीड पीठे वा ॥ १०६ ॥

अनयोरीत एत्वं वा भवति ॥ नेडं[3] नीडं । पेढं पीढं ॥

उतो मुकुलादिष्वत् ॥ १०७ ॥

मुकुल इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरुतोत्वं भवति ॥ मउलं । मउलो । मउरं । मउडं । अगरुं । गरुई । जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो । सोअमल्लं । गलोई ॥ मुकुल । मुकुर । मुकुट । अगुरु । गुर्वी । युधिष्ठिर । सौकुमार्य । गुडूची । इति मुकुलादयः ॥ क्वचिदाकारोपि । विद्रुतः । विद्दाओ ॥

वोपरौ ॥ १०८ ॥

उपरावुतोद् वा भवति ॥ अवरिं । उवरिं ॥

गुरौ के वा ॥ १०९ ॥

गुरौ स्वार्थे के सति आदेरुतोद् वा भवति ॥ गरुओ गुरुओ ॥ क इति किम् । गुरू ॥

---

१ AB °मत्तेओ २ B ऊ हीन° ३ P नेड्डं. ४ A इत्यादि मु°

इर्भ्रुकुटौ ॥ ११० ॥

भ्रुकुटावादेरुत इर्भवति ॥ भिउडी ॥

पुरुषे रोः ॥ १११ ॥

पुरुषशब्दे रोरुत ईर्भवति ॥ पुरिसो । पउरिसं ॥

[2]ईः क्षुते ॥ ११२ ॥

क्षुतशब्दे आदेरुत ईत्वं भवति ॥ छीअं ॥

ऊत्सुभग-मुसले वा ॥ ११३ ॥

अनयोरादेरुत ऊद् वा भवति ॥ सूहवो सुहओ । मूसलं मुसलं ॥

अनुत्साहो[3]त्सन्ने त्सच्छे ॥ ११४ ॥

उत्साहोत्सन्नवर्जिते शब्दे यौ त्सच्छौ [4]तयोः परयोरादेरुत ऊद् भवति ॥ त्स । ऊ[5]सुओ । ऊसवो । ऊसित्तो । ऊसरइ ॥ छ । उद्गताः शुका यस्मात् सः ऊसुओ । ऊससइ ॥ अनुत्साहोत्सन्न इति किम् । [6]उच्छाहो । उच्छन्नो ॥

लुकि दुरो वा ॥ ११५ ॥

दुरुपसर्गस्य [7]रेफस्य लोपे सति उत ऊत्वं वा भवति ॥ दूसहो दुसहो । दूहवो [8]दुहवो ॥ लुकीति किम् । दुस्सहो विरहो ॥

ओत्संयोगे ॥ ११६ ॥

संयोगे परे आदेरुत ओत्वं भवति ॥ तोण्डं । मोण्डं । पोक्खरं । कोट्टिमं । पोत्थओ । लोद्धओ । मोत्था । मोग्गरो । पोग्गलं । कोण्ढो । कोन्तो । वोक्कन्तं ॥

कुतूहले वा ह्रस्वश्च ॥ ११७ ॥

कुतूहलशब्दे उत ओद् वा भवति तत्संनियोगे ह्रस्वश्च वा ॥ [9]कोऊहलं कुऊहलं कोउहल्लं ॥

---

१ B इत्वं भ°. २ B ई क्षुते ३ A °होछन्ने. ४ P तयोरा°. ५ B ऊसओ. ६ A उत्साहो. ७ PB रेफलो°. ८ A दुहओ. ९ AB कोउहल.

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ ११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोद् वा भवति ॥ सण्हं सुण्हं ॥ आर्षे । सुहुमं ॥

दुकूले वा लश्च द्विः ॥ ११९ ॥

दुकूलशब्दे ऊकारस्य अत्वं वा भवति तत्संनियोगे च लकारो द्विर्भवति॥ दुअल्लं दुऊलं ॥ आर्षे दुगुल्लं ॥

ईर्वोद्व्यूढे ॥ १२० ॥

उद्व्यूढशब्दे ऊत ईत्वं वा भवति ॥ उव्वीढं । उव्वूढं ॥

उर्भ्रू-हनूमत्कण्डूय-वातूले ॥ १२१ ॥

एषु ऊत उत्वं भवति ॥ भुमया । हणुमन्तो । कण्डुअइ । वाउलो ॥

मधूके वा ॥ १२२ ॥

मधूकशब्दे ऊत उद् वा भवति ॥ महुअं महूअं ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ १२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् इत्येतौ वा भवतः ॥ निउरं नेउरं । पक्षे नूउरं॥

ओत्कूष्माण्डी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल-गुडूची-मूल्ये१२४

एषु ऊत ओद् भवति ॥ कोहण्डी कोहली । तोणीरं । कोप्परं । थोरं । तम्बोलं । गलोई । मोल्लं ॥

स्थूणा-तूणे वा ॥ १२५ ॥

अनयोरूत ओत्वं वा भवति ॥ थोणा थूणा । तोणं तूणं ॥

ऋतोत् ॥ १२६ ॥

आदेर्ऋकारस्य अत्वं भवति ॥ घृतम् । घयं ॥ तृणम् । तणं ॥ कृतम् । कयं ॥ वृषभः । वसहो ॥ मृगः । मओ ॥ घृष्टः । घट्ठो ॥ दुहाइअमिति कृपादिपाठात् ॥

---

१ P उत्त्व २ B नूपुर.

आत्कृशा-मृदुक-मृदुत्वे वा ॥ १२७ ॥

एषु आदेर्ऋत आद् वा भवति ॥ कासा किसा । माउक्कं मउअं । माउक्कं मउत्तणं ॥

ईत्कृपादौ ॥ १२८ ॥

कृपा इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत इत्वं भवति ॥ किवा । हिययं । मिट्ठं रसे एव । अन्यत्र मट्ठं । दिट्ठं । दिट्ठी । सिट्ठं । सिट्ठी । गिण्ठी । पिच्छी । भिऊ । भिङ्गो । भिङ्गारो । सिङ्गारो । सिआलो । घिणा । घुसिणं । विद्ध-कई । समिद्धी । इद्धी । गिद्धी । किसो । किसाणू । किसरा । किच्छं । तिप्पं । किसिओ । निवो । किच्चा । किई । धिई । किवो । किविणो । किवाणं । विञ्चुओ । वित्तं । वित्ती । हिअं । वाहित्तं । विहिओ । विसी । इसी । विइण्हो । छिहा । सइ । उक्किट्ठं । निसंसो ॥ क्वचिन्न भवति । रिद्धी ॥ कृपा । हृदय । मृष्ट । दृष्ट । दृष्टि । सृष्ट । सृष्टि । गृष्टि । पृथ्वी । भृगु । भृङ्ग । भृङ्गार । शृङ्गार । शृगाल । घृणा । घुसृण । वृद्धकवि । समृद्धि । ऋद्धि । गृद्धि । कृश । कृशानु । कृसरा । कृच्छ्र । तृप्त । कृषित । नृप । कृत्या । कृति । धृति । कृप । कृपण । कृपाण । वृश्चिक । वृत्त । वृत्ति । हृत । व्याहृत । बृंहित । वृसी । ऋषि । वितृष्ण । स्पृहा । सकृत् । उत्कृष्ट । नृशंस ॥

पृष्ठे वानुत्तरपदे ॥ १२९ ॥

पृष्ठशब्देनुत्तरपदे ऋत इद् भवति वा ॥ पिट्ठी पट्ठी । पिट्ठिपरिट्ठविअं ॥ अनुत्तरपद इति किम् । महि-वट्ठं ॥

मसृण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे वा ॥ १३० ॥

एषु ऋत इद् वा भवति ॥ मसिणं मसणं । मिअङ्को । मयङ्को । मिच्चु मच्चु । सिङ्गं । सङ्गं । धिट्ठो धट्ठो ॥

---

१ A ङः कृपा°. २ A मिट्ठी ३ A इड्डी. ४ B विञ्छिओ ५ BP उक्विट्ठं । क°. ६ B उत्कृष्ट. ॥ ष्ठ°; P उत्कृष्ट इत्यादि ॥ पृ° ७ A पृष्ठेऽनु°.

उदृत्वादौ ॥ १३१ ॥

ऋतु इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत उद् भवति ॥ उऊ । परामुट्ठो । पुट्ठो । पउट्ठो । पुहई । पउत्ती । पाउसो । पाउओ । भुई । पहुडि । पाहुडं । परहुओ । निहुअं । निउअं । विउअं । संवुअं । वुत्तन्तो । निव्वुअं । निव्वुई । वुन्दं । वुन्दावणो । वुड्ढो । वुड्ढी । उसहो । मुणालं । उज्जू । जामाउओ । माउओ । माउआ । भाउओ । पिउओ । पुहुवी ॥ ऋतु । परामृष्ट । स्पृष्ट । प्रवृष्ट । पृथिवी । प्रवृत्ति । प्रावृष् । प्रावृत । भृति । प्रभृति । प्राभृत । परभृत । निभृत । निवृत । विवृत । संवृत । वृत्तान्त । निर्वृत । निर्वृति । वृन्द । वृन्दावन । वृद्ध । वृद्धि । ऋषभ । मृणाल । ऋजु । जामातृक । मातृक । मातृका । भ्रातृक । पितृक । पृथ्वी । इत्यादि ॥

निवृत्त-वृन्दारके वा ॥ १३२ ॥

अनयोर्ऋत उद् वा भवति ॥ निवुत्तं निअत्तं । वुन्दारया वन्दारया ॥

वृषभे वा वा ॥ १३३ ॥

वृषभे ऋतो वेन सह उद् वा भवति ॥ उसहो वसहो ॥

गौणान्त्यस्य ॥ १३४ ॥

गौणशब्दस्य योन्त्य ऋत् तस्य उद् भवति ॥ माउ-मण्डलं । माउ-हरं । पिउ-हरं । माउ-सिआ । पिउ-सिआ । पिउ-वणं । पिउ-वई ॥

मातुरिद्वा ॥ १३५ ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य ऋत इद् वा भवति ॥ माइ-हरं । माउ-हरं ॥ क्वचिदगौणस्यापि । माईण ॥

उदूदोन्मृषि ॥ १३६ ॥

मृषाशब्दे ऋत उत् ऊत् ओच्च भवन्ति ॥ मुसा । मूसा । मोसा । मुसा-वाओ । मूसा-वाओ । मोसा-वाओ ॥

---

१ B उजू २ A जामाउओ । माउओ । माउआ । भा°, P जामाउओ । माउआ । भा°, ३ AB पुहवी ४ A मातृक । भ्रा°, ५ PB °णपदस्य ६ B माईण ७ P भवति.

इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्ग-नप्तृके ॥ १३७ ॥

एषु ऋत इकारोकारौ भवतः ॥ विट्ठो वुट्ठो । विट्ठी वुट्ठी । पिहं पुहं । मिइङ्गो मुइङ्गो । नत्तिओ नत्तुओ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ १३८ ॥

बृहस्पतिशब्दे ऋत इदुतौ वा भवतः ॥ बिहप्फई बुहप्फई । पक्षे । बहप्फई ॥

इदेदोद्वृन्ते ॥ १३९ ॥

वृन्तशब्दे ऋत इत् एत् ओच भवन्ति ॥ विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥

रिः केवलस्य ॥ १४० ॥

केवलस्य व्यञ्जनेनासंपृक्तस्य ऋतो रिरादेशो भवति ॥ रिद्धी । रिच्छो ॥

ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ॥ १४१ ॥

ऋणऋजुऋषभऋतुऋषिषु ऋतो रिर्वा भवति ॥ रिणं अणं । रिज्जू उज्जू । रिसहो उसहो । रिऊ उऊ । रिसी इसी ॥

दृशः क्विप्-टक्सकः ॥ १४२ ॥

क्विप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशेर्धातोर्ऋतो रिरादेशो भवति ॥ सदृक् । सरि वण्णो । सरि-रूवो । सरि-बन्दीणं ॥ सदृशः । सरिसो ॥ सदृक्षः । सरिच्छो ॥ एवम् एआरिसो । भवारिसो । जारिसो । तारिसो । केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अम्हारिसो । तुम्हारिसो ॥ टक्सक्साहचर्यात् त्यदाद्यन्यादि [हे० ५.१] सूत्रविहितः क्विबिह गृह्यते ॥

आदृते ढिः ॥ १४३ ॥

आदृतशब्दे ऋतो ढिरादेशो भवति ॥ आढिओ ॥

अरिर्दृप्ते ॥ १४४ ॥

दृप्तशब्दे ऋतोरिरादेशो भवति ॥ दरिओ । दरिअ-सीहेण ॥

---

१ A मुयङ्गो. २ B °तो रा°. ३ P भवति. ४ B रिजू. B ५ उजू. ६ B दृषेः.

लृत इलिः कृप्त-कृन्ने ॥ १४५ ॥

अनयोर्लृत इलिरादेशो भवति ॥ किलिन्न-कुसुमोवयारेसु ॥ धारा-किलिन्न-वेत्तं ॥

एत इद्वा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ १४६ ॥

वेदनादिषु एत इत्त्वं वा भवति ॥ विअणा वेअणा । चविडा । विअड-चवेडा-विणोआ । दिअरो देवरो ॥ महमहिअ-दसण-किसरं । केसरं ॥ महिला महेला इति तु महिलामहेलाभ्यां शब्दाभ्यां सिद्धम् ॥

ऊः स्तेने वा ॥ १४७ ॥

स्तेने एत ऊद् वा भवति ॥ थूणो थेणो ॥

ऐत एत् ॥ १४८ ॥

ऐकारस्यादौ वर्तमानस्य एत्त्वं भवति ॥ सेला । तेलोक्कं । एरावणो । केलासो । वेज्जो । केढवो । वेहव्वं ॥

इत्सैन्धव-शनैश्चरे ॥ १४९ ॥

एतयोरैत इत्त्वं भवति ॥ सिन्धवं । सणिच्छरो ॥

सैन्ये वा ॥ १५० ॥

सैन्यशब्दे ऐत इद् वा भवति ॥ सिन्नं सेन्नं ॥

अइर्दैत्यादौ च ॥ १५१ ॥

सैन्यशब्दे दैत्य इत्येवमादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो भवति । एत्वा-पवादः ॥ सइन्नं । दइच्चो । दइन्नं । अइसरिअं । भइरवो । वइजवणो । दइवअं । वइआलीअं । वइएसो । वइएहो । वइदब्भो । वइस्साणरो । कइअवं । वइसाहो । वइसालो । सइरं । चइत्तं ॥ दैत्य । दैन्य । ऐश्वर्य । भैरव । वैजवन । दैवत । वैतालीय । वैदेश । वैदेह ।

---

१ P वत्तं; B वन्तं. २ P °विडा। चवेडा। विअ°. ३ B दसण°. ४ P °महेलाशब्दा°; B °महेलाभ्या सि°. ५ B सेला। सेन्नं। ते°.

वैदर्भ । वैश्वानर । कैतव । वैशाख । वैशाल । स्वैर । चैत्य । इत्यादि ॥ विश्लेषे न भवति । चैत्यम् । चेइअ ॥ आर्षे । चैत्यवन्दनम् । ची-वन्दण ॥

वैरादौ वा ॥ १५२ ॥

वैरादिषु ऐतेः अइरादेशो वा भवति ॥ वइर वेर । कइलासो केलासो । कइरव केरव । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो वेसम्पायणो । वइआलिओ वेआलिओ । वइसिअ वेसिअ । चइत्तो चेत्तो ॥ वैर । कैलास । कैरव । वैश्रवण । वैशम्पायन । वैतालिक । वैशिक । चैत्र । इत्यादि ॥

एच दैवे ॥ १५३ ॥

दैवशब्दे ऐत एत् अइश्चादेशो भवति ॥ देव्वं दइव्वं दइव ॥

उच्चैर्नीचस्यैअः ॥ १५४ ॥

अनयोरैतः अअ इत्यादेशो भवति ॥ उच्चअ । नीचअ । उच्चनीचाभ्यां के सिद्धम् । उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

ईद्धैर्ये ॥ १५५ ॥

धैर्यशब्दे ऐत ईद् भवति ॥ धीर हरइ विसाओ ॥

ओतोद्वान्योन्य-प्रकोष्ठातोद्य शिरोवेदना-मनोहर-सरोरुहे क्तोश्च वः ॥ १५६ ॥

एषु ओतोत्त्वं वा भवति तत्सनियोगे च यथासभव ककारतकारयोर्वादेश ॥ अन्नन्न अन्नुन्न । पवट्ठो पउट्ठो । आवज्ज आउज्ज । सिरविअणा सिरो-विअणा । मणहर मणोहर । सररुह सरोरुह ॥

ऊत्सोच्छ्वासे ॥ १५७ ॥

सोच्छ्वासशब्दे ओत ऊद् भवति ॥ सोच्छ्वास । सूसासो ॥

---

१ P ऐतोऽइ इत्यादे°. २ B देव्व देव दइव्व ३ P °रैसोऽअ इ°. ४ B केपि सि°, ५ A वेदनम° ६ A सिरिवि° ७ B °च्छ्वासे श°

गव्यउ-आअः ॥ १५८ ॥

गोशब्दे ओतः अउ आअ इत्यादेशौ भवतः ॥ गउओ । गउआ । गाओ ॥ हरस्स एसा गाई ॥

औत ओत् ॥ १५९ ॥

औकारस्यादेरोद् भवति ॥ कौमुदी कोमुई ॥ यौवनम् । जोव्वणं ॥ कौस्तुभः । कोत्थुहो ॥ कौशाम्बी । कोसम्बी ॥ क्रौञ्चः कोञ्चो ॥ कौशिकः । कोसिओ ॥

उत्सौन्दर्यादौ ॥ १६० ॥

सौन्दर्यादिषु शब्देषु औत उद् भवति ॥ सुन्देरं सुन्दरिअं । मुञ्जा-यणो । सुण्डो । सुद्धोअणी । दुवारिओ । सुगन्धत्तणं । पुलोमी । सुवण्णिओ ॥ सौन्दर्य । मौञ्जायन । शौण्ड । शौद्धोदनि । दौवा-रिक । सौगन्ध्य । पौलोमी । सौवर्णिक ॥

कौक्षेयके वा ॥ १६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे औत उद् वा भवति ॥ कुच्छेअयं । कोच्छेअयं ॥

अउः पौरादौ च ॥ १६२ ॥

कौक्षेयके पौरादिषु च औत अउरादेशो भवति ॥ कउच्छेअयं ॥ पौरः । पउरो । पउर-जणो ॥ कौरवः । कउरवो ॥ कौशलम् । कउ-सलं ॥ पौरुषम् । पउरिसं ॥ सौधम् । सउहं ॥ गौडः । गउडो ॥ मौलिः । मउली ॥ मौनम् । मउणं ॥ सौराः । सउरा ॥ कौलाः ॥ कउला ॥

आच्च गौरवे ॥ १६३ ॥

गौरवशब्दे औत आत्वम् अउश्च भवति ॥ गारवं । गउरवं ॥

नाव्यावः ॥ १६४ ॥

नौशब्दे औत आवादेशो भवति ॥ नावा ॥

एत्त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥ १६५ ॥

त्रयोदश इत्येवंप्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरेण व्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥ तेरह । तेवीसा । तेतीसा ॥

स्थविर-विचकिलायस्कारे ॥ १६६ ॥

एषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥ थेरो । वेइल्लं । मुद्ध-विअइल्ल-पसूणपुञ्जा इत्यपि दृश्यते । एक्कारो ॥

वा कदले ॥ १६७ ॥

कदलशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ केलं कयलं । केली कयली ॥

वेतः कर्णिकारे ॥ १६८ ॥

कर्णिकारे इतः सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ कण्णेरो कण्णिआरो ॥

अयौ वैत् ॥ १६९ ॥

अयिशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऐद् वा भवति ॥ ऐ बीहेमि । अइ उम्मत्तिए । वचनादैकारस्यापि प्राकृते प्रयोगः ॥

ओत्पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका पूगफले ॥ १७० ॥

पूतरादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् भवति ॥ पोरो । बोरं । बोरी । नोमालिआ । नोहलिआ । पोप्फलं । पोप्फली ॥

न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले ॥ १७१ ॥

मयूखादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥ मोहो मऊहो । लोणं । इअ लवणुग्गमा । चोग्गुणो । चउग्गुणो ।

---

१ B °शब्दिये°. २ B °स्वरव्य° ३ P तेत्तीसा. ४ B कणे°. ५ P अइ. ६ A °ग्गम. ७ P चउगुणो.

चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोद्दह । चउद्दह । चोद्सी चउ-द्सी । चोव्वारो चउव्वारो । सोमालो सुकुमालो । कोहलं कोउ-हलं । तह मन्ने कोहलिए । ओहलो उऊहलो । ओक्खलं । उलू-हलं ॥ मोरो मऊरो इति तु मोरमयूरशब्दाभ्यां सिद्धम् ॥

अवापोते[२] ॥ १७२ ॥

अवापयोरुपसर्गयोरुत इति विकल्पार्थनिपाते[३] च आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥ अव । ओअरइ । अवयरइ । ओआसो अवयासो ॥ अप । ओसरइ अवसरइ । ओसारिअं अव-सारिअं ॥ उत । ओ वणं । ओ घणो । उअ वणं । उअ घणो ॥ क्वचिन्न भवति । अवगयं । अवसद्दो । उअ रवी ॥

ऊच्चोपे ॥ १७३ ॥

उपशब्दे[४] आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऊत् ओच्चादेशौ वा भवतः ॥ ऊहसिअं ओहसिअं उवहसिअं । ऊज्झाओ ओज्झाओ उवज्झाओ । ऊआसो ओआसो उववासो ॥

उमो निषण्णे ॥ १७४ ॥

निषण्णशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह उम आदेशो वा भवति ॥ णुमण्णो । णिसण्णो ॥

प्रावरणे अङ्ग्वाऊ ॥ १७५ ॥

प्रावरणशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह अङ्गु आउ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पङ्गुरणं पाउरणं पावरणं ॥

स्वरादसंयुक्तस्यानादेः ॥ १७६ ॥

अधिकारोयम् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्स्वरात्परस्यासंयुक्तस्या-नादेर्भवतीति वेदितव्यम् ॥

---

१ B सुउमालो. २ B °पोते च ॥७२॥. ३ P °पातस्व चादेः. ४ P शब्दस्यादेः.

क-ग-च-ज त-द प य वा प्रायो लुक् ॥ १७७ ॥

स्वरात्परेषामनादिभूतानामसंयुक्तानां कगचजतदपयवानां प्रायो लुग् भवति ॥ क । तित्थयरो । लोओ । सयढं ॥ ग । नओ । नयरं । मयङ्को ॥ च । सई । कयग्गहो ॥ ज । रययं । पयावई । गओ ॥ त । विआणं । रसायलो । जई ॥ द । गया । मयणो ॥ प । रिऊ । सुउरिसो ॥ य । दयालू । नयणं । विओओ ॥ व । लायण्णं । विउहो । वलयाणलो ॥ प्रायोग्रहणात्क्वचिन्न भवति । सुकुसुमं । पयागजलं । सुगओ । अगरू । सचावं । विजणं । सुतारं । विदुरो । सपावं । समवाओ । देवो । दाणवो ॥ स्वरादित्येव । संकरो । संगमो । नक्कंचरो । धणंजओ । विसंतवो । पुरंदरो । संवुडो । संवरो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्को । वग्गो । अच्चो । वज्जं । धुत्तो । उद्दामो । विप्पो । कज्जं । सव्वं ॥ क्वचित्संयुक्तस्यापि । नक्तंचरं । नक्कंचरो ॥ अनादेरित्येव । कालो । गन्धो । चोरो । जारो । तरू । दवो । पावं । वण्णो ॥ यकारस्य तु जत्वम् आदौ वक्ष्यते । समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि विवक्ष्यते । तेन तत्र यथा दर्शनमुभयमपि भवति । सुहकरो सुहयरो । आगमिओ आयमिओ । जलचरो जलयरो । बहुतरो बहुअरो । सुहदो । सुहओ । इत्यादि ॥ क्वचिदादेरपि । स पुनः । स उणं ॥ स च । सो अ ॥ चिह्नं । इन्धं ॥ क्वचिच्चस्य जः । पिशाची । पिसाजी ॥ एकत्वम् । एगत्तं ॥ एकः । एगो ॥ अमुकः । अमुगो ॥ असुकः । असुगो ॥ श्रावकः । सावगो ॥ आकारः । आगारो ॥ तीर्थकरः । तित्थगरो ॥ आकर्षः । आगरिसो ॥ लोगस्सुज्जोअगरा इत्यादिषु तु व्यत्ययश्च [४ ४४७] इत्येव कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आकुञ्चन आउण्टण । अत्र चस्य टत्वम् ॥

---

१ A विंन° २ B नत्तचरो ३ A °स्येति किम् । अक्को ५ B उद्दामो । कज्ज ५ A °देरिति किम् ६ P °यरो । सहकारो । सहयारो । आग° ७ A उणो

यमुना-चामुण्डा-कामुकातिमुक्तके मोनुनासिकश्च ॥१७८॥
एषु मस्य लुग् भवति लुकि च सति मस्य स्थाने अनुनासिको भवति ॥ जउँणा । चाउँण्डा । काउँओ । अणिउँतयं ॥ क्वचिन्न भवति । अइमुंतयं । अइमुत्तयं ॥

नावर्णात्पः ॥ १७९ ॥
अवर्णात्परस्यानादेः पस्य लुग् न भवति ॥ सवहो । सावो ॥ अनादेरित्येव । परउट्ठो ॥

अवर्णो यश्रुतिः ॥ १८० ॥
कगचजेत्यादिना लुकि सति शेषः अवर्णः अवर्णात्परो लघुप्रयत्नतरयकारश्रुतिर्भवति ॥ तित्थयरो । सयढं । नयरं । मयङ्को । कयग्गहो । काय-मणी । रययं । पयावई । रसायलं । पायालं । मयणो । गया । नयणं । दयालू । लायण्णं ॥ अवर्ण इति किम् । सउणो । पउणो । पउरं । राईवं । निहओ । निनओ । वाऊ । कई । अवर्णादित्येव । लोअस्स । देअरो ॥ क्वचिद् भवति । पियइ ॥

कुब्ज-कर्पर-कीले[1] कः खोपुष्पे ॥ १८१ ॥
एषु कस्य खो भवति पुष्पं चेत् कुब्जाभिधेयं न भवति ॥ खुज्जो । खप्परं । खीलओ ॥ अपुष्प इति किम् । बंधेउं कुज्जय-पसूणं । आर्षेन्यत्रापि । कासितं । खासिअं[2] । कसितं[3] । खसिअं ॥

मरकत-मदकले गः कन्दुके त्वादेः ॥ १८२ ॥
अनयोः कस्य गो भवति कन्दुके त्वाद्यस्य[4] कस्य ॥ मरगयं । मयगलो । गेन्दुअं ॥

किराते चः ॥ १८३ ॥
किराते कस्य चो भवति ॥ चिलाओ ॥ पुलिन्द एवायं विधिः । कामरूपिणि तु नेष्यते । नमिमो हर-किरायं ॥

---

१ B कीलके कः. २ B खासितं. ३ A कपिन. ४ B °द्यस्य । म°.

शीकरे भ-हौ वा ॥ १८४ ॥

शीकरे[1] कस्य भहौ वा भवत ॥ सीभरो सीहरो । पक्षे । सीअरो ॥

चन्द्रिकायां मः ॥ १८५ ॥

चन्द्रिकाशब्दे कस्य मो भवति ॥ चन्दिमा ॥

निकष स्फटिक-चिकुरे हः ॥ १८६ ॥

एषु कस्य हो भवति ॥ निहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुरशब्दः सस्कृतेपि इति दुर्ग[2] ॥

ख-घ-थ-ध भाम् ॥ १८७ ॥

स्वरात्परेपामसंयुक्तानामनादिभूताना ख घ थ ध भ इत्येतेषा वर्णाना प्रायो हो भवति ॥ ख । साहा । मुहं[3] । मेहला । लिहइ ॥ घ । मेहो[4] । जहण । माहो । लाहइ ॥ थ । नाहो । आवसहो । मिहुण । कहइ ॥ ध । साहू । वाहो । बहिरो । बाहइ । इन्द-हणू[5] ॥ भ । सहा । सहावो । नह । थणहरो । सोहइ ॥ स्वरादित्येव । सखो । सघो । कथा । बधो । खभो ॥ असयुक्तस्येत्येव । अक्खइ । अग्घइ । कत्थइ । सिद्धओ । बन्धइ । लब्भइ[6] ॥ अनादेरित्येव । गज्जन्ते[7] खे मेहा[8] । गच्छइ घणो ॥ प्राय इत्येव । सरिसव-खलो । पलय-घणो । अथिरो[9] । जिण-धम्मो । पणट्ठ-भओ । नभं[10] ॥

पृथकि धो वा ॥ १८८ ॥

पृथक्शब्दे थस्य धो वा भवति ॥ पिध पुध । पिह पुह ॥

शृङ्खले खः कः ॥ १८९ ॥

शृङ्खले खस्य को भवति ॥ सङ्कल ॥

---

१ B °करे भ°. २ P दुग्ग ३ P सुहं ४ B मोहो ५ A इदुधणू ६ B लुब्भइ ७ P गज्जति ८ B °हा फुल्ला नीवा पणच्चिरा मोरा । नट्ठो चदुज्जोउ वासारत्तो हला पत्तो । गच्छ°. ९ B अत्थिरो १० A नह

पुन्नाग-भागिन्योर्गो मः ॥ १९० ॥

अनयोर्गस्य मो भवति ॥ पुन्नामाइँ वसन्ते । भामिणी ॥

छागे लः ॥ १९१ ॥

छागे[1] गस्य लो भवति ॥ छालो । छाली ॥

ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥ १९२ ॥

अनयोरूत्वे गस्य वो भवति ॥ दूहवो । सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् । दुहओ । सुहओ ॥

खचित-पिशाचयोश्चः स-ल्लौ वा ॥ १९३ ॥

अनयोश्चस्य यथासंख्यं स ल्ल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ खसिओ खइओ । पिसल्लो पिसाओ ॥

जटिले जो झो वा ॥ १९४ ॥

जटिले जस्य झो वा भवति ॥ झडिलो जडिलो ॥

टो डः ॥ १९५ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य डो भवति ॥ नडो । भडो । घडो । घडइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खट्टा[2] ॥ अनादेरित्येव । टक्को ॥ क्वचिन्न भवति । अटति । अटइ ॥

सटा-शकट-कैटभे ढः ॥ १९६ ॥

एषु टस्य ढो भवति ॥ सढा । सयढो । केढवो[3] ॥

स्फटिके लः ॥ १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो भवति ॥ फलिहो ॥

चपेटा-पाटौ वा ॥ १९८ ॥

चपेटाशब्दे ण्यन्ते[4] च पटिधातौ टस्य लो वा भवति ॥ चविला चविडा । फालेइ[5] फाडेइ ॥

---

1 A छागं° 2 B खट्वा A 3 केढवो 4 P °ते च पाटौ वा°, B °ते पाटौ वा° 5 B फालइ

ठो ढः ॥ १९९ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य ढो भवति ॥ मढो । सढो । कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंठो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । चिट्ठइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए ठाइ ॥

अङ्कोठे ल्लः ॥ २०० ॥

अङ्कोठे ठस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥ अङ्कोल्लतेल्ल-तुप्प ॥

पिठरे हो वा रश्च डः ॥ २०१ ॥

पिठरे ठस्य हो वा भवति तत्संनियोगे च रस्य डो भवति ॥ पिहडो पिढरो ॥

डो लः ॥ २०२ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्डस्य प्रायो लो भवति ॥ वडवामुखम् । वलया-मुहं ॥ गरुलो । तलाय । कीलइ ॥ स्वरादित्येव । मोंड । कोंड ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खग्गो ॥ अनादेरित्येव । रमइ डिम्भो ॥ प्रायोग्रहणात् कचिद् विकल्प । वलिसं वडिसं । दालिमं दाडिमं । गुलो गुडो । णाली णाडी । णलं णडं[1] । आमेलो आवेडो[2] ॥ कचिन्न भवत्येव । निविडं । गउडो । पीडिअं । नीडं । उडू । तडी ॥

वेणौ णो वा ॥ २०३ ॥

वेणौ णस्य लो वा भवति ॥ वेलू । वेणू ॥

तुच्छे तश्च-छौ वा ॥ २०४ ॥

तुच्छशब्दे तस्य च छ इत्यादेशौ[3] वा भवत ॥ चुच्छं । छुच्छं । तुच्छं ॥

तगर त्रसर-तूवरे टः ॥ २०५ ॥

एषु तस्य टो भवति ॥ टगरो । टसरो । टूवरो ॥

---

१ B नडं २ A आमेडो ३ A °शौ म°

प्रत्यादौ डः ॥ २०६ ॥

प्रत्यादिषु तस्य डो भवति ॥ पडिवन्नं । पडिहासो । पडिहारो । पाडिप्फद्धी । पडिसारो । पडिनिअत्तं । पडिमा । पडिवया । पडंसुआ । पडिकरइ । पहुडि । पाहुडं । वावडो । पडाया । बहेडओ । हरडई । मडयं ॥ आर्षे । दुष्कृतम् । दुकडं ॥ सुकृतम् । सुकडं ॥ आहृतम् । आहडं ॥ अवहृतम् । अवहडं । इत्यादि ॥ प्राय इत्येव । प्रतिसमयम् । पइसमयं ॥ प्रतीपम् । पईवं ॥ संप्रति । संपइ ॥ प्रतिष्ठानम् । पइट्ठाणं ॥ प्रतिष्ठा । पइट्ठा ॥ प्रतिज्ञा । पइण्णा ॥ प्रति । प्रभृति । प्राभृत । व्यापृत । पताका । विभीतक । हरीतकी । मृतक । इत्यादि ॥

इत्वे वेतसे ॥ २०७ ॥

वेतसे तस्य डो भवति इत्वे सति ॥ वेडिसो ॥ इत्व इति किम् । वेअसो ॥ इः स्वप्नादौ [१.४६] इति इकारो न भवति इत्व इति व्यावृत्तिबलात् ॥

गर्भितातिमुक्तके णः ॥ २०८ ॥

अनयोस्तस्य णो भवति ॥ गब्भिणो । अणिउँतयं ॥ कचिन्न भवत्यपि । अइमुत्तयं ॥ कथम् एरावणो । ऐरावणशब्दस्य । एरावओ इति तु ऐरावतस्य ॥

रुदिते दिना ण्णः ॥ २०९ ॥

रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो णो भवति ॥ रुण्णं ॥ अत्र केचिद् ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवन्तः स तु शौरसेनीमागधीविषय एव दृश्यते इति नोच्यते । प्राकृते हि । ऋतुः । रिऊ । उऊ ॥ रजतम् । रययं ॥ एतद् । एअं ॥ गतः । गओ ॥ आगतः । आगओ ॥ सांप्रतम् । संपयं ॥ यतः । जओ ॥ ततः । तओ ॥ कृतम् । कयं ॥

---

१ P °रो विकल्पेन भ°, B °रो विकल्पेन भवति । इत्वव्या°. २ P °षु तस्य द°.

हृतम् । हय ॥ हृताश । हयासो ॥ श्रुत । सुओ ॥ आकृति । आकिई॥ निर्वृत । निव्वुओ ॥ तात । ताओ ॥ कतर । कयरो ॥ द्वितीय । दुईओ इत्यादयः प्रयोगा भवन्ति । न पुनः उँदू रयद इत्यादि ॥ क्वचित् भावेपि व्यत्ययश्च [४ ४४७] इत्येव सिद्धम् ॥ दिही इत्येतदर्थं तु धृतेर्दिहि [२ १३१] इति वक्ष्यामः ॥

सप्ततौ रः ॥ २१० ॥

सप्ततौ तस्य रो भवति ॥ सत्तरी ॥

अतसी-सातवाहने लः ॥ २११ ॥

अनयोस्तस्य लो भवति ॥ अलसी । सालाहणो । सालवाहणो । सालाहणी भासा ॥

पलिते वा ॥ २१२ ॥

पलिते तस्य लो वा भवति ॥ पलिलं । पलिअं ॥

पीते वो ले वा ॥ २१३ ॥

पीते तस्य वो वा भवति स्वार्थलकारे परे ॥ पीवलं । पीअलं ॥ ल इति किम् । पीअं ॥

वितस्ति-वसति-भरत-कातर-मातुलिङ्गे हः ॥ २१४ ॥

एषु तस्य हो भवति ॥ विहत्थी । वसही ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । वसई । भरहो । काहलो । माहुलिङ्गं । मातुलुङ्गशब्दस्य तु माउलुङ्गं ॥

मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे थस्य ढः ॥ २१५ ॥

एषु थस्य ढो भवति । हापवादः ॥ मेढी । सिढिलो । सिढिलो । पढमो ॥

---

१ B हृत २ B दुईओ ३ B रुद् ४ B स्वार्थे ल°

निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥ २१६ ॥

अनयोस्थस्य ढो वा भवति ॥ निसीढो । निसीहो । पुढवी ॥ पुहवी ॥

दशन दष्ट-दग्ध-दोला-दण्ड-दर-दाह-दम्भ-दर्भ-कदन-दोहदे दो वा डः ॥ २१७ ॥

एषु दस्य डो वा भवति ॥ डसणं दसणं । डट्ठो दट्ठो । डड्ढो दड्ढो । डोला दोला । डण्डो दण्डो । डरो दरो । डाहो दाहो । डम्भो दम्भो । डब्भो दब्भो । कडणं कयणं । डोहलो दोहलो ॥ दरशब्दस्य च भयार्थवृत्तेरेव भवति । अन्यत्र दर-दलिअं ॥

दंश-दहोः ॥ २१८ ॥

अनयोर्धात्वोर्दस्य डो भवति ॥ डंसइ । डहइ ॥

संख्या-गद्गदे रः ॥ २१९ ॥

संख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो भवति ॥ एआरह । बारह ॥ तेरह । गग्गरं ॥ अनादेरित्येव । ते दस ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ चउद्दह ॥

कदल्यामद्रुमे ॥ २२० ॥

कदलीशब्दे अद्रुमवाचिनि दस्य रो भवति ॥ करली ॥ अद्रुम इति किम् । कयली । केली ॥

प्रदीपि-दोहदे लः ॥ २२१ ॥

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दोहदशब्दे च दस्य लो भवति ॥ पलीवेइ । पलित्तं । दोहलो ॥

कदम्बे वा ॥ २२२ ॥

कदम्बशब्दे दस्य लो वा भवति ॥ कलम्बो । कयम्बो ॥

---

१ B ड्ढो । दड्ढो । ड°. २ B दलिअं. ३ B डंसइ. ४ P °ह । ग°. ५ P °व । दस.

दीपौ धो वा ॥ २२३ ॥

दीप्यतौ[1] दस्य धो वा भवति ॥ धिप्पइ । दिप्पइ ॥

कदर्थिते वः ॥ २२४ ॥

कदर्थिते दस्य वो भवति ॥ कवट्टिओ ॥

ककुदे हः ॥ २२५ ॥

ककुदे दस्य हो भवति ॥ कउहं ॥

निषधे धो ढः ॥ २२६ ॥

निषधे धस्य ढो भवति ॥ निसढो ॥

वौषधे ॥ २२७ ॥

ओषधे धस्य ढो वा भवति ॥ ओसढं । ओसहं ॥

नो णः ॥ २२८ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्नस्य णो भवति ॥ कणयं । मयणो । वयणं । नयणं । माणइ ॥ आर्षे । आरनालं । अनिलो[3] । अनलो । इत्याद्यपि ॥

वादौ ॥ २२९ ॥

असंयुक्तस्यादौ वर्तमानस्य नस्य णो वा भवति ॥ णरो नरो । णई नई । णेइ नेइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । न्यायः । नाओ ॥

निम्ब-नापिते ल-ण्हं वा ॥ २३० ॥

अनयोर्नस्य[5] ल ण्ह इत्येतौ वा भवतः ॥ लिम्बो निम्बो । ण्हाविओ नाविओ ॥

---

१ P °तौ धातौ द २ B स्य हो भवति वा ॥ ओसहं । ओसढं ॥ ३ B अनिलो इ°. ४ P नई । अ°. ५ P °स्य यथासङ्ख्य ल°.

पो वः ॥ २३१ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः पस्य प्रायो वो भवति ॥ सवहो । सावो । उवसग्गो । पईवो । कासवो । पावं । उवमा । कविलं । कुणवं । कलावो । कवालं । महि-वालो । गो-वइ । तवइ ॥ स्वरादित्येव । कम्पइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अप्पमत्तो ॥ अनादेरित्येव । सुहेण पढइ ॥ प्राय इत्येव । कई । रिऊ ॥ एतेन पकारस्य प्राप्तयोर्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र कार्यः ॥

पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिभद्रे फः ॥ २३२ ॥

ण्यन्ते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फो भवति ॥ फालेइ फाडेइ । फरुसो । फलिहो । फलिहा । फणसो । फालिहद्दो ॥

प्रभूते वः ॥ २३३ ॥

प्रभूते पस्य वो भवति ॥ वहुत्तं ॥

नीपापीडे मो वा ॥ २३४ ॥

अनयोः पस्य मो वा भवति ॥ नीमो नीवो । आमेलो आमेडो ॥

पापर्द्धौ रः ॥ २३५ ॥

पापर्द्धावपदादौ पकारस्य रो भवति ॥ पारद्धी ॥

फो भ-हौ ॥ २३६ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः फस्य भहौ भवतः ॥ कचिद् भः । रेफः । रेभो ॥ शिफा । सिभा ॥ कचित्तु हः । मुत्ताहलं ॥ कचिदुभावपि । सभलं सहलं । सेभालिआ सेहालिआ । सभरी सहरी । गुभइ गुहइ ॥ स्वरादित्येव । गुंफइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । पुप्फं ॥ अनादेरित्येव । चिट्ठइ फणी ॥ प्राय इत्येव । कसण-फणी ॥

---

१ B परस्य. २ P °वो। पावं. ३ P पाटि°. ४ B सिफा.

वो वः ॥ २३७ ॥

स्वरात्परस्यासयुक्तस्यानादेर्बस्य वो भवति ॥ अलाबू । अलावू । अलाऊ ॥ शबल. । सवलो ॥

बिसिन्यां भः ॥ २३८ ॥

बिसिन्या बस्य भो भवति ॥ भिसिणी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिह न भवति । बिस-तन्तु-पेलवाण ॥

कबन्धे म-यौ ॥ २३९ ॥

कबन्धे बस्य मयौ भवत ॥ कमन्धो । कयन्धो ॥

कैटभे भो वः ॥ २४० ॥

कैटभे भस्य वो भवति ॥ केढवो ॥

विषमे मो ढो वा ॥ २४१ ॥

विषमे मस्य ढो वा भवति ॥ विसढो । विसमो ॥

मन्मथे वः ॥ २४२ ॥

मन्मथे मस्य वो भवति ॥ वम्महो ॥

वाभिमन्यौ ॥ २४३ ॥

अभिमन्युशब्दे मो वो वा भवति ॥ अहिवन्नू अहिमन्नू ॥

भ्रमरे सो वा ॥ २४४ ॥

भ्रमरे मस्य सो वा भवति ॥ भसलो भमरो ॥

आदेर्यो जः ॥ २४५ ॥

पदादेर्यस्य जो भवति ॥ जसो । जँमो । जाइ ॥ आदेरिति किम् । अवयवो । विणओ ॥ बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्यानादेरपि । सजमो । सजोगो । अवजसो ॥ क्वचिन्न भवति । पओओ ॥ आर्षे लोपोपि । यथाख्यातम् । अहक्खाय ॥ यथाजातम् । अहाजाय ॥

---

१ P अलाबू । अलावू । श° २ B जो वा म° ३ B जम्मो.

युष्मद्यर्थपरे तः ॥ २४६ ॥

युष्मच्छब्देर्थपरे यस्य तो भवति ॥ तुम्हारिसो । तुम्हकेरो ॥ अर्थपर इति किम् । जुम्हदम्ह-पयरणं ॥

यष्ट्यां लः ॥ २४७ ॥

यष्ट्यां यस्य लो भवति ॥ लट्ठी । वेणु लट्ठी । उच्छु-लट्ठी । महु-लट्ठी ॥

वोत्तरीयानीय-तीय-कृद्ये ज्जः ॥ २४८ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य द्विरुक्तो जो वा भवति ॥ उत्तरिज्जं उत्तरीअं ॥ अनीय । करणिज्जं करणीअं । विम्हयणिज्जं[1] विम्हयणीअं । जवणिज्जं जवणीअं ॥ तीय । बिइज्जो बीओ ॥ कृद्य । पेज्जा[2] पेआ ॥

छायायां होकान्तौ वा ॥ २४९ ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे[3] यस्य हो वा भवति ॥ वच्छस्स च्छाँही[4], वच्छस्स च्छायाँ । आतपाभावः । सच्छाहं सच्छायं ॥ अकान्ताविति किम् ॥ मुह-च्छाया । कान्तिरित्यर्थः ॥

डाह-वौ कतिपये ॥ २५० ॥

कतिपये यस्य डाह व इत्येतौ पर्यायेण भवतः ॥ कइवाहं । कइअवं ॥

किरि-भेरे रो डः ॥ २५१ ॥

अनयो रस्य डो[5] भवति ॥ किडी । भेडो ॥

पर्याणे डा वा ॥ २५२ ॥

पर्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा भवति ॥ पडायाणं पल्लाणं ॥

करवीरे णः ॥ २५३ ॥

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो भवति ॥ कणवीरो ॥

---

१ B विम्हणि°. २ A पेज्जो. ३ B छाया ४ B छाहा. ५ B डो वा भ°.

हरिद्रादौ लः ॥ २५४ ॥

हरिद्रादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो भवति ॥ हलिद्दी । दलिद्दाइ । दलिद्दो । दालिद्दं । हलिद्दो । जहुट्ठिलो । सिढिलो । मुहलो । चलणो । वलुणो । कलुणो । इङ्गालो । सक्कालो । सोमालो । चिलाओ । फलिहा । फलिहो । फालिहद्दो । काहलो । लुक्को । अवद्दालं । भसलो । जढलं । बढलो । निट्ठुलो ॥ बहुलाधिकाराच्चरणशब्दस्य पादार्थवृत्तेरेव । अन्यत्र चरण-करणं ॥ भ्रमरे ससंनियोगे एव । अन्यत्र भमरो ॥ तथा । जैढरं । बढरो । निट्ठुरो इत्याद्यपि ॥ हरिद्रा । दरिद्राति । दरिद्र ॥ दारिद्र्य । हरिद्र । युधिष्ठिर । शिथिर । मुखर । चरण । वरुण । करुण । अङ्गार । सत्कार । सुकुमार । किरात । परिखा । परिघ । पारिभद्र । कातर । रुग्ण । अपद्वार । भ्रमर । जरठ । बठर । निष्ठुर । इत्यादि ॥ आर्षे दुवालसङ्गे इत्यादयपि ॥

स्थूले लो रः ॥ २५५ ॥

स्थूले लस्य रो भवति ॥ थोरं ॥ कथं थूलभद्दो । स्थूरस्य हरिद्रादिलत्वे भविष्यति ॥

लाहल-लाङ्गल-लाङ्गूले वादेर्णः ॥ २५६ ॥

एषु आदेर्लस्य णो वा भवति ॥ णाहलो लाहलो ॥ णङ्गलं । लङ्गलं । णङ्गूलं । लङ्गूलं ॥

ललाटे च ॥ २५७ ॥

ललाटे च आदेर्लस्य णो भवति ॥ चकार आदेरनुवृत्त्यर्थः ॥ णिडालं णडालं ॥

शबरे बो मः ॥ २५८ ॥

शबरे बस्य मो भवति ॥ समरो ॥

स्वप्न-नीव्योर्वा ॥ २५९ ॥

अनयोर्वस्य मो वा भवति ॥ सिमिणो सिविणो । नीमी नीवी ॥

---

१ A पदार्थ°. २ B जठर । बठरो. ३ A इत्यपि ४ B थूर°.

श-षोः सः ॥ २६० ॥

शकारषकारयोः सो भवति ॥ श । सद्दो । कुसो । निसंसो । [1]वंसो । सामा । सुद्धं । दसै । सोहइ । विसइ ॥ ष । सण्डो निहसो । कसाओ । घोसइ । उभयोरपि । सेसो । विसेसो ॥

स्नुषायां ण्हो न वा ॥ २६१ ॥

स्नुषाशब्दे षस्य ण्हः णकाराक्रान्तो हो वा भवति ॥ सुण्हा सुसा ॥

दश-पाषाणे हः ॥ २६२ ॥

दशन्शब्दे पाषाणशब्दे च शषोर्यथादर्शनं हो वा भवति ॥ दह-मुहो दस-मुहो । दह-बलो दस-बलो । दह-रहो दस-रहो । दह दस । एआरह । बारह । तेरह । पाहाणो पासाणो ॥

दिवसे सः ॥ २६३ ॥

दिवसे सस्य हो वा भवति ॥ दिवहो । दिवसो ॥

हो घोनुस्वारात् ॥ २६४ ॥

अनुस्वारात्परस्य हस्य घो वा भवति ॥ सिंघो । सीहो ॥ संघारो संहारो । क्वचिदननुस्वारादपि । दाहः । दाघो ॥

षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्छः ॥ २६५ ॥

एषु आदेर्वर्णस्य छो भवति ॥ छट्ठो । छट्ठी । छप्पओ । छम्मुहो । छमी । छावो । छुहा । छत्तिवण्णो ॥

शिरायां वा ॥ २६६ ॥

शिराशब्दे आदेश्छो वा भवति ॥ छिरा सिरा ॥

लुग् भाजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य न वा ॥ २६७ ॥

एषु सस्वरस्य जकारस्य लुग् वा भवति ॥ भाणं भायणं । दणु वहो । दणुअ-वहो । रा-उलं राय-उलं ॥

---

१ B दंसो. २ A सामो. ३ B दसा. ४ B ण्हो वा. ५ B °स्य णका°. ६ P°शद्य°. ७ B हो भ°. ८ B घो भ°. ९ [illegible] °स्वारात् ।. १० P °रस्य ज°.

व्याकरण-प्राकारागते कगोः ॥ २६८ ॥

एषु को गश्च सस्वरस्य लुग् वा भवति ॥ वारणं वायरणं । पारो पायारो ॥ आओ आगओ ॥

किसलय-कालायस-हृदये यः ॥ २६९ ॥

एषु सस्वरयकारस्य लुग् वा भवति ॥ किसलं किसलयं । कालासं कालायसं । महण्णव-समा सहिआ । जाला ते सहिअएहिँ घेप्पन्ति । निसमणुप्पिअ-हिअस्स हिअयं ॥

दुर्गादेव्युदुम्बर-पादपतन-पादपीठेन्तर्दः ॥ २७० ॥

एषु सस्वरस्य दकारस्य अन्तर्मध्ये वर्तमानस्य लुग् वा भवति ॥ दुग्गा-वी । दुग्गा-एवी । उम्बरो उउम्बरो । पा-वडणं पाय-वडणं । पा-वीढं पाय-वीढं ॥ अन्तरिति किम् । दुर्गादेव्यामादौ मा भूत् ॥

यावत्तावज्जीवितावर्तमानावट-प्रावारक-देवकुलैवमेवे वः२७१

यावदादिषु सस्वरवकारस्यान्तर्वर्तमानस्य लुग् वा भवति ॥ जा जाव । ता ताव । जीअं जीविअं । अत्तमाणो आवत्तमाणो । अडो अवडो । पारओ पावारओ । दे-उलं देव-उलं । एमेव एवमेव ॥ अन्तरित्येव । एवमेवेऽन्त्यस्य न भवति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञ-शब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

यद् दोर्मण्डलकुण्डलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप
क्रीतं वैरिकुलात् त्वया किल दलत्कुन्दावदातं यशः ।
भ्रान्त्वा त्रीणि जगन्ति खेदविवशं तन्मालवीनां व्यधा-
दापाण्डौ स्तनमण्डले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ १ ॥

---

१ PB °स्य य°. २ A उम्बरे। उउम्बरे ३ PB °स्य व°. ४ AB वेत्यस्य. ५ B °अष्टमाध्या°. ६ P omits this verse. ७ B सिंहा°. ८ B °वस्थि°.

॥ अर्हं ॥

संयुक्तस्य ॥ १ ॥

अधिकारोयं ज्यायामीत् [२.११५] इति यावत् । यदित ऊर्ध्व-मनुक्रमिष्यामस्तत्संयुक्तस्येति वेदितव्यम् ॥

शक्त-मुक्त-दष्ट-रुग्ण-मृदुत्वे को वा ॥ २ ॥

एषु संयुक्तस्य को वा भवति ॥ सक्को सत्तो । मुक्को मुत्तो । डक्को वट्ठो । लुक्को लुग्गो । माउक्कं मोउत्तणं ॥

क्षः खः क्वचित्तु छ-झौ ॥ ३ ॥

क्षस्य खो[1] भवति । खओ । लक्खणं ॥ क्वचित्तु छझावपि । खीणं । छीणं । झीणं । झिज्जइ ॥

ष्क-स्कयोर्नाम्नि ॥ ४ ॥

अनयोर्नाम्नि संज्ञायां खो भवति ॥ ष्क : पोक्खरं । पोक्खरिणी । निक्खं ॥ स्क । खन्धो । खन्धावारो । अवक्खन्दो ॥ नाम्नीति किम् । दुक्करं । निक्कम्पं । निक्कओ । नमोक्कारो । सक्कयं । सक्कारो । तक्करो ॥

शुष्क-स्कन्दे वा ॥ ५ ॥

अनयो. ष्कस्कयो. खो वा भवति ॥ सुक्खं सुक्कं । खन्दो कन्दो ॥

क्ष्वेटकादौ ॥ ६ ॥

क्ष्वेटकादिषु संयुक्तस्य खो भवति ॥ खेडओ । क्ष्वेटकशब्दो विष-पर्याय । क्ष्वोटक· । खोडओ ॥ स्फोटक । खोडओ । स्फेटक. । खेडओ ॥ स्फेटिक· । खेडिओ ॥

---

१ A मउत्तण. २ B छडो. ३ AB भवति । क्वचित्तु छझावपि । खओ. ४ B छडा°. ५ PB °टक°.

स्थाणावहरे ॥ ७ ॥

स्थाणौ संयुक्तस्य खो भवति हरश्चेद् वाच्यो न भवति ॥ खाणू ॥ अहर इति । किम् । थाणुणो रेहा ॥

स्तम्भे स्तो वा ॥ ८ ॥

स्तम्भशब्दे स्तस्य खो वा भवति ॥ खम्भो । थम्भो । काष्ठादिमयः ॥

थ-ठावस्पन्दे ॥ ९ ॥

स्पन्दाभाववृत्तौ स्तम्भे स्तस्य थठौ भवतः ॥ थम्भो । ठम्भो ॥ स्तम्भ्यते[1] । थम्भिज्जइ ठम्भिज्जइ[2] ॥

रक्ते गो वा ॥ १० ॥

रक्तशब्दे संयुक्तस्य गो वा भवति ॥ रग्गो रत्तो ॥

शुल्के[3] ङ्गो वा ॥ ११ ॥

शुल्कशब्दे[4] संयुक्तस्य ङ्गो वा भवति ॥ सुङ्गं सुक्कं ॥

कृत्ति-चत्वरे चः ॥ १२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य चो भवति । किच्ची । चच्चरं ॥

त्योऽचैत्ये ॥ १३ ॥

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो भवति ॥ सच्चं । पच्चओ ॥ अचैत्य इति किम् । चइत्तं ॥

प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ १४ ॥

प्रत्यूषे त्यस्य चो भवति तत्संनियोगे च षस्य हो वा भवति ॥ पच्चूहो । पच्चूसो ॥

त्व-थ्व-द्व-ध्वां च-छ-ज-झाः क्वचित् ॥ १५ ॥

एषां यथासंख्यमेते क्वचिद् भवन्ति ॥ भुक्त्वा । भोच्चा ॥ ज्ञात्वा ।

---

१ B स्तम्भ्यते. २ A थम्भिजइ ॥ ट°. ३ B शुक्ले ङ्गो; P शुक्ले ङ्गो. ४ PB शुक्लश°.

णच्चा ॥ श्रुत्वा । सोच्चा ॥ पृथ्वी । पिच्छी ॥ विद्वान् । विज्जं ॥ बुद्ध्वा बुज्झा ॥

भोच्चा सयलं पिच्छिं विज्जं बुज्झा अणण्णय-ग्गामिं[1] ।
चइऊण तवं काउं सन्ती पत्तो सिवं परमं ॥

वृश्चिके श्चेर्ञ्चुर्वा ॥ १६ ॥

वृश्चिके श्चेः सस्वरस्य स्थाने ञ्चुरादेशो वा भवति । छापवादः ॥ विञ्चुओ विंचुओ । पक्षे । विच्छिओ ॥

छोक्ष्यादौ ॥ १७ ॥

अक्ष्यादिषु संयुक्तस्य छो भवति । खस्यापवादः ॥ अच्छिं । उच्छू । लच्छी । कच्छो । छीअं । छीरं । सरिच्छो । वच्छो । मच्छिआ । छेत्तं । छुहा । दच्छो । कुच्छी । वच्छं । छुण्णो । कच्छा । छारो । कुच्छेअयं । छुरो । उच्छा । छयं । सारिच्छं ॥ अक्षि । इक्षु । लक्ष्मी । कक्ष । क्षुत । क्षीर । सदृक्ष । वृक्ष । मक्षिका । क्षेत्र । क्षुध् । दक्ष । कुक्षि । वक्षस् । क्षुण्ण । कक्षा । क्षार । कौक्षेयक । क्षुर । उक्षन् । क्षत । सादृश्य ॥ क्वचित् स्थगितशब्देपि । छइअं ॥ आर्षे । इक्खू । खीरं । सारिक्खमित्याद्यपि दृश्यते ॥

क्षमायां कौ ॥ १८ ॥

कौ पृथिव्यां वर्तमाने क्षमाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति ॥ छमा पृथिवी ॥ लाक्षणिकस्यापि क्ष्मादेशस्य भवति । क्ष्मा । छमा ॥ काविति किम् । खमा क्षान्तिः ॥

ऋक्षे वा ॥ १९ ॥

ऋक्षशब्दे संयुक्तस्य छो वा भवति ॥ रिच्छं । रिक्खं । रिच्छो । रिक्खो ॥ कथं छूढं क्षिप्तं । वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ [२.१२७] इति भविष्यति ॥

---

१ P ग्गामि ॥ वृश्चि°. २ B विंचुवो ३ A छोऽक्ष्यादौ ४ A अक्ष्यादि°. ५ P सादृस्य. ६ A शब्दोपि. ७ B °स्य छो भ°.

क्षण उत्सवे ॥ २० ॥

क्षणशब्दे उत्सवाभिधायिनि संयुक्तस्य छो भवति ॥ छणो ॥ उत्सव इति किम् । खणो ॥

ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले ॥ २१ ॥

ह्रस्वात्परेषां थ्यश्चत्सप्सां छो भवति निश्चले तु न भवति ॥ थ्य । पच्छं । पच्छा । मिच्छा ॥ श्च । पच्छिमं । अच्छेरं । पच्छा ॥ त्स । उच्छाहो । मच्छलो । मच्छरो । संवच्छलो । संवच्छरो । चिइच्छइ ॥ प्स । लिच्छइ । जुगुच्छइ । अच्छरा ॥ ह्रस्वादिति किम् । ऊसारिओ । अनिश्चल इति किम् । निश्चलो ॥ आर्षे तथ्ये चोपि । तचं ॥

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ २२ ॥

एषु संयुक्तस्य छो वा भवति ॥ सामच्छं सामत्थं । उच्छुओ ऊसुओ । उच्छवो ऊसवो ॥

स्पृहायाम् ॥ २३ ॥

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य छो[1] भवति । फस्यापवादः ॥ छिहा[2] ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिदन्यदपि । निप्पिहो ॥

द्य-य्य-र्यां जः ॥ २४ ॥

एषां संयुक्तानां जो भवति ॥ द्य । मज्जं । अवज्जं । वेज्जो । जुई । जोओ ॥ य्य । जज्जो । सेज्जा ॥ र्य । भज्जा । चौर्यसमत्वात् भारिआ । कज्जं । वज्जं । पज्जाओ । पज्जत्तं । मज्जाया ॥

अभिमन्यौ ज-ञ्जौ वा ॥ २५ ॥

अभिमन्यौ संयुक्तस्य जो ञ्जश्च वा भवति ॥ अहिमज्जू । अहिमञ्जू । पक्षे । अहिमन्नू ॥ अभिग्रहणादिह न भवति । मन्नू ॥

---

१ B छो वा म° २ P कज्ज । प°.

साध्वस-ध्य-ह्यां ज्झः ॥ २६ ॥

साध्वसे संयुक्तस्य ध्यह्ययोश्च ज्झो भवति ॥ सज्झसं ॥ ध्य । वेज्झए । झाणं । उवज्झाओ । सज्झाओ । संज्झं । विन्झो ॥ ह्य । सज्झो । मज्झं ॥ गुज्झं । णज्झइ ॥

ध्वजे वा ॥ २७ ॥

ध्वजशब्दे संयुक्तस्य झो वा भवति ॥ झओ धओ ॥

इन्धौ झा ॥ २८ ॥

इन्धौ धातौ संयुक्तस्य झा इत्यादेशो भवति ॥ समिज्झाइ । विज्झाइ ॥

वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पत्तन कदर्थिते टः ॥ २९ ॥

एषु संयुक्तस्य टो भवति ॥ वट्टो । पयट्टो । मट्टिआ । पट्टणं । कवट्टिओ ॥

र्तस्याधूर्तादौ ॥ ३० ॥

र्तस्य टो भवति धूर्तादीन् वर्जयित्वा ॥ केवट्टो । वट्टी । जट्टो । पयट्टइ ॥ वट्टुलं । रायवट्टयं । नट्टई । संवट्टिअं ॥ अधूर्तादाविति किम् । धुत्तो । कित्ती । वत्ता । आवत्तणं । निवत्तणं । पवत्तणं । संवत्तणं । आवत्तओ । निवत्तओ । निव्वत्तओ । पवत्तओ । संवत्तओ । वत्तिआ । वत्तिओ । कत्तिओ । उक्कत्तिओ । कत्तरी । मुत्ती । मुत्तो । मुहुत्तो ॥ बहुलाधिकाराद् वट्टा ॥ धूर्त । कीर्ति । वार्ता । आवर्तन । निवर्तन । प्रवर्तन । संवर्तन । आवर्तक । निवर्तक । निर्वर्तक । प्रवर्तक । संवर्तक । वर्तिका । वार्तिक । कार्तिक । उत्कर्तित । कर्तरी । मूर्ति । मूर्त । मुहूर्त । इत्यादि ॥

---

१ B वज्झए. २ B सज्झ. ३ A मज्झो ४ B °ज्झो वा भ° ५ B पयट्ठो. ६ B °ओ। प°. ७ A कित्तिओ। उक्कित्तिआ ८ B धूर्ते ९ B °र्तक। प्रव° १० B वर्तिक. ११ A उत्कर्ति°. १२ A मुहूर्त ॥

दग्ध-विदग्ध-वृद्धि-वृद्धे ढः ॥ ४० ॥

एषु संयुक्तस्य ढो भवति ॥ दड्ढो । विअड्ढो । वुड्ढी । वुड्ढो ॥ क्वचिन्न भवति । विद्ध-कइ-निरूविअं ॥

श्रद्धर्द्धि-मूर्धार्धेन्ते वा ॥ ४१ ॥

एषु अन्ते वर्तमानस्य संयुक्तस्य ढो वा भवति ॥ सड्ढा सद्धा । इड्ढी रिद्धी । मुण्ढा मुद्धा । अड्ढं अद्धं ॥

म्नज्ञोर्णः ॥ ४२ ॥

अनयोर्णो भवति ॥ म्न । निण्णं । पज्जुण्णो ॥ ज्ञ । णाणं । सण्णा । पण्णा । विण्णाणं ॥

पञ्चाशत्पञ्चदश-दत्ते ॥ ४३ ॥

एषु संयुक्तस्य णो भवति ॥ पण्णासा । पण्णरह[1] । दिण्णं ॥

मन्यौ न्तो वा ॥ ४४ ॥

मन्युशब्दे संयुक्तस्य न्तो वा भवति ॥ मन्तू मन्नू ॥

स्तस्य थोसमस्त-स्तम्बे ॥ ४५ ॥

समस्तस्तम्बवर्जिते स्तस्य थो भवति ॥ हत्थो । थुई । थोत्तं । थोअं । पत्थरो । पसत्थो । अत्थि । सत्थि ॥ असमस्तस्तम्ब इति किम् । समत्तो । तम्बो ॥

स्तवे वा ॥ ४६ ॥

स्तवशब्दे स्तस्य थो वा भवति ॥ थवो तवो ॥

पर्यस्ते थ-टौ ॥ ४७ ॥

पर्यस्ते स्तस्य पर्यायेण थटौ भवतः ॥ पल्लत्थो पल्लट्टो ॥

---

[1] A पण्णदह.

वृन्ते ण्ट ॥ ३१ ॥

वृन्ते सयुक्तस्य ण्टो भवति ॥ वेण्ट । तालवेण्ट ॥

ठोस्थि विसंस्थुले ॥ ३२ ॥

अनयो सयुक्तस्य ठो भवति ॥ अट्ठी । विसठुल ॥

स्त्यान चतुर्थार्थे वा ॥ ३३ ॥

एषु सयुक्तस्य ठो वा भवति ॥ ठीण थीण । चउट्ठो । अट्ठो प्रयोजनम् । अत्थो धनम् ॥

ष्टस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे ॥ ३४ ॥

उष्ट्रादिवर्जिते ष्टस्य ठो भवति ॥ लट्ठी । मुट्ठी । दिट्ठी । सिट्ठी । पुट्ठो । कट्ठ । सुरट्ठा । इट्ठो । अणिट्ठ । अनुष्ट्रेष्टासंदष्ट इति किम् । उट्टो । इट्टाचुण्ण व्व । संदट्टो ॥

गर्ते डः ॥ ३५ ॥

गर्तशब्दे सयुक्तस्य डो भवति । टापवाद ॥ गड्डो । गड्डा ॥

संमर्द वितर्दि-विच्छर्द-च्छर्दि कपर्द-मर्दिते र्दस्य ॥३ ६ ॥

एषु र्दस्य ड्डत्व भवति ॥ समड्डो । विअड्डी । विच्छड्डो । छड्डइ । छड्डी । कवड्डो । मड्डिओ । समड्डिओ ॥

गर्दभे वा ॥ ३७ ॥

गर्दभे र्दस्य ड्डो वा भवति ॥ गड्डहो । गद्दहो ॥

कन्दरिका भिन्दिपाले ण्ड ॥ ३८ ॥

अनयो सयुक्तस्य ण्डो भवति ॥ कण्डलिआ । भिण्डिवालो ॥

स्तब्धे ठढौ ॥ ३९ ॥

स्तब्धे सयुक्तयोर्यथाक्रम ठढौ भवत ॥ ठड्ढो ॥

१ B °न्ते ण्टो २ B ड्डो ३ B °ड्डो । छड्डी

ताम्राम्रे म्बः ॥ ५६ ॥

अनयोः संयुक्तस्य मयुक्तो बो भवति ॥ तम्बं । अम्बं ॥ अम्बिर तम्बिर इति देश्यौ ॥

ह्वो भो वा ॥ ५७ ॥

ह्वस्य भो वा भवति ॥ जिब्भा जीहा ॥

वा विह्वले वौ वश्च ॥ ५८ ॥

विह्वले ह्वस्य भो वा भवति तत्संनियोगे च विशब्दे वस्य वा भो भवति ॥ भिब्भलो विब्भलो विहलो ॥

वोर्ध्वे ॥ ५९ ॥

ऊर्ध्वशब्दे संयुक्तस्य भो वा भवति ॥ उब्भं उद्धं ॥

कश्मीरे म्भो वा ॥ ६० ॥

कश्मीरशब्दे संयुक्तस्य म्भो वा भवति ॥ कम्भारा कम्हारा ॥

न्मो मः ॥ ६१ ॥

न्मस्य मो भवति । अधोलोपापवादः ॥ जम्मो । वम्महो । मम्मणं ॥

ग्मो वा ॥ ६२ ॥

ग्मस्य मो वा भवति ॥ युग्मम् । जुम्मं जुग्गं ॥ तिग्मम् । तिम्मं तिग्गं ॥

ब्रह्मचर्य-तूर्य-सौन्दर्य-शौण्डीर्ये र्यो रः ॥ ६३ ॥

एषु र्यस्य रो भवति । जापवादः ॥ बम्हचेरं । चौर्यसमत्वाद् बम्हचरिअं । तूरं । सुन्देरं । सोण्डीरं ॥

धैर्ये वा ॥ ६४ ॥

धैर्ये र्यस्य रो वा भवति ॥ धीरं धिज्जं । सूरो सुज्जो इति तु सूरसूर्यप्रकृतिभेदात् ॥

---

१ P विह्वलशब्दस्य ह°. २ AB कम्भारो कम्हारो. ३ B बम्हचेरं. ४ B बम्हच°

चोत्साहे थो हश्च रः ॥ ४८ ॥

उत्साहशब्दे संयुक्तस्य थो वा भवति तत्संनियोगे च हस्य र ॥ उत्थारो उच्छाहो ॥

आश्लिष्टे ल-धौ ॥ ४९ ॥

आश्लिष्टे संयुक्तयोर्यथासंख्य ल ध इत्येतौ भवत ॥ आलिद्धो ॥

चिह्ने न्धो वा ॥ ५० ॥

चिह्ने संयुक्तस्य न्धो वा भवति । ण्हापवाद ॥ पक्षे सोपि ॥ चिन्धं इन्ध चिण्ह ॥

भस्मात्मनोः पो वा ॥ ५१ ॥

अनयो संयुक्तस्य पो वा भवति ॥ भप्पो भस्सो । अप्पा अप्पाणो । पक्षे । अत्ता ॥

ड्म-क्मोः ॥ ५२ ॥

ड्म-क्मो [1]पो भवति ॥ कुड्मलम् । कुम्पलं । रुक्मिणी । रुप्पिणी ॥ क्वचित् च्मोपि । रुच्मी रुप्पी ॥

ष्प-स्पयोः फः ॥ ५३ ॥

ष्पस्पयो फो भवति ॥ पुष्पम् । पुप्फ ॥ शष्पम् । सप्फं ॥ निष्पेष । निप्फेसो ॥ निष्पाव । निप्फावो ॥ स्पन्दनम् । फन्दणं ॥ प्रतिस्पर्धिन् । [4]पाडिप्फद्धी ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्प । बुहप्फई बुहप्पई ॥ क्वचिन्न भवति । निप्पहो । णिप्पुसण । परोप्परम् ॥

भीष्मे ष्मः ॥ ५४ ॥

भीष्मे ष्मस्य फो भवति ॥ भिप्फो ॥

श्लेष्मणि वा ॥ ५५ ॥

श्लेष्मशब्दे ष्मस्य [5]फो वा भवति ॥ सेफो सिलिम्हो ॥

---

१ P ड्मक्मो २ B पो वा भ° ३ P कुट्मल ४ P पडिप्फद्धी ५ B फो भ°

तामाम्रे म्बः ॥ ५६ ॥

अनयोः संयुक्तस्य मयुक्तो बो भवति ॥ तम्बं । अम्बं ॥ अम्बिर तम्बिर इति देश्यौ ॥

ह्वो भो वा ॥ ५७ ॥

ह्वस्य भो वा भवति ॥ जिब्भा जीहा ॥

वा विह्वले वौ वश्च ॥ ५८ ॥

विह्वले ह्वस्य भो वा भवति तत्संनियोगे च विशब्दे वस्य वा भो भवति ॥ भिब्भलो विब्भलो विहलो ॥

वोर्ध्वे ॥ ५९ ॥

ऊर्ध्वशब्दे संयुक्तस्य भो वा भवति ॥ उब्भं उद्धं ॥

कश्मीरे म्भो वा ॥ ६० ॥

कश्मीरशब्दे संयुक्तस्य म्भो वा भवति ॥ कम्भारा कम्हारा ॥

न्मो मः ॥ ६१ ॥

न्मस्य मो भवति । अधोलोपापवादः ॥ जम्मो । वम्महो । मम्मणं ॥

ग्मो वा ॥ ६२ ॥

ग्मस्य मो वा भवति ॥ युग्मम् । जुम्मं जुग्गं ॥ तिग्मम् । तिम्मं तिग्गं ॥

ब्रह्मचर्ये तूर्य-सौन्दर्य-शौण्डीर्ये र्यो रः ॥ ६३ ॥

एषु र्यस्य रो भवति । जापवादः ॥ बम्हचेरं । चौर्यसमत्वाद् बम्हचरिअं । तूरं । सुन्देरं । सोण्डीरं ॥

धैर्ये वा ॥ ६४ ॥

धैर्ये र्यस्य रो वा भवति ॥ धीरं धिज्जं । सूरो सुज्जो इति तु सूरसूर्यप्रकृतिभेदात् ॥

---

१ P विह्वलस्य ह°. २ AB कम्भारो कम्हारो. ३ B बम्हचेरं. ४ B बम्हच°

एतः पर्यन्ते ॥ ६५ ॥

पर्यन्ते एकारात्परस्य र्यस्य रो भवति ॥ पेरन्तो ॥ एत इति किम् । पज्जन्तो ॥

आश्चर्ये ॥ ६६ ॥

आश्चर्ये एतः परस्य र्यस्य रो भवति ॥ अच्छेरं ॥ एत इत्येव । अच्छरिअं ॥

अतो रिआर-रिज्ज-रीअं ॥ ६७ ॥

आश्चर्ये अकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥ अत इति किम् । अच्छेरं ॥

पर्यस्त पर्याण-सौकुमार्ये ल्लः ॥ ६८ ॥

एषु र्यस्य ल्लो भवति ॥ पर्यस्तं पल्लट्टं पल्लत्थं । पल्लाणं । सोअमल्लं ॥ पल्लङ्को इति च पल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च ॥ पलिअङ्को इत्यपि चौर्यसमत्वात् ॥

बृहस्पति-वनस्पत्योः सो वा ॥ ६९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सो वा भवति ॥ बहस्सई बहप्फई । भयस्सई भयप्फई । वणस्सई वणप्फई ॥

बाष्पे होश्रुणि ॥ ७० ॥

बाष्पशब्दे संयुक्तस्य हो भवति अश्रुण्यभिधेये ॥ बाहो नेत्रजलम् ॥ अश्रुणीति किम् ॥ बप्फो ऊष्मा ॥

कार्षापणे ॥ ७१ ॥

कार्षापणे संयुक्तस्य हो भवति ॥ काहावणो ॥ कथं कहावणो । ह्रस्वः संयोगे [१.८४] इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे । कर्षापण-शब्दस्य वा भविष्यति ॥

---

१ B ॥ ६६ ॥ एत.. २ PB ॥ ६८ ॥ पर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्य एषु. ३ P बिह°. ४ A बाप्फो.

दुःख-दक्षिण-तीर्थे वा ॥ ७२ ॥

एषु संयुक्तस्य हो वा भवति ॥ दुह दुक्ख । पर-दुक्खे दुक्खिआ विरला । दाहिणो दक्खिणो । तूह तित्थं ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ ७३ ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मा इत्येतस्य हो भवति ण्ड इत्यस्य तु वा लो भवति ॥ कोहली कोहण्डी ॥

पक्ष्म श्म-ष्म स्म-ह्मां म्हः ॥ ७४ ॥

पक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रान्तो हकार आदेशो भवति ॥ पक्ष्मन् । पम्हाइं । पम्हल लोअणा ॥ श्म । कुश्मान । कुम्हाणो । कश्मीरा । कम्हारा । ष्म । ग्रीष्म । गिम्हो । ऊष्मा । उम्हा । स्म । अस्मादृश । अम्हारिसो । विस्मय । विम्हओ ॥ ह्म । ब्रह्मा बम्हा ॥ सुह्मा । सुम्हा । बम्हणो । बम्हचेरं ॥ क्वचित् म्भोपि दृश्यते । बम्भणो । बम्भचेरं । सिम्भो । क्वचित् भवति । रश्मि । रस्सी । स्मर । सरो ॥

सूक्ष्म श्न-ष्ण-स्न-ह्न-ह्ण-क्ष्णां ण्हः ॥ ७५ ॥

सूक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्नष्णस्नह्नह्णक्ष्णां च णकाराक्रान्तो हकार आदेशो भवति ॥ सूक्ष्म । सण्हं ॥ श्न । पण्हो । सिण्हो ॥ ष्ण । विण्हू । जिण्हू । कण्हो । उण्हीसं ॥ स्न । जोण्हा । ण्हाओ । पण्हुओ ॥ ह्न । वण्ही । जण्हू ॥ ह्ण । पुव्वण्हो । अवरण्हो ॥ क्ष्ण । सण्हं । तिण्हं ॥ विप्रकर्षे तु कृष्णकृत्स्नशब्दयोः कसणो । कसिणो ॥

ह्लो ल्हः ॥ ७६ ॥

ह्ल स्थाने लकाराक्रान्तो हकारो भवति ॥ कल्हारं । पल्हाओ ॥

---

१ B °क्खेण दु° २ B इत्येतस्य ३ A पक्ष्म ४ P पक्ष्मलालो°, ५ B बम्हा । बम्ह° ६ A द्मो° ७ A सभो ८ B °कारादे° ९ B विण्हू क° १० B °न्तो ह्रोभ°

क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-ᳵक-ᳶपामूर्ध्वं लुक् ॥ ७७ ॥

एषां संयुक्तवर्णसंबन्धिनामूर्ध्वं स्थितानां लुग् भवति ॥ क । भुक्तं । भुत्तं । सिक्थं ॥ । ग । दुग्धं । दुद्धं । मुग्धं । मुद्धं ॥ ट । षट्पदः । छप्पओ ॥ कट्फलम् । कप्फलं ॥ ड । खड्गः । खग्गो ॥ षड्जः । सज्जो ॥ त । उत्पलं । उप्पलं । उत्पातः । उप्पाओ ॥ द । मद्गुः । मग्गू । मोग्गरो ॥ प । सुप्तो । सुत्तो । गुप्तो । गुत्तो ॥ श । लण्हं । णिच्चलो । चुअइ ॥ ष । गोट्ठी । छट्ठो । निट्ठुरो ॥ स । खलिओ । नेहो ॥ ᳵक । दुᳵखम् । दुक्खं ॥ ᳶप । अंतᳶपातः । अंतप्पाओ ॥

अधो म-न-याम् ॥ ७८ ॥

मनयां संयुक्तस्याधो वर्तमानानां लुग् भवति ॥ म । जुग्गं । रस्सी । सरो । सेरं ॥ न । नग्गो । लग्गो ॥ य । सामा । कुड्डं । वाहो ॥

सर्वत्र ल-ब-रामवन्द्रे ॥ ७९ ॥

वन्द्रशब्दादन्यत्र लबरां सर्वत्र संयुक्तस्योर्ध्वमधश्च स्थितानां लुग् भवति ॥ ऊर्ध्वं ॥ ल । उल्का । उक्का । वल्कलम् । वक्कलं ॥ ब । शब्दः । सद्दो ॥ अब्दः । अद्दो ॥ लुब्धकः लोद्धओ ॥ र । अर्कः । अक्को ॥ वर्गः । वग्गो ॥ अधः । श्लक्ष्णम् । सण्हं ॥ विक्लवः । विक्कवो ॥ पक्वम् । पक्कं पिक्कं ॥ ध्वस्तः । धत्थो ॥ चक्रम् । चक्कं ॥ ग्रहः । गहो ॥ रात्रिः । रत्ती ॥ अत्र द्व इत्यादिसंयुक्तानामुभयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥ क्वचिदूर्ध्वम् । उद्विग्नः । उव्विग्गो ॥ द्विगुणः । बि-उणो ॥ द्वितीयः । बीओ । कल्मषम् । कम्मसं ॥ सर्वम् । सव्वं ॥ शुल्बम् । सुब्बं ॥ क्वचित्त्वधः । काव्यम् । कव्वं ॥ कुल्या । कुल्ला ॥ माल्यम् । मल्लं । द्विपः । दिओ ॥ द्विजातिः । दुआई ॥ क्वचित्पर्यायेण । द्वारम् । बारं । दारं ॥ उद्विग्नः । उव्विग्गो । उव्विण्णो ॥ अवन्द्र इति किम् । वन्द्रं । संस्कृतसमोयं प्राकृतशब्दः । अत्रोत्तरेण विकल्पोपि न भवति निषेधसामर्थ्यात् ॥

---

१ B क । भुक्तं । भु॰. २ B ॰त । सिक्थ । सि॰. ३ A तप्पाओ. ४ P ॰वन्द्रे; B ॰चन्द्रे. ५ P वन्द्र॰, B चद्र॰. ६ B पक्कं । वि॰. ७ P अवन्द्र॰; B अचद्र॰. ८ P वन्द्र; B चद्रं.

द्रे रो न वा ॥ ८० ॥

द्रशब्दे रेफस्य वा लुग् भवति ॥ चन्दो चन्द्रो । रुदो रुद्रो । भद्दं भद्रं । समुद्दो समुद्रो ॥ ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति रूपम् । तत्र द्रहो दहो । केचिद् रलोपं नेच्छन्ति । द्रहशब्दमपि कश्चित् संस्कृतं मन्यते ॥ वोद्रहादयस्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव । सिक्खन्तु वोद्रहीओ । वोद्रह-द्रहम्मि पडिआ ॥

धात्र्याम् ॥ ८१ ॥

धात्रीशब्दे रस्य लुग् वा भवति ॥ धत्ती । ह्रस्वात् प्रागेव रलोपे धाई । पक्षे । धारी ॥

तीक्ष्णे णः ॥ ८२ ॥

तीक्ष्णशब्दे णस्य लुग् वा भवति ॥ तिक्खं । तिण्हं ॥

ज्ञो ञः ॥ ८३ ॥

ज्ञः संबन्धिनो ञस्य लुग् वा भवति ॥ जाणं णाणं । सव्वज्ञो सव्वण्णू । अप्पज्ञो अप्पण्णू । दइवज्ञो दइवण्णू । इङ्गिअज्ञो इङ्गिअण्णू । मणोज्ञं । मणोण्णं । अहिज्ञो अहिण्णू । पज्ञा पण्णा । अज्ञा आणा । संज्ञा सण्णा ॥ क्वचिन्न भवति । विण्णाणं ॥

मध्याह्ने हः ॥ ८४ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग् वा भवति ॥ मज्झन्नो मज्झण्हो ॥

दशार्हे ॥ ८५ ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दशार्हे हस्य लुग् भवति ॥ दसारो ॥

आदेः श्मश्रु-श्मशाने ॥ ८६ ॥

अनयोरादेर्लुग् भवति ॥ मासू मंसू मस्सू । मसाणं ॥ आर्षे श्मशानशब्दस्य सीआणं सुसाणमित्यपि भवति ॥

---

१ B °ब्दे परे रे°. २ A अंमि°. ३ B अण्णा. । सज्जा । सं°.

श्चो हरिश्चन्द्रे ॥ ८७ ॥

हरिश्चन्द्रशब्दे श्च इत्यस्य लुग् भवति ॥ हरिअन्दो ॥

रात्रौ वा ॥ ८८ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥ राई रत्ती ॥

अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८९ ॥

पदस्यानादौ वर्तमानस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्वं भवति ॥ शेष । कप्पतरू । भुत्तं । दुद्धं । नग्गो । उक्का । अक्को । मुक्खो ॥ आदेश । डक्को । जक्खो । रग्गो । किची । रुप्पी ॥ क्वचिन्न भवति । कसिणो ॥ अनादाविति किम् । खलिअं । थेरो । खम्भो । द्वयोस्तु द्वित्वमस्त्येवेति न भवति । विञ्चुओ । भिण्डिवालो ॥

द्वितीय-तुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ ९० ॥

द्वितीयतुर्ययोर्द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वौ भवतः ॥ द्वितीयस्योपरि प्रथम श्चतुर्थस्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥ शेष । वक्खाणं । वग्घो । मुच्छा । निज्झरो । कट्ठं । तित्थं । निद्धणो । गुप्फं । निब्भरो ॥ आदेश । जक्खो ॥ घस्य नास्ति ॥ अच्छी । मज्झं । पट्ठी । वुड्ढो । हत्थो । आलिद्धो । पुप्फं । भिब्भलो ॥ तैलादौ [२.९८] द्वित्वे ओक्खलं ॥ सेवादौ [२.९९] नक्खा । नहा ॥ समासे । कइ-द्धओ कइ-धओ ॥ द्वित्व इत्येव । खाओ ॥

दीर्घे वा ॥ ९१ ॥

दीर्घशब्दे शेषस्य घस्य उपरि पूर्वो वा भवति ॥ दिग्घो दीहो ॥

न दीर्घानुस्वारात् ॥ ९२ ॥

दीर्घानुस्वाराभ्यां लाक्षणिकाभ्यामलाक्षणिकाभ्यां च परयोः शेषादेशयोर्द्वित्वं न भवति ॥ छूढो । नीसासो । फासो ॥ अलाक्षणिकं ।

---

१ B °श्चौ॥. २ B निम्भरो ३ B निज्मरो. ४ P उक्खलं ५ B °से वा । क°. ६ B °णिकं.

तैलादौ ॥ ९८ ॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य द्वित्वं भवति ॥ तेल्लं । मण्डुक्को । वेइल्लं । उज्जू । विड्डा । वहुत्तं ॥ अनन्त्यस्य । सोत्तं । पेम्मं । जुव्वणं ॥ आर्षे । पडिसोओ । विस्सोअसिआ ॥ तैल । मण्डूक । विचकिल । ऋजु । व्रीडा । प्रभूत । स्रोतस् । प्रेमन् । यौवन इत्यादि ॥

सेवादौ वा ॥ ९९ ॥

सेवादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च द्वित्वं वा भवति ॥ सेव्वा सेवा ॥ नेड्डं नीडं[1] । नक्खा नहा । निहित्तो निहिओ । वाहित्तो वाहिओ । माउक्कं माउअं । एक्को एओ । कोउहल्लं कोउहलं । वाउल्लो वाउलो । थुल्लो थोरो[2] । हुत्तं हूअं । दइव्वं दइवं । तुण्हिक्को तुण्हिओ । मुक्को मूओ । खण्णू खाणू । थिण्णं थीणं ॥ अनन्त्यस्य । अम्हक्केरं अम्हकेरं । तं च्चेअ तं चेअ । सो च्चिअ सो चिअ ॥ सेवा । नीड । नख । निहित । व्याहृत । मृदुक । एक । कुतूहल । व्याकुल । स्थूल । हूत । दैव । तूष्णीक । मूक । स्थाणु । स्त्यान । अस्मदीय । चेअ । चिअ । इत्यादि ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वोत् ॥ १०० ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वो अकारो भवति ॥ सारङ्गं ॥

क्ष्मा-श्लाघा-रत्नेन्त्यव्यञ्जनात् ॥ १०१ ॥

एषु संयुक्तस्य यदन्त्यव्यञ्जनं तस्मात्पूर्वोद् भवति ॥ छमा । सलाहा । रयणं ॥ आर्षे सूक्ष्मेपि । सुहमं ॥

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ १०२ ॥

अनयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वोकारो वा भवति ॥ सणेहो नेहो । अगणी अग्गी ॥

---

१ B नेड्. २ A थेरो.

प्लक्षे लात् ॥ १०३ ॥

प्लक्षशब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्वोद् भवति ॥ पलक्खो ॥

र्ह-श्री-ही-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्यास्वित् ॥ १०४ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो भवति ॥ र्ह । अरिहइ । अरिहा । गरिहा । बरिहो ॥ श्री । सिरी ॥ ही । हिरी ॥ ह्रीत. । हिरीओ ॥ अह्रीकः । अहिरीओ ॥ कृत्स्न । कसिणो ॥ क्रिया । किरिआ ॥ आर्षे तु । हयं नाणं किया-हीणं ॥ दिष्ट्या । दिट्ठिआ ॥

र्श-र्ष-तप्त-वज्रे वा ॥ १०५ ॥

र्शर्षयोस्तप्तवज्रयोश्च संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो वा भवति ॥ र्श । आयरिसो आयंसो । सुदरिसणो सुदंसणो । दरिसणं । दंसणं ॥ र्ष । वरिसं वासं । वरिसा वासा । वरिस-सयं वास-सयं ॥ व्यवस्थितविभाषया क्वचिन्नित्यम् । परामरिसो । हरिसो । अमरिसो ॥ तप्त । तविओ तत्तो ॥ वज्र । वइरं वज्जं ॥

लात् ॥ १०६ ॥

संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्व इद् भवति ॥ किलिन्नं । किलिट्ठं । सिलिट्ठं । पिलुट्ठं । पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुक्किलं । सुइलं । सिलोओ । किलेसो । अम्बिलं । गिलाइ । गिलाणं । मिलाइ । मिलाणं । किलम्मइ । किलन्तं ॥ क्वचिन्न भवति ॥ कमो । पवो । विप्पवो । सुक्क-पक्खो ॥ उत्प्लावयति । उप्पावेइ ॥

स्याद्-भव्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात् ॥ १०७ ॥

स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च संयुक्तस्य यात्पूर्व इद् भवति ॥ सिआ । सिआ-वाओ । भविओ । चेइअं ॥ चौर्यसम । चोरिअं । थेरिअं । भारिआ । गम्भीरिअं । गहीरिअं । आयरिओ । सुन्दरिअं । सोरिअं । वीरिअं । वरिअं । सूरिओ । धीरिअं । बम्हचरिअं ॥

---

१ B °ष्ट्यामित्. २ B अरिहो. ३ PB हिरिओ ४ B अहरिओ. B यो स°. ६ PB तत्त.. ७ PB वज्र. ८ P सुकिलं. ९ P आइरिओ. १० B बंभच°.

स्वप्ने नात् ॥ १०८ ॥

स्वप्नशब्दे नकारात्पूर्व इद् भवति ॥ सिविणो ॥

स्निग्धे वादितौ ॥ १०९ ॥

स्निग्धे संयुक्तस्य नात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥ सणिद्धं सिणिद्धं । पक्षे निद्धं ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ ११० ॥

कृष्णे वर्णवाचिनि संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥ कसणो कसिणो कण्हो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णौ कण्हो ॥

उच्चार्हति ॥ १११ ॥

अर्हत्-शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उत् अदितौ च भवतः ॥ अरुहो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो ॥

पद्म-छद्म-मूर्ख-द्वारे वा ॥ ११२ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् वा भवति ॥ पउमं पोम्मं । छउमं छम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । दुवारं । पक्षे । वारं । देरं । दारं ॥

तन्वीतुल्येषु ॥ ११३ ॥

उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्या । तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उकारो भवति ॥ तणुवी । लहुवी । गरुवी । बहुवी । पुहुवी । मउवी ॥ क्वचिदन्यत्रापि । स्रुघ्नम् । सुरुग्घं ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥

एकस्वरे श्व-स्वे ॥ ११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् भवति ॥ श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वे जनाः ॥ सुवे जणा ॥ एकस्वर इति किम् । स्व-जन । स यणो ॥

---

१ B नात्पू°. २ P णिद्ध. ३ B °कव्य° ४ P °र । वार । दे° AB °न्तात् टी°. ६ A पहुवी. ७ A °न्यदपि

ज्यायामीत् ॥ ११५ ॥

ज्याशब्दे अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व ईद् भवति ॥ जीआ ॥

करेणू-वाराणस्यो र-णोर्व्यत्ययः ॥ ११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ कणेरू । वाणारसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥

आलाने लनोः ॥ ११७ ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति ॥ आणालो । आणालक्खंभो[1] ॥

अचलपुरे च-लोः ॥ ११८ ॥

अचलपुरशब्दे[2] चकारलकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ अलचपुरं ॥

महाराष्ट्रे ह-रोः ॥ ११९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति ॥ मरहट्ठं ॥

ह्रदे ह-दोः ॥ १२० ॥

ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ द्रहो[3] ॥ आर्षे । हरए महपुण्डरिए ॥

हरिताले र-लोर्न वा ॥ १२१ ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलिआरो हरिआलो ।

लघुके ल-होः ॥ १२२ ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलुअं । लहुअं ॥ घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥

ललाटे ल-डोः ॥ १२३ ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो भवति वा ॥ णडालं । णलाडं ।

---

१ P °लखम्भो. २ B °पुरे च°. ३ P दहो.

ललाटे च [१.२५७] इति आदेर्लस्य णविधानादिह द्वितीयो लः स्थानी ॥

ह्ये ह्योः ॥ १२४ ॥

ह्यशब्दे हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ गुह्यम् । गुय्हं गुज्झं ॥ सह्यः । सय्हो सज्झो ॥

स्तोकस्य थोक्क-थोव-थेवाः ॥ १२५ ॥

स्तोकशब्दस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति वा ॥ थोक्कं थोवं थेवं । पक्षे । थोअं ॥

दुहितृ-भगिन्योर्धूआ-बहिण्यौ ॥ १२६ ॥

अनयोरेतावादेशौ वा भवतः ॥ धूआ दुहिआ । बहिणी भइणी ॥

वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ ॥ १२७ ॥

वृक्षक्षिप्तयोर्यथासंख्यं रुक्ख छूढ इत्यादेशौ वा भवतः । रुक्खो वच्छो । छूढं खित्तं । उच्छूढं । उक्खित्तं ॥

वनिताया विलया ॥ १२८ ॥

वनिताशब्दस्य विलया इत्यादेशो वा भवति ॥ विलया वणिआ ॥ विलयेति संस्कृतेपीति केचित् ॥

गौणस्येषत कूरः ॥ १२९ ॥

ईषच्छब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा भवति ॥ चिंच व्व कूर-पिक्का[1] । पक्षे । ईसि ॥

स्त्रिया इत्थी ॥ १३० ॥

स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा भवति ॥ इत्थी थी ॥

धृतेर्दिहिः ॥ १३१ ॥

धृतिशब्दस्य दिहिरित्यादेशो वा[2] भवति ॥ दिही धिई ॥

---

१ P °पक्का. २ B वा ॥ दिही.

मार्जारस्य मञ्जर-वञ्जरौ ॥ १३२ ॥

मार्जारशब्दस्य मञ्जर वञ्जर इत्यादेशौ वा भवतः ॥ मञ्जरो वञ्जरो । पक्षे । मज्जारो ॥

वैडूर्यस्य वेरुलिअं ॥ १३३ ॥

वैडूर्यशब्दस्य वेरुलिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ वेरुलिअं । वेडुज्जं ॥

एण्हि एत्ताहे इदानीमः ॥ १३४ ॥

अस्य एतावादेशौ वा भवत ॥ एण्हि । एत्ताहे । इआणिं ॥

पूर्वस्य पुरिमः ॥ १३५ ॥

पूर्वस्य स्थाने पुरिम इत्यादेशो वा भवति ॥ पुरिमं पुव्वं ॥

त्रस्तस्य हित्थ-तट्ठौ ॥ १३६ ॥

त्रस्तशब्दस्य हित्थ तट्ठ इत्यादेशौ वा भवत ॥ हित्थं तट्ठं तत्थं ॥

बृहस्पतौ बहो भयः ॥ १३७ ॥

बृहस्पतिशब्दे बह इत्यस्यावयवस्य भय इत्यादेशो वा भवति ॥ भयस्सई भयप्फई भयप्पई ॥ पक्षे । बहस्सई । बहप्फई । बहप्पई ॥ वा बृहस्पतौ [१ १३८] इति इकारे उकारे च बिहस्सई । बिहप्फई । बिहप्पई । बुहस्सई । बुहप्फई । बुहप्पई ॥

मलिनोभय-शुक्ति छुप्तारब्ध-पदातेर्मइलावह-सिप्पि-छिक्का-ढत्त-पाइक्कं ॥ १३८ ॥

मलिनादीना यथासंख्यं मइलादय आदेशा वा भवन्ति ॥ मलिनं । मइलं मलिणं ॥ उभयं । अवहं । उवहमित्यपि केचित् । अवहोआसं । उभयबलं ॥ आर्षे । उभयोकालं ॥ शुक्तिः । सिप्पी सुत्ती ॥

१ B मार्जारस्य. २ B वेडुज्ज ३ B °तट्ठावित्था° ४ P इत्येतस्य भ°. ५ B विहप्पई । मलि° ६ PB मलिन ७ PB उभय ८ P शुक्ति . ९ B °त्ती ॥ सुत्त । छुत्त ।.

छुप्तं । छिक्को छुत्तो ॥ आरब्धं । आढत्तो आरद्धो ॥ पदाति । पाइक्को पयाई ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ १३९ ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दंष्ट्राशब्दस्य दाढा इत्यादेशो भवति ॥ दाढा । अयं संस्कृतेपि ॥

बहिसो बाहिं-बाहिरौ ॥ १४० ॥

बहि:शब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ भवतः ॥ बाहिं बाहिरं ॥

अधसो हेट्ठं ॥ १४१ ॥

अधस्‌शब्दस्य हेट्ठ इत्ययमादेशो भवति ॥ हेट्ठं ॥

मातृ-पितुः स्वसुः सिआ-छौ ॥ १४२ ॥

मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सिआ छा इत्यादेशौ भवतः ॥ माउ-सिआ । माउ-च्छा । पिउ-सिआ । पिउ-च्छा ॥

तिर्यचस्तिरिच्छिः ॥ १४३ ॥

तिर्यच्शब्दस्य तिरिच्छिरित्यादेशो भवति ॥ तिरिच्छि पेच्छइ ॥ आर्षे तिरिआ इत्यादेशोपि । तिरिआ ॥

गृहस्य घरोपतौ ॥ १४४ ॥

गृहशब्दस्य घर इत्यादेशो भवति पतिशब्दश्चेत् परो न भवति ॥ घरो । घर-सामी । रायं-हरं ॥ अपताविति किम् । गह वई ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ १४५ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो भवति ॥ हसनशील हसिरो । रोविरो । लज्जिरो । जम्पिरो । वेविरो । भमिरो । ऊससिरो ॥ केचित् तृन एव इरमाहुस्तेषा नमिरगमिरादयो न सिध्यन्ति । तृनोत्र रादिना बाधितत्वात् ॥

---

१ P छुत्त. २ Pआर०ध ३ PB पदानि. ४ Aपायक्को. ५ Pदाढा। बहि°. ६ PB इत्यादे°. ७ B तिर्यच° ८ P°च्छि इत्या° ९A तिरिअ १० B °यपर.

क्त्वस्तुमत्तूण-तुआणाः ॥ १४६ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआण[1] इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ तुम् । दट्ठुं । मोत्तुं ॥ अत् । भमिअ । रमिअ ॥ तूण । घेत्तूण । काऊण ॥ तुआण । भेत्तुआण । सोउआण ॥ वन्दित्तु इत्यनुस्वारलोपात् ॥ वन्दित्ता इति सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन ॥ कट्टु इति तु आर्षे ।

इदमर्थस्य केरः ॥ १४७ ॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति ॥ युष्मदीयः । तुम्हकेरो ॥ अस्मदीयः । अम्हकेरो ॥ न च भवति[4] । मईअपक्खे । पाणिणीआ ॥

पर-राजभ्यां क्क-डिक्कौ च ॥ १४८ ॥

पर राजन् इत्येताभ्यां परस्येदमर्थस्य प्रत्ययस्य यथासंख्यं संयुक्तौ क्को डित् इक्कश्चादेशौ भवतः । चकारात्केरश्च ॥ परकीयम् । पारक्कं[6] । परक्कं । पारकेरं ॥ राजकीयम् । राइक्कं । रायकेरं ॥

युष्मदस्मदोञ एच्चयः ॥ १४९ ॥

आभ्यां परस्येदमर्थस्याञ एच्चय इत्यादेशो भवति ॥ युष्माकमिदं यौष्माकम् । तुम्हेच्चयं । एवम् अम्हेच्चयं ॥

वतेर्व्वः ॥ १५० ॥

वतेः प्रत्ययस्य द्विरुक्तो वो भवति ॥ महुरव्व पाडलिउत्ते पासाया ॥

सर्वाङ्गादीनस्येकः ॥ १५१ ॥

सर्वाङ्गात् सर्वादेः पथ्यङ्ग [हे. ७.१] इत्यादिना विहितस्येनस्य स्थाने इक इत्यादेशो भवति ॥ सर्वाङ्गीणः । सव्वङ्गिओ ॥

---

१ A आणा इ° २ B सिद्ध स°. ३ B कट्टु. ४ B भवति मईअपक्खे पा°; [illegible] भवति ॥ मईअ पक्खो । पा°. ५ B °क्कौ क डित्. ६ PB °क्कं । पा°.

पथो णस्येकट् ॥ १५२ ॥

नित्य ण पन्थश्च [हे० ६ ४] इति य पथो णो विहितस्तस्य इकट् भवति ॥ पान्थ । पहिओ ॥

ईयस्यात्मनो णयः ॥ १५३ ॥

आत्मन परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो भवति ॥ आत्मीयम् । अप्पणय ॥

त्वस्य डिमा-त्तणौ वा ॥ १५४ ॥

त्वप्रत्ययस्य डिमा त्तण इत्यादेशौ वा भवत ॥ पीणिमा । पुप्फिमा । पीणत्तण । पुप्फत्तण । पक्षे । पीणत्त । पुप्फत्त ॥ इन्न पृथ्वादिषु नियतत्वात् तदन्यप्रत्ययान्तेषु अस्य विधि ॥ पीनता इत्यस्य प्राकृते पीणया इति भवति । पीणदा इति तु भाषान्तरे । तेनेह तलो दा न क्रियते ॥

अनङ्कोठात्तैलस्य डेल्लः ॥ १५५॥

अङ्कोठवर्जिताच्छब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेल्ल इत्यादेशो भवति ॥ सुरहि-जलेण कडुएल्ल ॥ अनङ्कोठादिति किम् । अङ्कोल्लतेल्ल ॥

यत्तदेतदोतोरित्तिअ एतल्लुक् च ॥ १५६ ॥

एभ्य परस्य डावादेरतो परिमाणार्थस्य इत्तिअ इत्यादेशो भवति एतदो लुक् च ॥ यावत् । जित्तिअ ॥ तावत् । तित्तिअ ॥ एतावत् । इत्तिअ ॥

इदंकिमश्च डेत्तिअ-डेत्तिलँ-डेद्दहाः ॥ १५७ ॥

इदंकिंभ्या यत्तदेतद्भ्यश्च परस्यातोर्डावतोर्वा डित एत्तिअ एत्तिलँ एद्दह इत्यादेशा भवन्ति एतल्लुक् च ॥ इयत् । एत्तिअ । एत्तिल । एद्दह ॥ कियत् । केत्तिअ । केत्तिलँ । केद्दह ॥ यावत् । जेत्तिअ ।

---

१ B °कट् नित्य ण ॥ ५२ ॥ पन्थ° २ A नोऽणय ३ A पुप्फत्त ४ P अनङ्कोठव° ५ A सुरहीज° ६ A डित्तिल ७ B °ल्ल° ८ B डित्, ९ A इत्तिअ १० A इत्तिल ११ A कित्तिअ १२ A कित्तिल

[1]जेत्तिलं । जेद्दहं ॥ तावत् । तेत्तिअं । [3]तेत्तिलं । तेद्दहं ॥ एतावत् । एत्तिअं । [4]एत्तिलं । एद्दहं ॥

क्त्वसो हुत्तं ॥ १५८ ॥

वारे कृत्वस् [हे० ७ २] इति य कृत्वस् विहितस्तस्य हुत्तमित्या देशो भवति ॥ सयहुत्त । सहस्सहुत्तं ॥ कथं प्रियाभिमुखं पियहुत्तं । अभिमुखार्थेन हुत्तशब्देन भविष्यति ॥

आल्विल्लोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ १५९ ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतो स्थाने यथाप्रयोगं भवन्ति ॥ आलुं । नेहालू । दयालू । ईसालू । लज्जालुआ ॥ इल्ल । सोहिल्लो । छाइल्लो । जामइल्लो ॥ उल्ल । विआरुल्लो । मसुल्लो । दप्पुल्लो ॥ आल । सद्दालो । जडालो । फडालो । रसालो । जोण्हालो ॥ वन्त ॥ धण-वन्तो । भत्तिवन्तो ॥ मन्त । हणुमन्तो । सिरिमन्तो । पुण्णमन्तो ॥ इत्त । कव्वइत्तो । माणइत्तो ॥ इर ॥ गव्विरो । रेहिरो ॥ मण । धणमणो ॥ केचिन्मादेशमपीच्छन्ति । हणुमा ॥ मतोरिति किम् । धणी । अत्थिओ ॥

त्तो दो तसो वा ॥ १६० ॥

तस. प्रत्ययस्य स्थाने त्तो दो इत्यादेशौ वा भवत ॥ सव्वत्तो सव्वदो । एक्तो एकदो । अन्नत्तो अन्नदो । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो । इत्तो इदो । पक्षे । सव्वओ । इत्यादि ॥

त्रपो हि-ह-त्थाः ॥ १६१ ॥

त्रप्प्रत्ययस्य एते भवन्ति ॥ यत्र । जहि । जह । जत्थ ॥ तत्र । तहि । तह । तत्थ ॥ कुत्र । कहि । कह । कत्थ ॥ अन्यत्र । अन्नहि । अन्नह । अन्नत्थ ॥

---

१ A जित्तिउ २ B °ल्ल ३ A तितिल. ४ A इत्तिल ५ B °दय आ. ६ B आलू ७ B लज्जाउआ ८ A दप्फुल्लो. ९ B °देशो म° १० A एगदो. ११ P °त्तलो. १२ P °त्रप्प्र°

वैकाद्दः सि सिअं इआ ॥ १६२ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिअ इआ इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ एकदा । एक्कसि । एक्कसिअ । एक्कइआ । पक्षे । एगया ॥

डिल्ल-डुल्लौ भवे ॥ १६३ ॥

भवेर्थे नाम्न परौ इल्ल उल्ल इत्येतौ डितौ प्रत्ययौ भवत ॥ गामिल्लिआ । पुरिल्ल । हेट्ठिल्ल । उवरिल्ल । अप्पुल्ल ॥ आल्वालावपीच्छन्त्यन्ये ॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ १६४ ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लोल्लौ डितौ प्रत्ययौ वा भवत ॥ क । कुङ्कुमपिञ्जरय । चन्दओ । गयणयम्मि । धरणीहर-पक्खुब्भन्तय । दुहिअए राम-हिअयए । इहय । आलेट्ठुअं । आश्लेष्टुमित्यर्थ ॥ द्विरपि भवति । बहुअय ॥ ककारोच्चारण पैशाचिकभाषार्थम् । यथा । वतनके वतनक समप्पेत्तून ॥ इल्ल । निजिआसोअ पल्लविल्लेण । पुरिल्लो । पुरा पुरो वा ॥ उल्ल । मह पिउल्लओ । मुहुल्ल । हत्थुल्लो । पक्षे । चन्दो । गयण । इह । आलेट्ठु । बहु । बहुअ । मुह । हत्था ॥ कुत्सादिविशिष्टे तु सस्कृतवदेवं कप् सिद्ध ॥ यावादिलक्षण क प्रतिनियतविषय एवेति वचनम् ॥

ल्लो नवैकाद्वा ॥ १६५ ॥

आभ्या स्वार्थे सयुक्तो ल्लो वा भवति ॥ नवल्लो । एकल्लो ॥ सेवादित्वात् कस्य द्वित्वे एक्कल्लो । पक्षे । नवो । एक्को । एओ ॥

उपरेः संव्याने ॥ १६६ ॥

सव्यानेर्थे वर्तमानादुपरिशब्दात् स्वार्थे ल्लो भवति ॥ अवरिल्लो ॥ सव्यान इति किम् । अवरि ॥

१ H इआदेशा २ A °एकइआ ३ P°मरसपि° ४ B°हियअए, A°हिअए ५ P आलेघ्दुअ ६ B °त्तूण ७ P पुरिला ८ A महुल्ल ९ B हत्थुल्लो १० B °व कसि°, P क ११ B °नियत एवे° १२ AB ल्लो १३ P अवरि

भ्रुवो मया डमया ॥ १६७ ॥

भ्रूशब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥ भुमया । भमया ॥

शनैसो डिअम् ॥ १६८ ॥

शनैस्शब्दात्स्वार्थे डिअम् भवति ॥ सणिअमवगूढो ॥

मनाको न वा डयं च ॥ १६९ ॥

मनाक्शब्दात्स्वार्थे डयम् डिअम् च प्रत्ययो वा भवति ॥ मणयं । मणियं । पक्षे । मणा ॥

मिश्राड्डालिअः ॥ १७० ॥

मिश्रशब्दात्स्वार्थे डालिअः प्रत्ययो वा भवति ॥ मीसालिअं । पक्षे । मीसं ॥

रो दीर्घात् ॥ १७१ ॥

दीर्घशब्दात्परः स्वार्थे रो वा भवति ॥ दीहरं । दीहं ॥

त्वादेः सः ॥ १७२ ॥

भावे त्व-तल् [हे० ७.१] इत्यादिना विहितात्त्वादेः परः स्वार्थे स एव त्वादिर्वा भवति ॥ मृदुकत्वेन । मउअत्तयाइ ॥ आतिशायिकात्त्वातिशायिकः संस्कृतवदेव सिद्ध । जेट्ठयरो । कणिट्ठयरो ॥

विद्युत्पत्र-पीतान्धाल्लः ॥ १७३ ॥

एभ्यः स्वार्थे लो वा भवति । विज्जुला । पत्तलं । पीवलं । पीअलं । अन्धलो । पक्षे । विज्जू । पत्तं । पीअं । अन्धो ॥ कथं जमलं । यमलमिति संस्कृतशब्दाद् भविष्यति ॥

गोणादयः ॥ १७४ ॥

गोणादयः शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुलं नि-

---

१ B मनाको वा डयं डियं च; A °वा डयम्. २ B प्रत्ययो वा भवत. ३ A °ब्दाड्डा°. ४ B °यो वा°. ५ B °ब्दात् स्वा°. ६ विहितत्वा°. ७ B कनिट्ठ.

पाल्यन्ते ॥ गौ । गोणो । गावी ॥ गावः । गावी[1]ओ ॥ बलीवर्दः । बइल्लो ॥ आपः । आऊ ॥ पञ्चपञ्चाशत् । पञ्चा[2]वण्णा । पण[3]पन्ना ॥ त्रिपञ्चाशत् । तेवण्णा । त्रिचत्वारिंशत् । तेआलीसा ॥ व्युत्सर्गः । वि[4]उस्सग्गो ॥ व्युत्सर्जनम् । वोसिरणं ॥ बहिर्मैथुनं वा । बहिद्धा ॥ कार्यम् । णामुक्कसिअं ॥ क्वचित् । कत्थइ ॥ उद्वहति । मुव्वहइ ॥ अपस्मारः । वम्हलो ॥ उत्पलम् । कन्दुट्टं ॥ धिक्धिक् । छिछि । धिद्धि ॥ धिगस्तु । धिरत्थु ॥ प्रतिस्पर्धा । प[6]डिसिद्धी । पाडिसि[7]द्धी ॥ स्थासकः । चच्चिक्कं ॥ निलयः । निहेलणं ॥ मघवान् । मघोणो ॥ साक्षी । स[8]क्खिणो ॥ जन्म । जम्मणं ॥ महान् । महन्तो ॥ भवान् । भवन्तो ॥ आशीः । आ[9]सीसा ॥ क्वचित् हस्य ड्[10]भौ ॥ बृहत्तरम् । वड्डयरं ॥ हिमोरः । भिमोरो ॥ ह्रस्य ड्[11]डः । क्षुल्लकः । खुड्डओ ॥ घोषाणामग्रेतनो गायनः । घायणो ॥ व[12]डः । वढो ॥ ककुदम् । ककुधं ॥ अकाण्डम् । अत्थ[13]क्कं ॥ ल[14][15]ज्जावती । लज्जालुइणी ॥ कुतूहलम् । कुड्डं ॥ चूतः । मायन्दो । माकन्दशब्दः संस्कृ[16]तेपीत्यन्ये ॥ विष्णुः । भट्टिओ ॥ श्मशानम् । करसी ॥ असुराः । अगया ॥ खेलम् । खेड्डं ॥ पौष्पं रजः । तिङ्गिच्छि । दिनम् । अल्लं ॥ समर्थः । प[17]क्कलो ॥ पण्[18]डकः । णेलच्छो ॥ कर्पासः । पलही ॥ बली । उज्ज[19]ल्लो ॥ ताम्बू[20]लम् । झ[21]सुरं ॥ पुंश्चली । छिं[22]छई ॥ शाखा । साहुली । इत्यादि ॥ वाधिकारात्पक्षे यथादर्शनं गउओ इत्याद्यपि भवति ॥ गोला गोआवरी इति तु गोदागोदावरीभ्यां सिद्धम् ॥ भाषाशब्दाश्च । आहि[23]त्थं । ल[24]ल्लक्कं । विड्डिरं । पच्चड्डिअं । उप्पेहडं । मडप्फरं । प[25]ड्डिच्छिरं । अट्टमट्टं । विहडप्फडं । उज्जल्लं । हल्ल[26]प्फलं इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्भादिदेशप्रसिद्धा लोकतोवगन्तव्याः ॥ क्रिया-

---

१ B गाग्रा २ A पञ्चावन्ना ३ P पणवण्णा, B पणअन्ना ४ B विउस्सग्गो ५ A वंसरेण ६ A पडिसिद्धी । स्था° ७ B °सिद्धा ८ B सानेसणो ९ B आसीसा १० B डभौ ११ B ड १२ P वट १३ B वग्गे १४ P अच्छक्क १५ B लज्जावली १६ B °ते । ° १७ B पक्कते १८ B पडेत १९ B उज्जलो २० B ताम्बूर २१ P जसुर B कुसुर २२ B छिच्छई २३ B अहित्थ २४ B लल्लक २५ B पड्डिच्छिर २६ B हल्लप्फल

शब्दाश्च । अवयासइ । फुम्फुल्लइ । उप्फालेइ । इत्यादयः । अतएव च कृष्ट घृष्ट-वाक्य-विद्वस् वाचस्पति-विष्टरश्रवस्-प्रचेतस्-प्रोक्त-प्रोतादीनां क्विबादिप्रत्ययान्तानां च अग्निचित्सोमसुत्सुग्लसुम्लेत्यादीनां पूर्वैः कविभिरप्रयुक्तानां प्रतीतिवैषम्यपरः प्रयोगो न कर्तव्यः शब्दान्तरैरेव तु तदर्थोभिधेयः । यथा कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिर्गुरुः । विष्टरश्रवा हरिरित्यादि ॥ घृष्टशब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत एव । मन्दर-यड-परिघट्टं । तद्दिअस-निहट्ठाणङ्ग इत्यादि ॥ आर्षे तु यथादर्शनं सर्वमविरुद्धम् । यथा । घट्ठा । मट्ठा । विउसा । सुअ लक्खणाणुसारेण । वक्कन्तरेसु अ पुणो इत्यादि ॥

अव्ययम् ॥ १७५ ॥

अधिकारोयम् । इत परं ये वक्ष्यन्ते आ पादसमाप्तेस्तेव्ययसंज्ञा ज्ञातव्याः ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ १७६ ॥

तमिति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् ॥ तं तिअस-वन्दि-मोक्खं ॥

आम अभ्युपगमे ॥ १७७ ॥

आमेत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् ॥ आम बहला वणोली ॥

णवि वैपरीत्ये ॥ १७८ ॥

णवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ णवि हा वणे ॥

पुणरुत्तं कृतकरणे ॥ १७९ ॥

पुणरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम् ॥

अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिँ अङ्गेहिँ पुणरुत्तं ॥

हन्दि विषाद-विकल्प पश्चात्ताप-निश्चय सत्ये ॥ १८० ॥

हन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥

---

१ BP एव कृ°. २ A सुम्लु°. ३ B °घट्ट° ४ B °मसइक्का ५ B बहुला

हन्दि चलणे णओ सो ण माणिओ हन्दि हुज्ज एत्ताहे ।
हन्दि न होही भणिरी सा सिज्जइ हन्दि तुह कज्जे ॥

हन्दि । सत्यमित्यर्थः ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ १८१ ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ हन्द पलोएसु इमं । हन्दि । गृहाणेत्यर्थः ॥

मिव पिव विव व्व व विअ इवार्थे वा ॥ १८२ ॥

एते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुअं मिव । चन्दणं पिव । हंसो विव । साअरो व्व । खीरोओ सेसस्स व निम्मोओ । कमलं विअ । पक्षे । नीलुप्पल-माला इव ॥

जेण तेण लक्षणे ॥ १८३ ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोक्तव्यौ ॥ भमर-रुअं जेण कमल-वणं । भमर-रुअं तेण कमल-वणं ॥

णइ चेअ चिअ च अवधारणे ॥ १८४ ॥

एतेवधारणे प्रयोक्तव्याः ॥ गईए णइ । जं चेअ मउलणं लोअणाणं । अणुबद्धं तं चिअ कामिणीणं ॥ सेवादित्वाद् द्वित्वमपि । ते च्चिअ धन्ना । ते च्चेअ सुपुरिसा ॥ च । स च य रूवेण । स च सीलेण ॥

चले निर्धारण-निश्चययोः ॥ १८५ ॥

चले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् ॥ निर्धारणे । चले पुरिसो धणंजओ खत्तिआणं ॥ निश्चये । चले सीहो । सिंह एवायम् ॥

किरेर हिर किलार्थे वा ॥ १८६ ॥

किर इर हिर इत्येते किलार्थे वा प्रयोक्तव्याः ॥ कल्लं किर खर-हिअओ । तस्स इर । पिअ-वयंसो हिर ॥ पक्षे । एवं किल तेण सिविणए भणिआ ॥

---

१ B खारोओ. २ B माल. ३ B °तो प्र°. ४ A सुपुरिसा. ५ B पइ°. ६ B हिर माणिओ.

वेव्व च आमन्त्रणे ॥ १९४ ॥

वेव्व वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयोक्तव्ये ॥ वेव्व गोले । वेव्वे मुरन्दले वहसि पाणिअं ॥

मामि हला हले सख्या वा ॥ १९५ ॥

एते सख्या आमन्त्रणे वा प्रयोक्तव्याः ॥ मामि सरिसक्खराण वि ॥ पणवह माणस्स हला ॥ हले हयासस्स । पक्षे । सहि एरिसि च्चिअ गई ॥

दे संमुखीकरणे च ॥ १९६ ॥

संमुखीकरणे सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ दे पसिअ ताव सुन्दरि ॥ दे आ पसिअ निअत्तसु ॥

हुं दान-पृच्छा-निवारणे ॥ १९७ ॥

हुं इति दानादिषु प्रयुज्यते ॥ दाने । हुं गेण्ह अप्पणो च्चिअ ॥ पृच्छायाम् । हुं साहसु सब्भावं ॥ निवारणे । हुं निल्लज्ज समोसर ॥

हु खु निश्चय-वितर्क-संभावन-विस्मये ॥ १९८ ॥

हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ ॥ निश्चये । तं पि हु अच्छिन्न-सिरी । तं खु सिरीऍ रहस्सं ॥ वितर्कः ऊहः संशयो वा । ऊहे । न हु णवरं संगहिआ । एअं खु हसइ ॥ संशये । जलहरो खु धूम-वडलो खु ॥ संभावने । तरीउं ण हु णवरं इमं । एअं खु हसइ ॥ विस्मये । को खु एसो सहस्स-सिरो ॥ बहुलाधिकारादनुस्वारात्परो हुर्न प्रयोक्तव्यः ॥

ऊ गर्हाक्षेप-विस्मय-सूचने ॥ १९९ ॥

ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ गर्हा । ऊ णिल्लज्ज ॥ प्रक्रान्तस्य वाक्यस्य विपर्यासाशङ्काया विनिवर्तनलक्षण आक्षेपः ॥ ऊ किं मए भणिअं ॥ विस्मये । ऊ कह मुणिआ अहयं ॥ सूचने । ऊ केण न विण्णायं ॥

---

१ B पाणिय २ B °ते । हु गेह्ण्ह अप्पणोव्विअ ३ A साहस, B साहसु ४ P °सिरि, B °सिरीयर° ५ B तरिउ. ६ B णवरं. ७ B मुणिणा.

थू कुत्सायाम् ॥ २०० ॥

थू इति कुत्सायां प्रयोक्तव्यम् ॥ थू निल्लज्जो लोओ ॥

रे अरे संभाषण-रतिकलहे ॥ २०१ ॥

अनयोरर्थयोर्यथासंख्यमेतौ प्रयोक्तव्यौ ॥ रे संभाषणे । रे हिअय मडह-सरिआ ॥ अरे रतिकलहे । अरे मए समं मा करेसु उवहासं ॥

हरे क्षेपे च ॥ २०२ ॥

क्षेपे संभाषणरतिकलहयोश्च हरे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ क्षेपे । हरे णिल्लज्ज ॥ संभाषणे । हरे पुरिसा ॥ रतिकलहे । हरे बहु-वल्लह ॥

ओ सूचना-पश्चात्तापे ॥ २०३ ॥

ओ इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । ओ अविणय-तत्तिल्ले ॥ पश्चात्तापे । ओ न मए छाया इत्तिआए ॥ विकल्पे तु उतादेशेनैवौकारेण सिद्धम् ॥ ओ विरएमि नहयले ॥

अव्वो सूचना-दुःख-संभाषणापराध-विस्मयानन्दादर-भय-खेद-विषाद-पश्चात्तापे ॥ २०४ ॥

अव्वो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । अव्वो दुक्करयारय ॥ दुःखे । अव्वो दलन्ति हिययं ॥ संभाषणे । अव्वो किमिणं किमिणं ॥ अपराधविस्मययोः ।

अव्वो हरन्ति हिअयं तह वि न वेसा हवन्ति जुवईण ।
अव्वो किं पि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जणब्भहिआ ॥ १ ॥

आनन्दादरभयेषु ।

अव्वो सुपहायमिणं अव्वो अज्जम्ह सप्फलं जीअं ।
अव्वो अइअम्मि तुमे नवरं जइ सा न जूरिहिइ ॥ २ ॥

१ A थू कु°. २ B सिरिआ. ३ A °वडम. ४ A °यतितिल्ले. ५ B °देशेन ओकारेणैव सि°. ६ P हिअयं अव्वो किं पि. ७ A सुणंति. ८ A सफलं. ९ A सो. १० A °हइ.

खेदे । अव्वो न जामि छेत्तं[१] ॥ विपादे[२] ।

अव्वो नासेन्ति दिहिं पुलयं वड्ढेन्ति देन्ति रणरणयं ।
एण्हिं तस्सेअ गुणा ते चिअ अव्वो कह णु एअं ॥ ३ ॥

पश्चात्तापे ।

अव्वो तह तेण कया अहय जह कस्स साहेमि ॥

अइ संभावने ॥ २०५ ॥

संभावने अइ इति प्रयोक्तव्यम्[३] ॥ अइ दिअर किं नें[४] पेच्छसि ॥

वणे निश्चय-विकल्पानुकम्प्ये च ॥ २०६ ॥

वणे इति निश्चयादौ संभावने च प्रयोक्तव्यम् ॥ वणे देमि । निश्चयं ददामि ॥ विकल्पे । होइ वणे न होइ । भवति वा न भवति ॥ अनुकम्प्ये । दासो वणे न मुच्चइ । दासोनुकम्प्यो[५] न त्यज्यते ॥ संभावने । नत्थि वणे जं नें[६] देइ विहि-परिणामो । संभाव्यते एतदित्यर्थः ॥

मणे विमर्शे ॥ २०७ ॥

मणे इति विमर्शे प्रयोक्तव्यम् ॥ मणे सूरो । किं स्वित्सूर्यः ॥ अन्ये मन्ये इत्यर्थमपीच्छन्ति ॥

अम्मो आश्चर्ये ॥ २०८ ॥

अम्मो इत्याश्चर्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ अम्मो कह पारिज्जइ ॥

स्वयमोर्थे अप्पणो न वा ॥ २०९ ॥

स्वयमित्यस्यार्थे अप्पणो वा प्रयोक्तव्यम् ॥ विसयं विअसन्ति अप्पणो कमल-सरा । पक्षे । सयं चेअं[७] मुणसि करणिज्जं ॥

प्रत्येकमः पाडिक्कं पाडिएक्कं ॥ २१० ॥

प्रत्येकमित्यस्यार्थे पाडिक्क पाडिएक्क इति च प्रयोक्तव्यं वा । पाडिक्कं । पाडिएक्कं । पक्षे । पत्तेअं ॥

---

१ P छित्त, A विरात्त २ AP °दे । अव्वो कह णु (P कह नु) एअ ३ A°योक्तव्य ४ A नरपे° ५ A°म्प्यो वने न. ६ AB जन्न ७ B चेव मुणसि ८ A °ति प्र°.

उअ पश्य ॥ २११ ॥

उअ इति पश्येत्यस्यार्थे प्रयोक्तव्यं वा ॥

उअ निच्चल-निप्फन्दा भिसिणी-पत्तमि रेहइ बलाआ ।
निम्मल-मरगय-भायण-परिट्ठिआ सङ्ख-सुत्ति व्व ॥

पक्षे पुलआदय ॥

इहरा इतरथा ॥ २१२ ॥

इहरा इति इतरथार्थे प्रयोक्तव्य वा ॥ इहरा नीसामन्नेहिं । पक्षे । इअरहा ॥

एक्कसरिअं झगिति संप्रति ॥ २१३ ॥

एक्कसरिअं झगित्यर्थे संप्रत्यर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ एक्कसरिअ । झगिति साम्प्रतं वा ॥

मोरउल्ला मुधा ॥ २१४ ॥

मोरउल्ला इति मुधार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ मोरउल्ला । मुधेत्यर्थ ॥

दराधाल्पे ॥ २१५ ॥

दर इत्यव्ययमर्धार्थे ईषदर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ दर-विअसिअं अर्धेनेषद्वा विकसितमित्यर्थ ॥

किणो प्रश्ने ॥ २१६ ॥

किणो इति प्रश्ने प्रयोक्तव्यम् ॥ किणो धुवसि ॥

इ-जे-राः पादपूरणे ॥ २१७ ॥

इ जे र इत्येते पादपूरणे प्रयोक्तव्या ॥ न उणा इ अच्छीइं । अनुकूलं वोत्तुं जे । गेण्हइ र कलम-गोवी ॥ अहो । हहो । हेहो । हा ।

---

१ B पक्षे २ AP निष्फन्दा । पक्षे ३ B नीसामन्नेहिं ४ B इयरहा ५ B इ जे र, A इजेरा ६ B इ ७ A इच्छीइं ८ B °इं. ९ A वोत्तु १० B °गोवि ११ B हे । हहा । ना°

नाम । अहह । [1]ही सि । अयि । अहोह[2] । अरि[3] रि हो इत्यादयस्तु संस्कृतसमत्वेन सिद्धाः ॥

प्यादयः ॥ २१८ ॥

प्यादयो नियतार्थवृत्तयः प्राकृते प्रयोक्तव्याः ॥ पि वि अप्यर्थे ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रसूरिविरचितायां सिध्दहेमचन्द्राभिधान-स्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

द्विषत्पुरक्षोदविनोदहेतोर्भवादवामस्य भवद्भुजस्य ।[4]
अयं विशेषो भुवनैकवीर परं न यत्काममपाकरोति[5] ॥ १ ॥

---

[1] P ही । सि । अरि. [2] A अहोह. [3] P अरि । रि । हो [4] P omits this verse. [5] H करोति.

॥ अर्हं ॥

वीप्स्यात्स्यादेर्वीप्स्ये स्वरे मो वा ॥ १ ॥

वीप्सार्थात्पदात्परस्य स्यादेः स्थाने स्वरादौ वीप्सार्थे पदे परे मो वा भवति ॥ एकैकम् । एकमेकं । एकमेकेण । अङ्गे अङ्गे । अङ्गमङ्गम्मि । पक्षे । एकेकमित्यादि ॥

अतः सेर्डोः ॥ २ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परस्य स्यादेः सेः स्थाने डो भवति ॥ वच्छो ॥

वैतत्तदः ॥ ३ ॥

एतत्तदोकारात्परस्य स्यादेः सेर्डो वा भवति ॥ एसो एस । सो णरो । स णरो ॥

जस्-शसोर्लुक् ॥ ४ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परयोः स्यादिसंबन्धिनोर्जस्-शसोर्लुग् भवति ॥ वच्छा एए । वच्छे पेच्छ ॥

अमोस्य ॥ ५ ॥

अतः परस्यामोकारस्य लुग् भवति ॥ वच्छं पेच्छ ॥

टा-आमोर्णः ॥ ६ ॥

अतः परस्य टा इत्येतस्य षष्ठीबहुवचनस्य च आमो णो भवति ॥ वच्छेण । वच्छाण ॥

भिसो हि हिँ हिं ॥ ७ ॥

ङसेस् त्तो-दो-दु-हि-हिन्तो-लुकः ॥ ८ ॥

अतः परस्य ङसेः त्तो दो दु हि हिन्तो लुक् इत्येते षडादेशा भवन्ति ॥ वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छाहिन्तो । वच्छा ॥ दकारकरणं भाषान्तरार्थम् ॥

भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो ॥ ९ ॥

अतः परस्य भ्यसः स्थाने त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो इत्यादेशा भवन्ति ॥ वृक्षेभ्यः । वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छेहि । वच्छाहिन्तो । वच्छेहिन्तो । वच्छासुन्तो । वच्छेसुन्तो ॥

ङसः स्सः ॥ १० ॥

अतः परस्य ङसः संयुक्तः सो भवति ॥ पियस्स । पेम्मस्स । उपकुम्भं शैत्यम् । उवकुम्भस्स सीअलत्तणं ॥

डे म्मि ङेः ॥ ११ ॥

अतः परस्य ङेर्डित् एकारः संयुक्तो म्मिश्च भवति ॥ वच्छे । वच्छम्मि ॥ देवम् । देवम्मि । तम् । तम्मि । अत्र द्वितीयातृतीययोः सप्तमी [३. १३५] इत्यमो ङिः ॥

जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः ॥ १२ ॥

एषु अतो दीर्घो भवति ॥ जसि शसि च । वच्छा ॥ ङसि । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छाहिन्तो । वच्छा ॥ त्तोदोदुषु । वृक्षेभ्यः । वच्छत्तो । ह्रस्वः संयोगे [१ ४] इति ह्रस्वः ॥ वच्छाओ । वच्छाउ ॥ आमि । वच्छाण ॥ ङसिनैव सिद्धे त्तोदोदुग्रहणं भ्यसि एत्वबाधनार्थम् ॥

भ्यसि वा ॥ १३ ॥

भ्यसादेशे परे अतो दीर्घो वा भवति ॥ वच्छाहिन्तो वच्छेहिन्तो । वच्छासुन्तो वच्छेसुन्तो । वच्छाहि वच्छेहि ।

---

१ B लुक्. २ A °क् एते ते ष°. ३ A °हि । वच्छेहि । व°. ४ B स्सो. °कुम्भर्दे°.

टाण-शस्येत् ॥ १४ ॥

टादेशे णे शसि च परे अस्य एकारो भवति ॥ टाण । वच्छेण ॥ णेति[1] किम् । अप्पणा । अप्पणिआ । अप्पणइआ । शस् । वच्छे पेच्छ ॥

भिस्भ्यस्सुपि ॥ १५ ॥

एषु अत एर्भवति ॥ भिस् । वच्छेहि[3] । वच्छेहिँ । वच्छेहिँ ॥ भ्यस् । वच्छेहि । वच्छेहिन्तो । वच्छेसुन्तो ॥ सुप् । वच्छेसु ॥

इदुतो दीर्घः ॥ १६ ॥

इकारस्य उकारस्य च भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो भवति ॥ भिस् । गिरीहिँ । बुद्धीहिँ । दहीहिँ । तरूहिँ । धेणूहिँ । महूहिँ कयं ॥ भ्यस् । गिरीओ । बुद्धीओ । दहीओ । तरूओ । धेणूओ । महूओ आगओ ॥ एवं गिरीहिन्तो । गिरीसुन्तो आगओ इत्याद्यपि ॥ सुप् । गिरीसु । बुद्धीसु । दहीसु । तरूसु । धेणूसु । महूसु ठिअं ॥ क्वचिन्न भवति । दिअ-भूमिसु दाण-जलोल्लिआइं ॥ इदुत इति किम् । वच्छेहिँ । वच्छेसुन्तो । वच्छेसु ॥ भिस्भ्यस्सुपीत्येव । गिरिं तरुं पेच्छ ॥

चतुरो वा ॥ १७ ॥

चतुर उदन्तस्य भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो वा भवति ॥ चऊहि चउहि । चऊओ चउओ । चऊसु चउसु ॥

लुप्ते शसि ॥ १८ ॥

इदुतोः शसि लुप्ते दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू पेच्छ ॥ लुप्त इति किम् । गिरिणो । तरुणो पेच्छ ॥ इदुत इत्येव । वच्छे पेच्छ ॥ जस्-शस्° [३.१२] इत्यादिना शसि दीर्घस्य लक्ष्यानुरोधार्थो योगः । लुप्त इति तु णवि प्रतिप्रसवार्थशङ्कानिवृत्त्यर्थम् ॥

---

१ B णे इति. २ B एद्ध°. ३ A °हि । वच्छेहिं. ४ B °तोर्दी°. ५ A °स्य भि°. ६ B जलोल्लि°. ७ B इतउ.त्कि. ८ B चतुरस्य उ°. ९ B °हिं. १० PB °र्थोऽयं यो°.

अक्लीबे सौ ॥ १९ ॥

इदुतोऽक्लीबे नपुंसकादन्यत्र सौ दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी । तरू । धेणू ॥ अक्लीब इति किम् । दहिं । महुं ॥ साविति किम् । गिरिं । बुद्धिं । तरुं । धेणुं ॥ केचित्तु दीर्घत्वं विकल्प्य तदभावपक्षे सेर्मादेशमपीच्छन्ति । अग्गि । निहिं[1] । वाउं । विहुं ॥

पुंसि जसो डउ डओ वा ॥ २० ॥

इदुत इतीह पञ्चम्यन्तं संबध्यते । इदुतः परस्य जसः पुंसि अउ अओ इत्यादेशौ डितौ वा भवतः ॥ अग्गउ अग्गओ । वायउ वायओ चिट्ठन्ति । पक्षे । अग्गिणो । वाउणो ॥ शेषे अदन्तवद्भावाद् अग्गी । वाऊ ॥ पुंसीति किम् । बुद्धीओ[2] । धेणूओ[3] । दहीइं । महूइं ॥ जस इति किम् । अग्गी । अग्गिणो । वाऊ । वाउणो पेच्छइ ॥ इदुत इत्येव । वच्छा ॥

वोतो डवो ॥ २१ ॥

उदन्तात्परस्य जसः पुंसि डित् अवो इत्यादेशो वा भवति ॥ साहवो । पक्षे । साहओ । साहउ । साहू । साहुणो ॥ उत इति किम् । वच्छा ॥ पुंसीत्येव । धेणू । महूइं ॥ जस इत्येव । साहू । साहुणो पेच्छ ॥

जस्-शसोर्णो वा ॥ २२ ॥

इदुत परयोर्जस्-शसोः पुंसि णो इत्यादेशो वा भवति ॥ गिरिणो । तरुणो रेहन्ति पेच्छ वा । पक्षे । गिरी । तरू ॥ पुंसीत्येव । दहीइं । महूइं ॥ जस्-शसोरिति किम् । गिरिं । तरुं ॥ इदुत इत्येव । वच्छा । वच्छे ॥ जस्-शसोरिति द्वित्वमिदुत इत्यनेन यथासंख्याभावार्थम् । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ॥

---

1 A नहिं 2 P बुद्धीउ. 3 P धेणुउ

ङसि-ङसोः पुं-क्लीबे वा ॥ २३ ॥

पुंसि क्लीबे च वर्तमानादिदुतः परयोर्ङसिङसोर्णो वा भवति ॥ गिरिणो । तरुणो । दहिणो । महुणो आगओ विआरो वा । पक्षे । ङसेः । गिरीओ । गिरीउ । गिरीहिन्तो । तरूओ । तरूउ । तरूहिन्तो ॥ हिलुकौ निषेत्स्येते ॥ ङसः । गिरिस्स । तरुस्स ॥ ङसि-ङसोरिति किम् । गिरिणा । तरुणा कयं ॥ पुंक्लीब इति किम् । बुद्धीअ । धेणूअ लद्धं समिद्धी वा ॥ इदुत इत्येव । कमलाओ । कमलस्स ॥

टो णा ॥ २४ ॥

पुंक्लीबे वर्तमानादिदुतः परस्य टा इत्यस्य णा भवति ॥ गिरिणा । गामणिणा । खलपुणा । तरुणा । दहिणा । महुणा ॥ टे इति किम् । गिरी । तरू । दहिं । महुं ॥ पुंक्लीब इत्येव । बुद्धीअ । धेणूअ कयं ॥ इदुत इत्येव । कमलेण ॥

क्लीबे स्वरान्म् सेः ॥ २५ ॥

क्लीबे वर्तमानात्स्वरान्तान्नाम्नः सेः स्थाने म् भवति ॥ वणं । पेम्मं । दहिं । महुं ॥ दहि महु इति तु सिद्धापेक्षया ॥ केचिदनुनासिकमपीच्छन्ति । दहिँ । महुँ ॥ क्लीब इति किम् । बालो । बाला । स्वरादिति इदुतो निवृत्त्यर्थम् ॥

जस्-शस इँ-इं-णयः सप्राग्दीर्घाः ॥ २६ ॥

क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः स्थाने सानुनासिकसानुस्वाराविकारौ णिश्चादेशा भवन्ति सप्राग्दीर्घाः । एषु सत्सु पूर्वस्वरस्य दीर्घत्वं विधीयते इत्यर्थः ॥ इँ । जाइँ वयणाइँ अम्हे ॥ इं । उम्मीलन्ति पङ्कयाइं चिट्ठन्ति पेच्छ वा । दहीइं हुन्ति जेम वा । महूइं मुञ्च

---

१ B °दिदुतोः. २ B गिरिहिन्तो. ३ AB तरुहिन्तो. ४ B °ति ॥ गाम°. ५ B टा. ६ P तर्ण. ७ B °तोर्णि°. ८ AB °शस्.

वा ॥ णि । फुल्लन्ति पङ्कयाणि गेण्ह वा । हुन्ति दहीणि जेम वा । एवं महूणि ॥ क्लीब इत्येव । वच्छा । वच्छे ॥ जस्-शस इति किम् । सुहं ॥

स्त्रियामुदोतौ वा ॥ २७ ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः स्थाने प्रत्येकम् उत् ओत् इत्येतौ सप्राग्दीर्घौ वा भवतः ॥ वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥ मालाउ मालाओ । बुद्धीउ बुद्धीओ । सहीउ सहीओ । धेणूउ धेणूओ । वहूउ वहूओ । पक्षे । माला । बुद्धी । सही । धेणू । वहू ॥ स्त्रियामिति किम् । वच्छा । जस्-शस इत्येव । मालाए कयं ॥

ईतः सेश्चा वा ॥ २८ ॥

स्त्रियां वर्तमानादीकारान्तात् सेर्जस्-शसोश्च स्थाने आकारो वा भवति ॥ एसा हसन्तीआ । गोरीआ चिट्ठन्ति पेच्छ वा । पक्षे । हसन्ती । गोरीओ ॥

टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः ॥ २९ ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परेषां टाङस्ङीनां स्थाने प्रत्येकम् अत् आत् इत् एत् इत्येते चत्वार आदेशाः सप्राग्दीर्घा भवन्ति । ङसेः पुनरेते सप्राग्दीर्घा वा भवन्ति ॥ मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए कयं मुहं ठिअं वा ॥ कप्रत्यये तु मुद्धिआअ । मुद्धिआइ । मुद्धिआए ॥ कमलिआअ । कमलिआइ । कमलिआए ॥ बुद्धीअ । बुद्धीआ । बुद्धीइ । बुद्धीए कयं विहवो ठिअं वा ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए कयं वयणं ठिअं वा ॥ धेणूअ । धेणूआ । धेणूइ । धेणुए कयं दुद्धं ठिअं वा ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए कयं भवणं ठिअं वा ॥ ङसेस्तु वा । मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए । बुद्धीअ । बुद्धीआ । बुद्धीइ । बुद्धीए ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए ॥ धेणूअ । धेणूआ ।

---

१ B उत ओत इ°. २ B चिट्ठति. ३ B हसंतीओ. ४ B °र्घौ भ°. ५ P सुहं. ६ PB °ए । बु°.

धेणूइ । धेणूए ।। वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए आगओ । पक्षे ।। मुद्धाओ । मुद्धाउ । मुद्धाहिन्तो ।। रईओ । रईउ । रईहिन्तो ।। धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो । इत्यादि ।। शेषेदन्तवत् [३.१२४] अतिदेशात् जस् शस्-ङसि-त्तो-दो द्वामि दीर्घः [३ १२] इति दीर्घत्वं पक्षेपि[1] भवति ।। स्त्रियामित्येव । वच्छेण । वच्छस्स । वच्छम्मि । वच्छाओ ।। टादीनामिति किम् । मुद्धा । बुद्धी । सही । धेणू । वहू ।।

नात आत् ।। ३० ।।

स्त्रियां वर्तमानादादन्तान्नाम्नः परेषां टाङस्ङिङसीनामादादेशो न भवति ।। मालाअ । मालाइ । मालाए कयं सुहं ठिअं आगओ वा ।।

प्रत्यये ङीर्न वा ।। ३१ ।।

अणादिसूत्रेण [हे० २.४] प्रत्ययनिमित्तो यो ङीरुक्तः स स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नो वा भवति ।। साहणी । कुरुचरी । पक्षे । आत् [हे० २.४] इत्याप् । साहणा । कुरुचरा ।।

अजातेः पुंसः ।। ३२ ।।

अजातिवाचिनः पुल्लिङ्गाद् स्त्रियां वर्तमानात् ङीर्वा भवति ।। नीली नीला । काली काला । हसमाणी हसमाणा । सुप्पणही सुप्पणहा । इमीए इमाए । इमीणं इमाणं । एईए एआए । एईणं एआणं ।। अजातेरिति किम् । करिणी । अया । एलया ।। अप्राप्ते विभाषेयम् । तेन गोरी कुमारी इत्यादौ संस्कृतवन्नित्यमेव[2] ङीः ।।

किं-यत्तदोस्यमामि ।। ३३ ।।

सिअम्आम्वर्जिते स्यादौ परे एभ्यः स्त्रियां ङीर्वा भवति ।। कीओ । काओ । कीए । काए । कीसु । कासु । एवं । जीओ । जाओ । तीओ । ताओ । इत्यादि ।। अस्यमामीति किम् । का । जा । सा । कं । जं । तं । काण । जाण । ताण ।।

---

१ B °क्षे भ°. २ A इमाण । अजा°. ३ B °प्राप्तवि°. ४ B ङी. ५ B °मिति ॥३३॥ अम्°. ६ P °उ. ७ B ता.

छाया-हरिद्रयोः ॥ ३४ ॥

अनयोराप्प्रसङ्गे नाम्नि स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥ छाही छायां । हलद्दी हलद्दा ॥

स्वस्रादेर्डा ॥ ३५ ॥

स्वस्रादेः स्त्रियां वर्तमानात् डा प्रत्ययो भवति ॥ ससा । णणन्दा । दुहिआ । दुहिआहिं । दुहिआसु । दुहिआ-सुओ । गउआ ॥

ह्रस्वोमि ॥ ३६ ॥

स्त्रीलिङ्गस्य नाम्नोमि परे ह्रस्वो भवति ॥ मालं । नइं । वहुं । हस माणिं । हसमाणं पेच्छ ॥ अमीति किम् । माला । सही । वहू ॥

नामन्त्र्यात्सौ मः ॥ ३७ ॥

आमन्त्र्यार्थात्परे सौ सति क्लीबे स्वरान्म् से [३ २५] इति यो म् उक्तः स न भवति ॥ हे तण । हे दहि । हे महु

डो दीर्घो वा ॥ ३८ ॥

आमन्त्र्यार्थात्परे सौ सति अतः सेर्डो [३ २] इति[8] यो नित्यं डो प्राप्तो यश्च अक्लीबे सौ [३ १९] इति इदुतोरकारान्तस्य च प्राप्तो दीर्घः स वा भवति ॥ हे देव हे देवो ॥ हे खमा-समण हे खमा-समणो । हे अज्ज हे अज्जो ॥ दीर्घ । हे हरी हे हरि । हे गुरू हे गुरु । जाइ विसुद्धेण पहू । हे प्रभो इत्यर्थः । एवं दोण्णि पहू जिअ-लोए । पक्षे । हे पहु । एषु प्राप्ते विकल्पः ॥ इह त्वप्राप्ते हे गोअमा हे गोअम । हे कासवा हे कासव । रेरे चप्फलया । रेरे निग्घिणया ॥

ऋतोद्वा ॥ ३९ ॥

ऋकारान्तस्यामन्त्रणे सौ परे अकारोन्तादेशो वा भवति ॥ हे पित । हे पिअ ॥ हे दात । हे दाय । पक्षे । हे पिअर । हे दायार ॥

१ B छाहा. २ A डा ३ B °दा । दुहिआहि. ४ A °दीर्घो. ५ B आम न्त्र्यात्परे ६ B °ति नित्य. ७ B डो. ८ A चाप्रा°. ९ B दोणि. १० B जीअ°. ११ B चप्फला. १२ B अकाराता°. १३ B दाअर.

नाम्न्यरं वा ॥ ४० ॥

ऋदन्तस्यामन्त्रणे सौ परे नाम्नि संज्ञायां विषये अरं इति अन्ता-देशो वा भवति[1] ॥ हे पितः । हे पिअरं । पक्षे । हे पिअ ॥ नाम्नीति किम् । हे कर्तः । हे कैत्तार ॥

वाप ए ॥ ४१ ॥

आमन्त्रणे सौ परे आप एत्वं वा भवति ॥ हे माले । हे महिले[2] । अज्जिए । पज्जिए । पक्षे । हे माला । इत्यादि ॥ आप इति किम् । हे पिउच्छा । हे माउच्छा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदोत्वमॅपि । अम्मो भणामि भणिए ॥

ईदूतोर्ह्रस्वः ॥ ४२ ॥

आमन्त्रणे सौ परे ईदूदन्तयोर्ह्रस्वो भवति ॥ हे नइ । हे गामणि[5] । हे समणि । हे वहु । हे खलपु ॥

क्विपः ॥ ४३ ॥

क्विबन्तस्येदूदन्तस्य ह्रस्वो भवति ॥ गामणिणा । खलपुणा । गाम-णिणो । खलपुणो ॥

ऋतामुदस्यमौसु वा ॥ ४४ ॥

सिअम्औवर्जिते अर्थात् स्यादौ परे ऋदन्तानामुदन्तादेशो वा भवति ॥ जस् । भत्तू । भत्तुणो । भत्तउ । भत्तओ । पक्षे । भत्तारा ॥ शस् । भत्तू । भत्तुणो । पक्षे भत्तारे ॥ टा । भत्तुणा । पक्षे । भत्तारेण ॥ भिस् । भत्तूहिं । पक्षे । भत्तारेहिं ॥ ङसि । भत्तुणो । भत्तूओ । भत्तूउ । भत्तूहि । भत्तूहिन्तो । पक्षे । भत्ताराओ । भत्ताराउ । भत्ताराहि ।

---

१ P °ति । हे पिअरं. २ B हे तीर. ३ B °ले । आर्यिका । अ°. ४ A °त्वमिति. ५ A °णि । हे वहु. ६ B क्विप्. ७ P °णो । गामणिसुओ । खलपुसुद ॥ ऋ°; B °णो । गामणिसुओ खलपुसुओ ॥ ऋ°. ८ P °ते स्या°. ९ B भत्तारो. १० B °उ । भत्तूहिन्तो. ११ A °ओ । भत्ताराहि.

भत्ताराहिन्तो । भत्तारो । ङस् । भत्तुणो । भत्तुस्स । पक्षे । भत्तारेस्स[2] । सुप् । भत्तूसु । पक्षे । भत्तारेसु ॥ बहुवचनस्य व्याप्त्यर्थत्वात् यथादर्शनं नाम्न्यपि उद् वा भवति जस्शस्ङसिङस्सु । पिउणो । जामाउणो । भाउणो ॥ टायाम् । पिउणा ॥ भिसि । पिऊहिं ॥ सुपि । पिऊसु[3] । पक्षे । पिअरा । इत्यादि ॥ अस्यमौस्विति किम्[4] । सि । पिआ ॥ अम् । पिअरं ॥ औ । पिअरा ॥

आरः स्यादौ ॥ ४५ ॥

स्यादौ परे ऋत आर इत्यादेशो भवति ॥ भत्तारो । भत्तारा । भत्तार । भत्तारे । भत्तारेण । भत्तारेहिं[5] ॥ एवं ङस्यादिपूदाहार्यम् ॥ लुप्तस्याद्यपेक्षया । भत्तार-विहिअ ॥

आ अरा मातुः ॥ ४६ ॥

मातृसम्बन्धिन ऋत स्यादौ परे आ अरा इत्यादेशौ भवत ॥ माआ । माअरा । माआउ । माआओ । माअराउ । माअराओ । माअ । माअर इत्यादि ॥ बाहुल्काज्जनन्यर्थस्य आ देवतार्थस्य तु अरा इत्यादेश । माआए कुच्छीए । नमो माअराण ॥ मातुरिद् वा [१ १३५] इतीत्वे माईण इति भवति ॥ ऋतामुद° [३.४४] इत्यादिना उत्वे तु माऊए सम्भिअ[6] वन्दे इति ॥ स्यादावित्येव । माइदेवो । माइ-गीणो[7] ॥

नाम्न्यरः ॥ ४७ ॥

ऋदन्तस्य नाम्नि सञ्ज्ञाया स्यादौ परे अर इत्यन्तादेशो भवति ॥ पिअरा । पिअर । पिअरे । पिअरेण । पिअरेहिं[8] । जामायरा । जामायर । जामायरे । जामायरेण । जामायरेहिं । भायरा । भायरं[9] । भायरे । भायरेण । भायरेहिं ॥

---

१ B °रा॥ भ्यस् । भत्तू । भत्तूअ । भत्तूहिन्तो । भत्तूसुन्तो । पक्षे । भत्ताराओ । भत्ताराउ । भत्ताराहि । भत्तारेहि । भत्ताराहिन्तो । भत्तारेहिन्तो । भत्तारासुन्तो । भत्तारेसुन्तो । २ B °स्स । आम् । भत्तण । भत्तूण । पक्षे । भत्ताराण । भत्ताराण । ङि । भत्तुम्मि । पक्षे । भत्तारे । भत्तारम्मि । ३ B पिठसु ४ B किं । पिआ ५ P भत्तारेहि ६ A सम्मुभिअ ७ माइमणो ८ P पिअरेहि ९ B °रं । जामाअरेण

आ सौ न वा ॥ ४८ ॥

ऋदन्तस्य सौ परे आकारो वा भवति ॥ पिआ । जामाया । भाया । कत्ता । पक्षे । पिअरो । जामायरो । भायरो । कत्तारो ॥

राज्ञः ॥ ४९ ॥

राज्ञो नलोपेऽन्त्यस्य आत्वं वा भवति सौ परे ॥ राया । हे राया । पक्षे । आणादेशे । रायाणो ॥ हे रायं । हे रायं इति तु शौरसेन्याम् । एवं हे अप्पं । हे अप्प ॥

जस्-शस्-ङसि-ङसां णो ॥ ५० ॥

राजन्शब्दात्परेषामेषां णो इत्यादेशो वा भवति ॥ जस् । रायाणो चिट्ठन्ति । पक्षे । राया ॥ शस् । रायाणो पेच्छ । पक्षे । राया । राए ॥ ङसि । राइणो रण्णो आगओ । पक्षे । रायाओ । रायाउ । रायाहि । रायाहिन्तो । राया ॥ ङस् । राइणो रण्णो धणं । पक्षे । रायस्स ॥

टो णा ॥ ५१ ॥

राजन्शब्दात्परस्य टा इत्यस्य णा इत्यादेशो वा भवति ॥ राइणा । रण्णा । पक्षे । राएण कयं ॥

इर्जस्य णो-णा-ङौ ॥ ५२ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य स्थाने णोणाङिषु परेषु इकारो वा भवति ॥ राइणो चिट्ठन्ति पेच्छ आगओ धणं वा ॥ राइणा कयं । राइम्मि । पक्षे । रायाणो । रण्णो । रायणा । राएण । रायम्मि ॥

इणममामा ॥ ५३ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य अमाम्भ्यां सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥ राइणं पेच्छ । राइणं धणं । पक्षे । रायं । राईणं ॥

---

१ A °पेंऽन्तस्य. २ B हे राअ. ३ A हे अप्प । जस्°. ४ A चेट्ठुठ. ५ B °ओ गआउ. ६ B रण्णा राए°. ७ A °ब्दस्य स°. ८ A चेट्ठन्ते. ९ P रण्णो । रण्णा । राएण. १० A °णा । रायम्मि.

ईद्भिस्भ्यसाम्सुपि ॥ ५४ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिनो जकारस्य भिसादिषु परतो वा ईकारो भवति ॥ भिस् । राईहि ॥ भ्यस् । राईहि । राईहिन्तो । राईसुन्तो ॥ आम् । राईणं ॥ सुप् । राईसु । पक्षे । रायाणेहि । इत्यादि ॥

आजस्य टा-ङसि-ङस्सु सणाणोष्वण् ॥ ५५ ॥

राजन्शब्दसंबन्धिन आज इत्यवयवस्य टाङसिङस्सु णा णो इत्यादेशापन्नेषु परेषु अण् वा भवति ॥ रण्णा राइणा कयं । रण्णो राईणो आगओ धणं वा ॥ टाङसिङस्स्विति किम् । रायाणो चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥ सणाणोष्विति किम् । राएण । रायाओ । रायस्स ॥

पुंस्यन आणो राजवच्च ॥ ५६ ॥

पुंलिङ्गे वर्तमानस्यान्नन्तस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति । पक्षे । यथादर्शनं राजवत् कार्यं भवति ॥ आणादेशे च अतः सेर्डोः [३'२] इत्यादयः प्रवर्तन्ते । पक्षे तु राज्ञः जस्-शस्-ङसि-ङसां णो [३'५०] टो णा [३ २४] इणममामा [३'५३] इति प्रवर्तन्ते ॥ अप्पाणो । अप्पाणा । अप्पाणं । अप्पाणे । अप्पाणेण । अप्पाणेहि । अप्पाणाओ । अप्पाणासुन्तो । अप्पाणस्स । अप्पाणाण । अप्पाणम्मि । अप्पाणेसु । अप्पाण-कयं । पक्षे । राजवत् । अप्पा । अप्पो । हे अप्पा । हे अप्प । अप्पाणो चिट्ठन्ति । अप्पाणो पेच्छ ॥ अप्पणा । अप्पेहिं । अप्पाणो । अप्पाओ । अप्पाउ । अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पासुन्तो ॥ अप्पणो धणं । अप्पाण । अप्पे । अप्पेसु ॥ रायाणो । रायाणा । रायाणं । रायाणे । रायाणेण । रायाणेहिं । रायाणाहिन्तो । रायाणस्स । रायाणाण । रायाणम्मि । रायाणेसु । पक्षे । राया । इत्यादि । एवं जुवाणो । जुवाण-जणो । जुआ ॥ बम्हाणो । बम्हा ॥ अद्धाणो ।

---

१ B राईहिं २ B भ्यस् । राईहिंतो ३ B °णाणेष्व° ४ B राईणो ५ B °णाणेष्वि° ६ A °ण । अप्पाणो । अप्पणो । अप्पाणेण. ७ B अप्पाणेहिं. ८ A °प्पा । अप्पाणो ९ A चेट्ठति १० A °उ । अप्पेहि । अप्पा ११ A धण । अप्पे १२ A रायणो १३ A रायाणाहि १४ A रायाणासु

अद्धा ॥ उक्षन्। उच्छाणो। उच्छा ॥ गावाणो । गावा ॥ पूसाणो। पूसा ॥ तक्खाणो। तक्खा ॥ मुद्धाणो। मुद्धा ॥ श्वन्। साणो। सा ॥ सुकर्मणः पश्य। सुकम्माणे[1] पेच्छ। निएइ[2] कह सो सुकम्माणे[3]। पश्यति कथं स सुकर्मण इत्यर्थः ॥ पुंसीति किम्। शर्म। सम्मं ॥

आत्मनष्टो णिआ णइआ ॥ ५७ ॥

आत्मनः परस्याष्टायाः स्थाने णिआ णइआ इत्यादेशौ वा भवतः। अप्पणिआ पाउसे उवगयम्मि। अप्पणिआ य विअड्डि खाणिआ। अप्पणइआ। पक्षे। अप्पाणेण ॥

अतः सर्वादेर्डेर्जसः[4] ॥ ५८ ॥

सर्वादेरदन्तात्परस्य[5] जसः ङित्[6] ए इत्यादेशो भवति ॥ सव्वे। अन्ने। जे। ते। के। एक्के। कयरे। इयरे। एए ॥ अत इति किम्। सव्वाओ रिद्धीओ[7] ॥ जस[8] इति किम्। सव्वस्स ॥

ङेः स्सि-म्मि-त्थाः ॥ ५९ ॥

सर्वादेरकारान्तात्परस्य[9] ङेः स्थाने स्सिं म्मि त्थ[10] एते आदेशा भवन्ति ॥ सव्वस्सिं। सव्वम्मि। सव्वत्थ ॥ अन्नस्सिं। अन्नम्मि। अन्नत्थ ॥ एवं सर्वत्र ॥ अत इत्येव। अमुम्मि ॥

न वानिदमेतदो हिं ॥ ६० ॥

इदमेतद्[11]वर्जितात्सर्वादेरदन्तात्परस्य ङेर्हिमादेशो वा भवति ॥ सव्वहिं। अन्नहिं। कहिं। जहिं। तहिं ॥ बहुलाधिकारात् किंयत्तद्भ्यः स्त्रियामपि। काहिं। जाहिं। ताहिं ॥ बाहुलकादेव किंयत्तदोस्यमामि [३. ३३] इति ङीर्नास्ति ॥ पक्षे। सव्वस्सिं। सव्वम्मि।

---

१ B °म्माणोपे°. २ [illegible] निएकह. ३ P B °म्माणो. ४ B °र्डेज°. ५ A °देरत·प°. ६ B °त ए आदे°. ७ P बुद्धीओ. ८ B जर्मिति. ९ P °कारान्तात्प° १० B °त्था. ११ A °द्वर्जितस्य सर्वादेरतः प°.

सव्वत्थ[1] । इत्यादि ॥ स्त्रियां तु पक्षे । काए । कीए । जाए । जीए । ताए । तीए ॥ इदमेतद्वर्जन किम् । इमेसिं[2] । एआसिं ॥

आमो डेसिं[3] ॥ ६१ ॥

सर्वादेरकारान्तात्[4]परस्यामो डेसिमित्यादेशो[5] वा भवति ॥ सव्वेसिं । अन्नेसिं । अवरेसिं । इमेसिं । एएसिं । जेसिं । तेसिं । केसिं । पक्षे । सव्वाण । अन्नाण । अवराण । इमाण । एआण । जाण । ताण । काण ॥ बाहुलकात् स्त्रियामपि । सर्वासाम् । सव्वेसिं ॥ एवम् अन्नेसिं । तेसिं ॥

किंतद्भ्यां डासः ॥ ६२ ॥

किंतद्भ्यां परस्यामः[6] स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति ॥ कास । तास । पक्षे । केसिं । तेसिं ॥

किंयत्तद्भ्यो ङसः ॥ ६३ ॥

एभ्यः परस्य ङसः[7] स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति । ङसः स्स [३ १०] इत्यस्यापवादः । पक्षे सोपि भवति ॥ कास । कस्स । जास । जस्स । तास । तस्स ॥ बहुलाधिकारात् किंतद्भ्यामाकारान्ताभ्यामपि डासादेशो वा । कस्या धनम् । कास धण ॥ तस्या धनम् । तास धण । पक्षे । काए । ताए ॥

ईद्भ्यः स्सा से ॥ ६४ ॥

किमादिभ्य ईदन्तेभ्यः परस्य ङसः स्थाने स्सा से इत्यादेशौ[8] वा भवतः । टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः [३ २९] इत्यस्यापवादः । पक्षे अदादयोपि ॥ किस्सा । कीसे । कीअ । कीआ । कीइ । कीए ॥ जिस्सा । जीसे । जीअ । जीआ । जीइ । जीए ॥ तिस्सा । तीसे । तीअ । तीआ । तीइ । तीए ॥

---

१ B सव्वत्थ । अन्नत्थि । अन्नम्मि । अन्नत्थ इत्यादि　२ B इदमसिं　३ B डे सिम्　४ A °रान्त°　५ B डे सि°　६ A °रस्य सर्वादेराम　७ A ङसे　८ PB इत्येतावादे°

डेर्डाहे डाला इआ काले ॥ ६५ ॥

कियत्तद्भ्यः कालेभिधेये ङेः स्थाने आहे आला इति डितौ इआ इति च आदेशा वा भवन्ति । हिंस्सिम्मित्थानामपवादः । पक्षे तेपि भवन्ति ॥ काहे । काला । कइआ ॥ जाहे । जाला । जइआ ॥ ताहे । ताला । तइआ ॥

ताला जाअन्ति गुणा जाला ते सहिअएहिँ घेप्पन्ति ।

पक्षे । कहिं । कस्सिं । कम्मि । कत्थ ॥

ङसेर्म्हा ॥ ६६ ॥

कियत्तद्भ्यः परस्य ङसेः स्थाने म्हा इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्हा । जम्हा । तम्हा । पक्षे । काओ । जाओ । ताओ ॥

तदो डोः ॥ ६७ ॥

तदः परस्य ङसेर्डो इत्यादेशो वा भवति ॥ तो । तम्हा ॥

किमो डिणो-डीसौ ॥ ६८ ॥

किमः परस्य ङसेर्डिणो डीस इत्यादेशौ वा भवतः ॥ किणो । कीस । कम्हा ॥

इदमेतत्कि-यत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ६९ ॥

एभ्यः सर्वादिभ्योकारान्तेभ्यः परस्याष्टायाः स्थाने डित् इणा इत्यादेशो वा भवति ॥ इमिणा । इमेण ॥ एदिणा । एदेण ॥ किणा । केण ॥ जिणा । जेण ॥ तिणा । तेण ॥

तदो णः स्यादौ क्वचित् ॥ ७० ॥

तदः स्थाने स्यादौ परे ण आदेशो भवति क्वचित् लक्ष्यानुसारेण ॥ णं पेच्छ । तं पश्येत्यर्थः ॥ सोअइ अ णं रहुवई । तमित्यर्थः ॥ स्त्रियामपि । हत्थुन्नामिअ-मुही णं तिअडा । तां त्रिजटेत्यर्थः ॥ णेण

१ B °न्ति ॥ रवि-किरणाणुग्गहिआई हुन्ति कमलाई कमलाई ॥ प°. २ A कीसा. ३ A एभ्योऽकारांतेभ्यः परस्याः सर्वादेष्टा°. ४ A °त्यर्थः । णेण°.

भणिअ । तेन भणितमित्यर्थ ॥ तो णेण कर-यल-ट्ठिआ । तेनेत्यर्थ ॥ भणिअ च णाए । तयेत्यर्थ ॥ णेहिं कय । तै कृतमित्यर्थ ॥ णाहिं कय । ताभि कृतमित्यर्थ ॥

किमः कस्त्र-तसोश्च ॥ ७१ ॥

किम को भवति स्यादौ त्रतसोश्च परयो ॥ को । के । क । के । केण ॥ त्र । कत्थ ॥ तस् । कओ । कत्तो । कदो ॥

इदम इमः ॥ ७२ ॥

इदम स्यादौ परे इम आदेशो भवति ॥ इमो । इमे । इम । इमे । इमेण ॥ स्त्रियामपि । इमा ॥

पुं-स्त्रियोर्न वायमिमिआ सौ ॥ ७३ ॥

इदम्शब्दस्य सौ परे अयमिति पुल्लिङ्गे इमिआ इति स्त्रीलिङ्गे आदेशा वा भवत ॥ अहवाय कय-कज्जो । इमिआ वाणिअ-धूआ । पक्षे । इमो । इमा ॥

स्सि स्सयोरत् ॥ ७४ ॥

इदम स्सिं स्स इत्येतयो परयोरद् भवति वा ॥ अस्सिं । अस्स । पक्षे इमादेशोपि । इमस्सिं । इमस्स ॥ बहुलाधिकारादन्यत्रापि भवति । एहि । एसु । आहि । एभि एषु आभिरित्यर्थ ॥

डेर्मेन हः ॥ ७५ ॥

इदम कृतेमादेशात् परस्य डे स्थाने मेन सह ह आदेशो वा भवति ॥ इह । पक्षे । इमस्सिं । इमम्मि ॥

न त्थ. ॥ ७६ ॥

इदम परस्य डे स्सिं म्मि-त्था [३ ५९] इति प्राप्त त्थो न भवति ॥ इह । इमस्सिं । इमम्मि ॥

---

१ B कृतं ॥णा° २ A °मितिआ ३ A आभि ।३° ४ A इमस्सि

णोम्-शस्टा-भिसि ॥ ७७ ॥

इदमः स्थाने अम्शस्टाभिस्सु परेषु ण आदेशो वा भवति ॥ णं पेच्छ । णे पेच्छ । णेण । णेहिँ[1] कयं । पक्षे । इमं । इमे । इमेण । इमेहिँ[2] ॥

अमेणम् ॥ ७८ ॥

इदमोमा सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥ इणं पेच्छ । पक्षे । इमं ॥

क्लीबे स्यमेदमिणमो च ॥ ७९ ॥

नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यम्भ्यां सहितस्य इदम् इणमो इणम् च नित्यमादेशा भवन्ति ॥ इदं इणमो इणं धणं चिट्ठइ पेच्छ वा ॥

किमः किं ॥ ८० ॥

किमः क्लीबे वर्तमानस्य स्यम्भ्यां सह किं भवति ॥ किं कुलं तुह । किं किं ते पडिहाइ[3] ॥

वेदं-तदेतदो ङसाम्भ्यां से-सिमौ ॥ ८१ ॥

इदम् तद् एतद् इत्येतेषां स्थाने ङस् आम् इत्येताभ्यां सह यथासंख्यं से सिम् इत्यादेशौ वा भवतः ॥ इदम् । से सीलम् । से गुणा । अस्य शीलं गुणा वेत्यर्थः ॥ सिं उच्छाहो । एषाम् उत्साह इत्यर्थः ॥ तद् । से सीलं । तस्य तस्या वेत्यर्थः ॥ सिं गुणा । तेषां तासां वेत्यर्थः ॥ एतद् । से अहिअं । एतस्याहितमित्यर्थः ॥ सिं गुणा । सिं सीलं[4] । एतेषां गुणाः शीलं वेत्यर्थः । पक्षे । इमस्स । इमेसिं । इमाण ॥ तस्स । तेसिं । ताण ॥ एअस्स । एएसिं । एआण । इदंतदोरामापि सेआदेशं केश्चिदिच्छति[5] ॥

---

१ PB णेहिं. २ B इमेहिं. ३ A °हाअइ ४ B सीलं ५ B केचिदिच्छति.

वैतदो ङसेस्त्तो त्ताहे ॥ ८२ ॥

एतदः परस्य ङसेः स्थाने त्तो त्ताहे इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ एत्तो । एत्ताहे । पक्षे । एआओ । एआउ । एआहि । एआहिन्तो । एआ ॥

त्थे च तस्य लुक् ॥ ८३ ॥

एतदस्त्थे परे चकारात् त्तो त्ताहे इत्येतयोश्च परयोस्तस्य लुग् भवति ॥ एत्थ । एत्तो । एत्ताहे ॥

एरदीतौ म्मौ वा ॥ ८४ ॥

एतद एकारस्य ङ्यादेशे म्मौ परे अदीतौ वा भवतः ॥ अयम्मि । ईयम्मि । पक्षे । एअम्मि ॥

वैसेणमिणमो सिना ॥ ८५ ॥

एतदः सिना सह एस इणम् इणमो इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ सव्वस्स वि एस गई ॥ सव्वाण वि पत्थिवाण एस मही ॥ एस सहाओ च्चिअ ससहरस्स ॥ एस सिरं । इणं । इणमो । पक्षे । एअं । एसा । एसो ॥

तदश्च तः सोक्लीबे ॥ ८६ ॥

तद एतदश्च तकारस्य सौ परे अक्लीबे सो भवति ॥ सो पुरिसो । सा महिला । एसो पिओ । एसा मुद्धा ॥ सावित्येव । ते एए धन्ना । ताओ एआओ महिलाओ ॥ अक्लीब इति किम् । तं एअं वणं ॥

वादसो दस्य होनोदाम् ॥ ८७ ॥

अदसो दकारस्य सौ परे ह आदेशो वा भवति तस्मिंश्च कृते अतः सेर्डोः [३.२] इत्योत्वं शेषं संस्कृतवत् [४.४४८] इत्यतिदेशाद् आत् [हे० २.४] इत्याप् क्लीबे स्वरान्म् सेः [३.२५] इति म्श्च

१ P त्ताहे. २ A °ओ । एआहि. ३ A °हिंतो । त्थे°. ४ P इअम्मि. ५ B मुद्दा. ६ ता ए°. ७ B धन्न.

न भवति ॥ अह पुरिसो । अह महिला । अह वणं । अह मोहो पर-गुण-लहुअयाइ । अह णे हिअएण हसइ मारुय-तणओ । असावस्मान् हसतीत्यर्थः । अह कमल-मुही । पक्षे । उत्तरेण मुरादेशः । अमू पुरिसो । अमू महिला । अमुं वणं ॥

मुः स्यादौ ॥ ८८ ॥

अदसो दस्य स्यादौ परे मुरादेशो भवति ॥ अमू पुरिसो । अमुणो पुरिसा । अमुं वणं । अमूइं वणाइं । अमूणि वणाणि । अमू माला । अमूउ अमूओ मालाओ । अमुणा । अमूहिं ॥ ङसि । अमूओ । अमूउ । अमूहिन्तो ॥ भ्यस् । अमूहिन्तो । अमूसुन्तो ॥ ङस् । अमुणो । अमुस्स । आम् । अमूण ॥ ङि । अमुम्मि ॥ सुप् । अमूसु ॥

म्मावयेऔ वा ॥ ८९ ॥

अदसोन्त्यव्यञ्जनलुकि दकारान्तस्य स्थाने ङ्यादेशे म्मौ परतः अय इअ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ अयम्मि । इयम्मि । पक्षे । अमुम्मि ॥

युष्मदस्तं तुं तुवं तुह तुमं सिना ॥ ९० ॥

युष्मदः सिना सह तं तुं तुवं तुह तुमं इत्येते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ तं तुं तुवं तुह तुमं दिट्ठो ॥

भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे जसा ॥ ९१ ॥

युष्मदो जसा सह भे तुब्भे तुज्झ[1] तुम्ह तुय्हे उय्हे[2] इत्येते षडादेशा भवन्ति ॥ भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे चिट्ठह[3] । ब्भो म्ह-ज्झौ वा [३.१०४] इति वचनात् तुम्हे । तुज्झे । एवं चाष्टरूप्यम्[4] ॥

तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए अमा ॥ ९२ ॥

युष्मदोमा सह एते सप्तादेशा भवन्ति ॥ तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए वन्दामि ॥

१ PB °हुआई. २ B धणाइ. ३ P तुब्भ तु°. ४ B उज्झे°. ५ B उम्हे चिट्ठह. ६ A चेट्ठह. ७ B °इरूपाणि.

वो तुज्झ तुब्भे तुय्हे उय्हे भे शसा ॥ ९३ ॥

युष्मदः शसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ वो तुज्झ तुब्भे। ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात् तुम्हे तुज्झे तुय्हे उय्हे भे पेच्छामि ॥

भे दि दे ते तइ तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ टा॥९४॥
युष्मदष्टा इत्यनेन सह एते एकादशादेशा भवन्ति ॥ भे दि दे ते तइ तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ जम्पिअं ॥

भे तुब्भेहिं[3] उज्झेहिं[3] उम्हेहिं[3] तुय्हेहिं[3] उय्हेहिं[3] भिसा ॥९५॥

युष्मदो भिसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ भे । तुब्भेहिं[3] । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हेहि तुज्झेहि[3] उज्झेहिं[3] उम्हेहिं[3] तुय्हेहिं[3] उय्हेहिं[3] भुत्तं । एवं चाष्टरूप्यम् ॥

तइ-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङसौ ॥ ९६ ॥

युष्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते पञ्चादेशा भवन्ति। ङसेस्तु त्तोदोदुहिहिन्तोलुँको यथाप्राप्तमेव ॥ तइत्तो तुवत्तो। तुमत्तो ॥ तुहत्तो तुब्भत्तो । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हत्तो। तुज्झत्तो ॥ एवं दोदुहिहिन्तोलुक्ष्वप्युदाहार्यम् ॥ तत्तो इति तु त्वत्त इत्यस्य वलोपे सति ॥

तुय्ह तुब्भ तहिन्तो ङसिना ॥ ९७ ॥

युष्मदो ङसिना सहितस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तुय्ह तुब्भ तहिन्तो आगओ । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ। एवं च पञ्च रूपाणि ॥

तुब्भ-तुय्होय्होम्हा भ्यसि ॥ ९८ ॥

युष्मदो भ्यसि परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ भ्यसस्तु यथाप्राप्तमेव ॥ तुब्भत्तो । तुय्हत्तो । उय्हत्तो । उम्हत्तो । ब्भो म्ह-

---

१ B तुब्भे उज्झे तु°. २ B तुब्भे उज्झे तु°. ३ A °हि ४ P उब्भेहि. ५ B तुज्झेहिं तुम्हेहिं. ६ B °तेपा प°. ७ A लुक्ष्य°.

ज्झौ वेति वचनात् तुम्हत्तो । तुज्झत्तो ॥ एवं दोदुहिहिन्तोसुन्तोष्वप्युदाहार्यम् ॥

तइ-तुं-ते-तुम्हं-तुह-तुहं-तुव-तुम-तुमे-तुमो-तुमाइ-दि-दे-इ-ए-तुब्भोब्भोय्हा ङसा ॥ ९९ ॥

युष्मदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते अष्टादशादेशा भवन्ति ॥ तइ । तुं । ते । तुम्हं । तुह । तुहं । तुव । तुम । तुमे । तुमो । तुमाइ । दि । दे । इ । ए । तुब्भ । उब्भ । उय्ह घणं । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । उम्ह । उज्झ । एवं च द्वाविंशती रूपाणि ॥

तु वो भे तुब्भ तुब्भं तुब्भाण तुवाण तुमाण तुहाण उम्हाण आमा ॥ १०० ॥

युष्मद आमा सहितस्य एते दशादेशा भवन्ति ॥ तु । वो । भे । तुब्भ । तुब्भं । तुब्भाण । तुवाण । तुमाण । तुहाण । उम्हाण । क्त्वा-स्यादेर्णस्वोर्वा [१.२७] इत्यनुस्वारे तुब्भाणं । तुवाणं । तुमाणं । तुहाणं । उम्हाणं ॥ ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्ह । तुज्झ । तुम्हं । तुज्झं । तुम्हाण । तुम्हाणं । तुज्झाण । तुज्झाणं । घणं । एवं च त्रयोविंशती रूपाणि ॥

तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ङिना ॥ १०१ ॥

युष्मदो ङिना सप्तम्येकवचनेन सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ठिअं ॥

तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङौ ॥ १०२ ॥

युष्मदो ङौ परत एते पञ्चादेशा भवन्ति । ङेस्तु यथाप्राप्तमेव ॥

---

१ B °मुन्तेष्व°. २ A तइतुमेतेतुम्हंतु°. ३ B तुं. ४ B तुम्ह. ५ B °शतिरू°. ६ B भेतुय्हतुब्भउब्भ. ७ PB तुम्हाण. ८ B °ते आदे°. ९ B मे । तुय्ह । तुब्भ । उब्भ १० PB तुम्हाणं ११ B उम्ह । उज्झ. १२ B तुज्झाणं । एवं.

तुम्मि । तुवम्मि । तुमम्मि । तुहम्मि । तुब्भम्मि । ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हम्मि । तुज्झम्मि । इत्यादि ॥

सुपि ॥ १०३ ॥

युष्मदः सुपि परतः तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा भवन्ति ॥ तुसु । तुवेसु । तुमेसु । तुहेसु । तुब्भेसु ॥ ब्भो म्ह-ज्झौ वेति वचनात् तुम्हेसु । तुज्झेसु ॥ केचित्तु सुप्येत्वविकल्पमिच्छन्ति । तन्मते तुवसु । तुमसु । तुहसु । तुब्भसु । तुम्हसु । तुज्झसु ॥ तुब्भस्या-त्वमपीच्छत्यन्यः । तुब्भासु । तुम्हासु । तुज्झासु ॥

ब्भो म्ह-ज्झौ वा ॥ १०४ ॥

युष्मदादेशेषु यो द्विरुक्तो भस्तस्य म्ह ज्झ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पक्षे स एवास्ते । तथैव चोदाहृतम् ॥

अस्मदो म्मि अम्मि अम्हि हं अहं अहयं सिना ॥ १०५ ॥

अस्मदः सिना सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अज्ज म्मि हासिआ मामि तेण ॥ उन्नमै न अम्मि कुविआ । अम्हि करेमि । जेणं हं विद्धा । किं पम्हुट्ठम्मि अहं । अहयं कय-प्पणामो ॥

अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे जसा ॥ १०६ ॥

अस्मदो जसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे भणामो ॥

णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं अमा ॥१०७॥

अस्मदोमा सह एते दशादेशा भवन्ति ॥ णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं पेच्छ ॥

अम्हे अम्हो अम्ह णे शसा ॥ १०८ ॥

अस्मदः शसा सह एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हे अम्हो अम्ह णे पेच्छ ॥

---

१ B °च्छा ते इत्यन्ये. २ P °वासि। ३ B °म अ°. ४ P तेग हं दिट्ठा।. ५ PB °ट्ठम्हि अ° ६ B मिममहं. ७ A अम्हा.

मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे टा ॥ १०९ ॥

अस्मदष्टा सह एते नवादेशा भवन्ति ॥ मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे कयं ॥

अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे भिसा ॥ ११० ॥

अस्मदो भिसा सह एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे कयं ॥

मइ-मम-मह-मज्झा ङसौ ॥ १११ ॥

अस्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति । ङसेस्तु यथाप्राप्तमेव ॥ मइत्तो ममत्तो महत्तो मज्झत्तो आगओ ॥ मत्तो इति तु मत्त इत्यस्य ॥ एवं दो-दु-हि-हिन्तो-लुक्ष्वप्युदाहार्यम् ॥

ममाम्हौ भ्यसि ॥ ११२ ॥

अस्मदो भ्यसि परतो मम अम्ह इत्यादेशौ भवतः । भ्यसस्तु यथाप्राप्तम् ॥ ममत्तो । अम्हत्तो । ममाहिन्तो । अम्हाहिन्तो । ममासुन्तो । अम्हासुन्तो । ममेसुन्तो । अम्हेसुन्तो ॥

मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं ङसा ॥११३॥

अस्मदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते नवादेशा भवन्ति ॥ मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं धणं ॥

णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण आमा ॥ ११४ ॥

अस्मद आमा सहितस्य एते एकादशादेशा भवन्ति ॥ णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण धणं ॥ क्त्वा-स्यादेर्ण-स्वोर्वा [१. २७] इत्यनुस्वारे । अम्हाणं । ममाणं । महाणं । मज्झाणं । एवं च पञ्चदश रूपाणि ॥

मि मइ ममाइ मए मे ङिना ॥ ११५ ॥

अस्मदो ङिना सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ मि मइ ममाइ मए मे ठिअं ॥

अम्ह-मम-मह-मज्झा ङौ ॥ ११६ ॥

अस्मदो ङौ परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति । ङेस्तु यथाप्राप्तम् ॥ अम्हम्मि ममम्मि महम्मि मज्झम्मि ठिअं ॥

सुपि ॥ ११७ ॥

अस्मदः सुपि परे अम्हादयश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हेसु । ममेसु । महेसु । मज्झेसु । एत्वविकल्पमते तु । अम्हसु । ममसु । महसु । मज्झसु ॥ अम्हस्यात्वमपीच्छेत्यन्यः । अम्हासु ॥

त्रेस्ती तृतीयादौ ॥ ११८ ॥

त्रेः स्थाने ती इत्यादेशो भवति तृतीयादौ ॥ तीहिं कयं । तीहिन्तो आगओ । तिण्हं धणं । तीसु ठिअं ॥

द्वेर्दो वे ॥ ११९ ॥

द्विशब्दस्य तृतीयादौ दो वे इत्यादेशौ भवतः ॥ दोहि वेहि कयं । दोहिन्तो वेहिन्तो आगओ । दोण्हं वेण्हं धणं । दोसु वेसु ठिअं ॥

दुवे दोण्णि वेण्णि च जस्-शसा ॥ १२० ॥

जस्-शस्भ्यां सहितस्य द्वेः स्थाने दुवे दोण्णि वेण्णि इत्येते दो वे इत्येतौ च आदेशा भवन्ति ॥ दुवे दोण्णि वेण्णि दो वे ठिआ पेच्छ वा । ह्रस्वः संयोगे [१. ८४] इति ह्रस्वत्वे दुण्णि विण्णि ॥

---

१ A °न्ति । भ°. २ B °च्छत्यन्ये. ३ P त्रेस्तिस्तृ°. ४ A °दौ । तीहितो. ५ B °ओ वा भ°. ६ A वर्ण. ७ P °शसो. ८ B °ते आदेशा भवंति । पक्षा-ए(?) वे इत्येतौ भवतः ॥.

त्रेस्तिण्णिः ॥ १२१ ॥

जस्-शस्भ्यां सहितस्य[1] त्रेः स्थाने तिण्णि इत्यादेशो भवति ॥ तिण्णि ठिआ पेच्छ वा ॥

चतुरश्चत्तारो चउरो चत्तारि ॥ १२२ ॥

चतुर्शब्दस्य जस्-शस्भ्यां सह चत्तारो चउरो चत्तारि इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ चत्तारो । चउरो । चत्तारि चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥

संख्याया आमो ण्ह ण्हं ॥ १२३ ॥

संख्याशब्दात्परस्यामो ण्ह ण्हं इत्यादेशौ भवतः ॥ दोण्ह । तिण्ह[2] । चउण्ह । पञ्चण्ह । छण्ह । सत्तण्ह । अट्ठण्ह ॥ एवं दोण्हं । तिण्हं । चउण्हं । पञ्चण्हं । छण्हं । सत्तण्हं । अट्ठण्हं । नवण्हं । दसण्हं । पण्णरसण्हं दिवसाणं । अट्ठारसण्हं समण-साहस्सीणं ॥ कतीनाम् । कइण्हं ॥ बहुलाधिकाराद् विंशत्यादेर्न भवति ॥

शेषेऽदन्तवत् ॥ १२४ ॥

उपयुक्तादन्यः शेषस्तत्र स्यादिविधिरदन्तवदतिदिश्यते । येष्वाकारा-द्यन्तेषु पूर्वं कार्याणि नोक्तानि तेषु जस्-शसोर्लुक् [३.४] इत्या-दीनि अदन्ताधिकारविहितानि कार्याणि भवन्तीत्यर्थः ॥ तत्र जस्-शसोर्लुक् इत्येतत्कार्यातिदेशः । माला गिरी गुरू सही वहू रेहन्ति पेच्छ वा ॥ अमोस्य [३.५] इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिं गुरुं सहिं वहुं गामणिं खलपुं पेच्छ ॥ टा-आमोर्णः [३.६] इत्येतत्कार्यातिदेशः[3] । हाहाण कयं । मालाण गिरीण गुरूण सहीण वहूण धणं । टायास्तु । *टो णा* [३.२४]। *टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः* [३.२९] इति विधिरुक्तः ॥ भिसो हि हिँ हिं [३.७] इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहि गिरीहि गुरूहि सहीहि वहूहि कयं । एवं सानुनासिकानु-

---

१ B सहितस्य च°. २ A तिण्ह । नवण्ह. ३ P °शः । मालाण.

स्वारयोरपि ॥ ङसेस् त्तो-दो-दु-हि हिन्तो-लुकः [३.८] इत्येतत्कार्यातिदेश । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ बुद्धीओ । बुद्धीउ । बुद्धीहिन्तो ॥ धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो आगओ । हिलुकौ तु प्रतिषेत्स्यते [३.१२७,१२६]। भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो [३.९] इत्येतत्कार्यातिदेश । मालाहिन्तो । मालासुन्तो । हिस्तु निषेत्स्यते [३.१२७]। एवं गिरीहिन्तो इत्यादि ॥ ङस' स्स [३.१०] इत्येतत्कार्यातिदेश. । गिरिस्स । गुरुस्स । दहिस्स । महुस्स ॥ स्त्रिया तु टा-ङस्-डे.[°] [३. २९] इत्याद्युक्तम् ॥ डे म्मि डे. [३. ११] इत्येतत्कार्यातिदेश । गिरिम्मि । गुरुम्मि । दहिम्मि । महुम्मि । डेस्तु निषेत्स्यते [३ १२८]। स्त्रिया तु टा-ङस्-डे [°] [३.२९] इत्याद्युक्तम् ॥ जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः [३. १२.] इत्येतत्कार्यातिदेश । गिरी गुरू चिट्ठन्ति । गिरीओ गुरूओ आगओ । गिरीण गुरूण धण ॥ भ्यसि वा [३ १३] इत्येतत्कार्यातिदेशो न प्रवर्तते । इदुतो दीर्घ [३ १६] इति नित्य विधानात् ॥ टाण-शस्येत् [३.१४] भिस्भ्यस्सुपि [३ १५] इत्येतत्कार्यातिदेशस्तु निषेत्स्यते [३. १२९] ॥

न दीर्घो णो ॥ १२५ ॥

इदुदन्तयोरर्थाज्जस्-शस्ङस्यादेशे णो इत्यस्मिन् परतो दीर्घो न भवति ॥ अग्गिणो । वाउणो ॥ णो इति किम् । अग्गी । अग्गीओ ॥

ङसेर्लुक् ॥ १२६ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङसेर्लुग् न भवति ॥ मालत्तो । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो आगओ ॥ एवं अग्गीओ । वाऊओ । इत्यादि ॥

भ्यसश्च हिः ॥ १२७ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो भ्यसो ङसेश्च हिर्न भवति ॥ माला-

---

१ AB लुक् २ A मुहस्स ३ B डेस्तु ४ P °न्ति पेच्छ वा । गि° ५ B °दशे णो ६ B°रादि°. ७ P °ति । मालाओ. ८ B°ओ। मालाहिन्तो।

हिन्तो । मालासुन्तो । एवं अग्गीहिन्तो । इत्यादि ॥ मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ एवम् अग्गीओ । इत्यादि ॥

ङेर्डेः[1] ॥ १२८ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङेर्डे[2] न भवति ॥ अग्गिम्मि । वाउम्मि । दहिम्मि । महुम्मि[3] ॥

एत् ॥ १२९ ॥

आकारान्तादीनामर्थात् टाशस्भिस्भ्यस्सुप्सु[4] परतोदन्तवद् एत्वं न भवति ॥ हाहाण कयं ॥ मालाओ पेच्छ ॥ मालाहि कयं ॥ मालाहिन्तो । मालासुन्तो आगओ ॥ मालासु ठिअं ॥ एवं अग्गिणो । वाउणो । इत्यादि ॥

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ १३० ॥

सर्वासां विभक्तीनां स्यादीनां त्यादीनां च द्विवचनस्य स्थाने बहुवचनं भवति ॥ दोण्णि कुणन्ति । दुवे कुणन्ति । दोहिं[5] । दोहिन्तो । दोसुन्तो । दोसु । हत्था । पाया । थणया । नयणा ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ १३१ ॥

चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी भवति ॥ मुणिस्स । मुणीण देइ ॥ नमो देवस्स । देवाण ॥

तादर्थ्यङेर्वा[6] ॥ १३२ ॥

तादर्थ्यविहितस्य[7] ङेश्चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने षष्ठी वा भवति ॥ देवस्स देवाय । देवार्थमित्यर्थः ॥ ङेरिति किम् । देवाण ॥

वधाड्डाइश्च[8] वा ॥ १३३ ॥

वधशब्दात्परस्य तादर्थ्यङेर्डिद् आइः षष्ठी च वा भवति ॥ वहाइ वहस्स वहाय । वधार्थमित्यर्थः ॥

---

१. B ङेर्डे. २ P °र्डेर्न. ३ A मुहम्मि. ४ B °स्सु प°. ५ A दोहि. ६ B °या । न°. ७ B °दर्थ्ये वि°. ८ B °श्च ॥.

क्वचिद् द्वितीयादेः ॥ १३४ ॥

द्वितीयादीनां विभक्तीनां स्थाने षष्ठी भवति क्वचित् ॥ सीमाधरस्स वन्दे । तिस्सा मुहस्स भरिमो । अत्र द्वितीयाया षष्ठी ॥ धणस्स लैद्धो । धँनेन लब्ध इत्यर्थ । चिरस्स मुक्का । चिरेण मुक्तेत्यर्थ । तेसिमेअमणाइण्ण । तैरेतदनाचरितम् । अत्र तृतीयाया ॥ चोरस्स बीहँइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थं । इअराइ जाण लहुअक्खराइ पायन्तिमिल्ल सहिआण । पादान्तेन सहितेभ्य इतराणीति । अत्र पँञ्चम्या ॥ पिट्ठीएँ केस-भारो । अत्र सप्तम्या ॥

द्वितीया-तृतीययोः सप्तमी ॥ १३५ ॥

द्वितीयातृतीययो स्थाने क्वचित् सप्तमी भवति ॥ गामे वसामि । नयरे न जामि । अत्र द्वितीयाया ॥ मइ वेविरीएँ मलिआइं ॥ तिसु तेसु अलंकिआ पुहवी । अत्र तृतीयाया ॥

पञ्चम्यास्तृतीया च ॥ १३६ ॥

पञ्चम्या स्थाने क्वचित् तृतीयासप्तम्यौ भवत ॥ चोरेण बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थ ॥ अन्तेउरे रमिउमागओ राया । अन्त पुराद् रन्त्वागत इत्यर्थ ॥

सप्तम्या द्वितीया ॥ १३७ ॥

सप्तम्या स्थाने क्वचिद् द्वितीया भवति ॥ विज्जुज्जोय भरइ रत्तिं ॥ आर्षे तृतीयापि दृश्यते । तेण कालेण । तेण समएण । तस्मिन् काले तस्मिन् समये इत्यर्थ ॥ प्रथमाया अपि द्वितीया दृश्यते । चउवीस पि जिणवरा । चतुर्विंशतिरपि जिनवरा इत्यर्थ ॥

---

१ P °यार्थे ष° २ B लुद्धो ३ B धणेण लुब्ध ४ B °दनाचीर्णमित्यर्थ ५ P °यार्थे ॥ ६ P बिहइ ७ P °चम्यर्थे ८ P °सम्यर्थे ९ B जानामि १० B वेवरिए ११ B °मार्षे पि

क्यङोर्यलुक् ॥ १३८ ॥

क्यङन्तस्य क्यङ्षन्तस्य वा संबन्धिनो यस्य लुग् भवति ॥ गरुआइ । गरुआअइ । अगुरुर्गुरुर्भवति गुरुरिवाचरति वेत्यर्थः । क्यङ्ष् । दमदमाइ । दमदमाअइ ॥ लोहिआइ । लोहिआअइ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ ॥ १३९ ॥

त्यादीनां विभक्तीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च संबन्धिनः प्रथमत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्य स्थाने इच् एच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसइ । हसए । वेवइ । वेवए । चकारौ इचेचः [४.३१८] इत्यत्र विशेषणार्थौ ॥

द्वितीयस्य सि से ॥ १४० ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च द्वितीयस्य त्रयस्य संबन्धिन आद्यवचनस्य स्थाने सि से इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हससि । हससे । वेवसि । वेवसे ॥

तृतीयस्य मिः ॥ १४१ ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च तृतीयस्य त्रयस्याद्यस्य वचनस्य स्थाने मिरादेशो भवति ॥ हसामि । वेवामि ॥ बहुलाधिकाराद् मिवेः[9] स्थानीयस्य मेरिकारलोपश्च ॥ बहु-जाणय रूसिउं सक्कं । शक्नोमीत्यर्थः ॥ न मरं । न म्रिये इत्यर्थः ॥

बहुष्वाद्यस्य न्ति न्ते इरे ॥ १४२ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानामाद्यत्रयसंबन्धिनो बहुषु वर्तमानस्य

---

१ B °टो यलुक्. २ B °स्य क्यङन्तस्य क्यषन्°; P स्यक्यषन्तस्य. ३ A गुरु°. ४ P क्यष्; B क्यच्. ५ B °इ । क्यष् । लो°. ६ A °स्याद्य°. ७ [illegible] इचेच् इ°. ८ [illegible] द्यस्य व°. ९ P मिवेस्था°; B मिवस्था. १० A रूसिअ, B रूसिओ. ११ B °दानामात्मनेपदानां च आद्य°.

यचनस्य स्थाने न्ति न्ते इरे इत्यादेशा भवन्ति ॥ हसन्ति । वेवन्ति हसिज्जन्ति । रमिज्जन्ति । गज्जन्ते खे मेहा ॥ बीहन्ते रक्खसाणं च ॥ उप्पज्जन्ते कइ-हिअय-सायरे कव्व-रयणाइं ॥ दोण्णि वि न पहुप्पिरे याहू । न प्रभवत इत्यर्थः ॥ विच्छुहिरे । विक्षुभ्यन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिद् इरे एकत्वेपि । सूसइरे गाम-चिक्खल्लो । शुष्यतीत्यर्थः ॥

मध्यमस्येत्था-हचौ ॥ १४३ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां मध्यमस्य त्रयस्य बहुषु वर्तमानस्य स्थाने इत्था हच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसित्था । हसह । वेवित्था । वेवेह ॥ बाहुलकादित्थान्यत्रापि । यद्यत्ते रोचते । जं जं ते रोइत्था । हच् इति चकारः इह-हचोर्हस्य [४.२६८] इत्यत्र विशेषणार्थः ॥

तृतीयस्य मो-मु-माः ॥ १४४ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां तृतीयस्य त्रयस्य संबन्धिनो बहुषु वर्तमानस्य वचनस्य स्थाने मो मु म इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ हसामो । हसामु । हसाम । तुवरामो । तुवरामु । तुवराम ॥

अत एवैच् से ॥ १४५ ॥

त्यादेः स्थाने यौ एच् से इत्येतावादेशावुक्तौ तावकारान्तादेव भवतो नान्यस्मात् ॥ हसए । हससे ॥ तुवरए । तुवरसे ॥ करए । करसे ॥ अत इति किम् । ठाइ । ठासि ॥ वसुआइ । वसुआसि ॥ होइ । होसि ॥ एवकारोकारान्ताद् एच् से एव भवत इति विपरीतावधारण-निषेधार्थः । तेनाकारान्ताद् इच् सि इत्येतावपि सिद्धौ ॥ हसइ । हससि ॥ वेवइ । वेवसि ॥

सिनास्तेः सिः[८] ॥ १४६ ॥

सिना द्वितीयत्रिकादेशेन सह अस्तेः सिरादेशो भवति ॥ निट्ठुरो जं सि ॥ सिनेति किम् । सेआदेशे सति अत्थि तुमं ॥

---

१ B कविहियअसा°. २ A °दाआत्मने°. ३ B °स्य वचनस्य स्था°. ४ B वेविह. ५ P बहुलाधिकारात्. ६ B °स्य स्था°. ७ B इत्यादे°. ८ A सि.

मि-मो-मैर्म्हि-म्हो-म्हा वा ॥ १४७ ॥

अस्तेर्धातोः स्थाने मि मो म इत्यादेशैः सह यथासंख्यं म्हि म्हो म्ह इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ एस म्हि । एषोस्मीत्यर्थः ॥ गय म्हो । गय म्ह । मुकारस्याग्रहणादप्रयोग एव तस्येत्यवसीयते । पक्षे अत्थि अहं । अत्थि अम्हे । अत्थि अम्हो ॥ ननु च सिद्धावस्थायां पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म ह्मां म्हः [२. ७४] इत्यनेन म्हादेशे म्हो इति सिध्यति । सत्यम् । किं तु विभक्तिविधौ प्रायः साध्यमानावस्थाङ्गीक्रियते अन्यथा वच्छेण । वच्छेसु । सव्वे । जे । ते । के इत्याद्यर्थं सूत्राण्यनारम्भणीयानि स्युः ॥

अत्थिस्त्यादिना ॥ १४८ ॥

अस्तेः स्थाने त्यादिभिः सह अत्थि इत्यादेशो भवति ॥ अत्थि सो । अत्थि ते[1] । अत्थि तुमं । अत्थि तुम्हे । अत्थि अहं । अत्थि अम्हे ॥

णेरदेदावावे ॥ १४९ ॥

णेः स्थाने अत् एत् आव आवे एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ दरिसइ । कारेइ । करावइ । करावेइ ॥ हासेइ । हसावइ । हसावेइ ॥ उवसामेइ । उवसमावइ । उवसमावेइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदेन्नास्ति । जाणावेइ ॥ क्वचिद् आवे नास्ति । पाएइ । भावेइ ॥

गुर्वादेरविर्वा ॥ १५० ॥

गुर्वादेर्णेः स्थाने अवि इत्यादेशो वा भवति ॥ शोषितम् । सोसविअं । सोसिअं ॥ तोषितम् । तोसविअं । तोसिअं ॥

भ्रमेराडो वा ॥ १५१ ॥

भ्रमेः परस्य णेराडे आदेशो वा भवति ॥ भमाडइ । भमाडेइ । पक्षे । भामेइ । भमावइ । भमावेइ ॥

---

१ B °ते । अत्थि अम्हे ॥. २ A दरसइ. ३ A °इ । हासेइ. ४ B °राड इत्यादे°.

लुगावी क्त-भाव-कर्मसु ॥ १५२ ॥

णेः स्थाने लुक् आवि इत्यादेशौ भवतः क्ते भावकर्मविहिते च प्रत्यये परतः ॥ कारिअं । कराविअं ॥ हासिअं । हसाविअं ॥ खामिअं । खमाविअं । भावकर्मणोः । कारीअइ । करावीअइ । कारिज्जइ । कराविज्जइ । हासीअइ । हसावीअइ । हासिज्जइ । हसाविज्जइ ॥

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ १५३ ॥

णेरदेल्लोपेषु कृतेषु आदेरकारस्य आ भवति ॥ अति । पाडइ । मारइ ॥ एति । कारेइ । खामेइ ॥ लुकि । कारिअं । खामिअं । कारीअइ । खामीअइ । कारिज्जइ । खामिज्जइ । अदेल्लुकीति किम् । कराविअं । करावीअइ । कराविज्जइ ॥ आदेरिति किम् । संगामेइ । इह व्यवहितस्य मा भूत् ॥ कारिअं । इहान्त्यस्य मा भूत् ॥ अत इति किम् । दूसेइ ॥ केचित्तु आवेआव्यादेशयोरप्यादेरत आत्वमिच्छन्ति । कारावेइ । हासाविओ जणो सामलीए ॥

मौ वा ॥ १५४ ॥

अत आ इति वर्तते । आदन्ताद्धातोर्मौ परे अत आत्वं वा भवति ॥ हसामि हसमि । जाणामि जाणमि । लिहामि लिहमि ॥ अत इत्येव । होमि ॥

इच्च मो-मु मे वा ॥ १५५ ॥

अकारान्ताद्धातोः परेषु मोमुमेषु अत इत्त्वं चकाराद् आत्वं च वा भवतः ॥ भणिमो भणामो । भणिमु भणामु । भणिम भणाम । पक्षे । भणमो । भणमु । भणम ॥ वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा [३. १५८] इत्येत्वे तु भणेमो । भणेमु । भणेम ॥ अत इत्येव । ठामो । होमो ॥

क्ते ॥ १५६ ॥

क्ते परतोत इत्त्वं भवति ॥ हसिअं । पढिअं । नविअं । हासिअं ।

१ A कारिज्ज. २ A °ति । पा°. ३ B °वी°. ४ A परे आत्व. ५ B आका°. ६ B आत्व वा भवति.

पादिअं ॥ गयं नयमित्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षणात् ॥ अत इत्येव । झायं । लुअं । हूअं ॥

एच्च क्त्वा-तुम्-तव्य-भविष्यत्सु ॥ १५७ ॥

क्त्वातुम्तव्येषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परतोत एकारश्चकारादिकारश्च भवति ॥ क्त्वा । हसेऊण । हसिऊण ॥ तुम् । हसेउं । हसिउं ॥ तव्य । हसेअव्वं । हसिअव्वं ॥ भविष्यत् । हसेहिइ । हसिहिइ ॥ अत इत्येव । काऊण ॥

वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा ॥ १५८ ॥

वर्तमानापञ्चमीशतृषु परत अकारस्य स्थाने एकारो वा भवति ॥ वर्तमाना । हसेइ हसइ । हसेम हसिम । हसेमु हसिमु[२] ॥ पञ्चमी । हसेउ हसउ । सुणेउ सुणउ ॥ शतृ । हसेन्तो हसन्तो ॥ क्वचिन्न भवति । जयइ ॥ क्वचिदात्वमपि । सुणाउ[३] ॥

ज्जा-ज्जे ॥ १५९ ॥

ज्जा ज्ज इत्यादेशयोः परयोरकारस्य एकारो भवति ॥ हसेज्जा । हसेज्ज ॥ अत इत्येव । होज्जा । होज्ज ॥

ईअ-इज्जौ क्यस्य ॥ १६० ॥

चिजिप्रभृतीनां भावकर्मविधिं वक्ष्यामः । येषां तु न वक्ष्यते तेषां संस्कृतातिदेशात्प्राप्तस्य क्यस्य स्थाने[४] ईअ इज्ज इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसीअइ । हसिज्जइ । हसीअन्तो । हसिज्जन्तो । हसीअमाणो । हसिज्जमाणो । पढीअइ । पढिज्जइ । होईअइ । होइज्जइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचित् क्योपि विकल्पेन भवति । मए[५] नवेज्ज । मए[६] नविज्जेज्ज । तेण लहेज्ज । तेण लहिज्जेज्ज । तेण अच्छेज्ज[७] । तेण अच्छिज्जेज्ज । तेण अच्छीअइ ॥

---

१ B °दिवु हु. २ P °मु । हसेमो । हसिमो । प°. ३ B सुणाओ. ४ A °स्य स्थाने ईसे°. ५ P मए न वेज्ज. ६ P मए न विजेज्ज. ७ B °ज्ज । तेण अच्छीअइ.

दृशि वचेर्डीस डुच्चं ॥ १६१ ॥

दृशेर्वचेश्च परस्य क्यस्य स्थाने यथासख्य डीस डुच इत्यादेशौ भवत ॥ ईअइज्जापवाद ॥ दीसइ । वुच्चइ ॥

सी ही हीअ भूतार्थस्य ॥ १६२ ॥

भूतेर्थे विहितोद्यतन्यादि प्रत्ययो भूतार्थ तस्य स्थाने सी ही हीअ इत्यादेशा भवन्ति ॥ उत्तरत्र व्यञ्जनादीअविधानात् स्वरान्तादेवाय विधि ॥ कासी । काही । काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वेत्यर्थ । एव ठासी । ठाही । ठाहीअ ॥ आर्षे । देविन्दो इणमब्बवी इत्यादौ सिद्धावस्थाश्रयणात् ह्यस्तन्या प्रयोग ॥

व्यञ्जनादीअः ॥ १६३ ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातो परस्य भूतार्थस्याद्यतन्यादिप्रत्ययस्य ईअ इत्यादेशो भवति ॥ हुवीअ । अभूत् । अभवत् । बभूवेत्यर्थ ॥ एव अच्छीअ । आसिष्ट । आस्त । आसाचक्रे वा ॥ गेण्हीअ । अग्रहीत् । अगृह्णात् । जग्राह वा ॥

तेनास्तेरास्यहेसी ॥ १६४ ॥

अस्तेर्धातोस्तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह आसि अहेसि इत्यादेशौ भवत ॥ आसि सो तुम अह वा । जे आसि । ये आसन्नित्यर्थ । एव अहेसि ॥

ज्जात्सप्तम्या इर्वा ॥ १६५ ॥

सप्तम्यादेशात् ज्जात्पर ईर्वा प्रयोक्तव्य ॥ भवेत् । होज्जइ । होज्ज ॥

भविष्यति हिरादि. ॥ १६६ ॥

भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे तस्यैवादिर्हि प्रयोक्तव्य ॥ होहिइ भविष्यति भविता वेत्यर्थ ॥ एव होहिन्ति । होहिसि । होहित्था । हसिहिइ । काहिइ ॥

---

१ B °डुचा २ A °न्या दे° ३ A अगृहीत् ४ A जे ५ B°र्वा भवति॥ ६ PB °दर्थवि° ७ B वादर्हि

मि-मो-मु-मे स्सा हा न वा ॥ १६७ ॥

भविष्यत्यर्थे मिमोमुमेषु तृतीयत्रिकादेशेषु परेषु तेषामेवादी स्सा हा इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ । हेरपवादौ ॥ पक्षे हिरपि ॥ होस्सामि होहामि । होस्सामो होहामो । होस्सामु होहामु । होस्साम होहाम ॥ पक्षे । होहिमि । होहिमु । होहिम ॥ कचित्तु हा न भवति । हसिस्सामो । हसिहिमो ॥

मो-मु-मानां हिस्सा हित्था ॥ १६८ ॥

धातोः परौ भविष्यति काले मोमुमानां स्थाने हिस्सा हित्था इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ ॥ होहिस्सा । होहित्था । हसिहिस्सा । हसिहित्था । पक्षे । होहिमो । होस्सामो । होहामो । इत्यादि ॥

मेः स्सं ॥ १६९ ॥

धातोः परो भविष्यति काले म्यादेशस्य स्थाने स्सं वा प्रयोक्तव्यः ॥ होस्सं । हसिस्सं । कित्तइस्सं । पक्षे । होहिमि । होस्सामि । होहामि । कित्तइहिमि ॥

कृ-दो हं ॥ १७० ॥

करोतेर्ददातेश्च परो भविष्यति विहितस्य म्यादेशस्य स्थाने हं वा प्रयोक्तव्यः ॥ काहं । दाहं । करिष्यामि दास्यामीत्यर्थः ॥ पक्षे । काहिमि । दाहिमि । इत्यादि ॥

श्रु-गमि-रुदि-विदि-दृशि-मुचि-वचि-छिदि-भिदि-भुजां सोच्छं गच्छं रोच्छं वेच्छं दच्छं मोच्छं वोच्छं छेच्छं भेच्छं भोच्छं ॥ १७१ ॥

श्र्वादीनां धातूनां भविष्यद्विहितम्यन्तानां स्थाने सोच्छमित्यादयो निपात्यन्ते ॥ सोच्छं । श्रोष्यामि ॥ गच्छं । गमिष्यामि ॥ संगच्छं ।

---

१ P °वाद.. २ A P °ति । हासिहिमो. ३ B परे. ४ A °ष्यत्काले. ५ B वच्छ. ६ PB °यो वा नि°.

अत इज्जस्विज्जहीज्जे-लुक्रो वा ॥ १७५ ॥

अकारात्परस्य सो इज्जसु इज्जहि इज्जे इत्येते लुक् च आदेशा वा भवन्ति ॥ हसेज्जसु[1] हसेज्जहि । हसेज्जे । हस । पक्षे । हससु ॥ अत इति किम् । होसु । ठाहि ॥

बहुषु न्तु ह मो ॥ १७६ ॥

विध्यादिषूत्पन्नना बहुष्वर्थेषु वर्तमानाना त्रयाणा त्रिकाणा स्थाने यथासंख्य न्तु ह मो इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ न्तु । हसन्तु । हसन्तु हसेयुर्वा ॥ ह । हसह । हसत । हसेत वा ॥ मो । हसामो । हसाम । हसेम वा ॥ एव तुवरन्तु । तुवरह । तुवरामो ॥

वर्तमाना-भविष्यन्त्योश्च ज्ज ज्जा वा ॥ १७७ ॥

वर्तमानाया भविष्यन्त्याश्च विध्यादिषु च विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतावादेशौ वा भवत ॥ पक्षे यथाप्राप्तम ॥ वर्तमाना । हसेज्ज । हसज्जा । पढेज्ज । पढेज्जा । सुणेज्ज । सुणेज्जा ॥ पक्षे । हसइ[2] । पढइ । सुणइ ॥ भविष्यन्ती । पढेज्ज । पढेज्जा । पक्षे । पढिहिइ ॥ विध्यादिषु । हसेज्ज । हसिज्जा । हसतु । हसेद्वा इत्यर्थ । पक्षे । हसउ ॥ एव सर्वत्र । यथा तृतीयत्रये । अइवाएज्जा[3] । अइवायावेज्जा[4] । न समणुजाणामि । न समणुजाणेज्जा वा ॥ अन्ये त्वन्यासामपीच्छन्ति । होज्जे[5] । भवति । भवेत् । भवतु । अभवत् । अभूत् । [6]भूव । भूयात् । भविता । भविष्यति । अभविष्यद्वेत्यर्थ ॥

मध्ये च स्वरान्ताद्वा ॥ १७८ ॥

स्वरान्ताद्धातो प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये चकारात्प्रत्ययाना च स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतौ वा भवत वर्तमानाभविष्यन्त्योर्विध्यादिषु च ॥ वर्तमाना । होज्जइ । होज्जाइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होइ ॥ एव होज्जसि । होज्जासि । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होहिइ ॥ एव होज्जहिसि । होज्जाहिसि । होज्ज । होज्जा । होहिसि । होज्जहिमि[7] । होज्जाहिमि । होज्ज-

१ B हसिज्जहि २ B सहइ ३ PB हसेज्जा ४ B °याविज्जा ५ B होज्जा ६ A अभूव ७ B होज्जिहिमि

स्सामि । होज्जहामि । होज्जस्सं । होज्ज । होज्जा । इत्यादि ॥ विध्यादिषु । होज्जउ । होज्जाउ । होज्ज । होज्जा । भवतु भवेद्वेत्यर्थः । पक्षे ॥ होउ । स्वरान्तादिति किम् । हसेज्ज । हसेज्जा । तुवरेज्ज । तुवरेज्जा ॥

क्रियातिपत्तेः ॥ १७९ ॥

क्रियातिपत्ते. स्थाने ज्जज्जावादेशौ भवतः ॥ होज्ज । होज्जा । अभविष्यदित्यर्थः । जइ होज्ज वण्णणिज्जो ॥

न्त-माणौ ॥ १८० ॥

क्रियातिपत्तेः स्थाने न्तमाणौ आदेशौ भवत ॥ होन्तो । होमाणो । अभविष्यदित्यर्थ ॥

हरिण-ट्ठाणे हरिणङ्क जइ सि हरिणाहिवं निवेसन्तो ।
न सहन्तो चिअ तो राहुपरिहवं से जिअन्तस्स ॥

शत्रानशः ॥ १८१ ॥

शतृ आनश् इत्येतयो प्रत्येकं न्त माण इत्येतावादेशौ भवत. ॥ शतृ । हसन्तो हसमाणो ॥ आनश् । वेवन्तो वेवमाणो ॥

ई च स्त्रियाम् ॥ १८२ ॥

स्त्रिया वर्तमानयो शत्रानशो स्थाने ई चकारात् न्तमाणौ च भवन्ति ॥ हसई । हसन्ती । हसमाणी । वेवई । वेवन्ती । वेवमाणी ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ॥३॥

ऊर्ध्वं स्वर्गनिकेतनादपि तले पातालमूलादपि
त्वत्कीर्तिर्भ्रमति क्षितीश्वरमणे पारे पयोधेरपि ।
तेनास्या प्रमदास्वभावसुलभैरुच्चावचैश्चापलै-
स्ते वाचंयमवृत्तयोपि मुनयो मौनव्रतं त्याजिताः ॥ १ ॥

१ B तुरवे°. २ P °र्थं ॥जइ ३ B हसतो. ४ P °वं ॥ श° ५ B °त्वा. ६ A आनशइ°; B आनइ° ७ A आनश, B आनश्व. ८ B भवत्त . ९ A हस माणा. १० B अष्टमाध्या° ११ PB °द समाप्त ॥. १२ P om. this verse

॥ अर्हं ॥

इदितो वा ॥ १ ॥

सूत्रे ये इदितो धातवो वक्ष्यन्ते तेषां ये आदेशास्ते विकल्पेन भवन्तीति वेदितव्यम् । तत्रैव चोदाहरिष्यते ॥

कथेर्वज्जर-पज्जरोप्पाल-पिसुण-संघ-बोल्ल-चव-जम्प-सीस-साहाः ॥ २ ॥

कथेर्धातोर्वज्जरादयो दशादेशा वा भवन्ति ॥ वज्जरइ । पज्जरइ । उप्पालइ । पिसुणइ । संघइ । बोल्लइ । चवइ । जम्पइ । सीसइ । साहइ ॥ उब्बुक्कइ इति तूत्पूर्वस्य बुक्क भाषणे इत्यस्य । पक्षे । कहइ ॥ एते चान्यैर्देशीषु पठिता अपि अस्माभिर्धात्वादेशीकृता विविधेषु प्रत्ययेषु प्रतिष्ठन्तामिति ॥ तथा च । वज्जरिओ कथितः । वज्जरिऊण कथयित्वा । वज्जरणं कथनम् । वज्जरन्तो कथयन् । वज्जरिअव्वं कथयितव्यमिति रूपसहस्राणि सिध्यन्ति । संस्कृतधातुवच्च प्रत्ययलोपागमादिविधिः ॥

दुःखे णिव्वरः ॥ ३ ॥

दुःखविषयस्य कथेर्णिव्वर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वरइ । दुःखं कथयतीत्यर्थः ॥

जुगुप्सेर्झुण-दुगुच्छ-दुगुञ्छाः ॥ ४ ॥

जुगुप्सेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ झुणइ । दुगुच्छइ । दुगुञ्छइ । पक्षे । जुगुच्छइ ॥ गलोपे । दुउच्छइ । दुउञ्छइ । जुउच्छइ ॥

१ B तत्रैवोदाहियते. २ B °शा भ°. ३ B भयणे. ४ B °तिष्ठिना इ°. ५ B णिभर°. ६ B झुणइ.

बुभुक्षि-वीज्योर्णीरव-वोज्जौ ॥ ५ ॥

बुभुक्षेराचारक्विबन्तस्य च वीजेर्यथासंख्यमेतावादेशौ वा भवतः ॥ णीरवइ । बुहुक्खइ । वोज्जइ । वीजइ ॥

ध्या-गोर्झा-गौ ॥ ६ ॥

अनयोर्यथासंख्यं झा गा इत्यादेशौ भवतः ॥ झाइ । झाअइ । णिज्झाई । णिज्झाअइ । निपूर्वो दर्शनार्थः । गाइ । गायइ । झाणं । गाणं ॥

ज्ञो जाण-मुणौ ॥ ७ ॥

जानातेर्जाण मुण इत्यादेशौ भवतः ॥ जाणइ । मुणइ । बहुलाधिकारात्कचिद्विकल्प । जाणिअं । णायं । जाणिऊण । णाऊण । जाणणं । णाणं । मणइ इति तु मन्यतेः ॥

उदो ध्मो धुमा ॥ ८ ॥

उद परस्य ध्मो धातोर्धुमा इत्यादेशो भवति ॥ उद्धुमाइ ॥

श्रदो धो दहः ॥ ९ ॥

श्रद. परस्य दधातेर्दह इत्यादेशो भवति ॥ सद्दहइ । सद्दहमाणो जीवो ॥

पिबेः पिज्ज-डल्ल-पट्ट-घोट्टाः ॥ १० ॥

पिबतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ पिज्जइ । डल्लइ । पट्टइ । घोट्टइ । पिअइ ॥

उद्वातेरोरुम्मा वसुआ ॥ ११ ॥

उत्पूर्वस्य वातेः ओरुम्मा वसुआ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ ओरुम्माइ । वसुआइ । उव्वाइ ॥

१ B बुभुक्षुवीजोर्णी° २ A बहु°. ३ A °इ । निपू° ४ B णणइ इति तु मन्यते ५ B ध्माधा°. B °डुल्ल°. ७ B डुल्लइ ८ Our Sūtra and Kumārpālacarita Mss read के instead of ते in Sūtras 11, 12 & 14 ९ B इत्यादे°.

निद्रातेरोहीरोङ्घौ ॥ १२ ॥

निपूर्वस्य द्राते ओहीर उँघ इत्यादेशौ वा भवत ॥ ओहीरइ । उँघइ । निद्दाइ ॥

आघ्रेराइग्घः ॥ १३ ॥

आजिघ्रतेराइग्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ आइग्घइ । अग्घाइ ॥

स्नातेरब्भुत्तः ॥ १४ ॥

स्नातेरब्भुत्त इत्यादेशो वा भवति ॥ अब्भुत्तइ । ण्हाइ ॥

समः स्त्य र्खा ॥ १५ ॥

सपूर्वस्य स्त्यायते खा इत्यादेशो भवति ॥ संखाइ । संखाय ॥

स्थष्टा-थक्क चिट्ठ-निरप्पाः ॥ १६ ॥

तिष्ठतेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ ठाइ । ठाअइ । ठाण । पट्ठिओ । उट्ठिओ । पट्ठाविओ । उट्ठाविओ । थक्कइ । चिट्ठइ । चिट्ठिऊण । निरप्पइ ॥ बहुलाधिकारात्कचिन्न भवति । थिअ । थाण । पत्थिओ । उत्थिओ । थाऊण ॥

उदष्ठ-कुक्कुरौ ॥ १७ ॥

उद परस्य तिष्ठते ठ कुक्कुर इत्यादेशौ भवत ॥ उट्ठइ । उक्कुक्कुरइ ॥

म्लेर्वा-पव्वायौ ॥ १८ ॥

म्लायतेर्वा पव्वाय इत्यादेशौ वा भवत ॥ वाइ । पव्वायइ । मिलाइ ॥

निर्मो निम्माण-निम्मवौ ॥ १९ ॥

निर्पूर्वस्य मिमीतेरेतावादेशौ[13] भवत ॥ निम्माणइ । निम्मवइ ॥

---

१ Our Sūtra and Kumarapalacarita Mss. read ‍े instead of ते in Sūtras 11, 12 & 14 २ B °हीरोङ्घौ ३ B आग्घ. ४ B इत्येतावादे° ५ B ओङ्घइ ६ B आग्घा° ७ PB °ग्घाअइ ८ B खा ॥ ९ B °ओ वा भ° १० B सखाइय ११ B °ओ । था°. १२ B उकुकुरइ १३ A °शौ वा भ°.

क्षेर्णिज्झरो वा ॥ २० ॥

क्षयतेर्णिज्झर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिज्झरइ । पक्षे । झिज्जइ ॥

छदेर्णेणुम-नूम-सन्नुम-ढक्कौम्वाल-पव्वालाः ॥ २१ ॥

छदेर्ण्यन्तस्य एते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णुमइ । नूमइ । णत्वे णूमइ । सन्नुमइ । ढक्कइ । ओम्वालइ । पव्वालइ । छायइ ॥

निविपत्योर्णिहोडः ॥ २२ ॥

निवृगो पतेश्च ण्यन्तस्य णिहोड इत्यादेशो वा भवति ॥ णिहोडइ । पक्षे । निवारेइ । पाडेइ ॥

दूङो दूमः ॥ २३ ॥

दूङो ण्यन्तस्य दूम इत्यादेशो भवति ॥ दूमेइ मज्झ हिअय ॥

धवलेर्दुमः ॥ २४ ॥

धवलयतेर्ण्यन्तस्य दुमादेशो वा भवति ॥ दुमइ । धवलइ ॥ स्वराणां स्वरा (बहुलम्)[४ २३८] इति दीर्घत्वमपि । दूमिअं । धवलितमित्यर्थः ॥

तुलेरोहामः ॥ २५ ॥

तुलेर्ण्यन्तस्य ओहाम इत्यादेशो वा भवति ॥ ओहामइ । तुलइ ॥

विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड-पल्हत्थाः ॥ २६ ॥

विरेचयतेर्ण्यन्तस्य ओलुण्डादयस्त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ ओलुण्डइ । उल्लुण्डइ । पल्हत्थइ । विरेअइ ॥

तडेराहोड विहोडौ ॥ २७ ॥

तडेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवत ॥ आहोडइ । विहोडइ । पक्षे । ताडेइ ॥

---

१ PB निवृप°. २ P निवृङ ३ H विरेचो ४ B °य आ° ५ AB °श भ°.

मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ ॥ २८ ॥

मिश्रयतेर्ण्यन्तस्य वीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः ॥ वीसालइ। मेलवइ। मिस्सइ ॥

उद्धूलेर्गुण्ठः ॥ २९ ॥

उद्धूलेर्ण्यन्तस्य गुण्ठ इत्यादेशो वा भवति ॥ गुण्ठइ। पक्षे। उद्धूलेइ ॥

भ्रमेस्तालिअण्ट-तमाडौ ॥ ३० ॥

भ्रमयतेर्ण्यन्तस्य तालिअण्ट तमाड इत्यादेशौ वा भवतः ॥ तालिअण्टइ। तमाडइ। भामेइ। भमाडेइ। भमावेइ ॥

नशेर्विउड-नासव-हारव-विप्पगाल-पलावाः ॥ ३१ ॥

नशेर्ण्यन्तस्य एते पञ्चादेशा वा भवन्ति। विउडइ। नासवइ। हारवइ। विप्पगालइ। पलावइ। पक्षे। नासइ ॥

दृशेर्दाव-दंस-दक्खवाः ॥ ३२ ॥

दृशेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ दावइ। दंसइ। दक्खवइ। दरिसइ ॥

उद्घटेरुग्गः ॥ ३३ ॥

उत्पूर्वस्य घटेर्ण्यन्तस्य उग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ उग्गइ। उग्घाडइ ॥

स्पृहः सिहः ॥ ३४ ॥

स्पृहो ण्यन्तस्य सिह इत्यादेशो वा भवति ॥ सिहइ ॥

संभावेरासंघः ॥ ३५ ॥

संभावयतेरासङ्घ इत्यादेशो भवति ॥ आसङ्घइ। संभावइ ॥

---

१ B भ्रमते°. २ B °डइ. ३ B °प्पइ। गा°. ४ PB °इ। ना°. ५ B स्पृहेर्ण्यंत°. ६ B °शो वा भ°.

उन्नमेरुत्थंघोल्लाल-गुलुंगुञ्छोप्पेलाः ॥ ३६ ॥

उत्पूर्वस्य नमेर्ण्यन्तस्य एते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ उत्थंघइ । उल्लालइ । गुलुंगुञ्छइ । उप्पेलइ । उन्नामइ ॥

प्रस्थापेः पट्ठव-पेण्डवौ ॥ ३७ ॥

प्रपूर्वस्य तिष्ठतेर्ण्यन्तस्य पट्ठव पेण्डव इत्यादेशौ वा भवत ॥ पट्ठवइ । पेण्डवइ । पट्ठावइ ॥

विज्ञपेर्वोक्कावुक्कौ ॥ ३८ ॥

विपूर्वस्य जानातेर्ण्यन्तस्य वोक्क अवुक्क इत्यादेशौ वा भवत ॥ वोक्कइ । अवुक्कइ । विण्णवइ ॥

अर्पेरल्लिव-चच्चुप्प-पणामाः ॥ ३९ ॥

अर्पेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ अल्लिवइ । चच्चुप्पइ । पणामइ । पक्षे । अप्पेइ ॥

यापेर्जवः ॥ ४० ॥

यातेर्ण्यन्तस्य जव इत्यादेशो वा भवति ॥ जवइ जावेइ ॥

प्लावेरोम्वाल-पव्वालौ ॥ ४१ ॥

प्लवतेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवत ॥ ओम्वालइ । पव्वालइ । पावेइ ॥

विकोशेः पक्खोडः ॥ ४२ ॥

विकोशयतेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य पक्खोड इत्यादेशो वा भवति ॥ पक्खोडइ । विकोसइ ॥

रोमन्थेरोग्गाल-वग्गोलौ ॥ ४३ ॥

रोमन्थेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवत ॥ ओग्गालइ । वग्गोलइ । रोमन्थइ ॥

---

१ B °रुच्छघो°. २ P गुलगु°. ३ B उच्छघ°. ४ AB उल्लावइ ५ AB विज्ञापे° ६ PB इत्येतावादे° ७ B आवुक्कइ ८ A यातेर्जव ९ B°इ । पावेइ.

कमेर्णिहुवः ॥ ४४ ॥

कमेः [1]स्वार्थण्यन्तस्य णिहुव इत्यादेशो वा भवति ॥ णिहुवइ । कामेइ ॥

प्रकाशेर्णुव्वः ॥ ४५ ॥

प्रकाशेर्ण्यन्तस्य णुव्व इत्यादेशो वा भवति ॥ णुव्वइ । पयासेइ ॥

कम्पेर्विच्छोलः ॥ ४६ ॥

कम्पेर्ण्यन्तस्य विच्छोल इत्यादेशो वा भवति ॥ विच्छोलइ । कम्पेइ ॥

आरोपेर्वलः ॥ ४७ ॥

आरुहे[2]र्ण्यन्तस्य वल इत्यादेशो वा भवति ॥ वलइ । आरोवेइ ॥

दोले रङ्खोलः ॥ ४८ ॥

दुले[3]ः स्वार्थे ण्यन्तस्य रङ्खोल इत्यादेशो वा भवति ॥ रङ्खोलइ । दोलइ[4] ॥

रञ्जे रावः ॥ ४९ ॥

रञ्जेर्ण्यन्तस्य राव इत्यादेशो वा भवति ॥ रावेइ । रञ्जेइ ॥

घटेः परिवाडः ॥ ५० ॥

घटेर्ण्यन्तस्य परिवाड इत्यादेशो वा भवति ॥ परिवाडेइ । घडेइ ॥

वेष्टेः परिआलः ॥ ५१ ॥

वेष्टेर्ण्यन्तस्य परिआल इत्यादेशो वा भवति ॥ परिआलेइ । वेढेइ ॥

क्रियः किणो वेस्तु के च ॥ ५२ ॥

णेरिति निवृत्तम् । क्रीणातेः किण इत्यादेशो[5] भवति । वेः परस्य तु द्विरुक्तः के[6]श्चकारात्किणश्च भवति ॥ किणइ । विकेइ । विकिणइ ॥

---

१ PB स्वार्थे ण्य°. २ B रोहेर्ण°. ३ P दोलेः, ४ P दोलेइ. ५ A °शो वा भ°. ६ A केश्चका°; B केचका°.

भियो भा-बीहौ ॥ ५३ ॥

बिभेतेरेतावादेशौ भवत ॥ भाइ । भाइअ । बीहइ । बीहिअं ॥ बहुलाधिकाराद् भीओ ॥

आलीङोल्ली ॥ ५४ ॥

आलीयते अल्ली इत्यादेशो भवति ॥ अल्लियइ । अल्लीणो ॥

निलीङेर्णिलीअ-णिलुक्क-णिरिग्घ-लुक्क-लिक्क-ल्हिक्काः ॥५५॥

निलीङ एते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णिलीअइ । णिलुक्कइ । णिरिग्घइ । लुक्कइ । लिक्कइ । ल्हिक्कइ । निलिज्जइ ॥

विलीङेर्विरा ॥ ५६ ॥

विलीङेर्विरा इत्यादेशो वा भवति ॥ विराइ । विलिज्जइ ॥

रुतेॅ रुञ्ज-रुण्टौ ॥ ५७ ॥

रौतेरेतावादेशौ वा भवत ॥ रुञ्जइ । रुण्टइ । रवइ ॥

श्रुटेर्हणः ॥ ५८ ॥

शृणोतेर्हण इत्यादेशो वा भवति ॥ हणइ । सुणइ ॥

धूगेर्धुवः ॥ ५९ ॥

धुनातेर्धुव इत्यादेशो वा भवति ॥ धुवइ । धुणइ ॥

भुवेर्हो-हुव-हवाः ॥ ६० ॥

भुवो धातोर्हो हुव हव इत्येते आदेशा वा भवन्ति ॥ होइ । होन्ति । हुवइ । हुवन्ति । हवइ । हवन्ति ॥ पक्षे । भवइ । परिहीण-

---

१ A °इ । माअइ । बाह° २ [illegible] अल्लाअइ ३ B °लीङो णि°. ४ P णिलिज्जइ B निलिज्जिइ ५ B विलीङो विरा. ६ PB विलीङो विरा ७ P रुके रु° ८ P रुवइ ९ P धूञेर्धु° १० B धुनोते° ११ A °शा भ°.

विह्वो । भविउं । पभवइ । परिभवइ । संभवइ ॥ क्वचिदन्यदपि । उब्भुअइ । भत्तं ॥

अविति हुः ॥ ६१ ॥

विद्वर्जे प्रत्यये भुवो हु इत्यादेशो वा भवति ॥ हुन्ति । भवन् । हुन्तो । अवितीति किम् । होइ ॥

पृथक्-स्पष्टे णिव्वडः ॥ ६२ ॥

पृथग्भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवो णिव्वड इत्यादेशो भवति ॥ णिव्वडइ । पृथक् स्पष्टो वा भवतीत्यर्थः ॥

प्रभौ हुप्पो वा ॥ ६३ ॥

प्रभुकर्तृकस्य भुवो हुप्प इत्यादेशो वा भवति ॥ प्रभुत्वं च प्रपूर्वस्यैवार्थः ॥ अङ्गे च्चिअ न पहुप्पइ । पक्षे । पभवेइ ॥

क्ते हूः ॥ ६४ ॥

भुवः क्तप्रत्यये हूरादेशो भवति ॥ हूअं । अणुहूअं । पहूअं ॥

कृगेः कुणः ॥ ६५ ॥

कृगः कुण इत्यादेशो वा भवति ॥ कुणइ । करइ ॥

काणेक्षिते णिआरः ॥ ६६ ॥

काणेक्षितविषयस्य कृगो णिआर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिआरइ । काणेक्षितं करोति ॥

निष्टम्भावष्टम्भे णिट्ठुह-संदाणं ॥ ६७ ॥

निष्टम्भविषयस्यावष्टम्भविषयस्य च कृगो यथासंख्यं णिट्ठुह संदाण

१ B भुत्त. २ P अविति, B अवित्ति ३ P विद्व°. ४ B °शो भ.° ५ P भुवन्. ६ P अविती°, B अवित्ती°. ७ A चिअ. ८ B क्ते प्र°. ९ P कृगे १० P कृगा , B कृगे . ११ P कृगो णि°, B कृगोर्णि° १२ P कृगो.

इत्यादेशौ वा भवत ॥ णिट्टुहइ । निष्टम्भं करोति । सदाणइ । अवष्टम्भ करोति ॥

श्रमे वावम्फः ॥ ६८ ॥

श्रमविषयस्य कृगो वावम्फ इत्यादेशो वा भवति ॥ वावम्फइ । श्रमं करोति ॥

मन्युनौष्ठमालिन्ये णिव्वोलः ॥ ६९ ॥

मन्युना करणेन यदोष्ठमालिन्य तद्विषयस्य कृगो णिव्वोल इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वोलइ । मन्युना ओष्ठ मलिनं करोति ॥

शैथिल्य-लम्बने पयल्लः ॥ ७० ॥

शैथिल्यविषयस्य लम्बनविषयस्य च कृगो पयल्ल इत्यादेशो वा भवति ॥ पयल्लइ । शिथिलीभवति लम्बते वा ॥

निष्पाताच्छोटे णीलुञ्छः ॥ ७१ ॥

निष्पतनविषयस्य आच्छोटनविषयस्य च कृगो णीलुञ्छ इत्यादेशो भवति वा ॥ णीलुञ्छइ । निष्पतति । आच्छोटयति वा ॥

क्षुरे कम्मः ॥ ७२ ॥

क्षुरविषयस्य कृग कम्म इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मइ । क्षुर करोतीत्यर्थ ॥

चाटौ गुललः ॥ ७३ ॥

चाटुविषयस्य कृगो गुलल इत्यादेशो वा भवति ॥ गुललइ । चाटु करोतीत्यर्थ ॥

---

१ A °शौ भ° २ B °रोतीत्यर्थ ३ P कृगो ४ A°शो भ°. ५ Pष्ठ-। . ६ B निष्पता° ७ A °टणवि°. ८ A °ति। णी°. ९ A °शो भ°.

स्मरेर्झर-झूर-भर-भल-लढ-विम्हर-सुमर-पयर-पम्हुहाः ॥ ७४ ॥

स्मरतेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ झरइ । झूरइ । भरइ । भलइ । लढइ । विम्हरइ । सुमरइ । पयरइ । पम्हुहइ । सरइ ॥

विस्मुः पम्हुस-विम्हर-वीसराः ॥ ७५ ॥

विस्मरतेरेते आदेशा भवन्ति ॥ पम्हुसइ । विम्हरइ । वीसरइ ॥

व्याहृगेः कोक्क-पोक्कौ ॥ ७६ ॥

व्याहरतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ कोक्कइ । ह्रस्वत्वे तु कुक्कइ । पोक्कइ । पक्षे । वाहरइ ॥

प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ ॥ ७७ ॥

प्रसरतेः पयल्ल उवेल्ल इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पयल्लइ । उवेल्लइ । पसरइ ॥

महमहो गन्धे ॥ ७८ ॥

प्रसरतेर्गन्धविषये महमह इत्यादेशो वा भवति ॥ महमहइ मालई । मालई-गन्धो पसरइ ॥ गन्ध इति किम् । पसरइ ॥

निस्सरेर्णीहर-नील-धाड-वरहाडाः ॥ ७९ ॥

निस्सरतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ णीहरइ । नीलइ । धाडइ । वरहाडइ । नीसरइ ॥

जाग्रेर्जग्गः ॥ ८० ॥

जागर्तेर्जग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ जग्गइ । पक्षे । जागरइ ॥

व्याप्रेराअड्डः ॥ ८१ ॥

व्याप्रियतेराअड्ड इत्यादेशो वा भवति ॥ आअड्डइ । वावरेइ ॥

---

१ A °पम्हुहइ २ P °ह्रस्वे. ३ A उव्वे° ४ B मालइ°. ५ B नीह°.
६ B वावरइ

संवृ[1]गेः साहर साहट्टौ ॥ ८२ ॥

सवृणोते साहर साहट्ट इत्यादेशौ वा भवत ॥ साहरइ । साहट्टइ । सवरइ ॥

आदृ[2]ङेः सन्नामः ॥ ८३ ॥

आद्रियते सन्नाम इत्यादेशो वा भवति ॥ सन्नामइ[3] । आदरइ[4] ॥

प्रहृ[5]गेः सारः ॥ ८४ ॥

प्रहरते सार इत्यादेशो वा भवति ॥ सारइ । पहरइ ॥

अवतरेरोह-ओरसौ ॥ ८५ ॥

अवतरते ओह ओरस[6] इत्यादेशौ वा भवत ॥ ओहइ[7] । ओरसइ । ओअरइ ॥

शकेश्चय-तर-तीर-पाराः ॥ ८६ ॥

शक्नोतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ चयइ । तरइ । तीरइ । पारइ । सक्कइ ॥ त्यजते[8]रपि चयइ । हानि करोति ॥ तरतेरपि तरइ[9] ॥ तीरयतेरपि तीरइ ॥ पारयतेरपि पारेइ । कर्म समाप्नोति ॥

फक्कस्थक्कः ॥ ८७ ॥

फक्कतेस्थक्क इत्यादेशो भवति ॥ थक्कइ ॥

श्लाघः सलहः ॥ ८८ ॥

श्लाघते सलह इत्यादेशो भवति ॥ सलहइ ॥

खचेर्वेअडः ॥ ८९ ॥

खचतेर्वेअड इत्यादेशो वा भवति ॥ वेअडइ । खचइ ॥

पचेः सोल्ल-पउलौ[10] ॥ ९० ॥

पचते सोल्ल पउल[11] इत्यादेशौ वा भवत ॥ सोल्लइ । पउलइ[12] । पयइ ॥

---

१ वृगे २ B आदृङ ३ PB सन्नामेइ ४ B आदरेइ ५ P °हृ ो ६ A ओसर ७ B °हरइ ८ A त्यजेर° ९ A तरइ । पार° १० B °उल्लौ ११ B पउल्ल १२ B पउल्लइ

मुचेश्छड्डावहेड-मेल्लोस्सिक्क-रेअव-णिल्लुञ्छ-धंसाडाः ॥९१॥

मुञ्चतेरेते सप्तादेशा वा भवन्ति ॥ छड्डइ । अवहेडइ । मेल्लइ । उस्सिक्कइ । रेअवइ । णिल्लुञ्छइ । धंसाडइ । पक्षे । मुअइ ॥

दुःखे णिव्वलः ॥ ९२ ॥

दुःखविषयस्य मुचेः णिव्वल इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वलेइ । दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः ॥

वञ्चेर्वेहव-वेलव-जूरवोमच्छाः ॥ ९३ ॥

वञ्चतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ वेहवइ । वेलवइ । जूरवइ । उमच्छइ । वञ्चइ ॥

रचेरुग्गहावह-विडविड्डाः ॥ ९४ ॥

रचेर्धातोरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ उग्गहइ । अवहइ । विडविड्डइ । रयइ ॥

समारचेरुवहत्थ-सारव-समार-केलायाः ॥ ९५ ॥

समारचेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ उवहत्थइ । सारवइ । समारइ । केलायइ । समारयइ ॥

सिचेः[11] सिञ्च-सिम्पौ ॥ ९६ ॥

सिञ्चतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ सिञ्चइ । सिम्पइ । सेअइ ॥

प्रच्छः पुच्छः ॥ ९७ ॥

प्रृच्छेः पुच्छादेशो भवति ॥ पुच्छइ ॥

गर्जेर्बुक्कः ॥ ९८ ॥

गर्जतेर्बुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ बुक्कइ । गज्जइ ॥

---

१ AB °ल्लोसिक्क°. २ B णिलुञ्छ°. ३ A मुचने' स° ४ B उसिक्कइ. ५ B णिव°. ६ B मुचो. ७ B णिव्वलेइ. ८ B °शा भ°. ९ P °विडा. १० P °विडइ. ११ A सिंचे'. १२ B प्रच्छे'.

वृपे [1]ढिकः ॥ ९९ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिक इत्यादेशो[2] वा भवति ॥ ढिक्कइ । वृषभो गर्जति[3] ॥

राजेरग्घ-छज्ज-सह-रीर-रेहाः ॥ १०० ॥

राजेरेते पञ्चादेशा[4] वा भवन्ति ॥ अग्घइ । छज्जइ । सहइ । रीरइ । रेहइ । रायइ ॥

मस्जे[5]राउड्ड-णिउड्ड[6]-बुड्ड-खुप्पाः ॥ १०१ ॥

मज्जतेरेते[7] चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ आउड्डइ । णिउड्डइ । बुड्डइ । खुप्पइ । मज्जइ ॥

पुञ्जेरारोल-वमालौ ॥ १०२ ॥

पुञ्जेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ आरोलइ । वमालइ । पुञ्जइ ॥

लस्जेर्जीहः ॥ १०३ ॥

लज्जतेर्जीह इत्यादेशो वा भवति ॥ जीहइ । लज्जइ ॥

तिजेरोसुक्कः ॥ १०४ ॥

तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ओसुक्कइ । तेअणं ॥

मृजेरुग्घुस-लुञ्छ-पुञ्छ-पुंस-फुंस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः १०५

मृजेरेते[10] नवादेशा वा भवन्ति ॥ उग्घुसइ[11] । लुञ्छइ । पुञ्छइ । पुंसइ । फुंसइ[12] । पुसइ । लुहइ । हुलइ । रोसाणइ । पक्षे । मज्जइ ॥

भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरञ्ज[13]-करञ्ज-नीरञ्जाः ॥ १०६ ॥

भञ्जेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ वेमयइ । मुसुमूरइ । मूरइ । सूरइ । सूडइ । विरइ । पविरञ्जइ । करञ्जइ । नीरञ्जइ । भञ्जइ ॥

---

१ PB वृषेढिं° २ B °शो भ°. ३ B गर्जतीत्यर्थ ४ B °शा भ°. ५ P मज्जे° ६ B °ड्डचुड्डथुड्डखु°. ७ B °ते पच. ८ B °इ । चुड्डइ । थुड्डइ । खु°. ९ B °फुस. १० B मृजते°. ११ A उग्घसइ. १२ B फुसइ १३ A °विरञ्जनीर°.

अनुव्रजेः पडिअग्गः ॥ १०७ ॥

अनुव्रजेः पडिअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ पडिअग्गइ । अणुवच्चइ ॥

अर्जेर्विढवः ॥ १०८ ॥

अर्जेर्विढव इत्यादेशो वा भवति ॥ विढवइ । अज्जइ ॥

युजो जुञ्ज-जुज्ज-जुप्पाः ॥ १०९ ॥

युजेः जुञ्ज जुज्ज जुप्प इत्यादेशा भवन्ति ॥ जुञ्जइ । जुज्जइ । जुप्पइ ॥

भुजो भुञ्ज-जिम-जेम-कम्माण्ह-चमढ-समाण-चड्डाः ॥ ११०

भुज एतेष्टादेशा भवन्ति ॥ भुञ्जइ । जिमइ । जेमइ । कम्मेइ । अण्हइ । समाणइ । चमढइ । चड्डइ ॥

वोपेन कम्मवः ॥ १११ ॥

उपेन युक्तस्य भुजेः कम्मव इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मवइ । उवहुञ्जइ ॥

घटेर्गढः ॥ ११२ ॥

घटतेर्गढ इत्यादेशो वा भवति ॥ गढइ । घडइ ॥

समो गलः ॥ ११३ ॥

सम्पूर्वस्य घटतेर्गल इत्यादेशो वा भवति ॥ संगलइ । संघडइ ॥

हासेन स्फुटेर्मुरः ॥ ११४ ॥

हासेन करणेन यः स्फुटिस्तस्य मुरादेशो वा भवति ॥ मुरइ । हासेन स्फुटति ॥

मण्डेश्चिञ्च-चिञ्चअ-चिञ्चिल्ल-रीड-टिविडिक्काः ॥ ११५ ॥

मण्डेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ चिञ्चइ । चिञ्चअइ । चिञ्चिल्लइ । रीडइ । टिविडिक्कइ । मण्डइ ॥

---

१ B युजेरेते त्रय आदे°. २ B कम्मइ. ३ P भुज°. ४ B घटइ. ५ B °शो भ°. ६ P मुण्डे°. ७ P मुण्डइ.

तुडेस्तोड-तुट्ट-खुट्ट-खुडोक्खुडोल्लुक-णिलुक-लुकोल्लूराः ॥

तुडेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ तोडइ । तुट्टइ । खुट्टइ । खुडइ । उक्खुडइ । उल्लुकइ । णिलुकइ[3] । लुकइ । उल्लूरइ[4] । तुडइ ॥

घूर्णो घुल-घोल-घुम्म-पहल्लाः ॥ ११७ ॥

घूर्णेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ घुलइ । घोलइ । घुम्मइ । पहल्लइ ॥

विवृतेर्ढंसः ॥ ११८ ॥

विवृतेर्ढंस इत्यादेशो वा भवति ॥ ढंसइ । विवट्टइ ॥

क्वथेरट्टः ॥ ११९ ॥

क्वथेरट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ अट्टइ । कढइ ॥

ग्रन्थो गण्ठः ॥ १२० ॥

ग्रन्थेर्गण्ठ इत्यादेशो भवति ॥ गण्ठइ । गण्ठी ॥

मन्थेर्घुसल-विरोलौ ॥ १२१ ॥

मन्थेर्घुसल विरोल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ घुसलइ । विरोलई। मन्थइ ।

ह्लादेरवअच्छः ॥ १२२ ॥

ह्लादतेर्ण्यन्तस्याण्यन्तस्य च अवअच्छ इत्यादेशो भवति ॥ अवअच्छइ । ह्लादते । ह्लादयति वा ॥ इकारो ण्यन्तस्यापि परिग्रहार्थः ॥

नेः सदो मज्जः ॥ १२३ ॥

निपूर्वस्य सदो मज्ज इत्यादेशो भवति ॥ अत्ता एत्थ णुमज्जइ ॥

छिदेर्दुहाव-णिच्छल्ल-णिज्झोड-णिव्वर-णिल्लूर-लूराः ॥१२४

छिदेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ दुहावइ । णिच्छल्लइ । णिज्झोडइ । णिव्वरइ । णिल्लूरइ । लूरइ । पक्षे । छिन्दइ ॥

---

१ B °णिल्लुक°. २ B °कोच्छूरा. ३ B णिल्लुकइ. ४ B उच्छूरइ. ५ B घूर्णेर्घु°. ६ B ग्रथो ग°. ७ B °थो भ°. ८ B °इ॥ ल्हा°. ९ B ल्हा° १० B °अत्थ° ११ B सदेर्मं°.

आङा ओअन्दोद्दालौ ॥ १२५ ॥

आङा युक्तस्य छिदेरोअन्द उद्दाल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ ओअन्दइ । उद्दालइ । अच्छिन्दइ ॥

मृदो मल-मढ-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-मड्ड-पन्नाडाः ॥ १२६ ॥

मृद्नातेरेते सप्तादेशा भवन्ति ॥ मलइ । मढइ । परिहट्टइ । खड्डइ । चड्डइ । मड्डइ । पन्नाडइ ॥

स्पन्देश्चुलुचुलः ॥ १२७ ॥

स्पन्देश्चुलुचुल इत्यादेशो वा भवति ॥ चुलुचुलइ । फन्दइ ॥

निरः पदेर्वलः ॥ १२८ ॥

निर्पूर्वस्य पदेर्वल इत्यादेशो वा भवति ॥ निव्वलइ । निप्पज्जइ ॥

विसंवदेर्विअट्ट-विलोट्ट-फंसाः ॥ १२९ ॥

विसंपूर्वस्य वदेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ विअट्टइ । विलोट्टइ । फंसइ । विसंवयइ ॥

शदो झड-पक्खोडौ ॥ १३० ॥

शीयतेरेतावादेशौ भवतः ॥ झडइ । पक्खोडइ ॥

आक्रन्देर्णीहरः ॥ १३१ ॥

आक्रन्देर्णीहर इत्यादेशो वा भवति ॥ णीहरइ । अक्कन्दइ ॥

खिदेर्जूर-विसूरौ ॥ १३२ ॥

खिदेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ जूरइ । विसूरइ । खिज्जइ ॥

रुधेरुत्थङ्घः ॥ १३३ ॥

रुधेरुत्थङ्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ उत्थङ्घइ । रुन्धइ ॥

१ B आच्छिन्दइ. २ A °शा वा भ°. ३ A निप्फ°. ४ E ज्झड°. ५ B °इ ॥ खिदे°. ६ P °रुत्त°. ७ P उत्त°.

निषेधेर्हक्कः ॥ १३४ ॥

निषेधतेर्हक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ हक्कइ । निसेहइ ॥

क्रुधेर्जूरः ॥ १३५ ॥

क्रुधेर्जूर इत्यादेशो भवति ॥ जूरइ । कुज्झइ ॥

जनो जा-जम्मौ ॥ १३६ ॥

जायतेर्जा जम्म इत्यादेशौ भवतः ॥ जाअइ । जम्मइ ॥

तनेस्तड-तड्ड-तड्डव-विरल्लाः ॥ १३७ ॥

तनेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तडइ । तड्डइ । तड्डवइ । विरल्लइ । तणइ ॥

तृपस्थिप्पः ॥ १३८ ॥

तृप्यतेस्थिप्प इत्यादेशो भवति ॥ थिप्पइ ॥

उपसर्पेरल्लिअः ॥ १३९ ॥

उपपूर्वस्य सृपेः कृतगुणस्य अल्लिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ अल्लिअइ । उवसप्पइ ॥

संतपेर्झङ्खः ॥ १४० ॥

संतपेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवति ॥ झङ्खइ । पक्षे । संतप्पइ ॥

व्यापेरोअग्गः ॥ १४१ ॥

व्याप्नोतेरोअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ ओअग्गइ । वावेइ ॥

समापेः समाणः ॥ १४२ ॥

समाप्नोतेः समाण इत्यादेशो वा भवति ॥ समाणइ । समावेइ ॥

---

१ B °शौ वा भ°. २ A तेः स्थि°. ३ B °पेर्झखः. ४ PB °तप्यतेर्झ°. ५ B °पेर्झख°. ६ B झखइ.

क्षिपेर्गलत्थाड्डक्ख-सोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-छुह-हुल-परी-घत्ताः ॥
क्षिपेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ गलत्थइ । अड्डक्खइ । सोल्लइ । पेल्लइ । णोल्लइ । ह्रस्वत्वे तु णुल्लइ । छुहइ । हुलइ । परीइ । घत्तइ । खिवइ ॥

उत्क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थंघाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्क-हक्खुवाः ॥१४४
उत्पूर्वस्य क्षिपेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ गुलगुञ्छइ । उत्थङ्घइ । अल्लत्थइ । उब्भुत्तइ । उस्सिक्कइ । हक्खुवइ । उक्खिवइ ॥

आक्षिपेर्णीरवः ॥ १४५ ॥
आङ्पूर्वस्य क्षिपेर्णीरव इत्यादेशो वा भवति ॥ णीरवइ । अक्खिवइ ॥

स्वपेः कमवस-लिस-लोट्टाः ॥ १४६ ॥
स्वपेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ कमवसइ । लिसइ । लोट्टइ । सुअइ ॥

वेपेरायम्बायज्झौ ॥ १४७ ॥
वेपेरायम्ब आयज्झ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ आयम्बइ । आयज्झइ । वेवइ ॥

विलपेर्झङ्ख-वडवडौ ॥ १४८ ॥
विलपेर्झङ्ख वडवड इत्यादेशौ वा भवतः ॥ झङ्खइ । वडवडइ । विलवइ ॥

लिपो लिम्पः ॥ १४९ ॥
लिम्पतेर्लिम्प इत्यादेशो भवति ॥ लिम्पइ ॥

गुप्येर्विर-णडौ ॥ १५० ॥
गुप्यतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ विरइ । णडइ । पक्षे । गुप्पइ ॥

---

१ P B °त्वे णु°. २ A गुलगु°. ३ P °ह्लालत्थो°. ४ A °त्तोसिक्कहक्खुवः. ५ B °हक्खुप्पाः. ६ A B गुलगुं°. ७ B हक्खुप्पइ. ८ B कमठस° ९ B लिप°. १० P गुपेर्वि°.

क्रृंपोवहो णिः ॥ १५१ ॥

क्रृंपे अवह इत्यादेशो ण्यन्तो भवति ॥ अवहावेइ । कृपां करोतीत्यर्थ ॥

प्रदीपेस्तेअव-सन्दुम-सन्धुक्काब्भुत्ताः ॥ १५२ ॥

प्रदीप्यतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तेअवइ । सन्दुमइ । सन्धुक्कइ । अब्भुत्तइ । पलीवइ ॥

लुभेः संभावः ॥ १५३ ॥

लुभ्यते सभाव इत्यादेशो वा भवति ॥ सभावइ । लुब्भइ ॥

क्षुभेः खउर-पड्डुहौ ॥ १५४ ॥

क्षुभे खउर पड्डुह इत्यादेशौ वा भवत ॥ खउरइ । पड्डुहइ । खुब्भइ ॥

आङो रभे रम्भ-ढवौ ॥ १५५ ॥

आङ परस्य रभे रम्भ ढव इत्यादेशौ वा भवत ॥ आरम्भइ । आढवइ । आरभइ ॥

उपालम्भेर्झङ्ख पच्चार-वेलवाः ॥ १५६ ॥

उपालम्भेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ झङ्खइ । पच्चारइ । वेलवइ । उवालम्भइ ॥

अवेर्जृम्भो जम्भा ॥ १५७ ॥

जृम्भेर्जम्भा इत्यादेशो भवति वेस्तु न भवति ॥ जम्भाइ । जम्भाअइ ॥ अवेरिति किम् । केलि पसरो विअम्भइ ॥

---

१ B कृपोऽव° २ B कृपे ३ A °सुदम°. ४ B °पड्डुहो. ५ B पड्डुह ६ B पड्डुहइ ७ A उपाल° ८ B जृभेज°.

भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढः ॥ १५८ ॥

भाराक्रान्ते कर्तरि नमेर्णिसुढ इत्यादेशो भवति ॥ णिसुढइ[1] । पक्षे । णवइ । भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थः ॥

विश्रमेर्णिव्वा ॥ १५९ ॥

विश्राम्यतेर्णिव्वा इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वाइ । वीसमइ ॥

आक्रमेरोहावोत्थारच्छुन्दाः ॥ १६० ॥

आक्रमतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ ओहावइ । उत्थारइ । छुन्दइ । अक्कमइ ॥

भ्रमेष्टिरिटिल्ल-ढुण्ढुल्ल-ढण्ढल्ल-चक्कम्म-भम्मड-भमड-भमाड-तलअण्ट-झण्ट-झम्प-भुम-गुम-फुम-फुस-ढुम-ढुस-परी-पराः॥१६१॥

भ्रमेरेतेष्टादशादेशा वा भवन्ति ॥ टिरिटिल्लइ । ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढल्लइ । चक्कम्मइ । भम्मडइ । भमडइ । भमाडइ । तलअण्टइ । झण्टइ । झम्पइ । भुमइ । गुमइ । फुमइ । फुसइ । ढुमइ । ढुसइ । परीइ । परइ । भमइ ॥

गमेरई-अइच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुसाक्कुस-पच्चड्ड-पच्छन्द-णिम्मह-णी-णीण-णीलुक्क-पदअ-रम्भ-परिअल्ल-वोल-परिअल-णिरिणास-णिवहावसेहावहराः ॥ १६२ ॥

गमेरेते एकविंशतिरादेशा वा भवन्ति । अईइ । अइच्छइ । अणुवज्जइ । अवज्जसइ[11] । उक्कुसइ । अक्कुसइ । पच्चड्डइ । पच्छन्दइ । णिम्महइ । णीइ । णीणइ । णीलुक्कइ । पदअइ । रम्भइ । परिअल्लइ । वोलइ । परिअलइ । णिरिणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । अवहरइ ।

---

१ AB ण । मा°. २ B आक्रामे°. ३ B °वोच्छार°. ४ B आक्रमेरे°. ५ B उच्छार°. ६ B °म्ममडभम्माडभमाडत°. ७ A °ण्ट°. ८ B भमडइ भम्माडइ. ९ A ण्टइ. १० B °वसज्जोकुसा°. ११ B अवसज्जइ.

पक्षे । गच्छइ ॥ हम्मइ । णिहम्मइ । णीहम्मइ । आहम्मइ । पहम्मइ इत्येते तु हम्म गतावित्यस्यैव भविष्यन्ति ॥

आङा अहिपच्चुअः ॥ १६३ ॥

आङा सहितस्य गमेः अहिपच्चुअ इत्यादेशो वा भवति ॥ अहिपच्चुअइ । पक्षे । आगच्छइ ॥

समा अब्भिडः ॥ १६४ ॥

समा युक्तस्य गमेः अब्भिड इत्यादेशो वा भवति ॥ अब्भिडइ । संगच्छइ ॥

अभ्याङोम्मत्थः ॥ १६५ ॥

अभ्याङ्भ्यां युक्तस्य गमेः उम्मत्थ इत्यादेशो वा भवति ॥ उम्मत्थइ । अब्भागच्छइ । अभिमुखमागच्छतीत्यर्थः ॥

प्रत्याङा पलोट्टः ॥ १६६ ॥

प्रत्याङ्भ्यां युक्तस्य गमेः पलोट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ पलोट्टइ । पच्चागच्छइ ॥

शमेः पडिसा-परिसामौ ॥ १६७ ॥

शमेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ पडिसाइ । परिसामइ । समइ ॥

रमेः संखुड्ड-खेड्डोब्भाव-किलिकिञ्च-कोट्टुम-मोट्टाय-णीसर-वेल्लाः ॥ १६८ ॥

रमतेरेतेष्टादेशा वा भवन्ति ॥ संखुड्डइ । खेड्डइ । उब्भावइ । किलिकिञ्चइ । कोट्टुमइ । मोट्टायइ । णीसरइ । वेल्लइ । रमइ ॥

---

१ A °माऽब्भिडः.

पूरेरग्घाडाग्घवोद्धुमाङ्गुमाहिरेमाः ॥ १६९ ॥

पूरेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ अग्घाडइ । अग्घवइ । उद्धुमाइ । अङ्गुमइ । अहिरेमइ । पूरइ ॥

त्वरस्तुवर-जअडौ ॥ १७० ॥

त्वरतेरेतावादेशौ भवतः ॥ तुवरइ ॥ जअडइ । तुवरन्तो । जअडन्तो ।

त्यादिशत्रोस्तूरः ॥ १७१ ॥

त्वरतेस्त्यादौ शतरि च तूर इत्यादेशो भवति ॥ तूरइ । तूरन्तो ॥

तुरोत्यादौ ॥ १७२ ॥

त्वरोत्यादौ तुर आदेशो भवति ॥ तुरिओ । तुरन्तो ॥

क्षरः खिर-झर-पज्झर पच्चड-णिच्चल-णिट्टुआः ॥ १७३ ॥

क्षरेरेते षड् आदेशा भवन्ति ॥ खिरइ । झरइ । पज्झरइ । पच्चडइ । णिच्चलइ । णिट्टुअइ ॥

उच्छल उत्थल्लः ॥ १७४ ॥

उच्छलतेरुत्थल्ल इत्यादेशो भवति ॥ उत्थल्लइ ॥

विगलेस्थिप्प-णिट्टुहौ ॥ १७५ ॥

विगलतेरेतावादेशौ वा भवतः । थिप्पइ । णिट्टुहइ । विगलइ ।

दलि-वल्योर्विसट्ट-वम्फौ ॥ १७६ ॥

दलेर्वलेश्च यथासंख्यं विसट्ट वम्फ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ विसट्टइ । वम्फइ । पक्षे दलइ । वलइ ॥

---

१ B ओग्घ°. २ B उग्घइ. ३ B उद्धूमइ. ४ B °ज्झर°. ५ B °च्चल°. ६ B °ट्टु°. ७ B °च्छल°. ८ B °ट्ट°.

भ्रंशेः फिड-फिट्ट-फुड-फुट्ट-चुक्क-भुल्लाः ॥ १७७ ॥

भ्रंशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ फिडइ । फिट्टइ । फुडइ । फुट्टइ । चुक्कइ । भुल्लइ । पक्षे । भंसइ ॥

नशेर्णिरणास-णिवहावसेह-पडिसा-सेहावहराः ॥ १७८ ॥

नशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णिरणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । पडिसाइ । सेहइ । अवहरइ । पक्षे । नस्सइ ॥

अवात्काशो वासः ॥ १७९ ॥

अवात्परस्य काशो वास इत्यादेशो भवति ॥ ओवासइ ॥

संदिशेरप्पाहः ॥ १८० ॥

संदिशतेरप्पाह इत्यादेशो वा भवति । अप्पाहइ । संदिसइ ॥

दृशो निअच्छ-पेच्छावयच्छावयज्झ-वज्ज-सव्वव-देक्खौअक्खावक्खावअक्ख-पुलोअ-पुलअ-निआवआस-पासाः ॥१८१॥

दृशेरेते पञ्चदशादेशा भवन्ति ॥ निअच्छइ । पेच्छइ । अवयच्छइ । अवयज्झइ । वज्जइ । सव्ववइ । देक्खइ । ओअक्खइ । अवक्खइ । अवअक्खइ । पुलोएइ । पुलएइ । निअइ । अवआसइ । पासइ ॥ निज्झाअइ इति तु निध्यायतेः स्वरादत्यन्ते भविष्यति ॥

स्पृशः फास-फंस-फरिस-छिव-छिहालुङ्खालिहाः ॥ १८२ ॥

स्पृशतेरेते सप्त आदेशा भवन्ति ॥ फासइ । फंसइ । फरिसइ । छिवइ । छिहइ । आलुङ्खइ । आलिहइ ॥

---

१ B णिरिणा°. २ AB णिरिणा°. ३ B °वज्जसव्वदे°. ४ B °वक्खा°. ५ B °पुलोए°. ६. °न्ति वा. ७ B वज्ज. ८ B सव्व. ९ B अव°. १० B °अइ. ११ B निपूर्वस्य ध्यायते. स्वरादत्यतेर्भ°.

प्रविशे रिअः ॥ १८३ ॥

प्रविशेः रिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ रिअइ । पविसइ ॥

प्रान्मृश-मुषोर्म्हुसः ॥ १८४ ॥

प्रात्परयोर्मृशतिमुष्णात्योर्म्हुस इत्यादेशो भवति ॥ पम्हुसइ । प्रमृशति । प्रमुष्णाति[1] वा ॥

पिषेर्णिवह-णिरिणास-णिरिणञ्ज-रोञ्च-चड्डाः ॥ १८५ ॥

पिषेरेते पञ्चादेशा भवन्ति वा । णिवहइ[2] । णिरिणासइ । णिरिणज्जइ[3] । रोञ्चइ । चड्डइ[4] । पक्षे पीसइ ॥

भषेर्भुक्कः ॥ १८६ ॥

भषेर्भुक्क इत्यादेशो वा भवति । भुक्कइ । भसइ ॥

कृषेः कड्ढ-साअड्ढाञ्चाणच्छायञ्छाइञ्छाः ॥ १८७ ॥

कृषेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ कड्ढइ । साअड्ढइ[5] । अञ्चइ । अणच्छइ । अयञ्छइ । आइञ्छइ । पक्षे । करिसइ ॥

असावक्खोडः ॥ १८८ ॥

असिविषयस्य कृषेरक्खोड इत्यादेशो भवति ॥ अक्खोडेइ[6] । असिं कोशात्कर्षतीत्यर्थः ॥

गवेषेर्ढुण्ढुल्ल-ढण्ढोल-गमेस-घत्ताः ॥ १८९ ॥

गवेषेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढोलइ । गमेसइ । घत्तइ । गवेसइ ॥

---

1 B °मुष्णाति ॥. 2 B °णिव्वइ°. 3 B °रिणिज°. 4 B चड्डु°. 5 B °साअड्डा°. 6 B साअड्डइ. 7 B °क्खोडइ.

श्लिषेः सामग्गावयास-परिअन्ताः ॥ १९० ॥

श्लिष्यतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ सामग्गइ ।अवयासइ । परिअन्तइ । सिलेसइ ॥

म्रक्षेश्चोप्पडः ॥ १९१ ॥

म्रक्षेश्चोप्पड इत्यादेशो वा भवति ॥ चोप्पडइ । मक्खइ ॥

काङ्क्षेराहाहिलङ्घाहिलङ्ख-वच्च-वम्फ-मह-सिह-विलुम्पाः॥१९२

काङ्क्षतेरेतेष्टादेशा वा भवन्ति ॥ आहइ । अहिलङ्घइ । अहिलङ्खइ । वच्चइ । वम्फइ । महइ । सिहइ । विलुम्पइ । कङ्खइ ॥

प्रतीक्षेः सामय-विहीर-विरमालाः ॥ १९३ ॥

प्रतीक्षेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ सामयइ । विहीरइ । विरमालइ । पडिक्खइ ॥

तक्षेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्फाः ॥ १९४ ॥

तक्षेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तच्छइ । चच्छइ । रम्पइ । रम्फइ । तक्खइ ॥

विकसेः कोआस-वोसट्टौ ॥ १९५ ॥

विकसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ कोआसइ । वोसट्टइ । विअसइ ॥

हसेर्गुञ्जः ॥ १९६ ॥

हसेर्गुञ्ज इत्यादेशो वा भवति ॥ गुञ्जइ । हसइ ॥

स्रंसेर्ल्हस-डिम्भौ ॥ १९७ ॥

स्रंसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ ल्हसइ । परिल्हसइ सलिलवसणं । डिम्भइ । संसइ ॥

---

१ B °अत्ताः. २ A श्लिषेरे°. ३ B °अत्तइ. ४ A म्रक्षेश्चो°. ५ A °लुम्फाः. ६ A आहिइ; B आहाइ. ७ A °लुफइ. ८ A °रफा॥ ९B °इ। सलिलवसण डिम्भइ.

ग्रसेर्डर-वोज्ज-वज्जाः ॥ १९८ ॥

त्रसेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ डरइ । वोज्जइ । वज्जइ । तसइ ॥

न्यसो णिम-णुमौ ॥ १९९ ॥

न्यस्यतेरेतावादेशौ भवतः ॥ णिमइ । णुमइ ॥

पर्यसः पलोट्ट पल्लट्ट-पल्हत्थाः ॥ २०० ॥

पर्यस्यतेरेते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ पलोट्टइ । पल्लट्टइ । पल्हत्थइ ॥

निःश्वसेर्झङ्खः ॥ २०१ ॥

निःश्वसेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवन्ति ॥ झङ्खइ । नीससइ ॥

उल्लसेरूसलोसुम्भ-णिल्लस-पुलआअ-गुञ्जोल्लारोआः॥२०२॥

उल्लसेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ ऊसलइ । ऊसुम्भइ । णिल्लसइ । पुलआअइ । गुञ्जोल्लइ । ह्रस्वत्वे तु । गुञ्जुल्लइ । आरोअइ । उल्लसइ ॥

भासेर्भिसः ॥ २०३ ॥

भासेर्भिस इत्यादेशो वा भवति ॥ भिसइ । भासइ ॥

ग्रसेर्घिसः ॥ २०४ ॥

ग्रसेर्घिस इत्यादेशो वा भवति ॥ घिसइ । गसइ ॥

अवाद्गाहेर्वाहः ॥ २०५ ॥

अवात्परस्य गाहेर्वाह इत्यादेशो वा भवति ॥ ओवाहइ । ओगाहइ ॥

आरुहेश्चड-वलग्गौ ॥ २०६ ॥

आरुहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ चडइ । वलग्गइ । आरुहइ ॥

मुहेर्गुम्म-गुम्मडौ ॥ २०७ ॥

मुहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ गुम्मइ । गुम्मडइ । मुज्झइ ॥

---

१ B डरा॰. २ B डरा॰.

दहेरहिऊलालुङ्खौ ॥ २०८ ॥

दहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ अहिऊलइ । आलुङ्खइ । डहइ ॥

ग्रहो वल-गेण्ह-हर-पङ्ग-निरुवाराहिपच्चुआः ॥ २०९ ॥

ग्रहेरेते षडादेशा भवन्ति ॥ वलइ । गेण्हइ । हरइ । पङ्गइ । निरुवारइ । अहिपच्चुअइ ॥

क्त्वा-तुम्-तव्येषु घेत् ॥ २१० ॥

ग्रहेः क्त्वातुम्तव्येषु घेत् इत्यादेशो भवति ॥ क्त्वा । घेत्तूण । घेत्तुआण ॥ क्वचिन्न भवति । गेण्हिअ ॥ तुम् । घेत्तुं ॥ तव्य । घेत्तव्वं ॥

वचो वोत् ॥ २११ ॥

वचेर्वोत् इत्यादेशो भवति क्त्वातुम्तव्येषु ॥ वोत्तूण । वोत्तुं । वोत्तव्वं॥

रुद-भुज-मुचां तोन्त्यस्य ॥ २१२ ॥

एषामन्त्यस्य क्त्वातुम्तव्येषु तो भवति ॥ रोत्तूण । रोत्तुं । रोत्तव्वं ॥ भोत्तूण । भोत्तुं । भोत्तव्वं ॥ मोत्तूण । मोत्तुं । मोत्तव्वं ॥

दृशस्तेन ट्ठः ॥ २१३ ॥

दृशोन्त्यस्य तकारेण सह द्विरुक्तठकारो भवति ॥ दट्ठूण । दट्ठुं । दट्ठव्वं ॥

आ कृगो भूत-भविष्यतोश्च ॥ २१४ ॥

कृगोन्त्यस्य आ इत्यादेशो भवति भूतभविष्यत्कालयोश्चकारात् क्त्वातुम्तव्येषु च ॥ काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वा ॥ काहिइ । करिष्यति । कर्ता वा ॥ क्त्वा । काऊण ॥ तुम् । काउं ॥ तव्य । कायव्वं ॥

---

१ B °च्चइ. २ B ग्रहे.. ३ AB घेत्तुआण. ४ A °र्वोदादे° ५ P क्षुद°. ६ B त्तो°. ७ B °षु परतः त्तो. ८ A ठ.. ९ A °ष्यतेश्च.

गमिष्यमासां छः ॥ २१५ ॥

एषामन्त्यस्य छो भवति ॥ गच्छइ । इच्छइ । जच्छइ । अच्छइ ॥

छिदि-भिदो न्दः ॥ २१६ ॥

अनयोरन्त्यस्य नकाराक्रान्तो दकारो भवति ॥ छिन्दइ । भिन्दइ ॥

युध-बुध-गृध-क्रुध सिध-मुहां ज्झः ॥ २१७ ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तो झो भवति ॥ जुज्झइ । बुज्झइ । गिज्झइ । कुज्झइ । सिज्झइ । मुज्झइ ॥

रुधो न्ध-म्भौ च ॥ २१८ ॥

रुधोन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ चकारात् ज्झश्च भवति ॥ रुन्धइ । रुम्भइ । रुज्झइ ॥

सद-पतोर्डः ॥ २१९ ॥

अनयोरन्त्यस्य डो भवति । सडइ । पडइ ॥

क्वथ-वर्धां ढः ॥ २२० ॥

अनयोरन्त्यस्य ढो भवति ॥ कढइ । वड्ढइ पवय-कलयलो ॥ परि-अड्ढइ लायण्णं ॥ बहुवचनाद् वृधेः कृतगुणस्य वर्धेश्चाविशेषेण ग्रहणम् ॥

वेष्टः ॥ २२१ ॥

वेष्ट वेष्टने इत्यस्य धातोः कगटड॰ इत्यादिना [२. ७७] षलोपेन्त्यस्य ढो भवति ॥ वेढइ । वेढिज्जइ ॥

समो ल्लः ॥ २२२ ॥

सपूर्वस्य वेष्टतेरन्त्यस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥ संवेल्लइ ॥

वोदः ॥ २२३ ॥

उद् परस्य वेष्टतेरन्त्यस्य ल्लो वा भवति ॥ उव्वेल्लइ उव्वेढइ ॥

---

1 A °मतस्य 2 P भवति 3 A °रतस्य 4 A वेष्ठ B वेष्ट 5 A विशि 6 B वेष्टे°

स्विदां ज्जः ॥ २२४ ॥

स्विदिप्रकाराणामन्त्यस्य द्विरुक्तो जो भवति ॥ सव्वङ्ग-सिज्जिरीए । संपज्जइ । खिज्जइ ॥ बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

व्रज-नृत-मदां च्चः ॥ २२५ ॥

एषामन्त्यस्य[1] द्विरुक्तश्चो भवति ॥ वच्चइ । नच्चइ । मच्चइ ॥

रुद्-नमोर्वः ॥ २२६ ॥

अनयोरन्त्यस्य[2] वो भवति ॥ रुवइ । रोवइ । नवइ[3] ॥

उद्विजः ॥ २२७ ॥

उद्विजतेरन्त्यस्य वो भवति ॥ उव्विवइ । उव्वेवो ॥

खाद धावोर्लुक् ॥ २२८ ॥

अनयोरन्त्यस्य लुग् भवति ॥ खाइ खाअइ । खाहिइ । खाउ[4] । धाइ[5] । धाहिइ । धाउ ॥ बहुलाधिकाराद्वर्तमानाभविष्यद्विध्याद्येक-वचन एव भवति । तेनेह न भवति । खादन्ति । धावन्ति ॥ क्वचिन्न भवति । धावइ पुरओ[6] ॥

सृजो रः ॥ २२९ ॥

सृजो धातोरन्त्यस्य रो भवति ॥ निसिरइ । वोसिरइ । वोसिरामि ॥

शकादीनां द्वित्वम् ॥ २३० ॥

शकादीनामन्त्यस्य द्वित्व भवति ॥ शक् । सक्कइ ॥ जिम् । जिम्मइ ॥ लग् । लग्गइ ॥ मग् । मग्गइ ॥ कुप् । कुप्पइ ॥ नश् । नस्सइ ॥ अट् । परिअट्टइ ॥ लुट् । पलोट्टइ ॥ तुट् । तुट्टइ ॥ नट् । नट्टइ ॥ सिव्[7] । सिव्वइ । इत्यादि ॥

---

१ A °मतस्य २ A °रतस्थ. ३ P णवइ. ४ B खाओ ५ B °इ । धाअइ । धाहि° ६ B धाओ ७ AB सिव् । सिवइ

स्फुटि-चलेः ॥ २३१ ॥

अनयोरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥ फुट्टइ फुडइ । चल्लइ चलइ ॥

प्रादेर्मीलेः[1] ॥ २३२ ॥

प्रादेः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥ पमिल्लइ पमीलइ । निमिल्लइ निमीलइ । संमिल्लइ संमीलइ । उम्मिल्लइ उम्मीलइ ॥ प्रादेरिति किम् । मीलइ ॥

उवर्णस्यावः ॥ २३३ ॥

धातोरन्त्यस्योवर्णस्य अवादेशो भवति ॥ न्हुङ् । निण्हवइ ॥ हु । निहवइ ॥ च्युङ् । चवइ ॥ रु । रवइ ॥ कु । कवइ ॥ सू । सवइ । पसवइ ॥

ऋवर्णस्यारः ॥ २३४ ॥

धातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्य अरादेशो भवति ॥ करइ । धरइ । मरइ । वरइ । सरइ । हरइ । तरइ । जरइ ॥

वृषादीनामरिः ॥ २३५ ॥

वृष इत्येवंप्रकाराणां धातूनाम् ऋवर्णस्य अरिः इत्यादेशो भवति ॥ वृष् । वरिसइ ॥ कृष् । करिसइ ॥ मृष् । मरिसइ ॥ हृष् । हरिसइ ॥ येषामरिरादेशो दृश्यते ते वृषादयः ॥

रुषादीनां दीर्घः ॥ २३६ ॥

रुष इत्येवंप्रकाराणां धातूनां स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ रूसइ । तूसइ । सूसइ । दूसइ । पूसइ । सीसइ । इत्यादि ॥

युवर्णस्य गुणः ॥ २३७ ॥

धातोरिवर्णस्य च क्ङित्यपि गुणो भवति ॥ जेऊण । नेऊण ।

---

१ A °मीत्र २ A उमीलइ ३ B °शो वा भ° ४ PB °इ । नि°
५ A °रतस्य. ६ A °इ । स° ७ B °इ । दृष् । दरिसइ । मृ°.

नेइ । नेन्ति । उड्डेइ । उड्डेन्ति । मोत्तूण । सोऊण ॥ कचिन्न भवति । नीओ । उड्डीणो ॥

स्वराणां स्वराः ॥ २३८ ॥

धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति ॥ हवइ । हिवइ ॥ चिणइ । चुणइ ॥ सद्दहणं । सद्दहाणं ॥ धावइ । धुवइ ॥ रुवइ । रोवइ ॥ कचिन्नित्यम् । देइ । लेइ । विहेइ । नासइ ॥ आर्षे । बेमि ॥

व्यञ्जनाददन्ते ॥ २३९ ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोरन्ते अकारो भवति ॥ भमई । हसइ । कुणइ । चुम्बइ । भणइ । उवसमइ । पावइ । सिञ्चइ । रुन्धइ । मुसइ । हरइ । करइ ॥ शबादीनां च प्राय प्रयोगो नास्ति ॥

स्वरादनतो वा ॥ २४० ॥

अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातोरन्ते अकारागमो वा भवति ॥ पाइ पाअइ । धाइ धाअइ । जाइ जाअइ । झाइ झाअइ । जम्भाइ जम्भाअइ । उव्वाइ उव्वाअइ । मिलाइ मिलाअइ । विकेइ विकेअइ । होऊण होईऊण ॥ अनत इति किम् । चिइच्छइ । दुगुच्छइ ॥

चि-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धूगां णो ह्रस्वश्च ॥ २४१ ॥

च्यादीनां धातूनामन्ते णकारागमो भवति एषां स्वरस्य च ह्रस्वो भवति ॥ चि । चिणइ ॥ जि । जिणइ ॥ श्रु । सुणइ ॥ हु । हुणइ ॥ स्तु । थुणइ ॥ लु । लुणइ ॥ पू । पुणइ ॥ धूग् । धुणइ ॥ बहुलाधिकारात्कचिद्विकल्पः । उच्चिणइ । उच्चेइ ॥ जेऊण । जिणिऊण ॥ जयइ । जिणइ ॥ सोऊण । सुणिऊण ॥

न वा कर्म-भावे व्वः क्यस्य च लुक् ॥ २४२ ॥

च्यादीनां कर्मणि भावे च वर्तमानानामन्ते द्विरुक्तो वकारागमो

---

१ A °इ । कणइ । चु°. २ B शवा°. ३ AP होअऊण. ४ B °ष्टु°. ५ PB च दीर्घस्य ह°. ६ B ष्टु. ७ B °वे वर्त°.

या भवति तत्संनियोगे च क्यस्य लुक् ॥ चिव्वइ चिणिज्जइ । जिव्वइ जिणिज्जइ । सुव्वइ सुणिज्जइ । हुव्वइ हुणिज्जइ । थुव्वइ थुणिज्जइ । लुव्वइ लुणिज्जइ । पुव्वइ पुणिज्जइ । धुव्वइ धुणिज्जइ ॥ एवं भविष्यति । चिव्विहिइ । इत्यादि ॥

म्मश्चेः ॥ २४३ ॥

चिनः कर्मणि भावे च अन्ते संयुक्तो म्मो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ चिम्मइ । चिव्वइ । चिणिज्जइ ॥ भविष्यति । चिम्मिहिइ । चिव्विहिइ । चिणिहिइ ॥

हन्खनोन्त्यस्य ॥ २४४ ॥

अनयोः कर्मभावेन्त्यस्य द्विरुक्तो मो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ हम्मइ हणिज्जइ । खम्मइ खणिज्जइ । भविष्यति । हम्मिहिइ हणिहिइ । खम्मिहिइ खणिहिइ ॥ बहुलाधिकाराद्धन्तेः कर्तर्यपि ॥ हम्मइ । हन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिन्न भवति ॥ हन्तव्वं । हन्तूण । हओ ॥

ब्भो दुह-लिह-वह-रुधामुच्चातः ॥ २४५ ॥

दुहादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो भो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् वहेरकारस्य च उकारः ॥ दुब्भइ दुहिज्जइ । लिब्भइ लिहिज्जइ । वुब्भइ वहिज्जइ । रुब्भइ रुन्धिज्जइ । भविष्यति । दुब्भिहिइ दुहिहिइ । इत्यादि ॥

दहो ज्झः ॥ २४६ ॥

दहोन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो झो वा भवति[10] तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ डज्झइ । डहिज्जइ[11] । भविष्यति । डज्झिहिइ[12] । डहिहिइ ॥

---

१ B °गे च क्यस्य लुक्. २ A °नोंतस्य. ३ A हतेः खनुग्नः कर्मणि भावे यांते संयुक्तो मो वा भ°. ४ B हंतुणं. ५ A °भतस्य. ६ B ब्भो. ७ B रुन्भइ. ८ A °न्तस्य. ९ B ज्झो. १० B °तित्स°. ११ PB दहि°. १२ A डज्झहिइ.

बन्धो न्धः ॥ २४७ ॥

बन्धेर्धातोरन्त्यस्य न्ध इत्यवयवस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ बज्झइ । बन्धिज्जइ ॥ भविष्यति । बज्झिहिइ । बन्धिहिइ ॥

समनूपाद्रुधेः ॥ २४८ ॥

समनूपेभ्यः परस्य रुधेरन्त्यस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ संरुज्झइ । अणुरुज्झइ । उवरुज्झइ । पक्षे । संरुन्धिज्जइ । अणुरुन्धिज्जइ । उवरुन्धिज्जइ ॥ भविष्यति । संरुज्झिहिइ । संरुन्धिहिइ । इत्यादि ॥

गमादीनां द्वित्वम् ॥ २४९ ॥

गमादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्वित्वं वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ गम् । गम्मइ । गमिज्जइ ॥ हस् । हस्सइ । हसिज्जइ ॥ भण् । भण्णइ । भणिज्जइ । छुप् । छुप्पइ । छुविज्जइ ॥ रुद-नमोर्वः [४.२२६] इति कृतवकारादेशो रुदिरत्र पठ्यते । रुव् । रुव्वइ । रुविज्जइ ॥ लभ् । लब्भइ । लहिज्जइ ॥ कथ् । कत्थइ । कहिज्जइ । भुज् । भुज्जइ ॥ भुञ्जिज्जइ ॥ भविष्यति । गम्मिहिइ । गमिहिइ । इत्यादि ॥

हृ-कृ-तृ-जामीरः ॥ २५० ॥

एषामन्त्यस्य ईर इत्यादेशो वा भवति तत्संनियोगे च क्यलुक् ॥ हीरइ हरिज्जइ । कीरइ करिज्जइ । तीरइ तरिज्जइ । जीरइ जरिज्जइ ॥

अर्जेर्विढप्पः ॥ २५१ ॥

अन्त्यस्येति निवृत्तम् । अर्जेर्विढप्प इत्यादेशो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ विढप्पइ । पक्षे । विढविज्जइ । अज्जिज्जइ ॥

---

१ A °रतस्य. २ B °स्यस्यात्र°. ३ B बज्झेहिइ. ४ B रुधेः क°. ५ A °भतस्य. ६ P भण्णए । भणिज्जए. ७ A °दिरत्र प°. B °दिरत्रोच्यते. ८ B रुन्भिज्जइ. ९ B °कृ° १० P गे क्यलुक् च; B °गे क्यस्य च लुक्.

ञो णव्व-णज्जौ ॥ २५२ ॥

जानातेः कर्मभावे णव्व णज्ज इत्यादेशौ वा भवतः तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ णव्वइ णज्जइ । पक्षे । जाणिज्जइ । मुणिज्जइ ॥ म्न-ज्ञोर्णः [२.४२] इति णादेशे तु । णाइज्जइ ॥ नञ्पूर्वकस्य । अणाइज्जइ ॥

व्याहृगेर्वाहिप्पः ॥ २५३ ॥

व्याहरतेः कर्मभावे वाहिप्प इत्यादेशो वा भवति तत्संनियोगे क्यस्य च लुक् ॥ वाहिप्पइ । वाहरिज्जइ ॥

आरभेराढप्पः ॥ २५४ ॥

आङ्पूर्वस्य[1] रभेः कर्मभावे आढप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥ आढप्पइ । पक्षे । आढवीअइ ॥

स्निह-सिचोः सिप्पः ॥ २५५ ॥

अनयोः कर्मभावे सिप्प इत्यादेशो भवति क्यस्य च लुक् ॥ सिप्पइ । स्निह्यते । सिच्यते वा ॥

ग्रहेर्घेप्पः ॥ २५६ ॥

ग्रहेः कर्मभावे घेप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥ घेप्पइ । गिण्हिज्जइ ॥

स्पृशेश्छिप्पः ॥ २५७ ॥

स्पृशतेः कर्मभावे छिप्पादेशो वा भवति क्यलुक् च ॥ छिप्पइ । छिविज्जइ ॥

---

१ A °पूर्वस्य. २ PB क्यलुक् च ।. ३ B स्नेह°. ४ A °शो वा भ°. ५ B गेण्हि°.

तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ २६० ॥

शौरसेन्यां भाषायामनादावपदादौ वर्तमानस्य तकारस्य दकारो भवति न चेदसौ वर्णान्तरेण संयुक्तो भवति ॥ तदो पूरिद-पदिञ्ञेण मारुदिणा मन्तिदो ॥ एतस्मात् । एदाहि । एदाओ । अनादाविति किम् । तधा करेध जधा तस्स राइणो अणुकम्पणीआ भोमि ॥ अयुक्तस्येति किम् । मत्तो । अय्यउत्तो । असंभाविद-सक्कारं । हला सउन्तले ॥

अधः क्वचित् ॥ २६१ ॥

वर्णान्तरस्याधोवर्तमानस्य तस्य शौरसेन्यां दो भवति । क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण ॥ महन्दो । निश्चिन्दो । अन्देउरं ॥

वादेस्तावति ॥ २६२ ॥

शौरसेन्यां तावच्छब्दे आदेस्तकारस्य दो वा भवति ॥ दाव । ताव ॥

आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः ॥ २६३ ॥

शौरसेन्यामिनो नकारस्य आमन्त्र्ये सौ परे आकारो वा भवति ॥ भो कञ्चुइआ । सुहिआ । पक्षे । भो तवस्सि । भो मणस्सि ॥

मो वा ॥ २६४ ॥

शौरसेन्यामामन्त्र्ये सौ परे नकारस्य मो वा भवति ॥ भो रायं । भो विअयवम्मं । सुकम्मं । भयवं कुसुमाउह । भयवं तित्थं पवत्तेह । पक्षे । सयल-लोअ-अन्तेआरि भयवं हुदवह ॥

भवद्भगवतोः ॥ २६५ ॥

आमन्त्र्य इति निवृत्तम् । शौरसेन्यामनयोः सौ परे नस्य मो भवति ॥ किं एत्थभवं हिदएण चिन्तेदि । एदु भवं । समणे भगवं महावीरे ॥

AB °ञेन मारुदिना म°. २ A अज्जउ°. ३ B °ति शौरसेन्या ॥ ६२ ॥ ताव°. ४ A आमन्त्रे. ५ P भो सुहिआ. ६ A भयवं. ७B भवं. ८ Pभयवं.

क्तेनाप्फुण्णादयः ॥ २५८ ॥

अप्फुण्णादय शब्दा आक्रमिप्रभृतीनां धातूनां स्थाने क्तेन सह वा निपात्यन्ते ॥ अप्फुण्णो । आक्रान्तः ॥ उक्कोसं । उत्कृष्टम् ॥ फुडं । स्पष्टम् ॥ वोलीणो । अतिक्रान्तः ॥ वोसट्टो । विकसितः ॥ निसुट्टो । निपातितः ॥ लुग्गो । रुग्णः ॥ ल्हिक्को । नष्टः ॥ पम्हुट्ठो । प्रमृष्टः प्रमुषितो वा ॥ विढत्तं । अर्जितम् ॥ छित्तं । स्पृष्टम् ॥ निमिअं । स्थापितम् ॥ चक्खिअं । आस्वादितम् ॥ लुअं । लूनम् ॥ जढं । त्यक्तम् ॥ झोसिअं । क्षिप्तम् ॥ निच्छूढं । उद्वृत्तम् ॥ पल्हत्थं पलोट्टं च । पर्यस्तम् ॥ हीसमणं । हेषितम् । इत्यादि ॥

धातवोर्थान्तरेपि ॥ २५९ ॥

उक्तादर्थादर्थान्तरेपि धातवो वर्तन्ते ॥ बलिः प्राणने पठितः खादनेपि वर्तते । बलइ । खादति प्राणनं करोति वा ॥ एवं कलि संख्याने संज्ञानेपि । कलइ । जानाति संख्यानं करोति वा ॥ रिगिर्गतौ प्रवेशेपि ॥ रिगइ । प्रविशति गच्छति वा ॥ कांक्षतेर्वम्फ आदेशः प्राकृते । वम्फइ । अस्यार्थः । इच्छति खादति वा ॥ फक्कतेस्थक्क आदेशः । थक्कइ । नीचा गतिं करोति विलम्बयति वा ॥ विलप्युपालम्भ्योर्झङ्ख आदेशः । झङ्खइ । विलपति उपालभते भाषते वा ॥ एवं पडिवालेइ । प्रतीक्षते रक्षति वा ॥ केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम् । पहरइ । युध्यते ॥ संहरइ । संवृणोति ॥ अणुहरइ । सदृशीभवति ॥ नीहरइ । पुरीषोत्सर्गं करोति ॥ विहरइ । क्रीडति[17]॥ आहरइ । खादति ॥ पडिहरइ । पुनः पूरयति ॥ परिहरइ । त्यजति ॥ उवहरइ । पूजयति ॥ वाहरइ । आह्वयति ॥ पवसइ । देशान्तरं गच्छति ॥ उच्चुपइ । चटति ॥ उल्लुहइ । निःसरति ॥

---

१ A °नाऽफुण्णा°. २ B सह नि°. ३ A अफुण्णो. ४ B ° सट्ठो. ५ B °सुट्ठो ६ A वेढत्त. ७ A लूअ. ८ A ज्झासिअ. ९ B उद्धृत. १० B पलोट्ट. ११ P रिगगइ, B रिंगइ १२ B पृच्छति. १३ B विडव°. १४ A °पालभे झख° P °पालम्भ्यो° १५ A °पइ. १६ PB ° वालइ. १७ A क्रीणाति. १८ P उच्चुप्पइ. १९ B °ति ॥ अथ शौरसेनी ॥ तो°.

तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ २६० ॥

शौरसेन्यां भाषायामनादावपदादौ वर्तमानस्य तकारस्य दकारो भवति न चेदसौ वर्णान्तरेण संयुक्तो भवति ॥ तदो पूरिद-पदिञ्जेण[1] मारुदिणा मन्तिदो ॥ एतस्मात् । एदाहि । एदाओ । अनादाविति किम् । तधा करेध जधा तस्स राइणो अणुकम्पणीआ भोमि ॥ अयुक्तस्येति किम् । मत्तो । अय्यउत्तो । असंभाविद-सक्कारं । हला सउन्तले ॥

अधः क्वचित् ॥ २६१ ॥

वर्णान्तरस्याधोवर्तमानस्य तस्य शौरसेन्यां दो भवति । क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण ॥ महन्दो । निश्चिन्दो । अन्देउरं ॥

वादेस्तावति[3] ॥ २६२ ॥

शौरसेन्यां तावच्छब्दे आदेस्तकारस्य दो वा भवति ॥ दाव । ताव ॥

आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः ॥ २६३ ॥

शौरसेन्यामिनो नकारस्य आमन्त्र्ये सौ परे आकारो वा भवति ॥ भो कञ्चुइआ । सुहिआ । पक्षे । भो तवस्सि । भो मणस्सि ॥

मो वा ॥ २६४ ॥

शौरसेन्यामामन्त्र्ये सौ परे नकारस्य मो वा भवति ॥ भो रायं । भो विअयवम्मं । सुकम्मं । भयवं कुसुमाउह । भयवं तित्थं पवत्तेह । पक्षे । सयल लोअ-अन्तेआरि भयवं हुदवह ॥

भवद्भगवतोः ॥ २६५ ॥

आमन्त्र्य इति निवृत्तम् । शौरसेन्यामनयोः सौ परे नस्य मो भवति ॥ किं एत्थभवं हिदएण चिन्तेदि । एदु भवं । समणे भगवं महावीरे ॥

AB °ञ्जेन मारुदिना म°. २ A अज्जउ°. ३ B °वि शौरसेन्या ॥ ६२ ॥ ताव°. ४ A आमन्त्र्ये. ५ P भो सुहिआ ६ A भयवं. ७B भव. ८ Pभयव.

क्तेनाप्फुण्णादयः ॥ २५८ ॥

अप्फुण्णादय शब्दा आक्रमिप्रभृतीनां धातूनां स्थाने क्तेन सह[2] वा निपात्यन्ते ॥ अप्फुण्णो[3] । आक्रान्त. ॥ उक्कोसं । उत्कृष्टम् ॥ फुडं । स्पष्टम् ॥ वोलीणो । अतिक्रान्त. ॥ वोसट्टो[4] । विकसितः ॥ निसुट्टो[5] । निपातित. ॥ लुग्गो । रुग्ण. ॥ ल्हिक्को । नष्टः ॥ पम्हुट्ठो । प्रमृष्टः प्रमुषितो वा ॥ विढत्तं[6] । अर्जितम् ॥ छित्तं । स्पृष्टम् ॥ निमिअं । स्थापितम् ॥ चक्खिअं । आस्वादितम् ॥ लुअं[7] । लूनम् ॥ जढं । त्यक्तम् ॥ झोसिअं[8] । क्षिप्तम् ॥ निच्छूढं । उद्वृत्तम्[9] ॥ पल्हत्थं पलोट्टं[10] च । पर्यस्तम् ॥ हीसमणं । हेषितम् । इत्यादि ॥

धातवोर्थान्तरेपि ॥ २५९ ॥

उक्तादर्थादर्थान्तरेपि धातवो वर्तन्ते ॥ बलिः प्राणने पठितः खादनेपि वर्तते । बलइ । खादति प्राणनं करोति वा ॥ एवं कलि संख्याने संज्ञानेपि । कलइ । जानाति संख्यानं करोति वा ॥ रिगिर्गतौ प्रवेशेपि ॥ रिगइ[11] । प्रविशति गच्छति[12] वा ॥ कांक्षतेर्बम्फ आदेश प्राकृते । बम्फइ । अस्यार्थः । इच्छति खादति वा ॥ फक्कतेस्थक्क आदेश । थक्कइ । नीचां गतिं करोति विलम्बयति वा ॥ विलप्युपालम्भ्योर्झङ्ख[13] आदेश. । झङ्खइ । विलपति उपालभते[14] भाषते वा ॥ एवं पडिवालेइ[15] । प्रतीक्षते रक्षति वा ॥ केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम् । पहरइ । युध्यते ॥ संहरइ । संवृणोति ॥ अणुहरइ । सदृशीभवति ॥ नीहरइ । पुरीषोत्सर्गं करोति ॥ विहरइ । क्रीडति[17] ॥ आहरइ । खादति ॥ पडिहरइ । पुन. पूरयति ॥ परिहरइ । त्यजति ॥ उवहरइ । पूजयति ॥ वाहरइ । आह्वयति ॥ पवसइ । देशान्तरं गच्छति ॥ उच्चुपइ[18] । चटति ॥ उल्लुहइ । नि.सरति[19] ॥

---

१ A °नाऽफुण्णा°. २ B सह नि°. ३ A अफुण्णो. ४ B ° सट्टो. ५ B °सुट्टो ६ A वेढत्त. ७ A लुअ. ८ A ज्झासिअ. ९ B उद्धृत. १० B पलोट्ट. ११ P रिग्गइ, B रिंगइ १२ B पृच्छति. १३ B विडब°. १४ A °पालभे झय° P °पालभ्यो° १५ A °पइ. १६ PB ° वालइ. १७ A क्रीणाति. १८ P उच्चुप्पइ. १९ B °ति ॥ अथ शौरसेनी ॥ तो°.

तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ २६० ॥

शौरसेन्यां भाषायामनादावपदादौ वर्तमानस्य तकारस्य दकारो भवति न चेदसौ वर्णान्तरेण संयुक्तो भवति ॥ तदो पूरिद-पदिञ्ञेण मारुदिणा मन्तिदो ॥ एतस्मात् । एदाहि । एदाओ । अनादाविति किम् । तधा करेध जधा तस्स राइणो अणुकम्पणीआ भोमि ॥ अयुक्तस्येति किम् । मत्तो । अय्यउत्तो । असंभाविद-सक्कारं । हला सउन्तले ॥

अधः क्वचित् ॥ २६१ ॥

वर्णान्तरस्याधोवर्तमानस्य तस्य शौरसेन्यां दो भवति । क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण ॥ महन्दो । निच्चिन्दो । अन्देउरं ॥

वादेस्तावति[3] ॥ २६२ ॥

शौरसेन्यां तावच्छब्दे आदेस्तकारस्य दो वा भवति ॥ दाव । ताव ॥

आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः ॥ २६३ ॥

शौरसेन्यामिनो नकारस्य आमन्त्र्ये सौ परे आकारो वा भवति ॥ भो कञ्चुइआ । सुहिआ । पक्षे । भो तवस्सि । भो मणस्सि ॥

मो वा ॥ २६४ ॥

शौरसेन्यामामन्त्र्ये सौ परे नकारस्य मो वा भवति ॥ भो रायं । भो विअयवम्मं । सुकम्मं । भयवं कुसुमाउह । भयवं तित्थं पवत्तेह । पक्षे । सयल-लोअ-अन्तेआरि भयवं हुदवह ॥

भवद्भगवतोः ॥ २६५ ॥

आमन्त्र्य इति निवृत्तम् । शौरसेन्यामनयोः सौ परे नस्य मो भवति ॥ किं एत्थभवं हिदएण चिन्तेदि । एदु भवं । समणे भगवं महावीरे ॥

AB °ञ्जेन मारुदिना म°. २ A अज्जउ°. ३ B °ति शौरसेन्यां ॥ ६२ ॥ ताव°. ४ A आमन्त्र्ये. ५ P भो सुहिआ. ६ A भवं. ७ B भवं. ८ P भवं.

पज्जलिदो भयवं हुदासणो ॥ क्वचिदन्यत्रापि । मघवं पागसासणे । सपाइअव सीसो । कयव । करेमि काहं च ॥

न वा र्यो य्यः ॥ २६६ ॥

शौरसेन्या र्यस्य स्थाने य्यो वा भवति ॥ अय्यउत्त पैय्याकुलीकदम्हि । सुय्यो । पक्षे । अज्जो । पज्जाउलो । कज्ज-परवसो ॥

थो धः ॥ २६७ ॥

शौरसेन्या थस्य धो वा भवति ॥ कधेदि कहेदि । णाधो णाहो । कध कह । राजपधो राज-पहो ॥ अपदादावित्येव । थाम । थेओ ॥

इह-हचोर्हस्य ॥ २६८ ॥

इहशब्दसम्बन्धिनो मध्यमस्येत्था हचौ [३. १४३] इति विहितस्य हचश्च हकारस्य शौरसेन्या धो वा भवति ॥ इध । होध । परित्तायध ॥ पक्षे । इह । होह । परित्तायह ॥

भुवो भः ॥ २६९ ॥

भवतेर्हकारस्य शौरसेन्या भो वा भवति ॥ भोदि होदि । भुवदि हुवदि । भवदि हवदि ॥

पूर्वस्य पुरवः ॥ २७० ॥

शौरसेन्या पूर्वशब्दस्य पुरव इत्यादेशो वा भवति ॥ अपुरवं नाडय । अपुरवागदं । पक्षे । अपुव्वं पदं । अपुव्वागदं ॥

क्त्व इय-दूणौ ॥ २७१ ॥

शौरसेन्या क्त्वाप्रत्ययस्य इय दूण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ भविय भोदूण । हविय होदूण । पढिय पढिदूण । रमिय रन्दूण । पक्षे भोत्ता । होत्ता । पढित्ता । रन्ता ॥

---

१ A °म्हो । सपादितवान् शिष्य । क°. २ A अय्या°. ३ B योध शौरसेन्यां ॥ ६७ ॥ थ°. ४ A °ति ॥ इह । इध ५ A °रवय ना°. ६ B °वादग°. ७ A °दं । अपुव्वागद ८ PB °अ ९ A °ण । भरिय । भरिदूण । र°.

क्रु-गमो डडुअः ॥ २७२ ॥

आभ्यां परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य डित् अडुअ[1] इत्यादेशो[2] वा भवति ॥ कडुअ[3] । गडुअ । पक्षे । करिय । करिदूण । गच्छिय । गच्छिदूण ॥

दिरिचेचोः ॥ २७३ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ [३. १३९] इति विहितयोरिचेचोः स्थाने दिर्भवति ॥ वेति निवृत्तम् । नेदि । देदि । भोदि । होदि ॥

अतो देश्च ॥ २७४ ॥

अकारात्परयोरिचेचोः स्थाने दे[4]श्चकाराद् दिश्च भवति ॥ अच्छदे । अच्छदि[5] ॥ गच्छदे । गच्छदि । रमदे । रमदि ॥ किज्जदे । किज्जदि । अत इति किम् । वसुआदि । [6]नेदि । भोदि ॥

भविष्यति स्सिः ॥ २७५ ॥

शौरसेन्यां भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे स्सिर्भवति । हिस्साहामपवादः ॥ भविस्सिदि । करिस्सिदि । गच्छिस्सिदि ॥

अतो ङसेर्डादो-डादू ॥ २७६ ॥

[7]अतः परस्य ङसेः शौरसेन्यां आदो [8]आदु इत्यादेशौ डितौ भवतः ॥ दूरादो य्येव । दूरादु ॥

इदानीमो दाणिं ॥ २७७ ॥

शौरसेन्यामिदानीमः स्थाने दाणिं इत्यादेशो भवति ॥ अनन्तरकरणीयं दाणिं आणवेदु अय्यो ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि । अन्नं दाणिं बोहिं ॥

तस्मात्ताः ॥ २७८ ॥

शौरसेन्यां तस्माच्छब्दस्य ता इत्यादेशो भवति ॥ ता जाव पविसामि । ता अलं एदिणा माणेणं[9] ॥

---

१ P °दुअ° २ P °शो भ°. ३ P कदुअ । गदुअ. ४ A दे च°. ५ A °दि । रम°. ६ B नोदि. ७ B अकारात्°. ८ AB आदू. ९ B माणेन.

मोन्त्याण्णो वेदेतोः ॥ २७९ ॥

शौरसेन्यामन्त्यान्मकारात्पर इदेतोः परयोर्णकारागमो वा भवति ॥ इकारे । जुत्तं णिमं[3] जुत्तमिणं । सरिसं णिमं सरिसमिणं । एकारे । किं णेदं किमेदं । एवं णेदं एवमेदं ॥

एवार्थे य्येव ॥ २८० ॥

एवार्थे य्येव इति निपातः शौरसेन्यां प्रयोक्तव्यः ॥ मम य्येव बम्भणस्स । सो य्येव एसो ॥

हञ्जे चेट्याह्वाने ॥ २८१ ॥

शौरसेन्यां चेट्याह्वाने हञ्जे इति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ हञ्जे चदुरिके ॥

हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे ॥ २८२ ॥

शौरसेन्यां हीमाणहे इत्ययं निपातो विस्मये निर्वेदे च प्रयोक्तव्यः ॥ विस्मये ॥ *हीमाणहे जीवन्त-वच्छा मे जणणी* ॥ निर्वेदे । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय-विधिणो दुव्ववसिदेण ॥

णं नन्वर्थे ॥ २८३ ॥

शौरसेन्यां नन्वर्थे णमिति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ णं अफलोदया । णं अय्यमिस्सेहिं पुढमं य्येव आणत्तं । णं भवं मे अग्गदो चलदि । आर्षे वाक्यालंकारेपि दृश्यते । नमोत्थु णं । जया णं । तया णं ॥

अम्महे हर्षे ॥ २८४ ॥

शौरसेन्याम् अम्महे इति निपातो हर्षे प्रयोक्तव्यः ॥ अम्महे एआए सुम्मिलाए सुपलिगढिदो भवं ॥

---

१ A °णे । जु°. २ B ज्जु°. ३ A °मं । सरिसमेयं. ४ B °तः प्र°. ५ B चढु°. ६ A °स्सयाने°. ७ PB दुव्वासे°. ८ D आणतं.

हीही विदूषकस्य ॥ २८५ ॥

शौरसेन्यां हीही इति निपातो विदूषकाणां हर्षे द्योत्ये प्रयोक्तव्यः ॥ हीही भो संपन्ना मणोरधा पिय-वयस्सस्स ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ २८६ ॥

शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं ततोन्यच्छौरसेन्यां प्राकृतवदेव भवति ॥ दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ [१.४] इत्यारभ्य तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य [४.२६०] एतस्मात्सूत्रात्प्राग् यानि सूत्राणि एषु यान्युदाहरणानि तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव शौरसेन्यां भवन्ति अमूनि पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रं स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥ यथा । अन्दावेदी । जुवदि-जणो । मणसिला । इत्यादि ॥

अत एत्सौ पुंसि मागध्याम् ॥ २८७ ॥

मागध्यां भाषायां सौ परे अकारस्य एकारो भवति पुंसि पुल्लिङ्गे ॥ एष मेषः । एशे मेशे ॥ एशे पुलिशे ॥ करोमि भदन्त । करेमि भन्ते ॥ अत इति किम् । णिही । कली । गिली ॥ पुंसीति किम् । जलं ॥ यदपि "पोराणमद्ध-मागह-भासा-निययं हवइ सुत्तं" इत्यादिनार्षस्य अर्धमागधभाषानियतत्वमाम्नायि वृद्धैस्तदपि प्रायोस्यैव विधानान्न वक्ष्यमाणलक्षणस्य ॥ कयरे आगच्छइ ॥ से तारिसे दुक्खसहे जिइन्दिए । इत्यादि ॥

र-सोर्ल-शौ ॥ २८८ ॥

मागध्यां रेफस्य दन्त्यसकारस्य च स्थाने यथासंख्यं लकारस्तालव्यशकारश्च भवति ॥ र ॥ नले । कले ॥ स । हंशे । शुदं । शोभणं ॥ उभयोः । शालशे । पुलिशे ॥

लहश-वश-नमिल-शुल शिल-विअलिदे-मन्दाल-लायिदंहि-युगे ।
वील-यिणे पक्खालदु मम शयलमवय्य-यम्बालं ॥ १ ॥

---

१ B °दि ॥अथ मागधी ॥ १A एतत्पु°. ३ B आका°. ४ B करेमि ५ P भदन्ते. ६ P जिएन्दि°. ७ B °लिअ°. ८ B °यिय°. ९ A जबाल.

स-षोः संयोगे सोग्रीष्मे ॥ २८९ ॥

मागध्या सकारषकारयोः संयोगे वर्तमानयोः सो भवति ग्रीष्मशब्दे तु न भवति । उर्ध्वलोपाद्यपवादः ॥ स । पक्खलदि हस्ती । बुहस्पदी । मस्कली । विस्मये ॥ ष । शुस्क-दालुं । कस्टं । विस्नुं । शस्प-कवले । उस्मा । निस्फलं । धनुस्खण्डं ॥ ॥ अग्रीष्म इति किम् । गिम्ह-वाशले ॥

ट्ट-ष्ठयोस्टः ॥ २९० ॥

द्विरुक्तस्य टस्य षकाराक्रान्तस्य च ठकारस्य मागध्या सकाराक्रान्त: टकारो भवति ॥ ट्ट । पस्टे । भस्टालिका । भस्टिणी ॥ ष्ठ । शुस्टु कदं । कोस्टागाल ॥

स्थ-र्थयोस्तः ॥२९१ ॥

स्थ र्थ इत्येतयोः स्थाने मागध्या सकाराक्रान्तः तो भवति ॥ स्थ । उवस्तिदे । शुस्तिदे ॥ र्थ । अस्त-वदी । शस्तवाहे ॥

ज-द्य-यां यः ॥ २९२ ॥

मागध्या जद्यया स्थाने यो भवति ॥ ज । याणदि । यणवदे । अय्युणे । दुय्यणे । गय्यदि । गुण-वय्यिदे ॥ द्य । मय्यं । अय्य किल विय्याहले आगदे ॥ य । यादि । यधाशलूवं । याण-वत्तं । यदि ॥ यस्य यत्वविधानम् आदेर्यो जः [१.२४५] इति बाधनार्थम् ॥

न्य-ण्य-ज्ञ-ञ्जां ञ्ञः ॥२९३ ॥

मागध्या न्य ण्य ज्ञ ञ्ज इत्येतेषां द्विरुक्तो ञो भवति ॥ न्य । अहिमञ्ञु-कुमाले । अञ्ञ-दिश । शामञ्ञ-गुणे । कञ्ञका-वलणं ॥ ण्य । पुञ्ञवन्ते । अवम्हञ्ञं । पुञ्ञाहं । पुञ्ञं ॥ ज्ञ । पञ्ञा विशाले । शव्वञ्ञे । अवञ्ञा ॥ ञ्ज । अञ्ञली । धणञ्ञए । पञ्ञले ॥

---

१ B °ञ्ञी । म°. २ A उस्मा. ३ B टकारस्य ४ B मुस्ट्. ५ B °ति ॥ उ°. ६ B ययाश°. ७ A °स्तवमया°. ८ B ञ्ञो°. ९ A °मञ्ञकु°. १० B °काचल° ११ B °वन्तो. १२ A सव्व°. १३ A सव्वञ्ञा । अप । अञ्ञली.

व्रजो[1] जः ॥ २९४ ॥

मागध्यां व्रजेर्जकारस्य ञ्जो[2] भवति । यापवादः ॥ वञ्जदि[3] ॥

छस्य श्चोनादौ[4] ॥ २९५ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य छस्य तालव्यशकाराक्रान्तश्चो भवति ॥ गश्च गश्च । उश्चलदि । पिश्चिले । पुश्चदि ॥ लाक्षणिकस्यापि । आपन्नवत्सलः । आवन्न-वश्चले ॥ तिर्यक् प्रेक्षते । तिरिच्छि पेच्छइ । तिरिश्चि[7] पेस्कदि[8] ॥ अनादाविति किम् । छाले ॥

क्षस्य ᳲकः ॥ २९६ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य क्षस्य ᳲको जिह्वामूलीयो भवति ॥ यᳲके[9] । लᳲकशे[10] ॥ अनादावित्येव । खय-यलहला । क्षयजलधरा इत्यर्थः ॥

स्कः प्रेक्षाचक्षोः[12] ॥ २९७ ॥

मागध्यां प्रेक्षेराचक्षेश्च क्षस्य सकाराक्रान्तः को भवति ॥ जिह्वामूलीयापवादः ॥ पेस्कदि । आचस्कदि ॥

तिष्ठश्चिष्ठः[13] ॥ २९८ ॥

मागध्यां स्थाधातोर्यस्तिष्ठ इत्यादेशस्तस्य चिष्ठ इत्यादेशो भवति ॥ चिष्ठदि[14] ॥

अवर्णाद्वा ङसो डाहः ॥ २९९ ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य ङसो डित् आह इत्यादेशो वा भवति ॥ हगे न [15]ऐलिशाह कम्माह काली । भगदत्त[16]-शोणिदाह कुम्भे । पक्षे । भीमशेणस्स[17] पश्चादो हिण्डीअदि । हिडिम्बाए घडुक्कय[18]-शोके ण उवशमदि ॥

---

१ B व्रजेर्ञ्जे　२ B ञो　३ B वञ्जदि　४ B २९५॥ अनादौ　५ B °श्च । उ°　६ B °ल । आपन्नवच्छले । आ°　७ A तिरश्चि　८ B पेश्चदि　९ A °स्य ᳲकारि°　१० A यᳲक　११ B °कसे　१२ B °चक्षो　१३ A °श्चिष्ठ　१४ A चिष्ठ°　१५ P ऐदिशा°.　१६ B भदन्त　१७ P °णस्स　१८ P घुडु°.

आमो डाहँ वा ॥ ३०० ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य आमोऽनुनासिकान्तो डित् आहादेशो वा भवति ॥ शयणाहँ सुह । पक्षे । नलिन्दाण ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि । ताहँ । तुम्हाहँ । अम्हाहँ । सरिआहँ । कम्माहँ ॥

अहं-वयमोर्हगे ॥ ३०१ ॥

मागध्यामहंवयमो स्थाने हगे इत्यादेशो भवति ॥ हगे शक्कावदाल-तिस्त णियाशी धीवले । हगे शपत्ता ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ३०२ ॥

मागध्या यदुक्त ततोन्यच्छौरसेनीवद् द्रष्टव्यम् ॥ तत्र तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य [४ २६०] ॥ पविशदु आवुत्ते शामि-पशादाय ॥ अध क्वचित् [४ २६१] ॥ अले किं एशे महन्दे कलयले ॥ वादे-स्तावति [४ २६२] ॥ मालध वा धलेध वा । अय दाव शे आगमे ॥ आ आमन्त्र्ये सौ वेनो न [४ २६३] ॥ भो कञ्चुइआ ॥ मो वा [४ २६४] ॥ भो राय ॥ भवद्भगवतो [४ २६५] ॥ एदु भव शमणे भयव महावीले । भयव कदन्ते ये अप्पणो पक्क उज्झिय पलस्स पक्क पमाणीकलेशि ॥ न वा र्यो य्य [४ २६६] ॥ अय्य एशे खु कुमाले मलयकेदू ॥ थो ध [४ २६७] ॥ अले कुम्भिला कधेहि ॥ इह-हचोर्हस्य [४ २६८] ॥ ओशलध अय्या ओशलध ॥ भुवो भ [४ २६९] ॥ भोदि ॥ पूर्वस्य पुरव [४ २७०] ॥ अपुलवे ॥ क्त्व इय-दूणौ [४ २७१] ॥ किं खु शोभणे बह्मणे शि त्ति कलिय लञ्ञा पलिग्गहे दिण्णे ॥ कृ-गमो डडुअः [४ २७२] ॥ कडुअ । गडुअ ॥ दिरिचेचो [४ २७३] ॥ अमच्च लक्कशं पिक्खिदु इदो य्येव आग

---

१ PB सुह २ A °तिय° ३ B °वासी ४ A °विसदु ५ P आउत्ते ६ A एसे ७ B महंदे ८ B °वाय । यदा° ९ A °मे ॥ आम° १० P लाय ११ B भगव १२ B ढ्यते १३ A पकरा १४ A अय्ये एसे खु १५ B क्त्यु १६ B ऊशलध अय्य । कुश° १७ P मपुलवे १८ PB इअ° १९ P °दु° २० PB पेक्खिदु

श्चदि ॥ अतो देश्च [४. २७४] ॥ अले किं एशे मेहन्दे कलयले शुणी-अदे ॥ भविष्यति स्सिः [४. २७५] ॥ ता कहिं नु गदे लुहिलप्पिए भविस्सिदि ॥ अतो ङसेर्डादो-डादू [४. २७६] ॥ अहं पि भागुलायणादो मुदं पावेमि[3] ॥ इदानीमो दाणिं [४. २७७] ॥ शुणध दाणिं हगे शक्कावयाल-तित्त-णिवाशी धीवले ॥ तस्मात्ताः [४. २७८] ॥ ता याव पविशामि ॥ मोन्त्याण्णो वेदेतोः [४. २७९] ॥ युत्तं णिमं । शलिशं णिमं ॥ एवार्थे य्येव [४. २८०] ॥ मम य्येव ॥ हञ्जे चेट्याह्वाने [४. २८१] ॥ हञ्जे चदुलिके ॥ हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे [४. २८२] ॥ विस्मये । यथा उदात्तराघवे । राक्षसः । हीमाणहे जीवन्त-वश्चा मे जणणी ॥ निर्वेदे ॥ यथा विक्रान्तभीमे । राक्षसः । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय-विधिणो दुव्ववशिदेण ॥ णं नन्वर्थे [४. २८३] ॥ णं अवशलोपशप्पणीया लायाणो ॥ अम्महे हर्षे [४. २८४] ॥ अम्महे एआए शुम्मिलाए शुपलिगढिदे भवं ॥ हीही विदूषकस्य [४. २८५] ॥ हीही संपन्ना मे मणोलधा पियवयस्सस्स ॥ शेषं प्राकृतवत् [४. २८६] ॥ मागध्यामपि दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ [१. ४] इत्यारभ्य तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य [४. २६०] इत्यस्मात्प्राग् यानि सूत्राणि तेषु यान्युदाहरणानि सन्ति तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव मागध्याममूनि पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥

ज्ञो ञ्ञः पैशाच्याम् ॥ ३०३ ॥

पैशाच्यां भाषायां ज्ञस्य स्थाने ञ्ञो भवति ॥ पञ्ञा । सञ्ञा । सव्वञ्ञो । ञानं । विञ्ञानं ।

---

१ B महेंदे. २ P यदे. ३ B °वेम्मि. ४ P °वदाल°. ५ A °तिरथ°. ६ P चडुलिके. ७ A °ञ्चाविशेदे°. ८ P °लोवशप्प°. ९ A °सप्पिणी°. १० A °ला म°. ११ B °यः ॥ अथ पैशाची ॥ ज्ञो°. १२ B °ति । स°. १३ AB ञ्ञानं. १४ A °नं ॥ रा°. /

राज्ञो वा चिंञ् ॥ ३०४ ॥

पैशाच्या राज्ञ इति शब्दे यो ज्ञकारस्तस्य चिञ् आदेशो वा भवति ॥ राचिञा लपितं । रञ्ञा लपितं । राचिञो धनं । रञ्ञो धनं । ज्ञ इत्येव । राजा ॥

न्य-ण्योर्ञ्ञः ॥ ३०५ ॥

पैशाच्या न्यण्यो स्थाने ञ्ञो भवति ॥ कञ्ञका । अभिमञ्ञू । पुञ्ञ-कम्मो । पुञ्ञाहं ॥

णो नः ॥ ३०६ ॥

पैशाच्या णकारस्य नो भवति ॥ गुन-गन-युत्तो । गुनेन ॥

तदोस्तः ॥ ३०७ ॥

पैशाच्या तकारदकारयोस्तो भवति ॥ तस्य । भगवती । पव्वती[8] । सतं ॥ दस्य । मतन-परवसो । सतनं । तामोतरो । पतेसो । वतनकं । होतु । रमतुं ॥ तकारस्यापि तकारविधानमादेशान्तरबाधनार्थम् । तेन पताका वेतिसो[10] इत्याद्यपि सिद्धं भवति ॥

लो ळः ॥ ३०८ ॥

पैशाच्या लकारस्य ळकारो भवति ॥ सीळं[12] । कुळं[13] । जळं[13] । सळिळं । कमळं ॥

श-षोः सः ॥ ३०९ ॥

पैशाच्या शषोः सो भवति ॥ श । सोभति । सोभनं । ससी । सक्को । सङ्खो ॥ ष । विसमो । किसानो ॥ न कगचजादिषट्शम्यन्तसूत्रोक्तम् [४. ३२४] इत्यस्य बाधकस्य बाधनार्थोयं योगः ॥

---

१ B चिञ. २ B चिञ. ३ B राया ४ A °ण्योर्ञ्ञ ५ A पुञाई ६ युत्तो B युक्तो. ७ B °स्त पैशाच्यां ॥ ६ ॥ त° ८ A पव्वती ९ P °तु । तुमातो । तुमातु । ममातो । ममातु । त° १० P B वेतसो ११ B °ल पैशाच्यां ॥ ७ ॥ ल° १२ A ळो ॥ लकारो १३ °लं. १४ सलिलं. १५ P किसानो.

हृदये यस्य पः ॥ ३१० ॥

पैशाच्यां हृदयशब्दे यस्य पो भवति ॥ हितपकं । किं पि किं पि हितपके अत्थं चिन्तयमानी ॥

टोस्तुर्वा ॥ ३११ ॥

पैशाच्यां टोः स्थाने तुर्वा भवति ॥ कुतुम्बकं । कुटुम्बकं ॥

क्त्वस्तूनः ॥ ३१२ ॥

पैशाच्यां क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेशो भवति ॥ गन्तून । रन्तून । हसितून । पठितून[1] । कधितून ॥

द्धून-त्थूनौ ष्ट्वः ॥ ३१३ ॥

पैशाच्यां ष्ट्वा इत्यस्य स्थाने द्धून त्थून इत्यादेशौ भवतः । पूर्वस्यापवादः ॥ नद्धून । नत्थून । तद्धून । तत्थून ॥

र्य-स्न-ष्टां रिय सिन-सटाः क्वचित् ॥ ३१४ ॥

पैशाच्यां र्यस्नष्टां स्थाने यथासंख्यं रिय सिन सट इत्यादेशाः क्वचिद् भवन्ति ॥ भार्या । भारिया ॥ स्नातम् । सिनातं ॥ कष्टम् । कसटं ॥ क्वचिदिति किम्[5] । सुज्जो । सुनुसा । तिट्ठो ॥

क्यस्येय्यः ॥ ३१५ ॥

पैशाच्यां क्यप्रत्ययस्य इय्य इत्यादेशो भवति ॥ गिय्यते । दिय्यते । रमिय्यते । पठिय्यते[6] ।

कृगो डीरः ॥ ३१६ ॥

पैशाच्यां कृगः परस्य[7] क्यस्य स्थाने डीर इत्यादेशो भवति । पुधुमतंसने सव्वस्स य्येव संमानं कीरते ॥

---

१ P पठितुन. २ P ट्ठून. ३ B ट्ठ्वः ॥ १२ ॥ ट्ठ्वा. ४ P °स्वाः. ५ AB किम् । सुन्°. ६ PB पठिय्यते. ७ A °स्य स्था°.

यादृशादेर्दुस्तिः ॥ ३१७ ॥

पैशाच्या यादृश इत्येवमादीनां दृ इत्यस्य स्थाने [1]तिः इत्यादेशो भवति ॥ यातिसो । तातिसो[2] । केतिसो । एतिसो[3] । भवातिसो । अन्नातिसो । युम्हातिसो[4] । अम्हातिसो ॥

इचेचः ॥ ३१८ ॥

पैशाच्यामिचेचो स्थाने तिरादेशो भवति ॥ वसुआति । भोति । नेति । तेति ॥

आत्तेश्च ॥ ३१९ ॥

पैशाच्यामकारात्परयो इचेचो स्थाने तेश्च[5]कारात् तिश्चादेशो भवति ॥ लपते । लपति । अच्छते । अच्छति । गच्छते । गच्छति । रमते । रमति ॥ आदिति किम् । होति । नेति ॥

भविष्यत्येय्य एव ॥ ३२० ॥

पैशाच्यामिचेचो स्थाने भविष्यति एय्य एव भवति न तु स्सिः ॥ तं तद्धून[6] चिन्तितं रञ्ञा का एसा हुवेय्य ॥

अतो ङसेर्डातो-डातू ॥ ३२१ ॥

पैशाच्यामकारात्परस्य ङसेर्डितौ आतो आतु इत्यादेशौ भवतः ॥ ताव च[7] ताए तूरातो[8] य्येव तिट्ठो । तूरातु[9] । तुमातो । तुमातु । ममातो । ममातु ॥

तदिदमोष्टा नेन स्त्रियां तु नाए ॥ ३२२ ॥

पैशाच्या तदिदमोः स्थाने टाप्रत्ययेन सह नेन इत्यादेशो भवति । स्त्रीलिङ्गे तु नाए इत्यादेशो भवति ॥ तत्थ च नेनं[10] कत-सिनानेन ॥ स्त्रियाम् । पूजितो च नाए पातग्ग-कुसुम-प्पदानेन ॥ टेति किम् । एवं चिन्तयन्तो[11] गतो सो ताए[12] समीपं[13] ॥

---

१ PB तिरादे° २ P °मो । ए° ३ P °सो । अ°. ४ B उम्हा°, Dhundhika here reads तुम्हा°, in accordance with I. 246. ५ AB तेचश्चा° ६ P तद्धून. ७ B च. ८ AB दूरातो. ९ B दूरातु. १० P नेन । कत-सिन । नेन. ११ A चिंतय°. १२ A ताए. १३ B समीवे.

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ३२३ ॥

पैशाच्या यदुक्तं ततोन्यच्छेषं पैशाच्या शौरसेनीवद् भवति ॥ अध ससरीरो भगव मकर-धजो । एत्थ परिब्भमन्तो हुवेय्य । एवंविधाए भगवतीए कधं तापस-वेस-गहनं कतं ॥ एतिसं अतिट्ठ-पुरवं महा-धनं तट्ठून । भगवं यति[2] मं वरं पयच्छसि[3] रौंजं च दाव लोकं । ताव[4] च तीए तूरातो य्येव तिट्ठो सो आगच्छमानो राजा ॥

न क-ग-च-जादि-षट्-शम्यन्त-सूत्रोक्तम् ॥ ३२४ ॥

पैशाच्यां क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् [१ १७७] इत्यारभ्य षट्-शमी-शाव-सुधा सप्तपर्णेष्वादेश्छः [१ २६५] इति यावद्यानि सूत्राणि तैर्यदुक्तं कार्यं तत्र भवति ॥ मकरकेतू । सगर-पुत्त-वचनं । विजयसेनेन लपितं । मतनं । पापं । आयुधं । तेवरो ॥ एवमन्यसूत्राणामप्युदाहरणानि द्रष्टव्यानि ॥

चूलिका-पैशाचिके तृतीय-तुर्ययोराद्य द्वितीयौ ॥ ३२५ ॥

[illegible]लिकापैशाचिके वर्गाणां तृतीयतुर्ययोः स्थाने यथासंख्यमाद्यद्वितीयौ [illegible]वतः ॥ नगरम् । नकरं ॥ मार्गणः । मक्कनो ॥ गिरि-तटम् । [illegible]रि-तटं ॥ मेघः । मेखो ॥ व्याघ्रः । वक्खो ॥ घर्मः । खम्मो ॥ [illegible]जा । राचा ॥ जर्जरम् । चच्चरं ॥ जीमूतः । चीमूतो ॥ निर्झरः । [illegible]च्छरो ॥ झर्झरः । छच्छरो ॥ तडागम् । तटाकं ॥ मण्डलम् । [illegible]टलं ॥ डमरुकः । टमरुको ॥ गाढम् । काठं ॥ षण्ढः । सण्ठो ॥ [illegible] । ठक्का ॥ मदनः । मतनो ॥ कन्दर्पः । कन्तप्पो ॥ दामोदरः ॥ [illegible]तामोतरो ॥ मधुरम् । मथुरं ॥ बान्धवः । पन्थवो ॥ धूळी । थूळी । [illegible]क । फालको ॥ रभसः । रफसो ॥ रम्भा । रम्फा ॥ भगवती । [illegible]फकवती ॥ नियोजितम् । नियोचितं ॥ क्वचिल्लाक्षणिकस्यापि । पडिमा [illegible]स्य स्थाने पटिमा । दाढा इत्यस्य स्थाने ताठा ॥

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ३३० ॥

अपभ्रंशे नाम्नोन्त्यस्वरस्य दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवतः ॥ सौ ॥

ढोल्ला सामला धण चम्पा-वण्णी ।
णाइ सुवण्ण-रेह कस वट्टइ दिण्णी ॥ १ ॥

आमन्त्र्ये ॥

ढोल्ला मइँ तुहुँ वारिया मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥ २ ॥

स्त्रियाम् ॥

बिट्टीए मइ भणिय तुहुँ मा करु वङ्की दिट्ठि ।
पुत्ति सकण्णी भल्लि जिवँ मारइ हिअइ पइट्ठि ॥ ३ ॥

जसि ॥

एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु मुणीसिम जाणिअइ जो न वि वालइ वग्ग ॥ ४ ॥

एवं विभक्त्यन्तरेष्वप्युदाहार्यम् ॥

स्यमोरस्योत् ॥ ३३१ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य स्यमोः परयोः उकारो भवति ॥

दहमुहु भुवण भयंकरु तोसिअ-संकरु णिग्गउ रहँ-वरि चडिअउ ।
चउमुहुँ छंमुहुँ झाइवि एक्कहिं लाइवि णावइ दइवे घडिअउ ॥ १ ॥

सौ पुंस्योद्वा ॥ ३३२ ॥

अपभ्रंशे पुंल्लिङ्गे वर्तमानस्य नाम्नोकारस्य सौ परे ओकारो वा भवति ॥

अगलिअ-नेह-निवट्टाहं जोअण-लक्खु वि जोउ ।
वरिस-सएण वि जो मिलइ सहि सोक्खहँ सो ठाँउ ॥ १ ॥

---

१ P णाइ. २ A मई, B मइ. ३ PB वारिओ. ४ B करु. ५ P तुहुं; तुहं. ६ P वंकिदिट्ठी. ७ B °कण्णिम°. ८ A जिम, P जिव. ९ A हिअय; B हीअइ. १० B एत्थ. ११ B जाणीअइ. १२ B °मुह. १३ B रहेवरि च°. १४ AB °रो भ°. १५ A जाओ. १६ B ठाउ; A ठाओ.

रस्य लो वा ॥ ३२६ ॥

चूलिकापैशाचिके रस्य स्थाने लो वा भवति ॥

पनमथ पनयं-पकुप्पित-गोली-चलनग्ग-लग्ग-पति-बिम्बं ।
तससु नख-तप्पनेसुं एकातस-तनु-थैलं लुँदं ॥ १ ॥
नच्चन्तस्स य लीला-पातुक्खेवेन कम्पिता वसुधा ।
उच्छलन्ति समुद्दा सइला निपतन्ति तं हलं नमथ ॥ २ ॥

नादि-युज्योरन्येषाम् ॥ ३२७ ॥

चूलिकापैशाचिकेपि अन्येषामाचार्याणां मतेन तृतीयतुर्ययोरादौ वर्तमानयोर्युजिधातौ च आद्यद्वितीयौ न भवतः ॥ गतिः । गती ॥ घर्मः । घम्मो ॥ जीमूतः । जीमूतो ॥ झर्झरः । झच्छरो ॥ डमरुकः । डमरुको ॥ ढक्का । ढक्का ॥ दामोदरः । दामोतेरो ॥ बालकः । बालको ॥ भगवती । भंकवती ॥ नियोजितम् । नियोजितं ॥

शेषं प्राग्वत् ॥ ३२८ ॥

चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोरित्यादि यदुक्तं ततोन्यच्छेषं प्राक्तनपैशाचिकवद् भवति ॥ नकरं । मक्कनो । अनयोर्नो णत्वं न भवति । णस्य च नत्वं स्यात् ॥ एवमन्यदपि ॥

स्वराणां स्वराः प्रायोपभ्रंशे ॥ ३२९ ॥

अपभ्रंशे स्वराणां स्थाने प्रायः स्वराः भवन्ति ॥ कच्चु । काच्च । वेण । वीणे ॥ बाह । बाहा । बाहु ॥ पट्ठि । पिट्ठि । पुट्ठि ॥ तणु । तिणु । तृणु ॥ सुकिदु । सुकिओ । सुकृदु ॥ किन्नओ । किलिन्नओ ॥ लिह । लीह । लेह ॥ गउरि । गोरि ॥ प्रायोग्रहणाद्यस्यापभ्रंशे विशेषो वक्ष्यते तस्यापि क्वचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च कार्यं भवति ॥

---

१ B°यप्पकु°. २ B °नग्गपइबि° ३ P थळ ४ B लुद्दं. ५ B °तस्य. ६ B वसुधा ७ B उच्छलति ८ A°का। दामोतरो. ९ B दामोदरो १० B भगवती ११ A नियोचित १२ A °कन पै° १३ B मक्करो १४ B°त्व च न १५ B तु. १६ B °पि ॥ अथ अपभ्रंशभाषा ॥ स्वरा° १७ A वीणा १८ A सुकिउ १९ B वक्ष्यति

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ३३० ॥

अपभ्रंशे नाम्नोन्त्यस्वरस्य दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवतः ॥ सौ ॥

ढोल्ला सामला धण चम्पा-वण्णी ।
णाइ सुवण्ण-रेह कस-वट्टइ दिण्णी ॥ १ ॥

आमन्त्र्ये ॥

ढोल्ला मइँ तुहुँ वारिया मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥ २ ॥

स्त्रियाम् ॥

बिट्टीए मइ भणिय तुहुँ मा करु वङ्की दिट्ठि ।
पुत्ति सकण्णी भल्लि जिवँ मारइ हिअइ पइट्ठि ॥ ३ ॥

जसि ॥

एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु मुणीसिम जाणिअइ जो न वि वालइ वग्ग ॥ ४ ॥

एवं विभक्त्यन्तरेष्वप्युदाहार्यम् ॥

स्यमोरस्योत् ॥ ३३१ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य स्यमोः परयोः उकारो भवति ॥

दहमुहु भुवण-भयंकरु तोसिअ-संकरु णिग्गउ रह-वरि चडिअउ ।
चउमुहु छंमुहु झाइवि एक्कहिँ लाइवि णावइ दइवें घडिअउ ॥ १ ॥

सौ पुंस्योद्वा ॥ ३३२ ॥

अपभ्रंशे पुंलिङ्गे वर्तमानस्य नाम्नोकारस्य सौ परे ओकारो वा भवति ।

अगलिअ-नेह-निवट्टाहं जोअण-लक्खु वि जाउ ।
वरिस-सएण वि जो मिलइ सहि सोक्खहँ सो ठाउ ॥ १ ॥

---

१ P नाइ. २ A मई, B मइ. ३ PB वारिओ. ४ B करु. ५ P हुंडु; B तुहं. ६ B वंकिदिट्ठी. ७ B °कव्विदर्म°. ८ A जिम्ब, B जिन. ९ A हिअय; B हीअइ. १० B एत्थ. ११ B जाणोअइ. १२ B °मुह. १३ B रहेवडि च°. १४ AB °रो भ°. १५ A जाओ. १६ B ट्ठाउ; A ठाओ.

पुंसीति किम् ।

अङ्गहिं अङ्गु न मिलिउ[1] हलि[2] अहरें[3] अहरु न पत्तु ।
पिअ जोअन्तिहें मुह-कमलु एम्वइ सुरउ समत्तु ॥ २ ॥

एट्टि ॥ ३३३ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टायामेकारो भवति ॥

जे महु दिण्णा[4] दिअहडा दइऍं[5] पवसन्तेण[6] ।
ताणं गणन्तिऍं[7] अङ्गुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥ १ ॥

ङिनेच ॥ ३३४ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य ङिना सह इकार एकारश्च भवतः[8] ॥

सायरे[9] उप्परि[10] तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइं ।
सामि सुभिच्चु वि परिहरइ संमाणेइ खलाइं ॥ १ ॥

तले घल्लइ ॥

भिस्येद्वा ॥ ३३५ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य भिसि परे एकारो[11] वा भवति ॥

गुणहिं[12] न संपइ कित्ति पर फल लिहिआ भुञ्जन्ति ।
केसरि न लहइ बोड्डिअ वि गय लक्खेहिं घेप्पन्ति ॥ १ ॥

ङसेर्हे-हू ॥ ३३६ ॥

अस्येति पञ्चम्यन्तं विपरिणम्यते । अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसेर्हे हु इत्यादेशौ भवतः ॥

वच्छहे गृण्हइ फलइं जणु कडु-पल्लव वज्जेइ ।
तो वि महद्दुमु सुअणु जिवँ ते उच्छङ्गि धरेइ ॥ १ ॥

वच्छहु गृण्हइ ॥

---

१ P मिलिअउ. २ A हले. ३ B अहरे. ४ A दिन्ना. ५ AB दइए. ६ B ताणं. ७ A गणतिम. ८ A भवति. ९ B सायर. १० B उपरि. ११ B °रो म°. १२ B गुणेहिं. १३ P संपय. १४ B पर १५ A °हेहु. १६ A °हेहु. १७ B °शौ वा भ°. १८ A गृन्हइ. १९ AB जिम्व. २० P उच्छङ्गि. २१ B वच्छइ.

भ्यसो हुं ॥ ३३७ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य भ्यसः पञ्चमीबहुवचनस्य हुं इत्यादेशो भवति ॥

दूरुड्डाणें पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ।
जिह गिरि-सिङ्गहुं पडिअ सिल अन्नु वि चूरु करेइ ॥ १ ॥

ङसः सु-हो-स्सवः ॥ ३३८ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसः स्थाने सु हो स्सु इति त्रय आदेशा भवन्ति ॥

जो गुण गोवइ अप्पणा पयडा करइ परस्सु ।
तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ १ ॥

आमो हं ॥ ३३९ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्यामो हमित्यादेशो भवति ॥

तणहं तइज्जी भङ्गि न वि तें अवड-यडि वसन्ति ।
अह जणु लग्गिवि उत्तरइ अह सह सइं मज्जन्ति ॥ १ ॥

हुं चेदुद्भ्याम् ॥ ३४० ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्यामो हुं हं चादेशौ भवतः ॥

दइवु घडावइ वणि तरुहुं सउणिहं पक्क फलाइं ।
सो वरि सुक्खु पइट्ठ ण वि कण्णहिं खल-वयणाइं ॥ १ ॥

प्रायोधिकारात् क्वचित्सुपोपि हुं ।

धवलु विसूरइ सामिअहो[12] गरुआ भरु पिक्खेवि ।
हउं कि न जुत्तउ दुहुं दिसिहिं खण्डइं दोण्णि करेवि ॥ २ ॥

१ B मारइ. २ P जिह, B जिहि. ३ B अन्न वि. ४ A पइडा. ५ B °कियुगि. ६ B ते. ७ B भग्गिवि. ८ B सहि. ९ B वेदु°. १० B वारे°. ११ B सु°र्ग. १२ B °होमिमहेल°. १३ B मरेपक्ने°. १४ B हुं कि.

ङसि-भ्यस्-ङीनां हे-हुं-हयः ॥ ३४१ ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परेषां ङसि भ्यस् ङि इत्येतेषां यथासंख्यं हे हुं हि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ ङसेर्हे ।

गिरिहें सिलायलु तरुहें फलु घेप्पइ नीसावँन्नु[1] ।
घरु मेल्लेप्पिणु[2] माणुसहं तो वि न रुच्चइ रन्नु[3] ॥ १ ॥

भ्यसो हुं ।

तरुहुँ वि वक्कलु फलु मुणि वि परिहणु असणु लहन्ति ।
सामिहुँ एत्तिउ अग्गलउं[4] आयरु भिच्चु गृहन्ति ॥ २ ॥

ङेर्हि ।

अह विरल-पहाउ जि कलिहि धम्मु ॥ ३ ॥

आट्टो णानुस्वारौ ॥ ३४२ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ[5] भवतः ॥

दइएं पवसन्तेण ॥ [३३३.१]

एं[6] चेदुतः ॥ ३४३ ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्य टावचनस्य एं[6] चकारात् णानुस्वारौ च भवन्ति ॥ एं[6] ।

अग्गिएँ उण्हउ होइ जगु वाएँ[7] सीअलु तेवँ[8] ।
जो पुणु[9] अग्गि सीअला तसु उण्हत्तणु केवँ[10] ॥ १ ॥

णानुस्वारौ ।

विप्पिअ-आरउ जइ वि पिउ तो वि तं आणहि[11] अज्जु[12] ।
अग्गिण दड्ढा जइ वि घरु तो तें अग्गि कज्जु ॥ २ ॥

एवमुकारादप्युदाहार्यः ॥

---

१ AB °साम्वलु. २ B मेलप्पिगु. ३ B रण्णु. ४ PB °लउ. ५ B °शो वा भ°. ६ B ऐं. ७ A वाउए. ८ AB तेम्ब. ९ B पुण. १० AB केम्ब ११ A आणहि. १२ B अज्ज.

स्यम्-जस्-शसां लुक् ॥ ३४४ ॥

अपभ्रंशे सि अम् जस् शस् इत्येतेषां लोपो भवति ॥ एइ ति घोडा एह थलि । [३३०.४] इत्यादि । अत्र स्यम्जसां लोपः ॥

जिवँ जिवँ वंकिम लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ ।
तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर खर-पत्थरि तिक्खेइ ॥ १ ॥

अत्र स्यम्शसां लोपः ॥

षष्ठ्याः ॥ ३४५ ॥

अपभ्रंशे षष्ठ्या विभक्त्याः प्रायो लुग् भवति ॥

संगर-सएहिँ जु वण्णिअइ देक्खु अम्हारा कन्तु ।
अइमत्तहं चत्तङ्कुसहं गय कुम्भइं दारन्तु ॥ १ ॥

पृथग्योगो लक्ष्यानुसारार्थः ॥

आमन्त्र्ये जसो होः ॥ ३४६ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्यार्थे वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसो हो इत्यादेशो भवति । लोपापवादः ॥

तरुणहो तरुणिहो मुणिउ मइँ करहु म अप्पहों घाउ ॥ १ ॥

भिस्सुपोर्हिं ॥ ३४७ ॥

अपभ्रंशे भिस्सुपोः स्थाने हिं इत्यादेशो भवति ॥ गुणहिं न संपइ कित्ति पर [३३५.१] ॥

सुप् ॥ भाईरहि जिवँ भारइ मग्गेहिं तिहिं वि पयट्टइ ॥ १ ॥

स्त्रियां जस्-शसोरुदोत् ॥ ३४८ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसः शसश्च प्रत्येकमुदोतावादेशौ भवतः । लोपापवादौ ॥

जसः । अङ्गुलिउ जज्जरियाउ नहेण ॥ [३३३.२]

शसः । सुन्दर-सव्वङ्गाउ विलासिणीओ पेच्छन्ताण ॥ १ ॥

वचनभेदान्न यथासंख्यम् ॥

---

१ B ते. २ AB जिम्वजिम्व. ३ A निरु. ४ B साम्वलि. ५ AB तिम्वतिम्व. ६ AB सरु. ७ P °भक्तेः. ८ P सउहिं. ९ A थण्णि°. १० A कुंभइ; B कुंभय. ११ AB मई. १२ B मणहो. १३ A °पोर्हि. १४ B सुपेर्हि. १५ AB जिम्व. १६ P °वादः. १७ B °गीउ. १८ A °रियाओ. १९ PB °गाओ. २० P °णीउ.

टए ॥ ३४९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परस्याष्टाया स्थाने ए इत्यादेशो भवति ॥

निअ-मुँह-करहिँ वि मुद्ध कँर अन्धारइ पडिपेक्खइ ।
ससि-मण्डल-चन्दिमएँ पुणु काइँ न दूरे देक्खइ ॥ १ ॥
जहिँ मरगय-कन्तिएँ संवलिअं ॥ २ ॥

ङस्-ङस्योर्हे ॥ ३५० ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानान्नाम्नः परयोर्ङस् ङसि इत्येतयोर्हे इत्यादेशो भवति ॥ ङस ।

तुच्छ-मज्झहे तुच्छ-जम्पिरहे ।
तुच्छच्छ-रोमावलिहे तुच्छ-राय तुच्छयर-हासहे ।
पिय-वयणु अलहन्तिअहे तुच्छकाय-वम्मह-निवासहे ।
अन्नु जु तुच्छउँ तहेँ धणहे तं अक्खणहँ न जाइ ।
कटरि थणंतरु मुद्धडहे जेँ[12] मणु विच्चि ण माइ ॥ १ ॥

ङसे ।

फोडेन्ति जेँ[1] हियँडउँ अप्पणउँ ताहँ पराई कवण घृण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥ २ ॥

भ्यसामोर्हुः ॥ ३५१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परस्य भ्यस आमश्च हु इत्यादेशो भवति ॥

भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।
लज्जेज्जन्तु वयंसिअहु जइ भग्गा घरु एन्तु ॥ १ ॥

वयस्याभ्यो वयस्यानां वेत्यर्थः ॥

१ A °स्यटाया. २ B मुहकरहिं ३ B मुद्द, A मुर. ४ P किर. ५ A दूरे, B दूरे. ६ B °गय वति° ७ B °हहिअ° ८ B धणहे ९ P मउं.१० AB थण°. ११ B मुद्धडहे. १२ A जे, B ज. १३ PB न. १४ B फोडेंति १५ A जि. १६ B हिय°. १७ B धण, P घण ॥ भ्यसा°. १८ P तरुणहो १९ B हवण २० A वेत्य°.

डेहिं[1] ॥ ३५२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हिं[3] इत्यादेशो भवति ॥

वायसु उड्डावन्तिअए पिउ दिट्ठउ सहसे त्ति ।
अद्धा वलया महिहि[4] गय अद्धा फुट्ट तडे त्ति ॥ १ ॥

क्लीबे जस्-शसोरिं[6] ॥ ३५३ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः इं इत्यादेशो भवति ॥

कमलइँ मेल्लवि अलि-उलइं करि-गण्डाइँ महन्ति ।
असुलहमेच्छण जाहँ भलि ते ण वि दूरं गणन्ति ॥ १ ॥

कान्तस्यात उं स्यमोः ॥ ३५४ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानस्य ककारान्तस्य नाम्नो योकारस्तस्य स्यमोः परयोः उं इत्यादेशो भवति ॥ अन्नु जु तुच्छउँ तहे धणहे [३५०.१] ॥

भग्गउँ देक्खिवि निअय-बलु बलु पसरिअउँ परस्सु ।
उम्मिल्लइ ससि-रेहँ[12] [13]जिवँ करि करवालु पियस्सु ॥ १ ॥

सर्वादेर्डसेर्हां ॥ ३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङसेर्हां इत्यादेशो भवति ॥ जहां होन्तउ आगदो । तहां होन्तउ आगदो । कहां होन्तउ आगदो ॥

किमो डिहे[17] वा ॥ ३५६ ॥

अपभ्रंशे किमोकारान्तात्परस्य ङसेर्डिहे[17] इत्यादेशो वा भवति ॥

जइ तहो तुट्टउ नेहडा मइँ सहुँ न वि तिल-तार ।
तं [22]किहे [23]वङ्केहिं लोअणेहिं[24] जोइज्जउँ सय-वार ॥ १ ॥

१ A देहिं २ A हिं ३ B °सन्ति ४ A महिहिं. ५ B तदुन्ति ६ B °रिं ॥ ५३ ॥ क्ली° ७ B °मेल्थण ८ B द्वरे. ९ B देक्खवि १० B वलुप°. ११ B पसरिट परस्स. १२ A °हमिजिं°. १३ AB जिम्ब १४ B °वाल. १५ B °यस्य. १६ B होतउ. १७ B हिदे. १८ B °कारात्°. १९ B देशा वा वा भवन्ति. २० A सहु, B सद. २१ P ताद २२ B तिहि २३ P वहहि २४ B °आणिहिं. २५ वाद

ङेर्हि ॥ ३५७ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हिं इत्यादेशो भवति ॥

जहिँ कप्पिज्जइ सरिण सरु छिज्जइ खग्गिण खग्गु ।
तहिँ तेहइ भड-घड-निवहि कन्तु पयासइ मग्गु ॥ १ ॥

एक्कहिँ अक्खिहिँ सावणु अन्नहिँ भद्दवउ
माहउ महिअल-सत्थरि गण्ड-त्थलेँ सरउ ।
अङ्गिहिँ गिम्ह सुहच्छी-तिल-वणि मग्गसिरु
तहेँ मुद्धहेँ मुह-पङ्कइ आवासिउ सिसिरु ॥ २ ॥

हिअडा फुट्टि तडत्ति करि कालक्खेवें काइं ।
देक्खउँ हय-विहि कहिँ ठवइ पइँ विणु दुक्ख-सयाइं ॥ ३ ॥

यत्तत्किंभ्यो ङसो डासुर्न वा ॥ ३५८ ॥

अपभ्रंशे यत्तत्किम् इत्येतेभ्योकारान्तेभ्यः परस्य ङसो डासु इत्यादेशो वा भवति ॥

कन्तु महारउ हलि सहिए निच्छइँ रूसइ जासु ।
अत्थिहिँ सत्थिहिँ हत्थिहिँ वि ठाउ वि फेडइ तासु ॥ १ ॥

जीविउ कासु न वल्लहउँ धणु पुणु कासु न इट्ठु ।
दोण्णि वि अवसर-निवडिआइं तिण-सम गणइ विसिट्ठु ॥२॥

स्त्रियां डहे ॥ ३५९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिङ्गे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किंभ्यः परस्य ङसो डहे इत्यादेशो वा भवति ॥ जहे केरउ । तहे केरउ । कहे केरउ ॥

---

१ B °कारात्त° २ P सरं. B सरेण ३ P खग्गें; B खग्गेण ४ P णिवहि. ५ A आखिहि ६ B °ओ ७ P अङ्गहि गिम्हु ८ B सुहत्थीति°. ९ B वहिणि. १० P ताहे ११ B मुद्धमु १२ A तडित्ति १३ B °क्खेव १४ B देक्खउं हं. १५ B विदुक्खस. १६ B तिच्छउँ १७ P अत्थ°; B अत्थे° १८ P सत्थ°; B° सत्थे. १९ P हत्थ°; B हत्थे°. २० B °ट्ठइ. २१ B पुण २२ B दोण्णि वि. २३ B °सरि. २४ A °वडिआइ. २५ AB °डिआइ. २६ P सवँ २७ B गणई. २८ A स्त्रियां व° २९ B °उ ॥ य°.

यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥ ३६० ॥

अपभ्रंशे यत्तदोः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्यं ध्रुं त्रं इत्यादेशौ वा भवतः ॥

प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रुं त्रं रणि करदि न भ्रन्तिं ॥ १ ॥

पक्षे । तं बोल्लिअइ जु निव्वहइ ॥

इदम इमुः क्लीबे ॥ ३६१ ॥

अपभ्रंशे नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यमोः परयोः इमु इत्यादेशो भवति ॥ इमु कुलु तुह तणउं । इमु कुलु देक्खु ॥

एतदः स्त्री-पुं क्लीबे एह एहो एहु ॥ ३६२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां पुंसि नपुंसके वर्तमानस्यैतदः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्यम् एह एहो एहु इत्यादेशा भवन्ति ॥

एह कुमारी एहो नरु एहु मणोरह-ठाणुं ।
एहउँ वढ चिन्तन्ताहं पच्छइ होइ विहाणुं ॥ १ ॥

एइर्जस्-शसोः ॥ ३६३ ॥

अपभ्रंशे एतदो जस्-शसोः परयोः एइ इत्यादेशो भवति ॥ एइ तिं घोडा एह थलि [३३०. ४] ॥ एइ पेच्छ ॥

अदस ओइ ॥ ३६४ ॥

अपभ्रंशे अदसः स्थाने जस्-शसोः परयोः ओइ इत्यादेशो भवति ॥

जइ पुच्छह घर वड्डाइं तो वड्डा घर ओइ ।
विहलिअ-जण-अब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥ १ ॥

अमूनि वर्तन्ते पृच्छ वा ॥

---

१ B नाहुं. २ B भ्रांश. ३ B बोलिज्जइ. ४ B के च व°. ५ B इति श्रय आदे°. ६ B ठाउ. ७ B विहाण. ८ B ते. ९ B ओइत्या°. १० B वड्डाइ. ११ B घर.

इदम आयः ॥ ३६५ ॥

अपभ्रंशे इदम्शब्दस्य स्यादौ आय इत्यादेशो भवति ॥

आयइँ लोअहोँ लोअणइँ जाईँ सरइँ न भन्ति ।
अप्पिएँ दिट्ठइ मउलिअहिँ पिएँ दिट्ठइ विहसन्ति ॥ १ ॥
सोसउ म सोसउ च्चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।
जं जलइ जले जलणो आएण वि किं न पज्जत्तं ॥ २ ॥
आयहोँ दड्ढ-कलेवरहो जं वाहिउ तं सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥ ३ ॥

सर्वस्य साहो वा ॥ ३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति ॥

साहु वि लोउ तडप्फडइ वड्डत्तणहोँ तणेण ।
वड्डप्पणु परि पाविअइ हत्थि[3] मोक्कलडेण ॥ १ ॥

पक्षे । सव्वु वि ॥

किमः काइं-कवणौ वा ॥ ३६७ ॥

अपभ्रंशे किमः स्थाने काइं कवण इत्यादेशौ वा भवतः ॥

जइ न सु आवइ दूइ घरु काइँ अहोमुहु तुज्झु ।
वयणु जु खण्डइ तउ सहिए सो पिउ होइ न मज्झु ॥ १ ॥

काइँ न दूरे देक्खइ ॥ [३४९. १]

[19]फोडेन्ति [20]जे हिअडउँ अप्पणउँ ताहँ पराई कवण घृण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहेँ जाया विसम थण ॥ २ ॥

---

१ B °च्छब्दस्यादौ २ B दिट्ठइ. ३ B चिअ. ४ B दड्ड. ५ P कलेव°. ६ B °हिउ. ७ B ओट्टब्भ°. ८ B च्छाद. ९ B लोओ. १० B °होत्तणेण. ११ A वहुत्तणु; B वड्डप्पण. १२ B °पाविअ° १३ P हत्थें, B हत्थे. १४ P काई. १५ A घर. १६ B मुह तुज्झ. १७ B वयण-जुम°. १८ B देक्खइ. १९ B फोडंति; P and B write रक्खेज्जहु° as the first and फोडेन्ति° as the second half. २० A ति. २१ B हिअ°. २२ B पराइ. २३ P पण, B घिण. २४ PB तरुणहो.

सुपुरिस कङ्गुहेँ अणुहरहिँ भण कज्जें कवणेण ।
जिवँ जिवँ वड्डत्तणु लहहिँ तिवँ तिवँ नवहिँ सिरेण ॥ ३ ॥

पक्षे ।

जइ ससणेही तो मुइअ अह जीवइ निन्नेह ।
बिहिँ[11] वि पयारेंहिँ गइअ धण किं गज्जहि खल मेह ॥ ४ ॥

युष्मदः सौ तुहुं ॥ ३६८ ॥

अपभ्रंशे युष्मद- सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति ॥

भमर म रुणझुणि रण्णडइ सा दिसि जोइ म रोइ ।
सा मालइ देसन्तरिअ जसु तुहुं मरहि विओइ ॥ १ ॥

जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥ ३६९ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो जसि शसि च प्रत्येकं तुम्हे तुम्हइं इत्यादेशौ भवतः
तुम्हे तुम्हइं जाणह । तुम्हे तुम्हइं पेच्छइ ॥ वचनभेदो यथासंख्य
निवृत्त्यर्थः ॥

टा-ड्यमा पइं तइं ॥ ३७० ॥

अपभ्रंशे युष्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह पइं तइं इत्यादेशौ
भवतः ॥ टा ।

पइं मुक्काहँ वि वर-तरु फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुणु छाया जइ होज्ज कह वि ता तेहिँ पत्तेहिँ ॥ १ ॥
महु हिअउँ तइं ताए तुहुं स वि अन्नें विनडिज्जइ ।
पिअ काइँ करउँ हउँ काइँ तुहुं मच्छें मच्छु गिलिज्जइ ॥२॥

---

१ A सपुरिस कगुहिं. २ B °हरीहिं. ३ B भज्जे ४ A B जिम्वजिम्व. ५ B °त्तण ६ B लहर ७ A B तिम्वतिम्व ८ B नवहि ९ A ससिणे°. १० A मुईअअह, B मुईअह ११ B बेहिं वि. १२ P °यारहिं १३ B गज्जहि. १४ P ड्डहुँ B तुह १५ P रुणु° १६ A °स्तुम्हेतुम्हेइ १७ P पइँ १८ P तइँ. १९ A वइ. २० B पुण २१ B होज्ज. २२ P तइँ २३ P तुहँ B तुह २४ B अन्ने. २५ P प्रिअ, B प्रिय २६ P काइँ. २७ B मच्छे.

ङिना ।

पइँ मइँ वेहिँ[3] वि रण-गयहिँ को जयसिरि तक्केइ ।
केसहिँ लेप्पिणु जम-घरिणि भण सुहु को थक्केइ ॥ ३ ॥

एवं तइं ॥ अमा ।

पइँ मेल्लन्तिहें महु मरणुं मइँ मेल्लन्तहों तुज्झु ।
सारस जसु जो वेग्गला सो वि कृदन्तहों सज्झु ॥ ४ ॥

एवं तइं ॥

भिसा तुम्हेहिं ॥ ३७१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥

तुम्हेहिँ अम्हेहिँ जं किअउं दिट्ठउँ बहुअ-जणेण ।
तं तेवड्डउ समर-भरु निज्जिउ एक्क खणेण ॥ १ ॥

ङसि-ङस्भ्यां तउ तुज्झ तुध्र ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्यां सह तउ तुज्झ तुध्र इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तउ होन्तउ आगदो । तुज्झ होन्तउ आगदो । तुध्र होन्तउ आगदो ॥ ङसा ।

तउ गुण-संपइ तुज्झ मदि तुध्र अणुत्तर खन्ति ।
जइ उप्पत्तिं अन्न जण महि-मंडलि सिक्खन्ति ॥ १ ॥

भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥ ३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस् आम् इत्येताभ्यां सह तुम्हहं इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हहं होन्तउ आगदो । तुम्हहं केरउं धणु ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हासु ठिअं ॥

---

१ P पइँ. २ P मइँ. ३ A वेहिवि. ४ B थक्केइ. ५ A लिप्पिणु. ६ A घरणि. ७ P तइँ. ८ P पइँ. ९ A मेल्लतिहिं. १० B मरण. ११ P मइँ; [illegible] मई. १२ A तुज्झ. १३ [illegible] जस. १४ B °ज्झु ॥ भि°. १५ B दिट्ठउ. १६ B इमद. १७ P तुध्राः. १८ B होतउ. १९ A तुज्झु. २० A हुंतउ; B होत्तउ. २१ B तुज्झु. २२ P जणा.

सावस्मदो हउं ॥ ३७५ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सौ परे हउं इत्यादेशो भवति ॥ तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो [३३८.१] ॥

जस्-शसोरम्हे अम्हइं ॥ ३७६ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो जसि शसि च परे प्रत्येकम् अम्हे अम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥

अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम्वं भणन्ति ।
मुद्धि निहालहि गयण-यलु कइ जण जोण्ह करन्ति ॥ १ ॥
अम्बणु लाइवि जे गया पहिअ पराया के वि ।
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं जिवँ अम्हइं तिवँ ते वि ॥ २ ॥

अम्हे देक्खइ । अम्हइं देक्खइ । वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥

टा-ङ्यमा मइं ॥ ३७७ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह मइं इत्यादेशो भवति ॥ टा ।

मइं जाणिउँ पिअ विरहिअहं क वि धर होइ विआलि ।
णवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥ १ ॥

ङिना । पइं मइं बेहिं वि रण-गयहिं [३७०.४] ॥ अमा । मइं मेल्लन्तहों तुज्झु [३७०.३] ॥

अम्हेहिं भिसा ॥३७८ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअँउ [३७१.१] ॥

---

१ B एत्थ. २ B गयणु°. ३ A करेंति. ४ P पहिआ. ५ B सुअच्छि°. ६ A B जिम्व. ७ A B तिम्व. ८ P मई. ९ A जाणिउ. १० B नवर. ११ A जिहि, B जिम. १२ P पई १३ A बेहि वि. १४ B कीअ.

मह्नु मज्झु ङसि-ङस्भ्याम् ॥ ३७९ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो ङसिना ङसा च सह प्रत्येकं मह्नु मज्झु इत्यादेशौ भवत ॥ मह्नु होन्तउ गदो । मज्झु होन्तउ गदो ॥ ङसा ।

मह्नु कन्तहों बे दोसडा हेल्लि[3] म झंखहि आलु ।
देन्तहों हउं परि उव्वरिअ जुज्झन्तहों करवालु ॥१॥
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥ २ ॥

अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥ ३८० ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भ्यसा आमा च सह अम्हहं इत्यादेशो भवति अम्हहं होन्तउं आगदो ॥ आमा ॥ अह भग्गा अम्हहं तणा [३७९ २]

सुपा अम्हासु ॥ ३८१ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति ॥ अम्हासु ठिअं ॥

त्यादेराद्य-त्रयस्य संबन्धिनो हिं न वा ॥ ३८२ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्य सम्बन्धिनो बहुष्वर्थेषु[3] वर्तमानस्य वचनस्यापभ्रंशे हिं इत्यादेशो वा भवति ॥

मुह-कवरि-बन्ध तहें सोह धरहिं
नं[15] मल्ल-जुज्झु[16] ससि-राहु करहिं ॥
तहें सहहिं कुरल भमर-उल-तुलिअ
नं तिमिर-डिम्भ खेल्लन्ति मिलिअ ॥ १ ॥

मध्य-त्रयस्याद्यस्य हिः ॥ ३८३ ॥

त्यादीनां मध्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे हि इत्यादेशो भवति ॥

१ B होंतउ, २ B कतह ३ A हिल्लि. ४ B झखलिहि. ५ B दित
६ B पार ७ A जुझतहो. P जुज्झन्तहो ८ P प्रिएण ९ A ते १० P अ
११ B च श्चाह°. १२ P °उ गदो १३ A °र्थे १°. १४ A B °शो भ
१५ B न. १६ B जुज्झ १७ B करेहिं १८ B °ध्यमत्र°.

बप्पीहा पिउ पिउ भणवि कित्तिउ रुअहि हयास ।
तुह जलि महु पुणु वल्लहइ बिहुं वि न पूरिअ आस ॥१॥

आत्मनेपदे ।

बप्पीहा कइं बोल्लिएण निग्घिण वार इ वार ।
सायरि भरिअइ विमल-जलि लहहि न एक्कइ धार ॥ २ ॥

सप्तम्याम् ।

आयहिं जम्महिं अन्नहिं वि गोरि सु दिज्जहि कन्तु ।
गय मत्तहं चत्तङ्कुसहं जो अब्भिडइ हसन्तु ॥ ३ ॥

पक्षे । रुअसि । इत्यादि ॥

बहुत्वे हुः ॥ ३८४ ॥

त्यादीनां मध्यमत्रयस्य संबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्यापभ्रंशे हु इत्यादेशो वा भवति ॥

बलि-अब्भत्थणि महु-महणु लहुईहूआ सोइ ।
जइ इच्छहु वड्डत्तणउं देहु म मग्गहु कोइ ॥ १ ॥

पक्षे । इच्छह । इत्यादि ॥

अन्त्य-त्रयस्याद्यस्य उं ॥ ३८५ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे उं इत्यादेशो वा भवति ॥

विहि विणडउ पीडन्तु गह मं धणि करहि विसाउ ।
संपइ कड्ढउं वेस जिवं छुडु अग्घइ ववसाउ ॥ १ ॥

बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ [३३८. १] पक्षे । कड्ढामि । इत्यादि ॥

---

१ P B केत्तिउ. २ B भयास. ३ A तुह. ४ A B पुण. ५ P वल्लह. ६ P बोल्लिए. ७ P जहि महु अ°; B जमि महु अ° ८ A अन्नहि. ९ A स. १० P देज्ज इ; B दिज्जहि. ११ B मत्तह. १२ P मघ्यत्र°. १३ A °र्थेष°. १४ A तस्य हु. १५ B °शो न°. १६ B अच्छणि. १७ B °ईहुआ. १८ B इच्छह. १९ B गइ. २० B °रहि. २१ P B कड्ढउ. २२ A B जिम. २३ A °ओ. २४ B °स्स २५ P B कड्ढामी°.

बहुत्वे हुं ॥ ३८६ ॥

स्यादीनामन्त्यत्रयस्य संबन्धि बहुत्वार्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्य हुं इत्यादेशो वा भवति ॥

खग्गे-विसाहिउ जहिं लहहुं पिय तहिं देसहिं जाहुं ।
रण-दुब्भिक्खें भग्गाइं विणु जुज्झें न वलाहुं ॥ १ ॥

पक्षे । लहिमु । इत्यादि ॥

हि-स्वयोरिदुदेत् ॥ ३८७ ॥

पञ्चम्यां हिस्वयोरपभ्रंशे इ उ ए इत्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

इत् ।

कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ।
कवल जि पाविय विहि-वसिणें ते चरि माणु म मेल्लि ॥१॥

उत् ।

भमरा एत्थु वि लिम्बडइ के वि दियहडा विलम्बु ।
घण-पत्तलु छाया-बहुलु फुल्लइ जाम कयम्बु ॥ २ ॥

एत् ।

प्रिय एम्वहिं करे सेल्लु करि छड्डहि तुहुं करवालु ।
जं कावालिय बप्पुडा लेहिं अभग्गु कवालु ॥ ३ ॥

पक्षे । सुमरहि । इत्यादि ॥

वर्त्स्यति-स्यस्य सः ॥ ३८८ ॥

अपभ्रंशे भविष्यदर्थविषयस्य त्यादेः स्यस्य सो वा भवति ॥

---

१ B °त्यसबंधिषु ब°. २ A खग्गिवि°. ३ P °साहिउ ४ A लहुहु ५ B °सहि ६ A दुभिक्खि, B दुभिक्खे ७ B विण जुज्झे. ८ P चलाहु, B विलाहु. ९ B पचम्मा १० B ज ११ A वसिणि, B वसेण. १२ B चर. १३ A किवि. १४ B पत्तल° १५ B बहुल. १६ A B जाम्ब १७ P पिअ १८ A एमहिं. १९ B करि. २० A छड्डहिं, B छड्डहि २१ P जे २२ B बप्फडा. २३ B अभग्ग २४ A सुस्वमर°, B सुमुर° २५ A °दर्थे वि°

दिअहा जन्ति झडप्पडहिं पडहिं मनोरह पच्छि ।
जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥ १ ॥

पक्षे । होहिइ ॥

क्रियेः कीसु ॥ ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीसु इत्यादेशो वा भवति ॥

सन्ता भोग जु परिहरइ तसु कन्तहो बलि कीसु ।
तसु दइवेण वि मुण्डियउँ जसु खल्लिहडउँ सीसु ॥ १ ॥

पक्षे । साध्यमानावस्थात् क्रिये इति संस्कृतशब्दादेष प्रयोगः । बलि किज्जउँ सुअणस्सु [३३८.१] ॥

भुवः पर्याप्तौ हुच्चः ॥ ३९० ॥

अपभ्रंशे भुवो धातोः पर्याप्तावर्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति ॥

अइतुंगत्तणु जं थणहं सो छेयउ न हु लाहु ।
सहि जइ केवँइ तुडि-वसेण अहरि पहुच्चइ नाहु ॥ १ ॥

ब्रूगो ब्रुवो वा ॥ ३९१ ॥

अपभ्रंशे ब्रूगो धातोर्ब्रुव इत्यादेशो वा भवति ॥ ब्रुवह सुहासिउ किं पि ॥ पक्षे ।

इत्तउँ ब्रोप्पिणु सउणि ठिउ पुणु दूसासणु ब्रोप्पि ।
तो हउँ जाणउँ एहो हरि जइ महु अग्गइ ब्रोप्पि ॥

व्रजेर्वुञः ॥ ३९२ ॥

अपभ्रंशे व्रजतेर्धातोर्वुञ इत्यादेशो भवति ॥ वुञइ । वुञेप्पि । वुञेप्पिणु ॥

---

१ A भोगु. २ B तसुं ३ A °इविगणि. ४ A °स्थात् क्रियेत इ° B° स्थानाद् क्रिये इ°. ५ B किज्जउ. ६ B सुअण्णसु. ७ B °शो वा भ°. ८ B °त्तण. ९ A नउ ला°. १० A केम्वइ; B किम्वइ. ११ P वसिन. १२ B ब्रुगो. १३ B ब्रुवह. १४ P ठिउ. १५ A पणु.

दृशेः प्रस्सः ॥ ३९३ ॥

अपभ्रंशे दृशेर्धातोः प्रस्स इत्यादेशो भवति ॥ प्रस्सदि ॥

ग्रहेर्गृण्हः[1] ॥ ३९४ ॥

अपभ्रंशे ग्रहेर्धातोर्गृण्ह[2] इत्यादेशो भवति ॥ पढ गृण्हेप्पिणु[3] व्रतु[4]

तक्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥ ३९५ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतीनां[5] धातूनां छोल्ल इत्यादय आदेशा भवन्ति

जिवँ[6] तिवँ[7] तिक्खा लेवि कर जइ ससि छोल्लिज्जन्तु[8] ।
तो[9] जइ गोरिहे मुह-कमलि[10] सरिसिमँ[11] का वि लहन्तु ॥

आदिग्रहणाद् देशीषु[12] ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः

चूडुल्लउ चुण्णीहोइ सइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ ।
सासानल-जाल[13]-झलक्किअउ[14] बाह-सलिल-संसित्तउ ॥ २ ॥

अब्भडवंचिउ बे पयइं पेम्मु निअत्तइ जावँ[15] ।
सव्वासण-रिउ-संभवहो करि[16] परिअत्ता तावँ[17] ॥ ३ ॥

हिअइ खुडुक्कइ गोरडी[18] गयणि घुडुक्कइ[19] मेहु[20] ।
वासा-रत्ति-पवासुअहं विसमा संकडु एहु[21] ॥ ४ ॥

अम्मि पओहर वज्जमा[22] निच्चु[23] जे[24] संमुह थन्ति ।
महु[25] कन्तहो समरङ्गणइ गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥ ५ ॥

पुत्ते[26] जाएँ[27] कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण[28] ।
जा बप्पीकी भुंहडी[29] चम्पिज्जइ[30] अवरेण ॥ ६ ॥

---

१ A ग्रहेर्गृन्हः । ग्रहे°. २ A °र्गृन्ह. ३ A गृन्हे°. ४ P वस्तु. ५ B तक्षप्र°. ६ AB जिम्व ७ A तिम्व, B जिम्व. ८ A छोल्लेज्ज°. ९ B तो. १० P कवँलि, B कमले. ११ A सरसि°. १२ B °शीयेषु. १३ P °सासल°. १४ A °लज्झल°. १५ AB जाम्व. १६ B करि. १७ AB ताम्व. १८ B गोरडि. १९ A धुडु°. २० B मेह. २१ B एह. २२ P वज्जवौं. २३ P निच; B निच्चु. २४ B जि. २५ B महकतदहोदस°. २६ A पुत्ति. २७ B जाए. २८ B °ण. २९ B भुह°. ३० B चंपीज्जइ.

तं तेत्तिउ[1] जलु[2] सायरहों सो तेवडु वित्थारु ।
तिसहें निवारणु पलु वि न वि पर[3] धुट्ठुअइ असारु ॥ ७ ॥

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां ग-घ-द-ध-ब-भाः ॥ ३९६ ॥

अपभ्रंशेपदादौ वर्तमानानां स्वरात्परेषामसंयुक्तानां कखतथपफां स्थाने यथासंख्यं गघदधबभाः प्रायो भवन्ति ॥

कस्य गः ।

जं दिट्ठउँ[4] सोम-ग्गहणु असइहिँ[5] हसिउँ निसङ्कु ।
पिअ-माणुस-विच्छोह-गरु[6] गिलि गिलि राहु मयङ्कु ॥ १ ॥

खस्य घः ।

अम्मीए सत्थावत्थेहिँ[7] सुधिँ[8] चिन्तिज्जइ माणु ।
पिए दिट्ठे[9] हल्लोहलेण को चेअइ अप्पाणु ॥ २ ॥

तथपफानां दधबभाः ।

सबधु करेप्पिणु कधिदु मइँ[10] तसु[11] पर सभलउँ[12] जम्मु[13] ।
जासु न चाउ न चारहडि[14] न य पम्हट्ठउ[15] धम्मु ॥ ३ ॥

अनादाविति[16] किम् । सबधु करेप्पिणु । अत्र कस्य गत्वं न भवति । स्वरादिति किम् । गिलि गिलि राहु मयङ्कु ॥ असंयुक्तानामिति किम् । एक्कहिँ अक्खिहिँ[17] सावणु[18] [३५७.२] ॥ प्रायोधिकारात्क्वचिन्न भवति ।

जइ केवँइ[19] पावीसु[20] पिउ अकिआ कुड्ड[21] करीसु ।
पाणिउ नवइ सरावि जिवँ[22] सव्वङ्गे[23] पइसीसु ॥ ४ ॥

उअ कणिआरु पफुल्लिअउ[24] कञ्चण-कन्ति-पयासु ।
गोरी-वयण-विणिज्जिअउ नं सेवइ वण-वासु ॥ ५ ॥

---

१ P तेत्तिओ; २ B ज्जल. ३ P पर घुटुअइ; B पर घुट्टइ. ४ P दिट्ठउ ५ A असइहि; B असइहिं. ६ A गुरु. ७ P °वत्थेसु°. ८ P सुधें; B सुध्दे ९ A दिट्ठइ. १० P मइँ. ११ B पुर. १२ B °मलउ°. १३ A जम्म. १४ B चार° १५ B पम्हुट्ठ°. १६ A स्वरादाविति. १७ A अंखिहिं. १८ A सावणुं; B सावण. १९ AB केम्वइ. २० B पावेसु. २१ B कड्डु. २२ AB जिम्व, २३ A सव्वंगि; B सव्वगिहं. २४ B पफुलिउ.

✓ मोनुनासिको वो वा ॥ ३९७ ॥

अपभ्रंशेनादौ वर्तमानस्यासयुक्तस्य मकारस्य अनुनासिको वकारो वा भवति ॥ कँवँलु कमलु । भँवँरु भमरु ॥ लाक्षणिकस्यापि[3] । जिवँ । तिवँ । जेवँ । तेवँ[4] ॥ अनादावित्येव । मयणु ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ तसु पर सभलॅउ जम्मु ॥ [३९६ ३]

वाधो रो लुक् ॥ ३९८ ॥

अपभ्रंशे संयोगादधो वर्तमानो रेफो लुग् वा भवति ॥ जइ केवँइँ पावीसु पिउँ ॥ [३९६ ४] पक्षे ।

जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रियेर्ण ॥ [३७९.२]

अभूतोपि क्वचित् ॥ ३९९ ॥

अपभ्रंशे क्वचिदविद्यमानोपि रेफो भवति ॥

व्रासु महारिसि ऍउ भणइ जइ सुइ सत्थु पमाणु ।
मायँहँ चलण नवंन्ताह दिवि दिवि[11] गङ्गा-ण्हाणु ॥ १ ॥

क्वचिदिति किम् । वासेण वि भारह-खम्भि बद्ध ॥

आपद्विपत्संपदा द इः[12] ॥ ४०० ॥

अपभ्रंशे आपद् विपद् सपद् इत्येतेषा दकारस्य इकारो[13] भवति ॥

अणउ करन्तहो पुरिसहो आवइ आवइ ।

विवइ । सपइ ॥ प्रायोधिकारात् । गुणहिँ न सपय कित्ति पर [३३५ १] ॥

कथं-यथा तथां थादेरेमेमेहेधा डितः ॥ ४०१ ॥

अपभ्रंशे कथं यथा तथा इत्येतेषा थादेरवयवस्य प्रत्येकम् एम इम इह इध इत्येते डितश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

---

१ A कम्वलु. २ A भम्वरु ३ A °पि । जेम्व । तेम्व । अना° ४ B तेवँ । जावँ तावँ । अना° ५ B °भलज°. ६ A B केम्वइ. ७ A पिउ । जइ ८ P प्रिएण ९ P मायहे १० A नमताह ११ PB दिवेदिवे १२ P °र इकारो भ° १३ B इर्भ°। १४ B परा. १५ A °था था °

केवँ[1] समप्पउ दुट्ठु[2] दिणु किवँ[3] रयणी छुडु होइ ।
नव-वहु-दंसण-लालसउ वहइ मणोरह[4] सोइ ॥ १ ॥
ओ गोरी-मुह-निज्जिअउ वद्दलि[5] लुक्कु[6] मियङ्कु ।
अन्नु वि[7] जो परिहविय-तणु सो किवँ[8] भवँइ निसङ्कु ॥ २ ॥
बिम्बाहरि तणु रयण-वणु किह ठिउ सिरिआणन्द[10] ।
निरुवम-रसु[11] पिएं[12] पिअवि जणु सेसहो दिण्णी मुद्द ॥ ३ ॥
भण[13] सहि निहुअउं तेवँ[14] मइं[15] जइ पिउ दिट्ठु[16] सदोसु ।
जेवँ[17] न जाणइ मज्झु मणु पक्खावडिअं तासु ॥ ४ ॥

लिवँ[18] जिवँ वङ्किम लोअणहं॥तिवँ[19] तिवँ वम्महु निअय-सर[३४४.१]॥

मइँ जाणिउँ[21] पिय[22] विरहिअहं क वि धर होइ विआलि ।
नवरि[23] मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥ ५ ॥

[१७७. १] एवं तिथ-थिथावुदाहार्यौ[24] ॥

याद्दक्ताद्दक्कीद्दगीद्दशां दादेर्डेहः ॥ ४०२ ॥

अपभ्रंशे याद्दगादीनां दादेरवयवस्य डित् एह इत्यादेशो भवति ॥
मइं भणिअउ[25] बलिराय तुहुं[26] केहउ मग्गण एहु ।
जेहु तेहु न वि होइ वढ सइं नारायणु एहु ॥ १ ॥

अतां डइसः ॥ ४०३ ॥

अपभ्रंशे याद्दगादीनामदन्तानां याद्दशतादृशकीद्दशेद्दशानां दादेरवयवस्य डित् अइस इत्यादेशो भवति ॥ जइसो । तइसो । कइसो । अइसो ॥

---

१ P केवँ. २B दुट्ठु. ३A किम्व. ४ B °सहु. ५ A सुहिलि° ६ B लुक. ७ B अन्नवि. ८ A किम्व, B किम. ९ A भम्मइ, B भमइ. १० P आणन्दु. ११ A° वम्व. १२ B पिएंवि पि°. १३ P भणु. १४ AB तेम्व. १५ A मइ; B मइ. १६ B दिट्ठ. १७ AB जैम्व. १८ P° वडिउ. १९ A B जिम्वजिम्व २० AB तिम्वतिम्व. २१ P जाणेउं. २२ A पिअ. २३ P नवरि. २४ A° दहादी.° २५ A भणिअउ. २६ P हउं; B तुह. २७ P मग्गणु. २८ A एहो. २९ A याद्दक्की°.

यत्र-तत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थ्वत्तु ॥ ४०४ ॥

अपभ्रंशे यत्रतत्रशब्दयोस्त्रस्य एत्थु अत्तु इत्येतौ डितौ भवतः ॥

जइ सो घडदि प्रैयावदी केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु ।

जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि भण तो तहि[3] सारिक्खु ॥ २ ॥

जत्तु ठिदो । तत्तु ठिदो ॥

एत्थु कुत्रात्रे ॥ ४०५ ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोस्त्रशब्दस्य डित् एत्थु इत्यादेशो भवति ॥
केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु ॥ जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि ॥ [४०४.१]

यावत्तावतोर्वादेर्म उं महिं ॥ ४०६ ॥

अपभ्रंशे यावत्तावदित्यव्यययोर्वकारादेरवयवस्य म उं महिं इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

जाम न निवडइ कुम्भ-यडि सीह-चवेडै-चडक्क ।
ताम समत्तहँ मयगलहं पइ पइ वज्जइ ढक्क ॥ १ ॥
तिलँहँ तिलत्तणुं ताउँ पर जाउँ न नेह गलन्ति ।
नेहि पणट्ठइ ते ज्जि तिल तिल फिट्टवि खले [10]होन्ति ॥ २ ॥
[11]जामहिं विसमी कज्ज-गइ जीवहँ[12] मज्झे एइ ।
[13]तामहिं अच्छउ इयरु जणु सुअणु वि अन्तरु देइ ॥ ३ ॥

वा यत्तदोतोर्डेवडः ॥ ४०७ ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयोरत्वन्तयोर्यावत्तावतोर्वकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥

जेवडु अन्तरु रावण-[14]रामहॅ तेवडु अन्तरु पट्टण गामहँ ॥

पक्षे । जे[16]त्तुलो । तेत्तुलो ॥

---

१ B° त्रु २ A पयावदी ३ P B तहे. ४ B चपेड. ५ Bवज्जइ ६ Aतिल्ह. ७ B° त्तण ८ P ते जि. ९ Bखलु १० P हन्ति. ११Aजाम्बहिं. १२ Aजीवह १३ A ताम्वहि. १४A रामहु, B रामह. १५ A अतर. १६B जेत्तुलो । तेत्तुलो.

वेदं-किमोर्यादेः ॥ ४०८ ॥

अपभ्रंशे इदम् किम् इत्येतयोरत्वन्तयोरियत्कियतोर्यकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥ एवडु अन्तरु । केवडु अन्तरु ॥ पक्षे । एत्तुलो । केत्तुलो ॥

परस्परस्यादिरः ॥ ४०९ ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो भवति ॥

ते मुग्गॅडा हराविआ जे परिविट्ठा ताहं ।
अवरोप्परु जोअन्ताहं सामिउ गञ्जिउ जाहं ॥ १ ॥

कादि-स्थैदोतोरुच्चार-लाघवम् ॥ ४१० ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनेषु स्थितयोः ए ओ इत्येतयोरुच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

सुधें चिन्तिज्जइ माणु [३९६.२]॥
तसु हउँ कलि-जुगि दुल्लहहों [३३८.१] ॥

पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकाराणाम् ॥ ४११ ॥

अपभ्रंशे पदान्ते वर्तमानानां उं हुं हिं हं इत्येतेषां उच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

अन्नु जु तुच्छउँ तहें धणहे [३५०.१]॥
बलि किज्जउँ सुअणस्सु [३३८.१] ॥
दइउ घडावइ वणि तरुहुं [३४० १] ॥
तरुहुँ वि वक्कलु [३४१.२] ॥
खग्ग-विसाहिउँ जहिं लहहुं [३८६.१] ॥
तणहँ तइज्जी भङ्गि नँ वि [३३९.१[॥

म्हो म्भो वा ॥ ४१२ ॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्भ इति मकाराक्रान्तो भकारो वा

१ A एवडु. २ B एत्तुलो । केतुलो ३ B °रस्याद्दस्या°. ४ P मुग्गडा; B मुग्गुडा. ५ B °प्पर. ६ A जोअन्ताह; B जोहत्ताह. ७ A °रस्य. ८ B कलिज्जुगि. ९ A दइवु. १० A वक्कल. ११ A °हिओ; P °हिउ. १२ A °हहु. १३ A तिणह; B तेणहंतइज्जी. १४ B नविहु. ॥

भवति ॥ म्ह इति पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः [२.७४] इति प्राकृत-लक्षणविहितोत्र गृह्यते । संस्कृते तदसंभवात् । गिम्भो । सिम्भो ॥

> वम्भ ते विरला के वि नर जे सव्वङ्ग-छइल्ल ।
> जे वङ्का ते वञ्चयर जे उज्जुअ ते बइल्ल ॥ १ ॥

अन्यादृशोन्नाइसावराइसौ ॥ ४१३ ॥

अपभ्रंशे अन्यादृशशब्दस्य अन्नाइस अवराइस इत्यादेशौ भवतः ॥ अन्नाइसो । अवराइसो ॥

प्रायसः प्राउ-प्राइव-प्राइम्व[3]-पग्गिम्वाः ॥ ४१४ ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य प्राउ प्राइव प्राइम्व पग्गिम्व इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

> अन्ने ते दीहर लोअण अन्नु तं भुअ-जुअलु
> अन्नु सु घण-थण-हारु तं अन्नु जि मुह-कमलु ।
> अन्नु जि केस-कलावु सु अन्नु जि प्राउ विहि
> जेण णिअम्बिणि घडिअ स गुण लायण्ण-णिहि ॥ १ ॥

> प्राइव मुणिहँ[10] वि भन्तडी[11] तें मणिअडा गणन्ति ।
> अखइ निरामइ परम-पइ अज्ज वि लउ न[12] लहन्ति ॥ २ ॥

> अंसु[13]-जले प्राइम्व[14] गोरिअहे[15] सहि उव्वत्ता[16] नयण-सर[17] ।
> तें[18] संमुह संपेसिआ देन्ति[19] तिरिच्छी[20] घत्त पर[21] ॥ ३ ॥

> एसी पिउ रूसेसुं[22] हउँ रुट्ठी मइं[23] अणुणेइ ।
> पग्गिम्व[24] एइ मणोरहइं दुक्करु दइउ करेइ ॥ ४ ॥

---

१ B वँकातेवँव°. २ A उज्जु ३ P प्राइवँपग्गिवँ . ४ P प्राइवँ पग्गिवँ. ५ B ते. ६ B घणहार. ७ B °लाउ. ८ P निआम्बिणि; B णिअम्बाणि ९ A लायन्न १० P मुणिविविम्° ११ B ते. १२ B नहति. १३ B असुजलें, P असुजलि १४ P प्राइवँ १५ P गोरिअहि १६ P उवन्ता, B उवत्ता. १७ A सरा. १८ B त्त. १९ B दिंति २० A तिरच्छी २१ A परा. २२ B रूसेस हुउ. २३ P मइँ. २४ P पग्गिवँ.

वान्यथोनुः ॥ ४१५ ॥

अपभ्रंशे अन्यथाशब्दस्य अनु इत्यादेशो वा भवति ॥

> विरहाणल-जाल-करालिअउ पहिउ को वि बुड्डिवि ठिअउ ।
> अनु सिसिर-कालि सीअल-जलहु धूमु कहन्तिहु उट्ठिअउ ॥१॥

पक्षे । अन्नह ॥

कुतसः कउ कहन्तिहु ॥ ४१६ ॥

अपभ्रंशे कुतस्शब्दस्य कउ कहन्तिहु इत्यादेशौ भवतः ॥

> महु कन्तहों गुट्ठ-ट्ठिअहो कउ झुंपडा वलन्ति ।
> अह रिउ-रुहिरें उल्हवइ अह अप्पणें न भन्ति ॥ १ ॥

धूमु कहन्तिहु उट्ठिअउ [४१५. १] ॥

ततस्तदोस्तोः ॥ ४१७ ॥

अपभ्रंशे ततस् तदा इत्येतयोस्तो इत्यादेशो भवति ॥

> जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण ।
> अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥ १ ॥ [३७९.२]

एवं-परं-समं-ध्रुवं-मा-मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु मं मणाउं ॥ ४१८ ॥

अपभ्रंशे एवमादीनां एम्वादय आदेशा भवन्ति ॥

एवम एम्व ।

> पिय-संगमि कउ निद्दडी पिअहों परोक्खहों केम्व ।
> मइँ बिन्नि वि विन्नासिआ निद्द न एम्व न तेम्व ॥ १ ॥

परमः परः । गुणहि न संपइ कित्ति पर ॥ [३३५ १]

---

१ A °ठ्ठिओ कोइ. २ B चुड्डवि. ३ B अनु. ४ B जलल्हुधूम. ५ AB °अओ. ६ A °तिहु:. ७ B ढुपडा. ८ B अम्ह. ९ AR °अओ. १० B त तदो. ११ B अम्हतणा. १२ A मनाक्. १३ B मणाउ. १४ B किम्व. १५ A मह; B मइ. १६ B विणिवि. १७ A °सिओ. १८ B गुणही. १९ PB संपय. २० B परा.

सममः समाणुः[1] ।

कन्तु जु[2] सीहहों उवमिअइ[3] तं महु खण्डिउ माणु ।
सीहु निरक्खयँ[4] गय हणइ[5] पिउ पय-रक्ख-समाणु ॥ २ ॥

ध्रुवमो ध्रुवुः ।

चञ्चलु[6] जीविउ ध्रुवु मरणु पिअँ[7] रूसिज्जइ[8] काइं[9] ।
होसहिँ[10] दिअहा रूसणा दिव्वइँ वरिस-सयाइं ॥ ३ ॥

[11]मो मं । मं धणि करेहि[12] विसाउ [३८५. १] ॥ प्रायोग्रहणात् ।

माणि पणट्ठइ[13] जइ न तणु[14] तो देसडा चइज्ज[15] ।
मा दुज्जण-कर-पल्लवेहिं[16] दंसिज्जन्तु भमिज्जं[17] ॥ ४ ॥
लोणु[18] विलिज्जइ पाणिएण[19] अरि[20] खल मेह म गज्जु[21] ॥
वालिउ गलइ[22] सु झुम्पडा गोरी तिम्मइ अज्जु ॥ ५ ॥

मनाको मणाउं[23] ।

विहवि पणट्ठइ वङ्कुडउ रिद्धिहिँ जण[24]-सामन्नु[25] ।
किं पि मणाउं महु पिअहो ससि अणुहरइ न अन्नु ॥ ६ ॥

किलाथवा-दिवा-सह-नहेः किराहवइ दिवे सहुं नाहिं॥४१९॥

अपभ्रंशे किलादीनां किरादय आदेशा भवन्ति ॥ किलस्य किरः ।

किर खाइ न पिअइ[26] न विद्दवइ धम्मि न वेच्चइ[27] रूअडउ ।
इह किवणु[28] न जाणइ जह जमहो[29] खणेण[30] पहुच्चइ दूअडउ ॥१॥

अथवोहवइ । अहवइ न सुवंसहं एह खोडि ॥ प्रायोधिकारात् ।

जाइज्जइ तहिं देसडइ लब्भइ पियहों पमाणु ।
जइ आवइ तो आणिअइ[32] अहवा तं जि निवाणु ॥ २ ॥

दिवो दिवे । [33]दिविदिवि गङ्गा ण्हाणु ॥ [३९९. १]

---

१ A समाणु. २ B ज्जु. ३ B °अइ. ४ P° कराइ ५ B हणइ. ६ B चवल. ७ B पिइ. ८ A रूसीज्जइ. ९ B कांइ. १० P होसइ. ११ B मामं १२ B करहिं विमाउ. १३ B पइट्ठइ. १४ B तणु. १५ P चएज्ज. १६ P °विहि. १७ BP भमेज्ज. १८ B लोण. १९ P पाणिए. २० P अरे. २१ A गज्जे. २२ A °इ सुगडइ गो°. २३ B मणाउ. २४ P जणु. २५ P सांउं. २६ B पीअइ. २७ B वेचरू°. २८ B किविणु. २९ B °होयस° ३० P खणें प°. ३१ B सह. ३२ B आणीइ. ३३ P B दिवेदिवे.

सहस्य सहुं ।

　　जेंउ पवसन्तें सहुँ न गय न मुअ विओएँ तस्सु ।
　　लज्जिज्जइ संदेसडा दिन्तेहिं सुहय-जणस्सु ॥ ३ ॥

नहेर्नाहिं ।

　　एत्तहें मेह पिअन्ति जलु एत्तहें वडवानल आवट्टइ ।
　　पेक्खु गहीरिम सायरहो एक वि कणिअ नाहिं ओहट्टइ ॥ ४ ॥

पश्चादेवमेवैवेदानीं-प्रत्युतेतसः पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चलिउ एत्तहे ॥ ४२० ॥

अपभ्रंशे पश्चादादीनां पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥ पश्चात पच्छइ । पच्छइ होइ विहाणु [३६२.१] ॥ एवमेवस्य एम्वइ । एम्वइ सुरउ समत्तु [३३२ २] ॥ एवस्य जि ।

　　जाउ म जन्तउ पल्लवह देक्खउँ कइ पय देइ ।
　　हिअइ तिरिच्छी हउँ जि पर पिउ डम्बरइँ करेइ ॥ १ ॥

इदानीम एम्वहिं ।

　　हरि नच्चाविउ पङ्गणइ विम्हइ पाडिउ लोउ ।
　　एम्वहिं राह-पओहरहं जं भावइ त होउ ॥ २ ॥

प्रत्युतस्य पच्चलिउ ।

　　साव सलोणी गोरडी नवखी क वि विस-गण्ठि ।
　　भडु पच्चलिओ सो मरइ जासु न लग्गइ कण्ठि ॥ ३ ॥

इतस एत्तहे । एत्तहें मेह पिअन्ति जलु [४१९.४] ॥

विषण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विच्चं ॥ ४२१ ॥

अपभ्रंशे विषण्णादीनां वुन्नादय आदेशा भवन्ति ॥

---

१ P जओ पवसन्तेण सहु न मुइअ विउए तस्स. B जउ पविसते न सहु मुइअ तसु अ विउएं तस्स　२ P देन्तिहिं, B देंतेहिं　३ A एत्तहि　४ A °नले, P °णल　५ B उद्दट्टइ.　६ A °म्वहि　७ P पचग्गिउ, B पचुलिउ　८ B °शावाय°　९ B समग्गु　१० PB दिक्खउ　११ B °वइ　१२ B होइ　१३ A तिरच्छी　१४ B हुजि　१५ B °विउ.　१६ P प्रज°　१७ B राअ°　१८ B पचुलिउ　१९ PB °लिउ　२० B °षण्णदी°

विषण्णस्य वुन्न. ।

मइँ[1] वुत्तउ[2] तुहुँ[3] धुरु[4] धरहि कसरेहिँ विगुत्ताइं ।

पइँ[5] विणु धवल न चडइ भरु एम्वइ[6] वुन्नउ काँइ[7] ॥ १ ॥

उक्तस्य वुत्त । मइ वुत्तउं [४२१.१] ॥ वर्त्मनो विच । [8]जे मण विच्चि न माइ[9] [३५०.१] ॥

शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ॥ ४२२ ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीनां वहिल्लादय आदेशा भवन्ति ॥

एक्कु[10] कइअह वि[11] न आवही अन्नु वहिल्लउ जाहि[12] ।

मइँ मित्तडा[13] प्रमाणिअउ[14][15] पइँ जेहउ[16] खलु नाहि[17] ॥ १ ॥

झकटस्य[18] घङ्घल ।

जिवँ[19] सुपुरिस तिवँ[20] घङ्घलइं जिवँ[21] नइ तिवँ[20] वलणाइं ।

जिवँ[22] डोङ्गर तिवँ कोट्टरइ हिआ विसूरहि काइं ॥ २ ॥

अस्पृश्यसंसर्गस्य विट्टाल ।

जे छड्डेविणु[23] रयणनिहि[23] अप्पउँ[24] तडि घल्लन्ति ।

[25]तहँ सङ्खहँ विट्टालु परु[26] फुक्किज्जन्त भमन्ति ॥ ३ ॥

भयस्य द्रवक्क ।

[27]दिवेहिँ विढत्तउँ खाहि वढ संचि म एक्कु[28] वि द्रम्मु ।

को वि द्रवक्कउ सो पडइ जेण समप्पइ जम्मु ॥ ४ ॥

आत्मीयस्य अप्पण । फोडेन्ति जे हिअडउ अप्पणउ ॥ [३६७.२]

दृष्टेर्द्रेहि । एक्कमेक्कउं जइ वि जोएदि हरि सुट्ठु[29] सव्वायरेण ॥

तो वि [30]द्रेहि जहिँ[31] कहिँ वि राही ॥

को सक्कइ[32] संवरेवि[33] दड्ढ[34] नयणा[35] [36]नेहिँ पलुट्टा[37] ॥ ५ ॥

१ AB मइ २ B वुन्नउ ३ AB तुहु ४ B धुरधरहि क°. ५ AB पइ ६ PB एम्वइ वुन्नउं ७ P काइँ ८ A ज ९ B माइ १० B एकु. ११ B वि आ° १२ P °वहि १३ B मितडा. १४ A प्रम्वा° १५ B °णियउं. १६ B जेहउ १७ B नाहि १८ A शगडकस्य १९ AB जिम्व २० AB तिम्व २१ B °रूइ २२ A जिम्व डोंगर तिम्व कोट्ट°; B जिम डुगर तिम कुट्ट° २३ A निधि, B निहिं २४ P अप्पउ २५ A तेह, B तहुं. २६ B पर २७ A दिविहि २८ A एकु वि द्रम्म. २९ B सट्ठु ३० B द्रेहिँ ३१ B जहि ३२ A सक्कइ ३३ B संवरेवि ३४ A दड्ढ°; P दद्द°. ३५ A नयण ३६ P नेहैं. ३७ A पलोट्टा

गाढस्य निर्वट्टः ॥

विहवे कस्सु थिरत्तणउं जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।
सो लेखेहउ पठाविअइ जो लग्गइ निव्वट्टु ॥ ६ ॥

साधारणस्य सड्ढलः ।

कहिँ ससहरु कहिँ मयरहरु कहिँ बरिहिणु कहिँ मेहु ।
दूर-ठिआहँ वि सज्जणहं होइ असड्ढलु नेहु ॥ ७ ॥

कौतुकस्य कोड्डः ।

कुञ्जरु अन्नहँ तरु-अरहं कुड्डेणँ घल्लइ हत्थु ।
मणु पुणु एक्कहिँ सल्लइहिँ जइ पुच्छह परमत्थु ॥ ८ ॥

क्रीडायाः खेड्डः ।

खेड्डयं कयमम्हेहिँ निच्छयं किं पयम्पह ।
अणुरत्ताउ भत्ताउ अम्हे मा चय सामिअ ॥ ९ ॥

रम्यस्य रवण्णः ।

सरिहिँ[18] न सरेहिँ न सरवरेहिँ न वि उज्जाण वणेहिँ ।
देस रवण्णा होन्ति वढ निवसन्तेहिँ सुअणेहिँ ॥ १० ॥

अद्भुतस्य ढक्करिः ।

हिअडा पइं एहु [20]बोल्लिअओ महु अग्गइ सय-वार ।
फुट्टिसु पिएं[25] पवसन्ति[26] हउं भण्डय ढक्करि-सार ॥ ११ ॥

हेसखीत्यस्य हेल्लिः । हेल्लि म झङ्खहि आलु [३७९.१] ॥

१ B निव्वट्टः; २ B कस्स. ३ B °ढ़. ४ A लेहडपं°. ५ B निव्वट्ट. ६ B °ढुल.. ७ B °ठिआहु. ८ A °हुँलु. ९ B °आणि. १० B होई. ११ B कुंजर. १२ P कहिँ. १३ B °रहिँ; B °रह. १४ P कोड्डिण; B कोड्डेण. १५ B जद. १६ B °यम्हे°. १७ B °त्ताओ. १८ B सरिहिँ न सरवरेहिँ. १९ A °वणा. २० P बोल्लि°. २१ B बोल्लि°. २२ A महुं. २३ A °गय. २४ B फुट्टिसु. २५ A पिय. २६ P °सन्ते. २७ B हउं. २८ A भाड. २९ A ज्झखं°.

पृथक्पृथगित्यस्य जुअंजुअ ॥

एक्कुँ कुडुल्ली पञ्चहिँ रुद्धी तहँ पञ्चहँ वि जुअंजुअ बुद्धी ।
बहिणुएँ त घरु कहि किँव नन्दउँ जेत्थु कुडुम्बउँ अप्पण-छन्दउँ ॥

मूढस्य नालिअ-वढौ ।

जो पुणु मणि जि खसफसिहूअउ चिन्तइ देइ न दम्मु न रूअउ ।
रइ-वस-भमिरु करग्गुल्लालिउ घरहिँ जि कोन्तु गुणइ सो नालिउ ॥

दिवेहिँ विढत्तउँ खाहि वढ [४२२ ४] ॥ नवस्य नवखः । नवखी क वि विसगण्ठि [४२० ३] ॥ अवस्कन्दस्य दडवड ।

चलेहिँ चलन्तेहिँ लोअणेहिँ जे तइँ दिट्ठा बालि ।
तहिँ मयरद्धय-दडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥ १४ ॥

यदेश्छुडुः । छुडु अग्घइ ववसाउ [३८५ १] ॥ सबन्धिन केर-तणौ ।

गयउ सु केसरि पिअहु जलु निच्चिन्तइँ हरिणाइँ ।
जसु केरएँ हुंकारडएँ मुहहुँ पडन्ति तृणाइँ ॥ १५ ॥

अह भग्गा अम्हहं तणा [३७९ २] ॥

माभैपीरित्यस्य मब्भीसेति स्त्रीलिङ्गम् ।

सत्थावत्थहँ आलवणु साहु वि लोउ करेइ ।
आदन्नहँ मब्भीसडी जो सज्जणु सो देइ ॥ १६ ॥

यद्यद्दृष्टं तत्तदित्यस्य जाइट्ठिआ ।

जइ रच्चसि जाइट्ठिअए हिअडा मुद्ध सहाव ।
लोहेँ फुट्टणएण जिवँ घणा सहेसइ ताव ॥१७ ॥

---

१ A पृथागित्यस्य २ P °गित्येतस्य ३ A एकु ४ A बहिणए. ५ B घर ६ किम्व, B किम. ७ B नदउं ८ A जत्यु ९ A अप्पणु १० A नालिय ११ A पुण १२ B °सिअ° १३ B दम्म १४ A रूउ. १५ A वसु १६ A °ग्गुल्गालि° १७ B कोनु १८ B °लिअउ १९ A खाइ २० B °करा २१ B नवक्खीवर° २२ A चडहिं २३ B °लचिसेहिं° २४ P तइ, B नइ. २५ A मयरद्धद्द°, B मरयद्धयद° २६ D °डु, २७ B °डु २८ B वसा°. २९ P °तईं ३० B °रए. ३१ A रउइ, B °रउए ३२ A मइडु ३३ A पवेति. ३४ B तणाइ. ३५ B नइ. ३६ A °म्हत°, B °म्हहत° ३७ A °वत्थइ ३८ B सज्जण ३९ A° ट्ठिया, B ट्ठिअ. ४० AB मुद्द°. ४१ AB जिम्व

हुहुरु-घुग्घादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ॥ ४२३ ॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादयः शब्दानुकरणे घुग्घादयश्चेष्टानुकरणे यथासंख्यं प्रयोक्तव्याः ॥

मइँ जाणिउँ बुड्डीसु हउँ पेम्म-द्रहि हुहुरु त्ति ।
नवरि अचिन्तिय संपडिय विप्पिय-नाव झडत्ति ॥ १ ॥

आदिग्रहणात् ।

खज्जइ नउ कसरक्केहिं पिज्जइ नउ घुण्टेहिं ।
एम्वइ होइ सुहच्छडी पिएँ दिट्ठें नयणेहिं ॥ २ ॥

इत्यादि ॥

अज्ज वि नाहु महु ज्जि घरि सिद्धत्था वन्देइ ।
ताउँ जि विरहु गवक्खेहिं मक्कडु घुग्घिउ देइ ॥ ३ ॥

आदिग्रहणात् ।

सिरि जर-खण्डी लोअडी गलि मणियडा न वीस ।
तो वि गोट्ठडा कराविआ मुद्धए उट्ठ-बईस ॥ ४ ॥

इत्यादि ॥

घइमादयोनर्थकाः ॥ ४२४ ॥

अपभ्रंशे घइमित्यादयो निपाता अनर्थकाः प्रयुज्यन्ते ॥

अम्मडि पच्छायावडा पिउ कलहिअउ विआलि ।
घइँ विवरीरी बुद्धडी होइ विणासहो कालि ॥ १ ॥

आदिग्रहणात् खाइँ इत्यादयः ॥

तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि-रेसिं-तणेणाः ॥ ४२५ ॥

अपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योत्ये केहिं तेहिं रेसि रेसिं तणेण इत्येते पञ्च निपाताः प्रयोक्तव्याः ॥

---

१ AB मइ २ A जाणिउ ३ B पेमद्रहे ४ B °हुरत्ति ५ B °त्ति। खज्जइ A नहु ७ A घुटहिं ८ P एम्वइ ९ B दिट्ठे १० A महज्जि ११ B विरह १२ AP मक्कडु १३ A देउ १४ B गोठडा १५ B विविरी°

डोंला एँह परिहासडी अईं भण कवणेंहिं देसि ।
हउँ झिज्जउँ तउ केहिँ पिअ तुहुँ पुणु अन्नहिँ रेसि ॥ १ ॥
एवं तेहिंरेसिमावुदाहार्यौ ॥ वड्डुत्तणहों तणेण ॥ [३६६.१]

पुनर्विनः स्वार्थे डुः ॥ ४२६ ॥

अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्यां परः स्वार्थे डुः प्रत्ययो भवति ॥
सुमरिज्जइ तं वल्लहउँ जं वीसरइ मणाउँ ॥
जहिं पुणु सुमरणु जाउं गउ तहों नेहहों कइँ नाउँ ॥ १ ॥
विणु जुज्झें न वलाहुं ॥ [३८६.१]

अवश्यमो डें-डौ ॥ ४२७ ॥

अपभ्रंशेवश्यमः स्वार्थे डे ड इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥
जिब्भिन्दिउ नायगु वसि करहुँ जसु अधिन्नइँ अन्नइं ।
मूलि विणट्ठइ तुंबिणिहे अवसें सुक्कहिं पण्णइं ॥ १ ॥
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं ॥ [३७६.२]

एकशसो डिः ॥ ४२८ ॥

अपभ्रंशे एकशश्शब्दात्स्वार्थे डिर्भवति ॥
एक्कसि सील-कलंकिअहं देज्जहिं पच्छित्तांइं ।
जो पुणु खण्डइ अणुदिअहु तसु पच्छित्तें काइं ॥ १ ॥

अ-डड-डुल्लाः स्वार्थिक-क-लुक् च ॥ ४२९ ॥

अपभ्रंशे नाम्नः परतः स्वार्थे अ डड डुल्ल इत्येते त्रयः प्रत्यया भवन्ति तत्संनियोगे स्वार्थे कप्रत्ययस्य लोपश्च ॥

---

१ A अइ भन, B अहिइ°. २ PB कवणहि. ३ A तुहु, P तुहुँ. ४ P अन्नहे; B अन्नइ. ५ B वडुत्त° ६ B °न्या स्या° ७ B °इहज. ८ B समरण. ९ A तहु, B ताहो १० P कइँ, B कइ. ११ P जुज्झें, B जुज्झे; १२ P न च ला°. १३ P नायगउ. १४ B° हु सु. १५ B अद्धिन्न°. १६ B विणिट्ठ°. १७ A °णिहि. १८ A अवसइ. १९ A सुरइ, B सुरेंहि. २० B पणइं. २१ A अवसु. २२ A °अहि. २३ B सुअच्छि° २४ B °च्छिताइ. २५ A खुन्डइ. २६ A पछितें. २७ A °थिकलु° २८ P स्वार्थे प्र°, B स्वार्थिकस्य कप्र°.

विरहाणल-जाल-करालिअउ पहिउ पन्थि जं दिट्ठउँ ।
तं मेलवि सव्वेहिँ पन्थिअहिँ सो जि किअउँ अग्गिट्ठउँ ॥ १ ॥

डडँ । महु कन्तहो बे दोसडा [३७९. १] ॥ डुल्ल । एक्क कुडुल्ली पञ्चहिँ रुद्धी [४२२. १२] ॥

योगजाश्चैषाम् ॥ ४३० ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लानां योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडअ इत्यादयः प्रत्ययास्तेपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति ॥ डडअ । फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं [३५०.२] ॥ अत्र किसलय° [१.२६९] इत्यादिना यलुक् ॥ डुल्लअ । चूडुल्लउ चुण्णीहोइसइ [३९५. २] ॥ डुल्लडड ।

सामि-पसाउ सलज्जु पिउ सीमा-संधिहिँ वासु ।
पेक्खिवि बाहु-बलुल्लडा धण मेल्लइ नीसासु ॥ १ ॥

अनामि स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ [४. ३३०] इति दीर्घ ॥ एवं बाहुबलुल्लडउ । अत्र त्रयाणां योग ॥

स्त्रियां तदन्ताड्डीः ॥ ४३१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानेभ्य प्राक्तनसूत्रद्वयोक्तप्रत्ययान्तेभ्यो डी प्रत्ययो भवति ॥

पहिआ दिट्ठी गोरडी दिट्ठी मग्गुं निअन्त ।
अंसूसासेहिँ कञ्चुआ तितुव्वाणं करन्त ॥ १ ॥

एक्क कुडुल्ली पञ्चहिँ रुद्धी [३७९. १] ॥

---

१ B °लिउ. २ A °ओ ३ B सव्वेहि ४ P कद ५ P दद ६ A कालडो, B कन्तह ७ P डुल्ल ८ A एकु ९ A °चहि १० A °डेनेद°. ११ B फोडन्ति. १२ B °डउं. १३ P चुण्णीहो, B चुणीहो°. १४ A पसाओ १५ P सलज्ज १६ A पेक्खेवि P पेक्खवि १७ P बाहव° १८ B नीसास १९ B °लि दण्डा° २० A °द प्रत्ये° २१ B दीर्घ° २२ B दिट्ठि. २३ B मग्ग. २४ B मग्गुहि २५ P °हृदु

आन्तान्ताड्डाः ॥ ४३२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानादप्रत्ययान्तप्रत्ययान्तात् डाप्रत्ययो भवति । ड्यपवादः ॥

पिउ आइउ सुअ वत्तडी झुणि कन्नडइ पइट्ठ ।
तहों विरहहों नासन्तअहों धूलडिआ वि न दिट्ठ ॥ १ ॥

अस्येदे ॥ ४३३ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानस्य नाम्नो योकारस्तस्य आकारे प्रत्यये परे इकारो भवति ॥ धूलडिआ वि न दिट्ठ [४३२ १] ॥ स्त्रियामित्येव । झुणि कन्नडइ पइट्ठ ॥ [४३२ १]

युष्मदादेरीयस्य डारः ॥ ४३४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्य परस्य ईयप्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भवति ॥

संदेसें काइँ तुहारेण ज सङ्गहों न मिलिज्जइ ।
सुइणन्तरि पिएँ पाणिएँण पिअ पिआस किं छिज्जइ ॥ १ ॥

दिक्खि अम्हारा कन्तु [३४५ १]। बहिणि महारा कन्तु [३५१.१] ॥

अतोर्डेत्तुलः ॥ ४३५ ॥

अपभ्रंशे इदकिंयत्तदेतद्भ्य परस्य अतो प्रत्ययस्य डेत्तुल इत्यादेशो भवति ॥ एत्तुलो । केत्तुलो । जेत्तुलो । तेत्तुलो । एत्तुलो ॥

त्रस्य डेत्तहे ॥ ४३६ ॥

अपभ्रंशे सर्वादे सप्तम्यन्तात्परस्य त्रप्रत्ययस्य डेत्तहे इत्यादेशो भवति ॥

---

१ P आता° २ B ताड्डा. ३ P डा प्र° ४ B आवइओसु°. ५ B वत्तडि ६ P कण्णड° ७ P कण्णड° ८ A इय°. ९ A सदेसए. १० A कइ, B काइं ११ B पिए पाणिएणविआ° १२ P दक्खि १३ B माहारा १४ B अतोडेत्तुल, A °ल १५ B डेत्तुल १६ B °त्तुलो. १७ P लो ॥ त्र°; B लो ॥ त्र°.

एत्तहें तेत्तहें वारि घरि लच्छि विसण्ठुल धाइ ।
पिअ-पब्भट्ठ व गोरडी निच्चल कहिं वि न ठाइ ॥ १ ॥

त्व-तलोः प्पणः ॥ ४३७ ॥

अपभ्रंशे त्वतलोः प्रत्यययोः प्पण इत्यादेशो भवति ॥ वड्डप्पणु परि पाविअइ [३६६ १] ॥ प्रायोधिकारात् । वड्डत्तणहों तणेण [३६६.१] ।

तव्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा ॥ ४३८ ॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य इएव्वउं एव्वउं एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

एउ गृण्हेप्पिणु ध्रुं मइं जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ।
महु करिएव्वउं किं पि ण वि मरिएव्वउं पर देज्जइ ॥ १ ॥
देसुच्चाडणु सिहि-कढणु घण-कुट्टणु जं लोइ ।
मंजिट्ठएँ अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउँ होइ ॥ २ ॥
सोएवा पर वारिआ पुप्फवईहिं समाणु ।
जग्गेवा पुणु को धरइ जइ सो वेउ पमाणु ॥ ३ ॥

क्त्व इ-इउ-इवि-अवयः ॥ ४३९ ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ इवि अवि इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ इ ।

हिअडा जइ वेरिअ घणा तो किं अब्भि चडाहुं ।
अम्हाहिं बे हत्थडा जइ पुणु मारि मराहुं ॥ १ ॥

इउ । गय घड भज्जिउ जन्ति [३९५.५] ॥

---

१ P कइ, B कहिं नविठा° २ A प्रत्ययस्य, B प्रत्ययो ३ A रिपावि°. ४ B त्तणेण. ५ A °एव्वओ एव्वओ ६ B एव्व° ७ PB एवा ८ A °ओ ९ B ध्रु १० PB दिज्जइ ११ A °चाडुणु १२ B कुण १३ B °इंवउ १४ A °वईहिं १५ B पुण १६ P अम्हइ

इवि ।

> रक्खइ सा विस-हारिणी बे[1] कर चुम्बिवि जीउ ।
> पडिबिम्बिअ-मुंजालु जलु जेहिँ अडोहिउ पीउँ ॥ २ ॥

अवि ।

> बाह विछोडवि जाहि तुहुँ हउँ तेवँइँ को दोसु ।
> हिअय-ट्ठिउ जइ नीसरहि जाणउँ मुञ्ज सरोसु ॥ ३ ॥

एप्प्येप्पिण्वेव्येविणवः ॥ ४४० ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

> जेप्पि असेसु कसाय-बलु देप्पिणु अभउ जयस्सु ।
> लेवि महव्वय सिवु लहहिं झाएविणु तत्तस्सु ॥ १ ॥

पृथग्योग उत्तरार्थः ॥

तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ ४४१ ॥

अपभ्रंशे तुमः प्रत्ययस्य एवं अण अणहं अणहिं इत्येते चत्वारः, चकारात् एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते, एवं चाष्टावादेशा भवन्ति ॥

> देवं[18] दुक्करु निअय-धणु करण न तउ पडिहाइ ।
> एम्वइ सुहु भुञ्जणहँ मणु पर भुञ्जणहिँ न जाइ ॥ १ ॥
> जेप्पि चएप्पिणु सयल धर लेविणु तवु पालेवि ।
> विणु सन्तें तित्थेसरेण को सक्कइ भुवणे वि ॥ २ ॥

---

१ PB ते. २ B °अमुआलउ°. ३ P अडोहिउ. ४ B पिउ. ५ A तुहुं. ६ A B तेम्वइ. ७ B दोस. ८ A °यठिओ. ९ B नीहरइ. १० A B रोस. ११ A अप्पेएप्पि°. १२ A असेस. १३ A °मयउ, B °भय. १४ A लहहि. १५ B तुमप्र°. १६ B °र आदेशा भवन्ति ॥ चका°. १७ B एव चाष्टो. १८ A देवें. १९ B सुह भंजण°. २० B तइ. २१ P सन्ति ति°, B सतिति°.

गमेरेप्पिण्वेप्प्योरेर्लुग् वा ॥ ४४२ ॥

अपभ्रंशे गमेर्धातोः परयोरेप्पिणु एप्पि इत्यादेशयोरेकारस्य[1] लुग् भवति वा ॥

गम्प्पिणु वाणारसिहिं नर अह उज्जेणिहिं[2] गम्पि ।
मुआ परावहिं परम-पउ दिव्वन्तरइं म जम्पि ॥ १ ॥

पक्षे ।

गङ्ग गमेप्पिणु जो मुअइ जो सिव-तित्थ गमेप्पि ।
कीलदि तिदसावास-गउ सो जम-लोउ जिणेप्पि ॥ २ ॥

तृनोणअः ॥ ४४३ ॥

अपभ्रंशे तृनः प्रत्ययस्य अणअ इत्यादेशो भवति ॥

हत्थि मारणउ लोउ बोल्लणउ पडहु वज्जणउ सुणउं भसणउ ॥१॥

इवार्थे नं-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः ॥ ४४४ ॥

अपभ्रंशे इवशब्दस्यार्थे नं नउ नाइ नावइ जणि जणु इत्येते षड् भवन्ति ॥ नं । नं मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ॥ [३८२.१] नउ ।

रवि-अत्थमणि समाउलेण कण्ठि विइण्णु न छिण्णु ।
चक्कें खण्डु मुणालिअहे नउ जीवग्गलु दिण्णु ॥ १ ॥

नाइ ।

वलयावलि-निवडण-भएण धण उद्धब्भुअ जाइ ।
वल्लह-विरह-महादहहो थाह गवेसइ नाइ ॥ २ ॥

नावइ ।

पेक्खेविणु मुहु जिण-वरहो दीहर-नयण सलोणु ।
नावइ गुरु-मच्छर-भरिउ जलणि पवीसइ लोणु ॥ ३ ॥

---

१ B स्य लोपो वा भवति २ A उज्जेणिहि ३ A °मण्पउ ४ B °तरिइ ५ A गमिप्पि° ६ P मुअउ, B मुअओ ७ B °जो स्वण° ८ B तृनः° ९ B °णओ १० B ° णदु ११ P षड् आदेशा भ° १२ B मङ्ग १३ A जुज्झ १४ B करहि १५ A अत्थविणि १६ A निअडु B तिण्णु १७ A छिन्नु. १८ B चक्के १९ AB दिन्नु २० B उद्धब्भु २१ B थाह गविस° २२ A मह २३ A वरह. २४ A सलोण २५ B मच्छरि २६ A °रिओ

जणि ।

चम्पय-कुसुमहों मज्झि सहि भसलु पइट्ठउ ।
सोहइ इन्दनीलु जणि कणइ बइट्ठउ ॥ ४ ॥

जणु । निरुवम-रसु पिएं पिएंवि जणु ॥ [४०१.३]

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ४४५ ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति ॥

गय कुम्भइं दारन्तु [३४५.१] अत्र पुल्लिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ।

अब्भा लग्गा डुंगरिहिं पहिउ रडन्तउ जाइ ।
जो एहा गिरि-गिलण-मणु सो किं धणहें धणाइ (धणाइ?)॥ १ ॥

अत्र अब्भा इति नपुंसकस्य पुंस्त्वम् ॥

पाइ विलग्गी अन्त्रडी सिरु ल्हसिउं खन्धस्सु ।
तो वि कटारइ हत्थडउ बलि किज्जउँ कन्तस्सु ॥ २ ॥

अत्र अन्त्रडी इति नपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ॥

सिरि चडिआ खन्ति प्फलइं पुणु डालइं मोडन्ति ।
तो वि महद्दुम सउणाहं अवराहिउ न करन्ति ॥ ३ ॥

अत्र डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ॥

शौरसेनीवत् ॥ ४४६ ॥

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत् कार्यं भवति ॥

सीसि सेहरु खणु विणिम्मविदु
खणु कण्ठि पालंबु किदु रदिए ।
विहिदु खणु मुण्डमालिएं जं पणएण
तं नमहु कुसुम-दाम-कोदण्डु कामहो ॥ १ ॥

१ P °नीलउ, B°नीलुमणिज°. २ A °वमु ३ Pपिअवि. ४ A डोगरिहिं; B डुंगरेहिं ५ Aअघा ६ A अंतडी ७ A हसिअउं ८ B खधस्स. ९ B °तस्स. १० A अंतडी ११ B फल° १२ A°हदुम १३ Aकरेंति. १४ A शेपसी°. १५ Bमालिदेए. १६ विम्मिवि°. १७ B विदु. १८ B °महु. १९ B °दंड.

व्यत्ययश्च ॥ ४४७ ॥

प्राकृतादिभाषालक्षणानां व्यत्ययश्च भवति ॥ यथा मागध्यां तिष्ठश्चिष्ठः [४.२९८] इत्युक्तं तथा प्राकृतपैशाचीशौरसेनीष्वपि भवति । चिष्ठदि ॥ अपभ्रंशे रेफस्याधो वा लुगुक्तो मागध्यामपि भवति । शद-माणुश-मंश-भालके कुम्भ-शहश्र-वशाहे शंचिदे इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम् ॥ न केवलं भाषालक्षणानां त्याद्यादेशानामपि व्यत्ययो भवति । ये वर्तमाने काले प्रसिद्धास्ते भूतेपि भवन्ति । अह पेच्छइ रहु-तणओ ॥ अथ प्रेक्षांचक्रे इत्यर्थः ॥ आभासइ रयणीअरे । आबभाषे रजनीचरानित्यर्थः ॥ भूते प्रसिद्धा वर्तमानेपि । सोहीअ एस वण्ठो । शृणोत्येष वण्ठ इत्यर्थः ॥

शेषं संस्कृतवत्सिद्धम् ॥ ४४८ ॥

शेषं यदत्र प्राकृतादिभाषासु अष्टमे नोक्तं तत्सप्ताध्यायीनिबद्धसंस्कृतवदेव सिद्धम् ॥

हेट्ठ[12]-ट्ठिय-सूर-निवारणाय छत्तं अहो इव वहन्ती ।
जयइ ससेसा वराह-सास-दूरुक्खुया पुहवी ॥ १ ॥

अत्र चतुर्थ्या आदेशो नोक्तः स च संस्कृतवदेव सिद्धः । उक्तमपि क्वचित्संस्कृतवदेव भवति । यथा प्राकृते उरस्शब्दस्य सप्तम्येकवचनान्तस्य उरे उरम्मि इति प्रयोगौ भवतस्तथा क्वचिदुरसीत्यपि भवति ॥ एवं सिरे । सिरम्मि । सिरसि ॥ सरे । सरम्मि[16] । सरसि ॥ सिद्धग्रहणं मङ्गलार्थम् । ततो ह्यायुष्मच्छ्रोतृकताभ्युदयश्चेति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञ-शब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तः ॥

समाप्ता चेयं सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनवृत्तिः प्रकाशिका नामेति ॥

---

१ P °नां प्रायो व्य°. २ A °क्त । प्रा°. ३ A °भशहस्र°, B °मसहस्रा°. ४ AB °वशा°. ५ B श वदे. ६ B °न्यपि. ७ B तणउ; P तणउ. ८ B रयणिअ°. ९ A °पि भवति. १० B °कृतभा°. ११ B °समाध्या°. १२ A हिट्ठ. १३ PB °य । अत्र. १४ P °देव भवति यथा प्रा°. १५ A °चनस्य. १६ B °म्मि ॥ १७ B °वलघुवृ°. १८ B °ष्टमाध्या°. १९ B पादः ॥ ४ ॥.

[ग्रन्थकृत्प्रशस्तिः]

आसीद्विशां पतिरमुद्रचतुःसमुद्र-
मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।
श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-
कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ १ ॥

तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-
तिग्मद्युतिः क्षितिपतिर्जयसिंहदेवः ।
येन स्ववंशसवितर्यपरं सुधांशौ
श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि ॥ २ ॥

सम्यग् निषेव्य चतुरश्चतुरोऽप्युपायान्
जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरब्धिकाञ्चीम् ।
विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जितात्मा
काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३ ॥

तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
अभ्यर्थितो निरवमं विधिवद्व्यधत्त
शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ ४ ॥

॥ ग्रंथाग्रं ११८५ श्लोकाः ॥

---

१ P does not contain any of the following verses. २ B °निधमाप्ता. ३ B °निर्येना°. ४ B ॥ राजहंसो नमोंभोजे कीडतो यावदन्वहम् । वाच्यमानं बुधैस्तावत्पुस्तकं जयतादिदम् ॥ ५ ॥

NOTES

I

(N B —The Arabic figure refers to the number of the sutra H stands for Hemacandra)

1. The word अथ in this सूत्र has two meanings; it means 'after' or 'now,' i e, after giving a complete treatment of Sanskrit grammar, it also indicates the opening of a new topic, viz, Prakrit Hemacandra's system of grammar consists of eight chapters, the first seven deal with Sanskrit Grammar and the last chapter with six dialects of Prakrit, viz, महाराष्ट्री, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची and अपभ्रंश The word Prakrit is derived from प्रकृति which, according to the author, means Sanskrit. संस्कृतानन्तर च Hemacandra classifies Prakrit words into तद्भव, तत्सम and देशी He does not treat of तत्सम here as he has already done so in the preceding chapters He does not speak of देशी words here, but discusses only तद्भव words of both types, सिद्ध and साध्यमान Prakrit does not use ऋ, ॠ, ऌ, ॡ, ऐ, औ, ङ्, ञ, श, ष, विसर्ग, प्लुत, consonant without vowel, dual and Dative plural

2 बहुल means 'generally', there being many exceptions to rules of the Prakrit Grammar

3 H says The Prakrit of the ऋषिs is called आर्ष which also generally follows the rules of Prakrit given here By आर्ष H understands अर्धमागधी

4 वृत्ति means समास or compound where a short vowel at the end of the first member takes the place of a long vowel and *vice versa* वारीमई, Sk वारिमति, sense of water, वारि इति बुद्धि निअम्बसिलक्खलिअवीइमालस्स Sk नितम्बशिलास्खलितावीचिमालस्य H illustrates his rules by quoting passages from various standard works in Prakrit such as उत्तराध्ययन, दशवैकालिक, सेतुबन्ध, कर्पूरमञ्जरी, पउमचरिय, वसुदेवहिण्डी, गउडवहो, दोहापाहुड, परमात्मप्रकाश etc Some of the passages are his own renderings in a particular dialect from similar passages in standard works

5 वासेसी, Sk व्यासऋषि, विसमायवो, Sk विषमातप

6 अस्ववर्ण is dissimilar vowel, न वेरिवग्गे वि अवयासो, the whole verse runs thus—

भीयपरित्ताणमइ पइण्णमसिणो तुहाधिरूढस्स ।
मन्ने सकाविहुरे न वेरिवग्गे वि अवयासो ॥

The rendering in Sk is —

भीतपरित्राणमयी प्रतिज्ञा असे तवाधिरूढस्य ।
मन्ये शङ्काविधुरे न वैरिवर्गेऽप्यवकाश ॥

दणुइन्दरुहिर etc

दनुजेन्द्ररुधिरलिप्तः शोभते उपेन्द्रो नखप्रभावल्यरुण ।
सन्ध्यावधूपगूढो नववारिधर इव विद्युत्प्रतिभिन्न ॥

These verses illustrate the rule that इ or उ followed by a dissimilar vowel do not form a Sandhi

गूढोअर etc

गूढोदरतामरसानुसारिणी भ्रमरपङ्क्तिरिव.

7. ए and ओ followed by vowels do not form Sandhi. वहुआइ etc —

वध्वा नखोल्लेखने आबध्नत्या कञ्चुकमङ्गे ।
मकरध्वजशरधोरणिधाराछेदा इव दृश्यन्ते ॥

The next verse is an illustration of ओ followed by a vowel in आलक्खिमो एण्हि.

उवमासु अ etc —

रुपमाइ अत्थालोअणतरला इअरकईणं भमन्ति बुद्धीओ ।
तदेव स्फुदितविसदण्डविरसमालस्यमाह इदानीम् ॥

अच्छरिअं is आश्चर्यम्. The next verse shows that vowels other than ए and ओ may form a संधि, e. g., अत्थ + आलोअण= अत्थालोअण The Sk. rendering of the verse is

अर्थालोचनतरला इतरकवीनां भ्रमन्ति बुद्धयः ।
अर्था एव निरारम्भं यान्ति हृदयं कवीन्द्राणाम्

8 उद्वृत्तस्वर is defind as a vowel which is left over when consonant associated with it is dropped. Such a vowel does not form संधि with the preceding one, e. g., गन्धउडिं = गन्धकुटीम्. The verse is not quite clear in its meaning. सालाहण is सातवाहन, चक्काओ is चक्रवाक where the उद्वृत्त vowel does form Sandhi

11. समासे तु etc —In a compound the ending consonant of the first member may or may not be regarded as final. Thus, from सद्भिक्षु we may have सभिक्खु by dropping द् or from सज्जन, सज्जणो, by retaining it.

24 आलेट्ठुअं is आश्लेष्टुम् with क termination by स्वार्थे कश्च वा, II 164

27. क्त्वा becomes ऊण as in काऊण when an अनुस्वार on ण as an आगम is possible, but when it becomes इअ as in करिअ, there is no place for अनुस्वार as there is no ण य as declensional termination is possible in the Instrumental sing., Gen plu, and सु in Loc plu.

30 प्रत्यासत्ति is सानिध्य or सामीप्य. Thus, e. g., अनुस्वार ollowed by a letter from कवर्ग would be changed to ङ, and so forth

31-36 These six Sutras give rules of genders of ertain words in Prakrit. Normally the gender of a word n Prakrit is determined by the gender of its correspondng word in Sanskrit. Daviations from this alone are nentioned here. तरणि in Sk. is both mas and fem, but

by this rule it is always mas, in *Prakrit*. 32 क्षमदाम etc., Neuter words ending in स् and न् become mas in Prakrit, e g , जसो from यशस् and जम्मो from जन्मन्. 33 अज्ज वि सा सवइ ते अच्छी=अद्यापि सा शपति ते अक्षिणी, *where* अच्छी *is* mas *Nom* Plu नच्चावियाइँ तेणम्ह अच्छीइ = नर्तितानि तेनास्माकमक्षीणि, where अच्छीइ retains its orginal gender नेत्ता संस्कृतवदेव सिद्धम्—It appears that according to H the words नेत्त and कमल are mas. even in Sk , and so they need not be included in the वचना विगण 34. विहवेहि गुणाइँ मग्गन्ति = विभवैः गुणा मृग्यन्ते. 35 इमेति तन्त्रेण etc –*The termination* इमन् *stands for* त्व of the abstract noun as also for इम, a possessive termination. 36 बाहाए जेण धरिओ एकाए = बाहुना येन धृत एकेन

37 संस्कृतलक्षण is the grammar (लक्षण) of the Sanskrit language डो is really ओ, the डकार indicates that the last vowel of a word together with the consonant is to be dropped before this ओ

43 When *one member of the conjunct is dropped* the preceding short vowel is lengthened to keep up the quantity of the word Thus पश्यति first becomes पस्सइ, and when स् is dropped the preceding अ is lengthened Similarly कश्यप = कस्सप = कासव See also II 89 and 92 The conjuncts enumerated here are श्य, श्र, र्श, श्व, श्श, ष्य, र्ष, ष्व, ष्ष, स्य, स्र, स्व and स्स.

44–66 These Sutras describe the changes that अ, first or second in the word, undergoes Thus अ is changed to आ as in सामिद्धी for समृद्धि, to इ as in सिविण or सिमिण for स्वप्न, to अइ as in विसमइअ for विषमय, to ई as in हीर for हर, to उ as in झुणि for ध्वनि, to ए as in सेज्जा for शय्या, to ओ as in पोम्म for पद्म, it is dropped in words अलाबु and अरण्य

67–83 These Sutras describe the changes that आ in Sanskrit words undergoes

67 H says दवग्गी and दावग्गी do not come under this

rule but are to be traced to दवाग्नि and दावाग्नि both of which exist in Sanskrit "दवदावौ वनारण्यवह्नी" इत्यमर.

68 घञ् is one of the कृदन्त terminations which requires the वृद्धि of the first अ of the word, thus आ after the वृद्धि is reduced, under the present rule, to अ in Prakrit.

70 The rule should have rather been A long vowel followed by अनुस्वार is shortened, which is one of the fundamental rules of Prakrit If however the अनुस्वार is dropped by I 29, the long vowel will naturally remain intact.

77 आर्या has serveral meanings, when it means mother-in-law it is changed to अज्जू.Similarly आली in I 83 below

84 This is one of the fundamental rules of Prakrit: A long vowel followed by a conjunct consonant is shortened दिद्विकृत्थपत्वह Sk. द्वयेकस्तनदृह्यम् संयोगे इति किम्,—If one of the members of the conjunct is dropped or if there be no conjunct at all the vowel would remain as it is आयास stands for आकाश where आ cannot be shortened In ईसर and ऊसव which stand for ईश्वर and उत्सव, a member of the conjunct is dropped and hence the original long vowel remains in ईसर while the short vowel is lengthened in ऊसव

85–98 Changes of इ

85 In Prakrit ए and ओ have two values and are pronounced long as well as short. इ and उ stand for shortened ए and ओ, the quantity of the word however is not changed as they are followed by conjucts Compare I 116 below.

88 According to this rule पथिन् is changed into पह, how is then पन्थ किर देसित्ता to be explained? H proposes that पन्थ may be a synonym of पथिन् in Sk, from which पन्थ, Acc sing, may be had

91 इति is changed to इअ if the word occurs at the beginning of a sentence

93. This rule appears to us to be superfluous when we remember that निस्सरइ and निस्सास can become नीसरइ and नीसास after dropping a member of the conjunct

94 दुआई Sk द्विजाति

97. दुहा वि सो सुरवहूसत्थो, Sk द्विधापि स सुरवधूसार्थ

99-106 These rules describe the changes of ई.

104. Compare II 72

107-117 These rules describe the changes of उ

114 In Mss स्स, च्छ and त्थ are written very similarly. H. seems to sanction the confusion ऊसुओ, Sk उच्छुक which is explained as उद्गता शुका यस्मात्

115 Compare I 93

116 Compare I 85

118-125 These rules describe the changes of ऊ.

126-144 These rules describe the changes of ऋ

126 ऋत्यादिपाठात्, compare I 128

129 अनुत्तरपदे, i e, when it is not the second member of a compound Thus we can have विट्ठि and पुट्ठी, पिट्ठिपरिट्ठविअ when पृष्ठ is the first member of a compound, but महिवट्ठ, महीपृष्ठम् when पृष्ठ is the second member of a compound

133 वेन सह, i e the whole syllable वृ becomes उ

134 गौणान्त्यस्य, i e of the ending ऋ of a word which is subordinate, i e first member in a तत्पुरुष compound, e g, मातृमण्डल becomes माउमण्डल and so forth माउसिआ and पिउसिआ stand respectively for मातृष्वसा and पितृष्वसा See II 142 पिउवइ is पितृपति i e, god of manes

142 The three कृदन्त terminations, क्विप्, टक् and सक्, added to दृश् after a pronoun or स respectively form in definite pronouns ending in दृश् दृश and दृक्ष, e g ईदृश्, ईदृश and ईदृक्ष The ऋ of दृश् in such forms becomes रि, and द is dropped

144 दरिअसिहेण, Sk दृप्तसिंहेन

145 This rule describes the change of ऋ किरित्तकुसुमोवयारेसु, Sk कल्पकुसुमोपचारेषु धारा etc-The full verse is
धाराकिलिभवत्त आमुरहितमायवेमरदन्न ।
परिणमइ बन्धणुञ्चियपरिजरड जुहिआकुसुम ॥
(धाराक्लिन्नवन्त आमुरभित्र्यायवेसरध्वान्तम् ।
परिणमति बन्धनोचितपरिजरठ यूथिकाकुसुमम् ॥)

146-147. These rules speak of the changes of ए विअडन्नवेडाविणोआ, Sk विकटन्नेडाविनोदा मट्टमहिअ means प्रमृत, see IV. 78.

148-155 These rules describe the changes of ऐ

149-150 These Sūtras seem to be superfluous as ऐ by I 148 can become ए and subsequently इ by I 84

155 धीर हरइ विसाओ, i e, धैर्य हरति विषाद

156-158 These rules describe the changes of ओ

156 ओ in words अन्योन्य etc is optionally changed to अ, and क and त occurring in words प्रकोष्ठ and आतोद्य are then changed to व. Thus प्रकोष्ठ becomes पवट्ठ and आतोद्य becomes आवज्ज

159-164 These rules speak of the changes of औ

165-175 This group of rules describes miscellaneous changes that take place in Sk words when they are turned into Prakrit. Thus in त्रयोदश the first vowel i e अ, together with the whole of the following syllable, सस्वरव्यञ्जन (consonant and vowel), यो, is changed to ए, and it is in this way that we get तेरस In the same manner स्थविर becomes थेर and so forth

166 विचकिल according to this rule becomes वेइल, but the form विअइल्ल is also found, e g, मुद्धविअइल्लपसूणपुन्ना (कर्पूरमञ्जरी, I 19) i. e, मुग्धविचकिलप्रसूनपुन्ना

170 The word थूणा is unknown to Sk language त्रिविक्रम explains it as अधम जलजन्तुर्वा

173 ऊज्झाओ—As the आदेश mentioned has ऊ it cannot be shortened even though it is followed by a conjunct

176–271 These rules describe changes that consonants undergo in Prakrit.

176 This is an अधिकारसूत्र and each of the three words स्वरात्, consonant after a vowel, (असयुक्तस्य), of a non conjunct and अनादे non initial, are to be borrowed in interpreting each subsequent Sutra

177 The eight non-conjunct, i e, single, non-initial consonants क, ग, etc, occurring after a vowel, are generally dropped This is one of the fundamental rules of Prakrit phonetics with far-reaching consequences समासे तु etc —In a compound the first syllable of the second word may be regarded at will and according to instances found in literature, as initial or non initial Thus क, ग etc, may or may not be dropped in the first syllable of the *second* member of a compound word, *e. g*, सुहकर or सुहयर from शुभकर or सुखकर, सुहद or सुहअ from सुखद क in Jain Prakrit and Ardha Magadhi is often changed to ग, e g एग, लोग, आगार आगास etc, H. however, tries to explain the change of क to ग by IV 447

180 When क ग, च ज etc, are dropped the remaining अवर्ण, i e अ or आ, if preceded by अ or आ, is pronounced like a lightly articulate (लघुप्रयत्नतर) य. Thus नगर becomes नयर कावमणि becomes कायमणि, पताल becomes पयाल and दयालु, after first dropping its natural य्, becomes दयालु with a लघुप्रयत्नतरयकारश्रुति This यश्रुति is possible only after अवर्ण according to H Thus लोकस्य, according to him, would be लोअस्स and not लोयस्स The Jain manuscripts however, have this यश्रुति in instances like लोयस्स and also after इ, ई, ए and in some cases even after उ The rule as given by मार्कण्डेय seems to be better

वानादो अदितो वर्गो पठितव्यो यकारवत ।—इति पाठशिक्षा ।

i e, non initial अ and इ should be pronounced like य He adds further

प्रायोग्रहणतस्त्वात्र केश्चित्प्राकृतकोविदै ।
यत्र नरयति सौभाग्यं तत्र लोपो न मन्यते ॥ प्राकृतसर्वस्व, II. 2.

181-186 These rules describe changes of क in Sk words

181 कुब्ज has two meanings a dwarf and a kind of flower H. Says कुब्ज becomes खुज्ज when it does not mean a flower

183 किरात, when it means a hunter and also a kind of medical herb (Marathi चिराईत or काडेचिराईत) changes its क to च If the किरात is a hunter in disguise, क is not changed to च Thus we have नमिमो हरकिराय, we salute god हर disguised as a hunter (to fight with अर्जुन)

187. This is one of the fundamental rules of Prakrit The five hard and soft aspirates, ख, घ, थ, ध and भ are regarded as conjuncts of क, ग, त, द and ब with the aspirate ह These letters retain only the aspirate element i e, ह while क portion etc, is dropped प्राय इत्येव—For explanation see I 177

188 The change of थ to ध in पृथक् should have been mentioned after I 208 Here the sutra seems to be out of place

189, The change of ख to क which is an exception to the general rule I 187 is instanced in शृङ्खल which becomes संकल Of course ख in this word could not be changed to ह as it comes after an अनुस्वार See I 187 above.

190-192. These rules describe the changes of ग

192 ग in दुर्भग and सुभग is changed to व only when उ is lengthened by I 115 in the case of दुर्भग and by false analogy in the case of सुभग

193 This rule describes the change of च

194. This rule describes the change of ज

195-198 These rules speak of the changes of ट

198. ण्यन्ते पटिघातौ (पाटौ), i e, in the causal form of पट् फालेइ and फाडेइ however do not in reality come from पट् causal, but from स्फट् and स्फल्

199-201 These rules speak of the changes of ठ.

202. ड according to this rule is generally changed to ल.

204-214. These rules describe changes of त

207 In वेतस, त is changed to ड when अ in त is changed to इ by I 46.

209 In हरित, त along with the preceding रि is changed to ण्ण अत्र केचित् etc —Some grammarians here speak of the change of त to द H. says he did not give this rule because the change of त to द is peculiar to शौरसेनी and मागधी and not to Prakrit i e., to माहाराष्ट्री धृति becomes दिहि by II 131 according to H In reality the ध in धृति is resolved in to द् and इ and after dropping त by I 177 and changing ऋ to इ we can get the form दिहि

211 We get सालाहण, after dropping व and having साधि by I 8 सालाहणी भासा, i e Prakrit dialect peculiar to सातवाहन, i e, dialect of गाथासप्तशती

213 पीत changes its त to व only when a स्वार्थे ल termination is added

215-216 These rules speak of the changes of थ, which form an exception to the fundamental rule I 187

217-225 These rules speak of the changes of द when it is not dropped by I 177

217 दर changes its द to ड only when it means 'fear', but when it means ईषत् as in दरदलिअ it remains unchanged

220 कदली meaning a flag on the head of an elephant (हस्तिपताका) changes its द to र.

226-227 These rules speak of the changes of ध when by I. 187 it is not changed to ह

228-230. These rules speak of the changes of न

228 Non-initial न is invariably changed to ण according to this rule, which is one of the fundamental rules of Prakrit. माणइ Sk मानयति In the आर्ष प्राकृत, i e in Ardhamāgadhi even non initial न is changed to ण optionally

229. The initial न in Prakrit is optionally changed to ण. The practice of the later Jains is to prefer न initial and to put ण non initial, it is not however, uniform The Eastern school of grammarians advocates the change of न to ण indiscriminately, whether it is initial or non initial.

231-235 These rules describe changes of प

231 प is usually changed to व according to this rule See also I 177 and 179 प्राय इत्येव etc –कइ stands for कपि. Here प is not changed to व by this rule, as in that case there would be a confusion of sense between कपि and कवि एतेन पकारस्य etc —See note on I 180

236 By this rule फ is changed to भ or to ह See note on I 187.

237-239. These rules speak of the changes of ब.

237 The change of ब to व is natural and normal in Prakrit

238 कौलिन्नलिरेंयात् etc.–बिसिनी (f) changes its ब to भ, but बिस (n) does not.

240 म in कैटभ is changed to व against I. 187

241-244. These rules describe the changes of म

245-250. These rules speak of the changes of य

245. The initial य is changed to ज, even in words beginning with य preceded by a preposition e g, संजमो for संयम, संजोगो for संयोग. आर्षे etc —In Amg. initial य is dropped, especially in the word यथा, thus यथाख्यात becomes अहक्खाय.

246. युष्मद् means in its full natural sense of a pronoun in the second person, and so we cannot have य of युष्मद् changed to त by this rule in the expression

युष्मदस्मत्प्रकरणम् which means the topic of the declension of युष्मद् and अस्मद्

248. अनीय and णीय are the terminations of the potential passive participle as also य. This य is here called कृय, i. e, कृदन्त य, and is to be distinguished from other य terminations.

249. छाया changes its य to इ when it does not mean complexion (अकान्तौ), thus the shade of the tree would be वच्छस्स छाही, but the complexion or the expression on the face would be मुहच्छाया

250 डाह is a termination in which ड signifies that the ending vowel of the word is to be dropped,

251-254. These rules speak of the changes of र.

252 In the word पर्याण, र is substituted by डा, so the word becomes पडायाण.

254 चरण meaning foot is changed to चलण (पादार्थ इत्येव), but in other senses it does not change its र to ल. भ्रमरे ससंनियोगे एव.-In भ्रमर र is changed to ल only when म is changed to स by I 244,

255-257. These rules speak of the changes of ल.

256 The word स्थूल changes its ल to र by this rule, which then becomes थोर See I 124. How are we to explain then the form थुल्लभद्दो ? H. proposes that in थुल्लभद्द the first member is not स्थूल but स्थूर with the change of र to ल by I 254.

257 णिडाल stands for ललाट. See also II. 123.

258-259 These rules speak of the changes of व.

258. In शबर, व is changed to म. In the natural order of alphabet we expect ब here instead of व. This could be explained by the fact that व and ब are often confounded.

260 This is one of the fundamental rules of Prakrit. Thus there is only one sibilant in Prakrit and it is स.

261 पक्ष्मादि. क्ष्म is a conjunct of ष as first member and म as second member.

264 अनुस्वार is regarded in this grammar as a consonant and so the mention of अनुस्वार comes after all letters of alphabet Thus सिंह becomes सिंघ by this rule

267–271 These rules speak of the dropping of a whole syllable

269 महण्णवसमा सहिआ is महार्णवसमाः सहृदयाः जाला ते, etc —

The whole verse is

तोला जायन्ति गुणा जाला ते सहिअएहिं घेप्पन्ति ।
रविकिरणाणुग्गहिआइ होन्ति कमलाइँ कमलाइ ॥
(तत्र जायन्ते गुणा यत्र ते सहृदयैः गृह्यन्ते ।
रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ॥)

निसमणप्पिअ हिअस्स stands for निशमनार्पितहृदयस्य

SYNOPSIS OF THE FIRST PĀDA

1–4 General and introductory
5–10 Rules of Sandhi
11–25. Rules about words ending in consonants
26–30. Rules about अनुस्वार
31–36 Rules about the gender of words
37 About विसर्ग
38–43 Miscellaneous
44–175 Changes in vowels
177–271 Changes in consonant

II

This Pāda treats of the changes that conjunct consonants undergo in Prakrit The fundamental rules about the changes of conjuncts are (a) Conjuncts with dissimilar members, e. g , त्न, ग्न, क्त, र्क etc , undergo a process of assimilation, i e one of the members assimilates the other The grammarian however says that one member

of the conjunct is dropped and the other is then doubled (II 89) (b) If the second or the fourth letter of a वर्ग *is doubled, e g , ख, or घ, the conjunct would not be* ख्ख or घ्घ but क्ख or ग्घ, i e , the second letter is substituted by the first and the fourth by the third letter, of the same class (II. 90) (c) The quantity of the word is maintained either by lengthening the preceding vowel if a member of the conjunct is dropped or by shortening a long vowel in case the conjunct is kept intact.

1-88. These rules give various substitutes for conjuncts The rules are arranged not according to conjunct but according to the substitute क, ख etc. for the conjunct Whenever a conjunct is substituted by a letter, it is doubled according to the fundamental rules, viz , II, 89 and II 90

1 *This is an* अधिकारसूत्र *and runs up to II. 115.*

4 ष्प and स्प in a substantive are changed to फ, but *in adjectives by* व

7 स्थाणु meaning a post or pillar is changed to खाणु but when it means god शिव it is changed to थाणु.

8-9 स्तम्भ meaning piller is changed to खंभ (compare Marathi खांब) but meaning stupifaction or want of motion (अस्पन्द) it becomes थम्भ or ठम्भ

15 भीष्मः गवल etc

भुक्त्वा मक्त्वा पृष्ट्वा विद्वान् बुद्ध्वा अनन्यकगामि ।
त्यक्त्वा तप दृष्ट्वा शान्त्या प्राप्त शिव परमम् ॥

21 चौर्यसमत्व— II 107 मज्जाया stands for मर्यादा.

25 अभिमन्यु becomes अहिमञ्ञु and अहिमज्जु, but मन्यु becomes मन्नु

30 रायवद्दय stands for राजवार्तिक, a commentary on the तत्त्वार्थाधिगमसूत्र.

43 दम changes its conjunct to म्भ; अ in द is changed to इ by I 16.

61 The conjunct न्म becomes म्म अम्लोम्मवाद —See II 78

68 पल्लङ्क comes from Sk पल्यङ्क by dropping of य by II. 78 and then by doubling of ल

71 कव कहावणो—The Sk word is कार्षापण which changes its conjunct to ह, thus the normal form would be काहावणो and not कहावणो H explains कहावणो by shortening its first vowel by I 84 and then by changing the conjunct into ह, or suggests that it may come from कर्षापण This word however is unknown to Sk.

75 विम्रकयं तु etc ,—See II 110

77–79 These three rules are general rules on the treatment of conjunct consonants in Prakrit

77 क, ग etc , as first members of conjuncts are dropped विसर्ग followed by क or ख and प or फ is respectively called जिह्वामूलीय and उपध्मानीय and written as ≍ क as in दु≍ख and≍प as in अन्तःपात.

78 म, न and य as second members of conjuncts are dropped

79 Excepting the conjunct in द्र, ल, व (and र्) and र, whether first or second members of conjuncts are dropped अत्र द्व इत्यादिसंयुक्तानां etc —In conjuncts, like द्व, the dropping of द by II 77 and of व by II 79 is allowed , in such cases one or the other, according to instances found, is to be dropped

80 द्रदसद्रूस्स etc ,—For विपर्ययव्याप्ति (Metathesis) see below II 116–124 बोद्रह m and बोद्रही f are देशी words meaning a young man and woman सिक्खन्तु वोद्रहीओ, Sk शिक्षन्तां तरुण्य , बोद्रहद्रहम्मि पतिता, Sk तरुणह्रदे पतिता

89–93 These are fundamental rules on the treatment of conjuncts and their importance has already been emphasised in the introductory note to this Pāda

92 लाक्षणिक दीर्घ or अनुस्वार is that which comes in on account of the application of a rule of grammar , e g ,

नीसास from निश्वास and तस from त्र्यश्र अलाक्षणिक is natural or original

93 रेफ शेषो नास्ति bacause of II 79

100-115 This group of rules treats of a philological change called स्वरभक्ति or विश्लेष or anaptyxis The general principle underlying anaptyxis in Prakrit is that whenever a conjunct contains a nasal or a semivowel or ह, its two members are separated by an insertion of a vowel, अ इ or उ and in one instance by ई

116-124 This group of rules treats of the philological change called व्यत्यय or स्थितिपरिवृत्ति or Metathesis The list of words undergoing this change is not complete as words like उपानह् धृति दीर्घ etc are not even mentioned For दीर्घ on the contrary see II 171

118 अचलपुर becomes अलचपुर, modern Ellichpur

125-144 This group of rules treats of miscellaneous words which according to H are substituted by others Many of so called आदेशs can be explained under some recognised principle of philology while others are altogether new words, probably देश्य

129 तोअस्य when subordinate member of a componnd

130 इत्थी for स्त्री by the philological principle called Prothesis

142 For माउच्छा, compare Marathi मावशी

145-173 This group of rules speaks of the तद्धित terminations in Prakrit

158 कथ प्रियाभिमुख पियहुत्त–Here हुत्त is not a substitute for the termination कृत्वम् but for the word अभिमुख

164, This termination क is added in Prakrit to any form, even an infinitive like आश्लेष्टु which becomes आलेठुअं. यावादिलक्षण क –Compare पाणिनि V 4 29

174 The word गोण etc, are mentioned as substitutes for गो etc, without mentioning their प्रकृति, प्रत्यय and other

changes Some of the words mentioned under this sūtra may be traced to Sanskrit words but there are others which are real देशी or देश्य words

175–218 This group of sutras give the list of indeclinables (अव्यय) with their senses

211 उअ निच्चल etc

पश्य निश्चलनिष्पन्दा बिसिनीपत्रे राजते बलाका ।
निर्मलमरकतभाजनप्रतिष्ठिता शङ्खशुक्तिरिव । Hāla V 4

217 अरि रि हो i e अरि (Marathi अरे), रि (i e रे) and हो which are vocative particles

---

SYNOPSIS OF THE SECOND PĀDA

1–76 Rules about conjuncts in specified words according to the order of the letters of आदेश

77–88, General rules about the dropping of one member or the other of conjuncts with exceptions

89–99 Rules on the doubling of certain letters

110–115 Instances of स्वरभक्ति or विश्लेष or Anaptyxis

116–124 Instances of व्यत्यय or विपरीतवृत्ति or Metathesis

125–144 Substitutes for Sk words or आदेश

145–173 Terminations in Prakrit

174 Unspecified substitutes

175–218 Indeclinables or अव्यय

III

1 वीप्स्य is a word that is repeated e g. एक्कमेक्क where the word एक is repeated The rule means that whenever a word is so repeated, the Nom termination of the first word becomes म् , or in other words म् is inserted between the two if the word has an initial vowel e g, एक्कमेक्क, अङ्गमङ्ग etc.

2–15 These sūtras describe the declension of masculine words ending in अ To facilitate the understanding of rules I give below the technical names of declensional terminations

	Sing	Plural
Nom Voc.	सि	जस् (अस्)
Acc	अम्	शस् (अस्)
Inst	टा (आ)	भिस्
Dative	ङे (ए)	भ्यस्
Abl	ङसि (अस्)	भ्यस्
Genitive	ङस् (अस्)	आम्
Locative	ङि (इ)	सु

These terminations undergo changes according to the ending and gender of words It would not serve any useful purpose to explain these sutras, I am therefore giving only the results in an intelligible form for the benefit of the beginner.

MASCULINE WORDS ENDING IN अ

वच्छ, Sk वृक्ष

	Sing	Plural
Nom	वच्छो	वच्छा
Acc	वच्छ	वच्छे वच्छा
Inst	वच्छेण वच्छेण	वच्छेहि, वच्छेहिं, वच्छेहिँ
Abl	वच्छा, वच्छत्तो, वच्छाओ, वच्छाउ, वच्छाहि, वच्छाहितो, वच्छासुतो	वच्छत्तो, वच्छाओ, वच्छाउ, वच्छेहि, वच्छाहितो, वच्छेहितो, वच्छासुतो वच्छेसुतो
Gen	वच्छस्स	वच्छाण ण
Loc	वच्छे, वच्छम्मि	वच्छेसु, वच्छेसु
Voc	वच्छ, वच्छा, वच्छो	वच्छा

Sūtras 8 and 9 mention two terminations दो and दु which become ओ and उ in the principal Prakrit, in शौरसेनी they retain their दकार.

16–24 These Sutras give the declension of Masculine Words ending in इ and उ

गिरि

	Sing.	Plu.
Nom.	गिरी	गिरी, गिरओ, गिरउ, गिरिणो.
Acc.	गिरिं	गिरी, गिरिणो
Inst.	गिरिणा	गिरीहि-हिं-हिँ
Abl.	गिरिणो, गिरित्तो,गिरीओ, गिरीउ, गिरीहिंतो	गिरित्तो, गिरीओ, गिरीउ, गिरीहिंतो सुंतो
Gen.	गिरिणो, गिरिस्स	गिरीण-ण
Loc.	गिरिम्मि	गिरीसु-सुं
Voc.	गिरि, गिरी	गिरिणो, गिरओ, गिरउ, गिरी.

तरु

	Sing.	Plu.
Nom.	तरू	तरू, तरवो, तरओ,तरउ,तरुणो.
Acc.	तरुं	तरू, तरुणो.
Inst.	तरुणा	तरूहि-हिं-हिँ
Abl	तरुणो, तरुत्तो, तरूओ, तरूउ, तरूहिंतो	तरुत्तो, तरूओ, तरूउ, तरूहिंतो-सुंतो.
Gen.	तरुणो, तरुस्स	तरूण ण.
Loc	तरुम्मि	तरूसु-सुं
Voc.	तरु, तरू	तरू, तरुणो,तरवो, तरउ, तरओ

25-26 These Sūtras give the declension of neuter nouns

वण

Nom. & Acc	वणं	वणाणि, वणाइ, वणाइँ
Voc.	वण	,, ,, ,,

The rest like वच्छ.

दहि

Nom. & Acc.	दहिं	दहीणि, दहीइ-इँ
Voc.	,,	,, ,,

The rest like गिरि.

महु, n. is declined like दहि

27-30, 36 and 41-42 These Sūtras give the declension of Feminine Nouns ending in आ, इ, ई, उ and ऊ.

माला

Nom	माला	माला, मालाओ, मालाउ
Acc	माल	,, ,, ,
Inst	मालाअ मालाइ मालाए	मालाहि हिं हिँ
Abl	मालाअ मालाइ मालाए मालत्तो मालाओ मालाउ मालाहिंतो	मालत्तो, मालाओ, मालाउ, मालाहिंतो सुतो
Gen	मालाअ, मालाइ मालाए	मालाण ण
Loc		मालासु सु
Voc	माले माला	माला मालाओ मालाउ

बुद्धि

Nom	बुद्धी	बुद्धी बुद्धीओ बुद्धीउ
Acc	बुद्धि	,, ,,
Inst	बुद्धीअ बुद्धीआ, बुद्धीइ बुद्धीए	बुद्धाहि हिं हिँ
Abl	बुद्धीअ बुद्धीआ बुद्धित्तो, बुद्धीइ बुद्धीए बुद्धीओ उ हिंतो	बुद्धित्तो, बुद्धीओ उ हिंतो सुतो
Gen	बुद्धीअ आ इ ए	बुद्धीण ण
Loc	,	बुद्धीसु सु
Voc	बुद्धि बुद्धी	बुद्धी बुद्धाओ, बुद्धाउ

धेणु, सही and वहू are declined exactly like बुद्धि

28 Words ending in ई add आ in Nom Sing and Nom and Acc Plural e g, हसन्तीआ, गोरीआ etc

31-32 ई (ङी) which is added to masculine bases as termination of the feminine is optional in Prakrit except in the case of class names (जाति) which nouns take ई as well as आ

39-40, 44-48 These Sutras give the declension of words ending in ऋ Masculine words ending in ऋ are of two kinds, substantives (nouns) and adjectives Except Nom and Acc sing both nouns and adjectives change their ending syllable to उ optionally Nouns change their ending syllable to अर and adjective to आर Nouns have their Voc sing in अर Both nouns and adjectives have their Voc sing in अ, e g, पिअ दाय etc The bases

ending in अर and आर are declined like वच्छ and those ending in उ like तरु Thus —

[1] पिउ, पिअर (पितृ)

	Sing	Plu
Nom	पिआ, पिअरो	पिअरा, पिउणो, पिअवो, पिअओ, पिअउ, पिऊ
Acc.	पिअर	पिअरे, पिअरा, पिउणो, पिऊ
Inst	पिअरेण-णं, पिउणा	पिअरेहि-हिं-हिँ, पिऊहिं-हि-हिँ
	etc	etc
Voc	पिअ, पिअर	like Nom

[2] दाउ, दायार (दातृ)

	Sing	Plu
Nom	दाया, दायारो	दायारा, दाउणो, दायवो, दायओ, दायउ, दाऊ
Acc	दायार	दायारे, दायारा, दाउणो, दाऊ
Inst	दायारेण-णं, दाउणा	दायारेहि-हिं-हिँ, दाऊहि-हिं-हिँ
	etc	etc
Voc	दाय, दायार	like Nom

46 The word मातृ has, according to this Sūtra two bases, माआ and माअरा (मायरा) He says that these two bases have got different senses, माआ meaning mother and माअरा meaning goddess We can have two more bases from this word, माउ by III 44 and माइ by I 135 Of these माआ and माअरा are declined like माला, माउ like धेणु and माइ like बुद्धि

49-55 These Sūtras give the declension of राजन्

	Sing	Plu.
Nom	राया	राया, रायाणो, राइणो
Acc	रायं, राइणं	राये, राया, रायाणो, राइणो
Inst	राइणा, रण्णा, राएण-णं	राएहि-हिं-हिँ, राईहि-हिं-हिँ.
Abl	रण्णो, राइणो, रायत्तो etc	रायत्तो etc राइत्तो etc
Gen	रण्णो, राइणो, रायस्स	राईण-णं, रायाण-णं.
Loc	राये, रायम्मि, राइम्मि	राईसु-सुं, राएसु-सुं
Voc	राया, राय	like Nom

plu, Inst sing and plu, e g, ण, णे, णेण, णेहिं इदम्, तद् and एतद् have in their Gen sing से and in Gen plu सिं

87-89 Declension of अदस् The base is अमु for all the three genders. Nom sing has अह in all genders and Loc sing masculine has अयम्मि, इयम्मि and अमुम्मि The rest is a regular declension.

90-116 Declension of युष्मद् and अस्मद् The Sûtras give all the forms in due order of cases and numbers

117-123 Declension of numerals एक in its forms एक्क and एग, is, as numeral, declined in the singular, while the remaining in the plural only द्वि becomes दो or वे and we have Nom and Acc दुवे, दोण्णि वेण्णि, Inst दोहिं, वेहिं, Abl दोहिंतो, वेहिंतो, Gen दोण्ह, वेण्ह, Loc दोसु, वेसु त्रि has ती as the base, and we have तिण्णि, तीहिं, तीहिंतो, तिण्ह and तीसु चतुर् has चत्तारो, चउरो and चत्तारि in Nom and Acc चऊहि, चऊहिंतो, चउण्ह and चऊसु in the remaining It is to be noted that द्वि, त्रि and चतुर् have got the same forms for all genders All numerals are to be declined similarly the Gen plu termination being ण्ह or ण्ह

124 The rest of the declension of words is like that of words ending in अ The commentary gives numerous illustrations how this अतिदेशसूत्र is to be applied to particular cases

125-129 These Sûtras speak of the miscellaneous exceptions to previous rules on declension

130 In Prakrit there is no dual number Prakrit uses the plural number where dual is used in Sk

131-137. These Sûtras speak of the rules on Syntax The Dative is replaced by the Genitive, though occasionally Dative sing is used Genitive is the most general case in Prakrit Loc may be used in place of Acc and Inst and Inst in place of Abl.

138–182 This group of rules treats of Conjugation of Verbs.

138 क्यङ् and क्यङ्ष are the two terminations which make denominatives, i e, verbs from nouns In Sk य is retained but in Prakrit this य is dropped दमदमा is a kind of kettle drum from which we have the denominative दम दमाइ or दमदमाअइ

139–145 These Sūtras give the scheme of terminations of the Present tense It is to be noted that the consonant ending roots in Sk take अ and thus become अ ending in Prakrit There is no distinction of the परस्मैपद and आत्मनेपद as also of the ten गणs as in Sk The अ ending base changes its अ to ए optionally before the terminations of the Present, Imperative and Optative There are only three tenses Present, Past and Future, and three moods, Imperative Optative and Conditional, called respectively वर्तमाना, भूता and भविष्यन्ती, and पञ्चमी, सप्तमी and कालातिपत्ति The Present serves the purpose of all the tenses, Optative of all tenses and moods In literature however the forms of finite verbs are rarely used, the past passive participle with the auxiliary verb serving their purpose

The Present Tense

1st person	मि	मो, मु, म
2nd person	सि, से	इत्था, ह
3rd person	इ, ए	न्ति, न्ते, इरे

Of these terminations से is added to verbs ending in अ only (1) Before मि the ending अ of the root is optionally changed to आ (2) Before मो, मु, म the ending अ of the root is optionally changed to आ and इ (3) The ending अ of the root is optionally changed to ए before all terminations Thus from हस we have in the 1st person, हसमि हसामि, हसेमि and even हसं (see III 141) and so on

146–148 Conjugation of the auxiliary verb अस्, to be, in the Present

1st.	म्हि, अत्थि	म्हो, म्ह, अत्थि
2nd	सि, अत्थि	अत्थि
3rd	अत्थि	अत्थि

In fact the root is in a way defective, there being no forms for the 2nd and 3rd person plural अत्थि serves the purpose irrespective of person or number

149-153 The Causal forms The normal terminations to make the causal form from the primitive base are अ, ए, आव and आवे, e g, दरिसइ, कारेइ, करावइ and करावेइ, (कारावेइ also, see III 153) अवि is the termination of the Causal if the first vowel of the root is a long vowel e g, सोसविअ from शोषितम्, तोसविअ for तोषितम् The Causal termination is either dropped or changed to आवि before the termination क्त (त) of the past passive participle and terminations of the passive (see III 160 below) e g, कारिअ, करावि‌अ, कारिज्जइ, कराविज्जइ

156 Before क्त (त) the termination of the past passive participle, the ending अ of the root is changed to इ, e g, हसिअं, पढिअ etc

157 Before क्त्वा (of the Absolutive), तुम् (of the Infinitive) तव्य (of the Potential passive participle) and terminations of the Future, the ending अ of the root is changed to इ as well as ए, e g, हसिऊण, हसेऊण etc

159 ज्ज and ज्जा are really speaking terminations of the Optative, they are however generalised (see III 177 below) and used to denote, Persent, Future and Imperative They serve all persons and all numbers Before them the ending अ of the root is changed to ए

160–161 These two Sūtras speak of the passive forms चिव्विप्पन्तीना etc,—See IV 241 and the following Sūtras The य of the passive is changed to ईअ and इज्ज, e g,

हसीअइ, हसिज्जइ From दृश् and वच् we get respectively दीस and वुच [illegible] passive bases

The Past Tense

162-164 Roots ending in vowels like हु, ठा etc have सी ही हीअ as terminations of the Past tense and roots ending in consonants like हस have हीअ for the same tense These terminations seem to be those of the 3rd person sing, though the rule does not specifically mention it In literature we get for the 3rd person plu इसु and अंसु e g गच्छिंसु and गच्छंसु and also अब्बवी etc from Sh In the case of अस् we have आसि and अहसि for all persons and numbers The use of the Past tense is very limited

The Optative

165 The Optative base is formed by adding ज्ज after which the terminations of the Present tense are added We can thus have होज्जइ, हाज्जेइ and होज्जा etc

The Future

166-172 The terminations of the Future tense are -

1st	स्सं, स्सामि हामि, हिमि	स्सामो, हामो, हिमो, स्साम हाम, हिम स्सामु, हामु हिमु, हिस्सा, हित्था
2nd	हिसि, हिसे	हित्था, हिह
3rd	हिइ, हिए	हिन्ति, हिन्ते, हिरे

E. g., होरह, हसिस्सं etc

170 The roots कृ and दा have in addition काहं and दाहं in the 1st person sing of the Future

171-172 The ten roots श्रु etc have the correspond ing ten substitutes for Future 1st sing, e g सोच्छं etc To सोच्छ etc we can add the terminations of the Future and have सोच्छिइ, सोच्छिहिमि, सोच्छिस्सामि, सोच्छिहामि, सोच्छिस्सं and सोच्छं and so forth

THE IMPERATIVE

173-176 Prakrit grammarians make hardly any distinction between Imperative, Potential, Optative and Conditional The proper terminations of the Imperative however are the following —

1st	मु	मो
2nd	•, सु, इज्जसु, इज्जहि, इज्जे, हि	ह
3rd	उ	न्तु

We thus get हसामु, हसमु, हसिमु, हसेमु etc The terminations of the 2nd person are dropped after bases ending in अ

177 ज्ज and ज्जा for all persons and numbers are, according to this Sūtra, the terminations of the Present and the Future अन्ये त्वन्यासामपीच्छन्ति,—According to some grammarians these terminations serve for all tenses and moods So होज्ज, होज्जा stand for भवति, भवेत्, भवतु, अभवत्, अभूत्, बभूव, भूयात्, भविता, भविष्यति and अभविष्यत्

178 In the case of vowel-ending roots ज्ज and ज्जा are prefixed to all terminations of conjugation, e g, होज्जइ, होज्जाइ, होज्जहिइ, होज्जाहिइ, होज्जउ, होज्जाउ etc

179-180 For the Conditional mood (क्रियातिपत्ति) we have the same forms as for Optative in ज्ज and ज्जा The present participle in न्त and माण coupled with the auxiliary अस् also serves the purpose of the Conditional, e g, हरिण-ट्ठाणे etc

हरिणस्थाने हरिणाङ्क यदि हरिणाधिप न्यवेशयिष्य (निवेसन्तो सि)।
नासहिष्यथा एव तदा राहुपरिभव अस्य जेतु (lit जयत)॥

" O moon (हरिणाङ्क), had you placed lion (हरिणाधिप) (on your body) in place of the deer, you would not have suffered defeat from the eclipsing planet (राहु) से जिअन्तस्स presents a difficulty, राहु is called सैंहिकेय, the son of सिंहिका and might have been frightened by the lion on the disc of the moon if the moon had been सिंहाङ्क

PRESENT PARTICIPLES

181–182 शतृ and शानच् are the terminations of the Present participle in Sk they become न्त and माण in Prakrit For the feminine form, we add ई न्ती and माणी (also माणा) ■ ■ हसई, हसन्ती हसमाणी

—x—

SYNOPSIS OF THE THIRD PADA

1— 57 Declension of Nouns and Adjectives
58—124 Declension of Pronouns
125—130 Miscellaneous rules about Declension
131—137 Syntax
138—182 Conjugation

—x—

IV

The fourth Pada treats from Sūtra 1 to 259 of the various so called substitutes for Sanskrit roots in Prakrit This section of धात्वादेश is not arranged on any systematic plan, but gives roots and their substitutes at random Some of these substitutes are pure देशी roots while others can be traced to Sk by applying rules in I and II Sir George Grierson in his monograph on the Prakrit Dhātvādesas (Memoirs of the Asiatic Society of Bengal Vol VIII No 2, 1924) says that Prakrit roots may be looked upon as falling into four classes viz —' (1) Those which are identical with the corresponding Sanskrit roots, such a root is चल् which is identical in both languages (2) Those which are regularly derived according to the ordinary phonetic rules from the corresponding Sanskrit forms Thus under the phonetic rule that Sanskrit medial ड becomes Prakrit ल the Sanskrit root पीड् becomes पील in Prakrit Such a root cannot be called an आदेश substitute as there is no substitution, but only development (3) Those which cannot be connected with

any corresponding Sanskrit roots by any admitted phonetic rule Thus, an आदेश for the Sanskrit root चल् is चल्ल with the ल doubled, so that the Sanskrit चलति may be represented by चल्लइ as well as by चलइ These are all true आदेशs, and a great number of them are borrowed देश्यशब्दs and cannot be referred to Sanskrit at all (4) Those which are regularly derived from Sanskrit roots, but which have changed their meaning, and which are therefore, by Prakrit grammarians equated with and substituted for some other Sanskrit root which has a meaning more nearly akin to the acquired meaning of the Prakrit word Being substitutes they are also आदेशs" In my opinion words change their meaning pretty often leaving a history behind them and therefore those Prakrit roots which can show even a remote relation in form to Sankrit roots should not be called आदेशs but only those that cannot show such similarity

From Sūtra 260 to end of the Pāda H treats of five Prakrit dialects, viz, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची and अपभ्रंश All these dialects are based on the principal Prakrit, i e महाराष्ट्री H therefore treats them only in their deviations from the principal Prakrit Of these शौरसेनी and मागधी have some common features, e g, the change of त to द पैशाची and चूलिकापैशाची are closely related and the latter seems to be merely a sub-dialect or *patois* of the former

260-286 These Sūtras describe the characteristics of शौरसेनी

260 The change of त to द is the chief characteristic of this dialect Non-initial, non-conjunct त is changed to द according to this rule There are a few instances in which त in the conjunct is changed to द, e g, सउन्दला, महन्द,

निचिन्द and अन्देउर An initial त is also optionally changed to द in तावत्

263-265 These three rules speak of the declensional peculiarities of the dialect Words ending in न् in Sanskrit optionally get आ in Voc sing as also अनुस्वार, e g, कञ्चुइआ for कञ्चुकिन् सुहिआ for सुखिन्, राय for राजन्, विजयवम्म for विजय वर्मन् Of these instances कञ्चुइआ and सुहिआ may be explained as vocative forms of words ending in न् with the addition of a क termination while in the other instances the final न् is changed into अनुस्वार, the same may be said of भवत् (present participle) and भगवत्, but in these cases the अनुस्वार is found in Nom sing also

266 र्य is optionally changed to य्य, the other alternative being ज्ज as in माहाराष्ट्री

267 The change of थ to ध forms one of the characteristics of the dialect

271 In the शौरसेनी dialect क्त्वा of the Absolutive is changed to इय or दूण, thus we have भविय and भोदूण from भू, पढिय, पढिदूण from पठ् as also the usual forms भोत्ता, पढित्ता etc

272 Roots कृ and गम् have कडुअ and गडुअ as additional forms of the Absolutive

273-275 These three rules speak of the conjugational peculiarities of the शौरसेनी dialect Of these the first two refer to the 3rd per sing termination ति and ते which are changed to दि and दे The third rule lays down that the Future tense in शौरसेनी will show स्सि and not हि, स्स or ह of माहाराष्ट्री Thus we have भविस्सिदि, पढिस्सिदि etc

276 आदो and आदु are Ablative sing terminations for the base ending in अ

277-285 These Sutras give the indeclinables and particles peculiar to शौरसेनी

286 This Sūtra means that the base of शौरसेनी is माहाराष्ट्री or the principal Prakrit, and only deviatins from it

are mentioned here from 260 to 285 In brief the special characteristics of शौरसेनी are —

(a) The change of त in Sanskrit words to द, and of थ, to ध (See Sutras 260-262, 273-274, 276 and 267-268)

(b) The change of र्य to य्य and retention of भ in the root भू (See 266, 269).

(c) Some peculiar forms of declension of words ending in consonants (See 263-265)

(d) Forms of the Absolutive in इय and दूण in addition to त्ता, and कडुअ and गडुअ from the roots कृ and गम् (See 271-272)

(e) The future tense with स्सि instead of हि, स्स or ह (See 275)

(f) A few additional particles such as, दाणिं ता, य्येव, ण, हीमाणहे हझे अम्महे and हीही (See 277-285)

287-302 These Sutras describe the characteristics of मागधी This dialect retains all the characteristics of शौरसेनी which is as it were the base of this dialect

287 The Nom sing form of masculine words ending in अ is obtained in मागधी by changing this अ to ए e g , एशे for एष , मेशे for मेष etc यदपि etc —There is an old saying ' पोराणमद्धमागहभासानियय हवइ सुत्त," "The old Sutras of the sacred canon of the Jains are written in the dialect called अर्धमागधी " Now H asks What is that dialect ? Is it related to मागधी ? and replies that that dialect is obtained by the application of this rule and not the next rule The meaning is that in अर्धमागधी Nom sing of words ending in अ ends in ए as in मागधी but र and स are not changed to ल and श as is required by the next rule nor any other phonetic change peculiar to मागधी Thus in अर्धमागधी we have कयरे for कतर से तारिसे for स तादृश and not कयले, शे तालिशे etc

288 र and स are respectively changed to ल and श in मागधी This also is one of the principal rules of this dialect शालशे stands for सारस and पुलिशे for पुरुष

लहुशवश etc ,

रभस-वश नम्र सुर शिरो विगलित मन्दार राजिताङ्घ्रियुग ।
वीरजिन प्रक्षालयतु मम सकलमवद्यजम्बालम् ॥

May वीर the Conqueror, wash away all dirt (जम्बाल) of sinful deeds,—the Conqueror whose pair of feet are decked by मन्दार flowers dropped down (विगलित) from heads of gods bent (before him) in haste and reverence" This verse illustrates all the characteristics of the dialect namely the change of र, स, त, ज, and द्य to ल, स, द, य, य्य and Nom sing in ए

289–298 These Sūtras describe the changes that conjuncts undergo in मागधी From these rules it will be seen that the operation of the process of assimilation is partially suspended in मागधी Thus we can have in मागधी conjuncts like स्ख, स्प, स्न, स्ट, स्त, श्च, स्क and ष्ठ which are not found in other Prakrit dialects It may be remarked here that the मागधी passages found in dramas in classical Sanskrit do not always show the dialect in accordance with these rules probably because copyists are responsible for their corruption.

292 ज, द्य and य become य in मागधी In माहाराष्ट्री, य is changed to ज but in this dialect it is not Initial ज also is changed to य, e g, यणवदे for जनपद, यधाशलव = यथास्वरूपम् and याणवत्त is यानपात्र a boat

295 Non-initial छ is changed to श्च, e g, गश्च for गच्छ

296 Non-initial क्ष is substituted by ≍क, i e by जिह्वामूलीय

299 300 The Gen sing termination for words ending in अ is आह and the plural आहँ in मागधी, e g, एलिशाह for ईदृशस्य, शोणिदाह for शोणितस्य, शय्यणाहँ for सज्जनानाम् etc The usual forms in Prakrit are also found, e g, भीमशेणस्स, नलिन्दाण for नरेन्द्राणाम् etc

301 अहं and वयं are substituted by हगे in मागधी

302 In other particulars the मागधी dialect follows the rules of शौरसेनी. Thus following are the special characteristics मागधी —

(a) र, स and ज are respectively changed to ल, श and य, and य is not changed to ज

(b) A conjunct of which स or ष is a member retains स (i e in conjuncts स is not changed to श, e g भीमसेणस्स and not भीमशेणश्श)

(c) ट्ट and ष्ठ are changed to स्ट, स्थ and र्थ to स्त, द to य्य, न्य, ण्य, ज्ञ and ञ्ज to ञ्ञ, च्छ to श्च, क्ष to ˆक (to स्क in प्रेक्ष् and आचक्ष्)

(d) तिष्ठ is changed to चिष्ठ

(e) In the case of nouns ending in अ, the Nom sing ends in ए, Gen sing in आह or स्स, and Gen plural in आहँ or ण,

(f) हगे is substituted for अहं and वयम्

303-324 These Sutras describe the characteristics of पैशाची.

303 ज्ञ in पैशाची is changed to ञ्ञ, e g पञ्ञा for प्रज्ञा etc

304 ज्ञ in the declensional forms of राजन् is changed optionally to चिञ् e g, राचिञा, राचिञो for राज्ञा and राज्ञ .

305 न्य and ण्य are changed to ञ्ञ, e g कञ्ञका, पुञ्ञकम्मो for कन्यका, पुण्यकर्मा

306 In पैशाची, ण is changed to न, it means there cannot be ण in पैशाची, or in other words, I 228 and 229 are not applicable to पैशाची.

307 In पैशाची, त is not dropped nor changed to द as in शौरसेनी, द on the contrary is changed to त Thus we have मतन for मदन, तामोतर for दामोदर.

308 In पैशाची ल is changed to ळ

309 श and ष are changed to स in पैशाची as in other Prakrits The necessity for this rule arises because in

IV 324 it is said that Sūtras from I 177 to I 265 are not applicable to पैशाची, these rules include I 260 (शषो स) and so ordinarily it would not be applicable to पैशाची, now that a separate सूत्र is given in this section, श and ष would be changed to स in this dialect

310 य in हृदय is changed to प किं पि etc,—किमपि किमपि हृदयेऽर्थं चिन्तयन्ती

311 टु is changed into तु in this dialect कुतुम्बक for कुटुम्बकम्

312-313 क्त्वा of the Absolutive is changed to तून as in गन्तून, when this क्त्वा is changed to ष्ट्वा it is changed to द्धून and त्थून as in नद्धून and नत्थून for नष्ट्वा from नश् and तद्धून and तत्थून for दृष्ट्वा.

314 र्य, स्न and ष्ट in some places are changed to रिय, सिन and सट Really speaking these conjuncts admit the insertion of a vowel (इ or अ) as in स्वरभक्ति

315 क्य of the passive voice is changed to इय्य, e g, गिय्यते or गीयते

317 द in words यादृश etc, is changed to ति, e g, यातिसो, तातिसो etc

318-19 As त is retained in पैशाची, the 3rd person sing terminations ति and ते remain unchanged The पैशाची dialect adds ति and ते after roots ending in अ whether the root is आत्मनेपदिन् or परस्मैपदिन्

323 The Future in पैशाची has एय्य in palce of स्सि of शौरसेनी Really speaking पैशाची does not retain the proper forms of the Future but serves its propose by the Optative as तं तद्धून etc—तां दृष्ट्वा चिन्तित राज्ञा का एषा भविष्यति (or भवेत)

321 The Ablative sing termination of words ending in अ as आतो and आतु as त is substituted for द in पैशाची. तुरातो for दूरात्

322 The Inst. sing of तद् and इदम् is नेन in the Masculine gender and नाए in the feminine gender पातग्गकुसुम

is पादाग्रकुसुम or प्रत्यग्रकुसुम, the second seems to yield better sense.

323. एतिसं etc —ईदृशं अदृष्टपूर्वं महाधनं दृष्ट्वा

324 In पैशाची, rules beginning with I 177 and ending with I. 265 are not applicable These rules prescribe the dropping of certain consonants and changes in others The principal characteristics of this dialect may be summarised as under —

(a) Consonants as a general rule are not dropped, they remain as in Sanskrit

(b) द is changed to त, ण to न, ल to ळ, श and ष to स

(c) Of conjuncts ज्ञ, न्य and ण्य are changed to ञ्ञ, ज्ञ in राजन् to चिञ्

(d) य in हृदय is changed to प, टु to तु, द in यादृश etc to ति

(e) क्त्वा of the Absolutive is changed to तून, but ष्ट्वा to द्धून and त्थून

(f) The passive form is indicated by इय्य

(g) The Future form is indicated by एय्य of the Optative

(h) The Ablative sing of words ending in अ has आतो and आतु as terminations

325-328 These sutras describe the characteristics of चूलिकापैशाची which in reality is a sub-dialect of पैशाची, the only additional rules are (a) the third and fourth letters of a class are substituted by first and second, and (b) र is optionally changed to ल, e g, नकर for नगर and मेख for मेघ

326 पनमथ etc

प्रणमत प्रणय प्रकुपित-गौरी-चरणाग्र-लग्न-प्रतिबिम्बम् ।
दशसु नखदर्पणेषु एकादश-तनु धरं रुद्रम् ॥
नृत्यतश्च लीलापादोत्क्षेपेण कम्पिता वसुधा ।
उच्छलन्ति समुद्रा शैला निपतन्ति तं हरं नमत ॥

"Salute god रुद्र who assumes the eleventh form-when, (kneeling), his figure is reflected in ten mirror-like nails of the feet of गौरी, angry in love" "While

with the long ending vowel, दीहा Acc For रसडी see IV 431 दडवड is a देशी word meaning शीघ्रम्. Cf झटपट in Marathi

In the feminine gender we have --

(3) धुत्रि (बिट्टीए) मया भणिता त्वं मा कुरु वक्रां दृष्टिम् ।
पुत्रि सकर्णा भल्लिर्यथा मारयति हृदये पतिता ॥

' O girl, I told you do not send side-glances (वक्रां दृष्टिं) for (these glances) entering into the heart (of others) kill them as a spear with sharp and curved edge does " For बिट्टी compare बेटी, बेटा in Marathi, Hindi

In Nom plural we have --

(4) एते ते अश्वा (घोडा) एषा स्थली एते ते निशिता खड्गा ।
अत्र मनुष्यत्वं (पौरुष) ज्ञायते यः नापि वल्गां वालयति ॥

Here are the horses, here is the battle-field, here are the sharp swords, manliness or valour is tested here when one does not turn the reins (of horses) back (but still fights on the field)" Here घोडा has its final vowel lengthened in Nom plu

331 In अपभ्रंश the ending अ of a word becomes उ before Nom and Acc sing terminations (सि and अम्)

(1) दशमुखः भुवनभयंकरः तोषितशंकरः निर्गतः रथवरे (or रथोपरि) आरूढः ।
चतुर्मुखं षण्मुखं ध्यात्वा एकस्मिन् लगित्वा इव दैवेन घटितः ॥

' The ten faced demon, terrible to the world, got into his excellent chariot after having propitiated god शंकर, he was fashioned by deities as if by thinking of god Brahmā (who has four faces) and कार्तिकेय (who has six) and by putting both these deities into one, (रावण thus gets his ten faces)" Here we have दहमुहु, भयंकरु, संकरु, णिग्गउ etc in Nom sing and चउमुहु and छंमुहु in Acc sing with the उ ending

332 In अपभ्रंश the masculine nouns ending in अ change their अ to ओ optionally,

(1) अगलितस्नेहनिर्वृत्तानां योजनलक्षमपि जायताम् ।
वर्षशतेनापि यः मिलति सखि सौख्यानां स स्थानम् ॥

dancing, the earth shakes by the graceful tossing of his (रुद्र's) feet, oceans rise up and the mountains fall, bow down to that हर (god शिव)

329-446 These Sutras describe the characteristics of अपभ्रंश, which is the predecessor of modern Indian vernaculars, such as मराठी, गुजराथी, हिंदी, बगाली etc.

329 In अपभ्रंश one vowel may be substituted for another vowel कच्चु and काच stand for कश्चित, वेण and वीण for वेणी, बाह, बाहा, बाहु for बाहु, पट्ठि, पिट्ठि, पुट्ठि for पृष्ठ, तणु, तिणु, तृणु for तृण, सुकिदु, सुकिउ, सुकृदु for सुकृतम्; किन्नउ, किलिन्नउ for क्लिन्न, लिह, लीह, लेह for लेखा, and गउरी, गोरी for गौरी The word प्राय indicates that even where a specific rule is given the Prakrit and शौरसेनी forms may be used

330 The ending vowel of words is shortened or lengthened before declensional terminations in अपभ्रंश To illustrate the process of lengthening and shortening we have the following illustration —ढोल्ला etc in Nom

(1) विट श्यामल धन्या चम्पकवर्णा।
इव सुवर्णरेखा कषपट्टके दत्ता॥

' The man has a dark complexion, and the fair one (धन्या = प्रिया) has the complexion of a चम्पक flower, she seems to be a streak of gold on the (black) touch stone. " Here ढोल्ल and सामल m have their ending vowel lengthened, and धण and सुवण्णरेह f have their long vowel shortened ढोल्ल is rendered by commentators either as विट or नायक. धण is Sk धन्या, the Com says —प्रियाया धण आदेश. णाइ or णाइँ in the sense of इव, see IV 444. In Vocative we have ढोल्ला मइँ etc.

(2) विट मया त्व वारित मा कुरु दीर्घं मानम्।
निद्रया गमिष्यति रात्रि शीघ्र (दडवड) भवति विभातम्॥

" Man (Friend) I warned you not to be proud (not to hold out) for long, for, the night would pass away in sleep, and it will dawn quickly" Here ढोल्ला is Voc

335 In अपभ्रंश the ending अ of words is optionally changed to ए before मिस्,

(1) गुणे न सपत् कीर्ति पर (जना) फलानि लिखितानि भुञ्जन्ति ।
केसरी कपर्दिकामपि (कोऽपि) न लभते गजा लक्षै गृह्यन्ते ॥

"By virtues (one can get) only fame but not wealth, people get fruit which is written (on their forehead by destiny), a lion is not worth even a cowrie but elephants cost lacs" Here we get गुणहिं and लक्खेहिं to illustrate the rule

336 In अपभ्रंश the Ablative sing termination of words ending in अ is हे or हु.

(1) वृक्षात् गृह्णाति फलानि जन कटुपल्लवान् वर्जयति ।
तथापि महाद्रुम सुजन इव तान् उत्सङ्गे धरति ॥

"People take fruit from a tree but neglect the bitter leaves, and yet the great tree, like a noble man places them on its lap" Here we have वच्छहे or वच्छहु

337 In अपभ्रंश, the Ablative plural termination of words ending in अ is हुं

(1) दूरोड्डाणेन पतित खल आत्मान जन (च) मारयति ।
यथा गिरिशृङ्गेभ्य पतिता शिला अन्यदपि चूर्णीकरोति ॥

"A wicked man, by taking a long jump, kills himself as well as others, a stone fallen from the mountain top powders others along with itself" गिरिसिंगहुं is Ablative plural

338 The Gen sing terminations of words ending in अ are सु, हो, स्सु

(1) य गुणान् गोपयति आत्मीयान् प्रकटान् करोति परस्य ।
तस्य अह कलियुगे दुर्लभस्य बलिं करोमि सुजनस्य ॥

"I offer my homage to the noble man rare in this Kali age, who conceals his own virtues and manifests those of others" We get here परस्सु, तसु, दुल्लहहो as Gen sing forms

Let there be (a distance of) a lac of yojanas between those that stand separated but do not lose their affection (अगलितस्नेह) for, O friend, he is the source (store) of joy who meets [with unchanged affection] once in hundred years " Here we have जो and सो in Nom sing with ओ ending In the neuter gender however we shall have उ ending only

(2) अङ्गैः अङ्ग न मिलित सखि (हलि) अधरेण अधर न प्राप्त ।
प्रियस्य पश्यन्त्या मुखकमल एव सुरत समाप्तम् ॥

' My body (limbs) did not come in contact with his my lip did not touch his, friend, our love sport came to an end when I was only looking at the lotus like face of my lover " Here we have अगु in neuter Nom sing and मुहकमलु in Acc sing, we cannot have ओ here पिअ is Gen sing See IV 845. For एम्वइ see IV 420

383 In अपभ्रंश the ending अ becomes ए in the Instrumental sing

(1) ये मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवसता ।
तान् गणयन्त्या (मम) अङ्गुल्य जर्जरिता नखेन ॥

' My fingers are shattered (wounded) by nails while I was (engaged in) counting the days that were given to me by my lover when he started (on journey) " Here we have दइए (दइए) and नहेण as Inst. sing forms ताण though Gen plu in form has the sense of Acc according to Sanskrit idiom

384 In अपभ्रंश the ending अ becomes इ and ए in Loc sing

(1) सागर उपरि तृणानि धरति तले क्षिपति (घल्लइ) रत्नानि ।
स्वामी सुभृत्यमपि परिहरति समानयति खलान् ॥

' The ocean keeps grass on its surface and puts the gems at the bottom, the master despises the good servant but honours the wicked " We have here तलि or तले in the Loc sing

"Any body can get without any distinction a slab of stone from the mountain (to lie) and fruit from tree (to eat), and still men do not like the forest when they leave home " Here we have गिरिहे and तरुहे as Abl sing forms बसिार्वेंडु is नि सामान्यम्, the commentator takes it to be सर्वे but in that case we have to interpret घेप्पइ as गृह्णाति, the commentator does not seem to be correct, and we should interpret घेप्पइ as गृह्यते

(2) तरुभ्य अपि वल्कल फल मुनय अपि परिधान अशन लभन्ते ।
स्वामिभ्य इयत् अधिक (अग्गलु) आदर भृत्या गृह्णन्ति ॥

" Even ascetics get barks from trees to wear and fruits to eat, the servants get from their masters only courtesy (or have to show courtesy or respect to their masters) over and above these (clothing and food) " Here we have तरुहु and सामिहु as Abl plu अग्गलउ from अग्र+ल+क Compare आगळा in Marathi.

The Loc sing. termination is हि —

(3) अथ विरलप्रभाव एव कलौ धर्म ।

" Indeed piety has very little power left in this Kali-age " Here we have कलिहि as Loc sing

342 ए, the Inst sing. termination of words ending in अ, gets ण and अनुस्वार, we have thus दइए from दयित and पवसन्तेण from पवसन्त (Pres parts from ■ + वस्) See IV 333 1

343 The Instrumental sing of words ending in इ and उ is एं as well as ण and अनुस्वार,

(1) अग्निना उष्ण भवति जगत् वातेन शीतल तथा ।
य पुन अग्निना शीतल तस्य उष्णत्व कथम् ॥

" The world feels warm by fire and cold by wind, how can heat affect him (the ascetic) who feels cold by the side of fire ? " Here we have अग्गिए, वाए, ending in ए and अग्गि ending in अनुस्वार

(2) विप्रियकारक यद्यपि प्रिय तदपि त आनय अद्य ।
अग्निना दग्ध यद्यपि गृह तदपि तेन अग्निना कार्यम् ॥

339. The Gen. plural termination of words ending in अ is हुं.

(1) तृणानां तृतीया भङ्गी नापि (=नैव); तानि अवटतटे वसन्ति।
अथ जनः लगित्वा उत्तरति अथ सह स्वयं मज्जन्ति॥

"There is no third course possible for grass; it grows on the slopes of a ditch; men either cross (the ditch) by holding it or the grass sinks along with them." The commentator adds: अन्योऽपि यः प्रकारद्वयं कर्तुकामो भवति स विषमस्थाने वसति। प्रकारद्वयं किम्। म्रियते वा शत्रून् जयति वेति भावार्थः. Here we have तणहं as Gen. Plu. सइं stands for स्वयं, i.e. आत्मना सह.

340. The Gen. Plu. termination of words ending in इ and उ, is हु as also हं.

(1) देवः घटयति वने तरूणां शकुनीनां (कृते) पक्वफलानि।
तद् वरं सौख्यं प्रविष्टानि नापि कर्णयोः खलवचनानि॥

"God has created ripe fruits on trees in the forest for birds; it is better to have that pleasure, but not to have words of the wicked falling on our ears." Here तरुहुं and सउणिहं are the Gen. plu. forms. सो वरि सुक्खु—Here the word सौख्य, n., is used in the mas. gender; see IV. 445 and hence agrees with सो. हुं can also be used for the Loc. plural.

(2) धवलः खिद्यति (विसूरइ) स्वामिनः गुरुं भारं प्रेक्ष्य।
अहं किं न युक्तः द्वयोर्दिशोः खण्डे द्वे कृत्वा॥

"The white (bull) sinks (feels pained) on seeing a very heavy load of his master, (and says to itself): "why am I not yoked at two ends of the yoke having done me into two pieces?" We have here दुहुं in the Loc. plural. पिक्खेवि and करेवि are Absolutive forms from ईक्ष with प्र and कृ. See IV. 440.

341. Words ending in इ and उ, take हे, हुं and हि respectively as the terminations of Abl. sing. and plu. and Loc. sing.

(1) गिरेः शिलातलं तरोः फलं गृह्यते निःसामान्यम्।
गृहं मुक्त्वा मनुष्याणां तथापि न रोचते अरण्यम्॥

"Any body can get without any distinction a slab of stone from the mountain (to lie) and fruit from tree (to eat); and still men do not like the forest when they leave home " Here we have गिरिहे and तरुहे as Abl sing forms नीसावँसु is नि सामान्यम् , the commentator takes it to be सर्वे but in that case we have to interpret घेप्पइ as गृह्णाति the commentator does not seem to be correct, and we should interpret घेप्पइ as गृह्यते

(2) तरुभ्य अपि वल्कल फलं मुनय अपि परिधान अशन लभन्ते ।
स्वामिभ्य इयत् अधिक (अग्गलु) आदर भृत्या गृह्णन्ति ॥

" Even ascetics get barks from trees to wear and fruits to eat, the servants get from their masters only courtesy (or have to show courtesy or respect to their masters) over and above these (clothing and food) " Here we have तरुहु and सामिहु as Abl plu अग्गलउ from अग्र+ल+क Compare आगळा in Marathi.

The Loc sing. termination is हि —

(3) अथ विरलप्रभाव एव कलौ धर्म ।

" Indeed piety has very little power left in this Kali age " Here we have कलिहि as Loc sing

342 ए, the Inst. sing. termination of words ending in अ, gets ण and अनुस्वार. we have thus दइएं from दयित and पवसन्तेण from पवसन्त (Pres parts from प्र + वस्) See IV 333 1

343 The Instrumental sing of words ending in इ and उ in ए as well as ण and अनुस्वार.

(1) अग्निना उष्ण भवति जगत् वातेन शीतल तथा ।
य पुन अग्निना शीतल तस्य उष्णत्व कथम् ॥

" The world feels warm by fire and cold by wind, how can heat affect him (the ascetic) who feels cold by the side of fire ? " Here we have अग्गिए, वाए, ending in ए and अग्गिं ending in अनुस्वार.

(2) विप्रियकारक यद्यपि प्रिय तदपि त आनय अद्य ।
अग्निना दग्ध यद्यपि गृह तदपि तेन अग्निना कार्यम् ॥

" Bring me (back) my lover to day though he has given me offence, for, one has to do with fire even though it has burnt one's house " Here we have अग्गिण in ण, तें in ए and अग्गि in अनुस्वार

344 In अपभ्रंश the Nom and Acc terminations, both sing and plu are (generally) dropped. For एइ ति घोडा See 330 4

(1) यथा यथा वक्रिमाणं लोचनयो नितरां श्यामला शिक्षते।
तथा तथा मन्मथ निजकशरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥

' The more does the darkish (young woman=श्यामला) learn the crookedness (side glances) of the eyes, the more does the god of love sharpen his arrows on a sharp (hard) stone " Here we have वक्रिम in Acc sing, सामलि in Nom. sing and निअयसर in Acc plu

345 The Gen terminations are often dropped in अपभ्रंश

(1) सङ्गरशतेषु यो वर्ण्यते पश्य अस्माकं कान्तम् ।
अतिमत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां गजानां कुम्भान् दारयन्तम् ॥

" Behold my lover who is mentioned in hundreds of battles (as) breaking open temples of elephants who are excessively maddened and ungovernable by goads." Here गय stands for गजानाम्

346 In Voc plural हो is added to nouns in अपभ्रंश हे तरुणा , हे तरुण्य (च) ज्ञात मया आत्मन घात मा कुरुत. "Ye, young men and women, I have got the (true) knowledge, do not ruin yourselves."

347 भिस् and [illegible] are substituted by [illegible] in अपभ्रंश For गुणहिं न संपय see 335 1

भागीरथी यथा भारते त्रिषु मार्गेषु प्रवर्तते ॥

As the Ganges in this land of भरत proceeds in three ways (streams)." मग्गेहिं तिहिं is Loc. plu.

348 Nom and Acc plu terminations of feminine words (irrespective of the ending vowel) are उ and ओ

This rule is an exception to IV 344 For अङ्गुलिड etc see 338 1

सुन्दरसर्वाङ्गी विलासिनी प्रेक्षमाणानाम् ।

"Of (young men) looking at lovely women having all-beautiful limbs."

349 The Inst. sing termination of feminine words is ए

(1) निजमुखकरैः अपि मुग्धा करं अन्धकारे प्रतिप्रेक्षते ।
शशिमण्डलचन्द्रिकया पुन किं न दूरे पश्यति ॥

" The fair lady sees her hand in darkness by the help of the rays of her (moon like) face, why should she not see the object at a distance (when she has) the light of the full moon?' Pischel reads किर in place of कर in the first line which gives better sense काइं is किम् and not कथम् as the Com takes it We get here चन्दिमए Inst. sing जहिं etc (2) यत्र मरकतकान्त्या संवलितम्, ' where (an object) is surrounded by the lustre of emerald " Here we have कन्तिए as Inst sing

350 The Abl and Gen. Sing termination of feminine nouns is हे

(1) तुच्छमध्याया तुच्छजल्पनशीलाया ।
तुच्छाच्छरोमावल्या तुच्छरागाया तुच्छतरहासाया ।
प्रियवचनमलभमानाया तुच्छकायमन्मथनिवासाया ॥
अन्यद् यत्तुच्छं तस्या धन्याया तदाख्यातुं न याति ।
आश्चर्यं स्तनान्तरं मुग्धाया येन मनो वर्त्मनि न माति ॥

" It is impossible to mention what is small (तुच्छ) or atomic of that fair lady who has slender waist, who talks little, who has a small and pretty line of hair (on her belly), who shows but little affection and very faint smile who has got her form slender as she did not hear any news of her lover, and O wonder, the space between her breasts is so small that (even) mind or spirit (that is atomic) is not contained (has no room) in the way (i. e , the space between her breasts) The Com,

takes तुच्छराय as Vocative meaning the lover who shows but scant courtesy to his sweet-heart कटरि or कहरि is a particle expressing sense of surprise, for even the mind which is atomic in size has no room between her breasts विचि means वर्त्मनि see IV 421 Here all words in हे are Gen sing forms

(2) स्फोटयत यौ हृदय आत्मीय तयो परकीया (=परविषये) का घृणा।
रक्षत लोका आत्मान बालाया, जातौ विषमौ स्तनौ ॥

What kindness can those breasts have on others when they burst out (come out by bursting) her own heart, O young men, keep yourself away from the young woman (बाला) (for) her breasts have now become full (विषम) heart rending" As the author takes बालहे as Ablative sing, I am forced to construe the verse as above against the Com The word हृदय is used in a double sense, heart and breast

351 The Abl and Gen plu termination of feminine nouns is हु

(1) भव्य (=साधु) भूत यन्मारित भगिनि अस्मदीय कान्त।
अलज्जिष्यत वयस्याभ्य यदि भग्न गृह ऐष्यत ॥

' It was well O sister that my husband was killed (in battle) he would have been put to shame in the presence of my friends if he had returned home defeated " भल्ला, compare भलें Marathi भला Hindi, for महारा and हमारा, compare हमारा Hindi लज्जिज्जन्तु and एन्तु are the present participles used as conditional See III 180 वयसिअहु is either Abl or Gen Plural

352 The Loc sing of feminine nouns takes हि as termination

(1) वायस उड्डापयन्त्या प्रियो दृष्ट सहसेति।
अर्धानि वलयानि मह्या गतानि अर्धानि स्फुटितानि तटिति ॥

' As the lover was all of a sudden sighted by a lady who was driving away the (crowing) crows half of her bracelets dropped down on the earth and the (rest) half

cracked with a noise." There is a common belief that the crowing of a crow indicates the coming of a guest The lady on hearing this sound of the crow did not see her lover returning and was probably disappointed and wanted to frighten the crow While doing so she saw her lover suddenly The result is that from her emaciated hand dropped down some bangles before the husband was sighted, but after he was seen the lady became fat with joy and so the rest of the bangles cracked There is an अत्युक्ति in the description महिहि is Loc sing.

353 The Nom and Acc plu. of nouns in the neuter gender take इं as the termination.

(1) कमलानि मुक्त्वा अलिकुलानि करिगण्डान् काङ्क्षन्ति ।
अलुलभ एहु येषां निर्बन्ध (भलि) ते नापि (=नैव) दूर गणयन्ति ॥

"Swarms of bees leave the lotuses and desire (to go to) the temples of elephants those that insist on (aim at) getting what is difficult, do not mind the distance"
कमलइं, अलिकुलइं and करिगंडाइं are Nom and Acc plu forms.

354. Before the Nom and Acc sing terminations the अ (क) of words in neuter gender is changed to उं, e g, तुच्छउं for तुच्छक, भग्गउं for भग्गक पसरिअउं for प्रसृतक, etc.

(1) भग्नक दृष्ट्वा निजक बलं बल प्रसृतक परस्य ।
उन्मीलति शशिलेखा यथा करे करवाल प्रियस्य ॥

"On seeing his own army routed and the enemy's army spreading, the sword in the hand of my lover flashes like the crescent moon"

We may here take a resume of the declension of nouns in अपभ्रंश according to H

MASCULINE NOUNS ENDING IN अ

Nom	देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा
Acc.	देव, देवा, देवु	देव, देवा
Inst	देवे, देवें, देवेण (देविण) (देविं)	देवहिं, देवेहिं
Abl.	देवहे, देवहु	देवहु

Gen	देव, देवनु, देवस्सु, देवहो, देवह	देव, देवह
Loc	देवे, देवि	देवहिं
Voc	देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा, देवहो

MASCULINE NOUNS ENDING IN इ.

Nom	गिरि, गिरा	गिरि, गिरी
Acc	गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
Inst	गिरिए, गिरिण, गिरिं	गिरिहिं
Abl	गिरिहे	गिरिहु
Gen	गिरि, गिरिहे	गिरि, गिरिह, गिरिहु
Loc	गिरिहि	गिरिहु
Voc.	गिरि, गिरी	गिरि, गिरी, गिरिहो

Masculine nouns ending in उ are declined exactly like गिरि.

NEUTER NOUNS.

Nom Acc	कमल, कमला	कमल, कमला, कमलइ, कमलाइं
	वारि, वारी	वारि, वारी, वारिइ, वारीइं
	महु, महू	महु, महू, महुइ, महूइं

The rest like masculine words

Neuter nouns ending in क, e. g तुच्छक

Nom Acc sing. तुच्छउ

The rest like कमल

FEMININE NOUNS

(मुद्धा=मुग्धा)

Nom	मुद्ध, मुद्धा	मुद्धाउ, मुद्धाओ
Acc	मुद्ध, मुद्धा	मुद्धाउ, मुद्धाओ
Inst.	मुद्धए (मुद्धइ)	मुद्धहिं
Abl.	मुद्धहे (मुद्धहि)	मुद्धहु
Gen	मुद्धहे (मुद्धहि)	मुद्धहु
Loc	मुद्धहि	मुद्धहिं
Voc	मुद्ध, मुद्धा	मुद्ध, मुद्धा, मुद्धहो, मुद्धाहो

Fem. words ending in इ ई उ, ऊ, e g , मति, तरुणी, धेनु वधू, are declined like मुद्धा

355 Pronouns ending in अ have हा as Abl. sing. termination, e. g जहा etc यस्माद् भवान् आगत , कस्मात् तस्मात्, etc होन्तउ is भवान्, from Pres part of हो (भू).

356 The Abl sing Mas of किम् has किहे

(1) यदि तस्या त्रुटयतु स्नेह मया सह नापि तिलतार (?)।
तत् कस्माद् वक्राभ्या लोचनाभ्या दृश्ये (अह) शतवारम् ॥

" If her intense (तिलतार, literally in which the pupil of the eye is full of love like the sesamum) love for me is lost and then nothing is left of it, why am I looked at hundred times with side glances ? ' तहे is तस्या and not तत्र as understood by the Com जोइज्जउ is 1st sing pass of जोव Compare जोवो in Gujerati

357. Pronouns ending in अ have हिं as Loc sing. termination

(1) यत्र or यस्मिन् कल्प्यते शरेण शर छिद्यते खड्गेन खड्ग ।
तस्मिन् तादृशे भटघटानिवहे कान्त प्रकाशयति मार्गम् ॥

" My lover shows the way (to other warriors) in the midst of a host where an arrow is cut (met) by an arrow and sword is cut by sword " जहिं and तहिं are Loc sing forms

(2) एकस्मिन् अक्ष्णि श्रावण अन्यस्मिन् भाद्रपद ।
माधव (or माघ) महीतलस्रस्तरे गण्डस्थले शरत् ।
अङ्गेषु ग्रीष्म सुखासिकातिलवने मार्गशीर्ष ।
तस्या मुग्धाया मुखपङ्कजे आवासित शिशिर ॥

This verse describes the condition of a lady seperated from her lover "The month of श्रावण has settled in one eye of the fair lady, while the month of भाद्रपद in another; on her couch the spring (as the bed was made of tender leaves), on her cheeks the autumn, on her limbs the summer, and in the field of sesamum of सुखासिका (sitting at ease) मार्गशीर्ष, the winter (शिशिर) on her lotus-like face " The meaning is that the lady is shedding tears profusely like the rain in the months of श्रावण and भाद्रपद, she got a bed of leaves as in the spring, her cheeks are

pale as the clouds (or काश flower) in the autumn, her limbs are warm as in summer, her sitting at ease is all shattered (gone) like the field of sesamum in the month of मार्गशीर्ष, and her face is withered like the lotus in winter The commentary on this passage is interesting and runs thus —अनयोरर्थ । तस्या मुग्धाया एकस्मिन्नक्ष्णि श्रावण अन्यस्मिन् अक्ष्णि भाद्रपद । को भाव । यथा एतौ द्वौ मासौ स्राविणौ तयाक्षि द्वयमप्यश्रुजलस्राविस्वान्मासद्वयतुल्यम् । महीतलस्रस्तरे माधवो वसन्त । पल्लवमयत्वात् । गण्डस्थले शरत् । तस्या काशकुसुमादिना पाण्डुत्वात् । अङ्गेषु ग्रीष्म तापबाहुल्यात् । सुखासिकातिलवने मार्गशीर्ष । यथा मार्गशीर्ष तिलवनानामुच्छेद स्यात्तथा सुखावस्थानस्योच्छेद । मुखपङ्कजे शिशिर आवासित । यथा शिशिरे पङ्कजाना म्लानत्व तथा मुखपङ्कजस्यापि । स्त्रीणां वियोगावस्थाया एतानि चिह्नानि स्यु । Here we have एक्कहिं and अन्नहिं as Loc sing forms

(२) हृदय स्फुट तटिति (शब्द) कृत्वा कालक्षेपेण किम् ।
पश्यामि हतविधि क्व स्थापयति त्वया विना दु खशतानि ॥

"O heart burst with noise, why delay? I shall see at what place (other than thyself) would the ill luck keep these hundreds of miseries (that thou art experiencing at present)" We get here कहिं as Loc sing

358 The pronouns यत्, तत्, and किम्, when ending in अ, have आसु as Gen sing termination optionally

(1) कान्त अस्मदीय हला सखिके निश्चयेन रुष्यति यस्य (=यस्मै)।
अस्त्रै शस्त्रै हस्तैरपि स्थानमपि स्फोटयति तस्य॥

"My lover when angry with some one, O friend, certainly breaks even the place the enemy occupies by means of weapons, missiles or even by hand" We have here जासु and तासु as Gen sing forms

(2) जीवित कस्य न वल्लभक धन पुन कस्य नेष्टम्।
द्वे अपि अवसरनिपतिते तृणसमे गणयति विशिष्ट ॥

"To whom is life not dear? Who does not wish for wealth? But a noble man (विशिष्ट) counts them as straw in hours of difficulty" We have here कासु as Gen sing

359 The pronouns यत्, तत् and किम् have अहे (डहे) as the Gen sing termination in the feminine gender जहे केरउ, i e, यस्याः कृते etc

360 The Nom and Acc sing of यत् and तत् have respectively ध्रु and त्र optionally

(1) प्राङ्गणे तिष्ठति नाथ यत् तद् रणे करोति न भ्रान्तिम्।

"As my lover stands in the courtyard, he does not wander on the battle-field" The Com takes भ्रान्ति to mean संदेह I take it to mean भ्रमण

(2) तत् जल्प्यते यन्निर्वहति।

"That is uttered (said) which he accomplishes"

361 The Nom and Acc sing of इदम् n is इमु, इमु कुलु is इदं कुलम्

362 The Nom and Acc sing of एतद् is एह, f, एहो m, and एहु, n

(1) एषा कुमारी एष (अहं) नरः एतन्मनोरथस्थानम्।
एतत् मूर्खाणां चिन्तमानानां पश्चाद् भवति विभातम्॥

"'This is the young maid and here (I am) the man, this is the seat of my cherished desire,' when fools are thus thinking (without trying to satiate their love) the dawn comes immediately after"

363 The Nom and Acc plu. of एतद् is एइ. For illustration see 330. 4

364 The Nom and Acc plu of अदस् is ओइ.

(1) यदि पृच्छथ महान्ति (बड्डाइं) गृहाणि तद् महान्ति गृहाणि अमूनि।
विह्वलितजनाभ्युद्धरणं कान्तं कुटीरके पश्य॥

"If you inquire about big houses, then there they are; but behold my lover in the hut here who helps people in distress"

365 The pronoun इदम् becomes आय for declensional purposes

(1) इमानि लोकस्य लोचनानि जातिं स्मरन्ति न भ्रान्तिः।
अप्रिये दृष्टे मुकुलन्ति प्रिये दृष्टे विकसन्ति॥

" There is no doubt that the eyes of the people recollect their previous birth (incidents of the previous birth), (for) they are closed when they see things they do not like (अप्रिय), and they dilate when they see things or persons they like "

(2) शुष्यतु मा शुष्यतु एव (= वा) उदधि वडवानलस्य किं तेन ।
यद् ज्वलति जले ज्वलन एतेनापि किं न पर्याप्तम् ॥

" What does it matter to the वडवानल, the sub-marine fire whether the ocean is dried up or not? Is it not enough (to prove its valour) that it (fire) is ablaze in water ? "

(3) अस्य दग्धकलेवरस्य यद् वाहित (= लब्ध) तत्सारम् ।
यदि आच्छाद्यते तत्कुथ्यति यदि दह्यते तत्क्षार ॥

" Whatever is obtained of this wretched body is best, if it is covered it stinks, if it is burnt it turns into ashes "

366. The pronoun सर्व is optionally substituted by साह in अपभ्रंश

(1) सर्वोऽपि लोक प्रस्पन्दते (तडप्फडइ) महत्त्वस्य कृते ।
महत्त्व पुन प्राप्यते हस्तेन मुक्तेन ॥

" The whole world is striving for greatness, but greatness is obtained only by hand that is freely distributing (charities)" तडप्फडइ is explained by the com as चपलायते, प्रयतते इत्यर्थ , मोकलडेण is rendered as मुत्कलेन which word is unknown to Sh. I have rendered it as मुक्तेन We have in vernaculars phrases like मुक्तहस्त. दानादिगुणे is the meaning of the Ap word This verse is found with slight change in पाहुडदोहा, 88

367 The pronoun किम् is optionally substituted by काइ and कवण in अपभ्रंश

(1) यदि न स आयाति दूति गृह किं अधो मुख तव ।
वचन य खण्डयति तव सखिके स प्रियो भवति न मम ॥

The lady asks her messenger - " O messenger, if he does not come to my house, why is your face downcast ?

My dear friend (सखिके), he who disrespects your word cannot be dear to me "

For काइ न दूरे देक्खइ see 349 1

For फोडेन्ति जे हियडउ, see 350, 2

(2) सुपुरुषाः कङ्गो अनुहरन्ति भण कार्येण केन ।
यथा यथा महत्त्व लभन्ते तथा तथा नमन्ति शिरसा ॥

" Please tell me for what reason a noble man imitates the कङ्गु plant, for the more it grows the more it bends " The verse illustrates the substitute कवण for किम्.

(3) यदि ससेहा तन्मृता अथ जीवति नि स्नेहा ।
द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां गतिका (=गता) धन्या, किं गर्जसि खल मेघ ॥

A lover away from his beloved is here addressing the cloud " If she loved me she must have been dead, if she is alive she does not love me. in either case that fair one is lost to me, why, O wicked cloud, are you thundering (in vain) ? "

368-381 This group of the Sūtras gives the declension of युष्मद् and अस्मद् which is tabulated below —

युष्मद्.

	Sing	Plu
Nom	तुहुं	तुम्हे, तुम्हइं
Acc	पइं, तइं	तुम्हे, तुम्हइं
Inst	पइं, तइं	तुम्हेहिं
Abl	तउ, तुज्झ, तुध, (तुहु)	तुम्हहं
Gen	तउ, तुज्झ, तुध	तुम्हहं
Loc	पइं, तइं	तुम्हासु

अस्मद्

	Sing	Plu.
Nom.	हउं	अम्हे, अम्हइं
Acc	मइं	अम्हे, अम्हइं
Inst	मइं	अम्हेहिं
Abl	महु, मज्झु	अम्हहं
Gen	महु, मज्झु	अम्हहं
Loc	मइं	अम्हासु

368 (1) भ्रमर मा रुणझुणशब्द कुरु ता दिश विलोकय मा रुदिहि।
सा मालती देशान्तरिता यस्या त्व म्रियसे वियोगे॥

" O bee, do not make this humming sound, look in that direction or quarter, do not weep That मालती flower at the separation of which you are dying, is away from you at a distance "

370 (1) त्वया मुक्तानामपि वरतरो विनश्यति (फिट्टइ) न पत्रत्व पत्राणाम्॥
तव पुन छाया यदि भवेत् कथमपि तदा तै पत्रै (एव)॥

" O good tree, the leaves do not lose the state of their being leaves because they are separated from you If however you are to have your shade, you can have it only with those leaves "

(2) मम हृदय त्वया, तया त्व सापि अन्येन विनाट्यते।
प्रिय किं करोम्यह किं ■ मत्स्येन मत्स्य गिल्यते॥

The commentator says काचित् नायिका अन्यासक्त पतिं वक्ति " My heart is captured by you she has captured you and she ■ harassed by another, my lover, what shall I do? What will you do? for a fish swallows another fish विनडिज्जइ is rendered by the Com as विनाट्यते, विभिद्यते and विनश्यते, I think this is a देशी root Compare नाडणें, नडणें in Marathi

(3) त्वयि मयि द्वयोरपि रणगतयो. को जयश्रिय तर्कयति।
केशैर्गृहीत्वा यमगृहिणीं भण सुख कस्तिष्ठति॥

' When you and I both are on the battle-field, who (else) would expect to gain victory? Say who would be at ease by pulling Yama's wife in her hair?" The word तक्केइ is explained as अभिलषति The speaker suggests that a combination of the great heroes would be too strong for the enemy

(4) त्वा मुञ्चन्त्या मम मरण मां मुञ्चतस्तव।
सारस (यथा) यस्य दूरे (वेगळा) स कृतान्तस्य साध्य॥

Com स्त्री कथयति। त्वां मुञ्चन्त्या मम मरण मां मुञ्चतस्तव मरणम्। दृष्टान्त। यथा सारस पक्षी यस्य यो दूरे वर्तते सोऽपि कृतान्तस्य साध्यो भवति मरण प्राप्नोतीत्यर्थ If I leave you (it would be) my death, if you leave me it would be yours, like a सारस bird, for

whoever (of the pair) stands separated (वेगळा) becomes a victim of death वेग्गळा is वेगळा in Marathi and has the sense of separation

371. (1) तुम्हाभि अम्हाभि यत् कृत दृष्ट बहुकजनेन ।
तत् (=तदा) तावन्मात्र समरभर निर्जित एकक्षणेन ॥

"What yourselves and ourselves had done has been witnessed by many people, for, we have won (निर्जित) so great a battle in a moment " तेवड्ड is तेवढा in Marathi

372 (1) तव गुणसपद् तव मर्ति तव अनुत्तरा क्षान्तिम् ।
यदि उत्पद्य अन्यजना महीमण्डले शिक्षन्ते ॥

" How I wish that other men born on this globe of earth learn (from you) your numerous virtues, your intelligence and your uncomparable forbearance "

375 For तहु इव etc, see 338 1

376. (1) वय स्तोका रिपव बहव कातरा, एव भणन्ति ।
मुग्धे निभालय गगनतल कति जना ज्योत्स्ना कुर्वन्ति ॥

The warrior is consoling his beloved when out to go on the battle field "We are few and the enemies numerous, so say the timid ones, but, O fair one, behold the sky(and see) how many (are there that) give the moon-light " The Com remarks —एकश्चन्द्र एवेत्यर्थ

(2) अम्लत्व लागयित्वा ये गता पथिका परकीया केऽपि ।
अवश्य न स्वपन्ति सुखासिकाया यथा वय तथा तेऽपि ॥

"Those other travellers who have left this place or home having left their love(अम्लत्व=स्नेह)behind will certainly not sleep at ease as we (at home) do not " The lady speaks of her lover, a wanderer, who has left her at home

377 (1) मया ज्ञात प्रिय विरहिताना कापि धरा भवति विकाले ।
केवल (=पर) मृगाङ्कोऽपि तथा तपति यथा दिनकर क्षयकाले ॥

"My dear, I thought that there was some support (धरा) (consolation, alleviation of pain) to separated lovers at sunset (विकाले=सन्ध्यायां); but at the close (of the day

स्वयगालि) the moon torments (me) as much as the sun during the day." घरा=आधार अवलम्बन वा

379. (1) मम कान्तस्य द्वौ दोषौ सखि मा पिधेहि अलीकम्।
दद्त पर अह उर्वरिता युध्यमानस्य करवाल ॥

'My lover has (only) two flaws, my friend, do not conceal the charge (आलु) when he makes gifts I alone am left, and when he fights, the sword alone is left दोसडा, see, IV 429 आलु = मिथ्या, अलीक अनर्थकम् compare आळ in Marathi

(2) यदि भग्ना परकीया तत्सखि मम प्रियेण।
अथ भग्ना अस्मदीया तत्तेन मारितेन॥

If the enemies are defeated then, my friend they must have been so by my lover if our men are defeated then it must have been so by his being killed "

380 अह भग्गा etc see 379. 2

382-388 These sutras give rules about the conjugation of verbs The system of conjugation in the अपभ्रंश is almost the same as in the principal Prakrit with a few additional forms in the Present in the Imperative second person sing and in the Future The *additional* terminations in the Present are —

1st person	उ	हुँ
2nd person	हि	हु —
3rd person	–	हिं

The additional terminations for the Imperative are -
2nd person sing इ, उ, ए

In addition to the Future forms with हि स्स etc, we have in अपभ्रंश, with स as well .,

382 (1) मुखकबरीबन्धौ तस्या शोभा धरत
ननु मल्लयुद्ध शशिराहू कुरुत ।
तस्या शोभन्ते कुरला भ्रमरकुलतुलिता
ननु भ्रमरडिम्भा क्रीडन्ति मिलिता ॥

'Her face and the braid of hair (rolling on it) bear (respectively) the beauty of the moon and the Rāhu engaged in fight, her curly locks of hair, comparable to

386 (1) खड्गविसाधित यत्र लभामहे तत्र देशे याम ।
रणदुर्भिक्षेण भग्ना विना युद्धेन न वलामहे ॥

"We shall go to that country where we shall get some work for our sword, destitute as we are by the famine of fight, we cannot live (in happiness) without it."

387 (1) कुञ्जर स्मर मा सल्लकी सरलान् श्वासान् मा मुञ्च ।
कवलाः ये प्राप्ताः विधिवशेन तांश्चर मानं मा मुञ्च ॥

"O elephant, do not think of the सल्लकी plants, do not breathe heavy (long) sighs, eat only those morsels which luck brings you, do not give up your self respect" Here सुमरि, मेल्लि and चरि are the Imperative forms.

(2) भ्रमर अत्रापि निम्बके कति (चित्) दिवसान् विलम्बस्व ।
घनपत्रवान् छायाबहुलो फुल्लति यावत्कदम्बः ॥

"O bee, please wait for a few days even on this filthy Nimba tree (निम्बक) until the Kadamba tree, having plenty of foliage and shade, bears blossom" Here विलम्बु is the Imperative form.

(3) प्रिय एवमेव कुरु भल्लं करे त्यज त्वं करवालम् ।
येन कापालिका वराका लान्ति अभग्नं कपालम् ॥

My lover, please keep this spear in hand as at present, throw away the sword, so that the poor कापालिक will have at least their begging boul (कपाल, an earthen pot or humam skull) unbroken," Here करे is the Imperative form

388. (1) दिवसा यान्ति वेगैः (=झडप्पडहिं) पतन्ति मनोरथा पश्चात् ।
यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति (इति) कुर्वन् मा आस्स्व ॥

The days pass away quickly; the cherished desires lag behind, whatever is (in possession) is to be respected (accepted,) do not sit idle saying 'it will come to me'" For झडप्पडहिं compare झटपट in Marathi

389. सतो भोगान् यः परिहरति तस्य कान्तस्य बलिं क्रिये ।
तस्य दैवेनैव मुण्डितं यस्य खल्वाटं शीर्षम् ॥

'I offer my homage to that lover who rejects enjoyments offered, (for) he who has bald head, is shaved

already by his fate " The meaning is that there is no ques- of restraint if there is no possibility of one's getting enjoyments Com यस्य भोगा न सन्ति स तु स्वयमेव त्यक्तात्मर्थः। pare

वत्थगन्धमलंकारं इत्थीओ सयणाणि य।
अच्छन्द जे न भुञ्जन्ति न से चाइ त्ति वुचइ ॥
जे य कन्ते पिए भोए लद्धे विपिट्ठिकुव्वइ।
साहीणे चयइ भोए से हु चाइ त्ति वुचइ ॥–दशवैकालिक, II 2 3.

390 (1) अतितुङ्गत्वं यत्स्तनयोः स च्छेदक न खलु लाभ ।
सखि यदि कथमपि त्रुटिवशेन अधरे प्रभवति नाथ ॥

' Too much fullness of breasts is indeed not a gain but a loss, as my lord can reach the lip with great difficulty and much delay " छेअउ is छेदक , । ■ हानि , पहुचइ stands for प्रभवति

391. (1) ब्रुवह सुहासिउ किंचि = ब्रूत सुभाषित किंचित् ।
(2) इयत् उक्त्वा शकुनि स्थित पुनर्दु शासन उक्त्वा ।
तदा अहं जानामि एष हरिः यदि ममाग्रत उक्त्वा ॥

Duryodhana says.—"Having said this much शकुनि stopped, again दु शासन stopped having said that much, then I realised that it was हरि (श्रीकृष्ण) who stood before me having said (what he had to say)" दुर्योधन was so overpowered by the presence of श्रीकृष्ण that he was not at all in his senses during the speech he however come round when he heard two more speeches The verse illustrates the various forms of ब्रू in अपभ्रंश

394 पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु=पठ गृहीत्वा व्रतम्

✓ 395 This sūtra states that छोल and other देशी roots are synonymous with तक्ष् and others and gives a few illustrations

(1) यथातथा तीक्ष्णान् करान् लात्वा यदि शशी अतक्ष्यिष्यत ।
तदा जगति गौर्या मुखकमलेन सदृशतां कामपि अलप्स्यत ॥

"Had the moon been somehow deprived of his sharp rays (dark spots etc) and been chiselled he then would have attained some resemblance in the world with the

lotus-like face of the fair one." Some mss read सर in place of कर, i e. शरान्, the meaning would then be, If the moon had been scratched with sharp arrows Here छोल is regarded as having the meaning of the root तक्ष्.

✓ (2) कङ्कण चूर्णीभवति स्वय मुग्धे कपोले निहितम् ।
श्वासानलज्वालासतप्त बाष्पजलससिक्तम् ॥

'O fair one, your bangles placed on your cheeks would be reduced to powder when heated by the flames of your hot breaths and sprinkled over with the water of your tears" The glass bangles heated and then dipped in water become brittle, the lady is therefore asked not to rest her cheek on her palm For चुडुल्ल and झळक्किअ compare चुडा and झळ, झाळणें etc. The root झलक is used in the sense of तापय्

(3) अनुगम्य द्वे पदे प्रेम निवर्तते यावत् ।
सर्वाशनरिपुसभवस्य करा परिवृत्ता तावत् ॥

"As the beloved (प्रेम) having gone two steps, returns the rays of the offspring of the enemy [i e water] of all-devouring (fire) (the moon) began to set" अब्भड-वञ्चिउ is an Absolutive (see IV 439) from गम् with अब्भड i e सम् or अनु which is a देशी form

✓(4) हृदये शल्यायते गोरी गगने गर्जति मेघ ।
वर्षारात्रे प्रवासिकाना विषम सकटमेतत् ॥

'The fair one strikes (pains) at heart; the cloud thunders in the sky, it is (thus) a great hardship to those who intend to leave their home on the evening of a rainy season" Here खुडुक्कइ and घुडुक्कइ are देशी forms which are approximately rendered into Sk by शल्यायते and गर्जति

(5) अम्ब पयोधरौ वज्रमयौ नित्य यौ समुखौ तिष्ठत ।
मम कान्तस्य समराङ्गणके गजघटा भङ्क्तु यातः ॥

"O mother, my breasts are adamantine as they always face my lover and go to break the array of elephants on the battle field"

(6) पुत्रेण जातेन को गुण अपगुण क मृतेन ।
यत् पैतृकी (बप्पीकी) भूमि आक्रम्यतेऽपरेण ॥

'What is the gain by the birth of a son? What is the loss if he dies? when the ancestral property (land) is being appropriated by another" Here बप्पीकी and चम्पिज्जइ are of देशी origin, compare बाप and चापणें, चोरणें in Marathi

(7) तत् तावत् जल सागरस्य स तावान् विस्तार ।
तृषा निवारण पलमपि नैव पर शब्दायते असार ॥

So much water the ocean has so vast is its extent thirst however is not even a little (पलमपि) quenched only it thunders for nothing' धुदुअइ or धुडुअइ = ध्वनिं करोति

Compare नि सारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् ।
न सुवर्णे ध्वनिस्तादृग् यादृक्कांस्ये प्रजायते ॥

396-399 and 410-412 These sūtras treat of the phonetic changes in अपभ्रंश

396 In अपभ्रंश non-conjunct and non-initial क, ख, त थ, प, फ occuring after a vowel are respectively changed to ग घ, द ध ब भ

क=ग (1) यद् दृष्ट सोमग्रहणमसतीभि हसित निशङ्कम् ।
प्रियमनुष्यविक्षोभकर गिल गिल राहो मृगाङ्कम् ॥

When the unchaste women saw the eclipse of the moon they laughed fearlessly (and said) O Rahu do do swallow the moon that agitates the beloved person" Here विच्छोहगरु stands for विक्षोभकरम्

ख=घ (2) अम्ब स्वस्थावस्थै सुखेन चिन्त्यते मान ।
प्रिये दृष्टे व्याकुलत्वेन (हल्लोहल) कश्चेतयति आत्मानम् ॥

O mother people at ease (स्वस्थावस्थ) can very well think of becoming haughty or proud, when however the lover is seen who on account of the rising emotion (हल्लोहल रभस) is conscious of himself?' Here सुख becomes सुघ

त=द, थ=ध; प=ब, फ=भ

(3) शपथ कृत्वा कथित मया तस्य पर सफल जन्म ।
यस्य न त्याग न च आरभटी न च प्रमृष्ट धर्म ॥

' On oath I tell you His life alone is fruitful who does not lose generosity, nor valour nor piety " Here सबधु, कधिदु and सभलउ illustrate the rule

For एक्कहिं अक्खिहिं सावणु see 357 2.

(4) यदि कथचित्प्राप्स्यामि प्रिय अकृत कौतुक करिष्यामि ।
पानीय नवके शरावे यथा सर्वाङ्गेण प्रवेक्ष्यामि ॥

" If somehow I meet my lover I shall do something wonderful never done before I shall enter into him with all my body as water pervades the new earthen jar " For similar idea compare पाहुडदोहा, 117 This verse and the following illustrate the fact that the changes prescribed by this sutra may not take place as an effect of प्रायोऽधिकार

(5) पश्य कर्णिकार प्रफुल्लितक काञ्चनकान्तिप्रकाश ।
गौरीवदनविनिर्जितक ननु सेवते वनवासम् ॥

" Behold the कर्णिकार is in full blossom bearing the beauty of gold, indeed, being put into background (lit defeated) by the face of the fair maid, it has taken to residence in forest

397 In अपभ्रंश non-initial non-conjunct म is changed to nasalised व Thus we have कवँलु, भवँरु from कमल भ्रमर, जिवँ तिवँ from जिम, तिम etc

398, रेफ as second member of any conjunct is optionally dropped in अपभ्रंश

For जइ केँवइ see 396 4

For जइ भग्गा see 379 [illegible]

399 रेफ is substituted for a member of the cojunct in some cases, e g व्रास for व्यास

(1) व्यास महर्षि एतद् भणति–यदि श्रुतिशास्त्र प्रमाणम् ।
मातॄणा चरणौ नमता दिवसे दिवसे गङ्गास्नानम् ॥

Vyasa, the great sage, says thus If the Veda and the Sāstra are to be regarded as authoritative, then those

who pay homage to the feet of their mothers get the merit of bathing in the Ganges every day."

(2) व्यासेनापि भारतस्तम्भे बद्धम् ।

'Vyasa also has said this in the Bharata books' The other reading gives व्यासेनापि भारत स्तम्भे बद्धम् For want of context the meaning of the line is uncertain

400 The द of आपद् संपद् and विपद् is changed to इ in अपभ्रंश

अनय कुर्वत पुरुषस्य आपद् आयाति ।

'Calamity befalls a person who does wrong deed' For गुणहिं न संपय see 335 1

401 कथ, यथा and तथा have केम (केवँ) किम, (किवँ) किह, किध जेम (जेवँ) जिम (जिवँ), जिह, जिध, तेम (तेवँ) तिम (तिवँ), तिह, तिध, in अपभ्रंश

(1) कथ समाप्यता दुष्ट दिन कथ रात्रि शीघ्र (छुडु) भवति ।
नववधूदर्शनलालसक वहति मनोरथान् सोऽपि ॥

'How will this wicked (tedius) day come to an end? will the night come soon? (so) he who is eager to meet his bride cherishes longings'

(2) ओ गौरीमुखनिर्जितक वार्दले निलीन मृगाङ्क ।
अन्योऽपि य परिभूततनु स कथ भ्रमति नि शङ्कम् ॥

'I think (ओ सूचनायाम्), the moon hides himself in the mass of clouds (वद्दल=भारळ in Marathi) being defeated by the face of the fair maid", how can he who is thus defeated, wander fearlessly?" लुक्क is निलीन; cf लपणें, लुकणें in Marathi

(3) बिम्बाधरे तन्व्या रदनव्रण कथ स्थित श्रीआनन्द ।
निरुपमरस प्रियेण पीत्वेव शेषस्य दत्ता मुद्रा ॥

'O आनन्द, how does the tooth-mark on the bimba like nether lip of the fair one stand (look)?' (The reply is) Her lover has drunk its excellent juice (रस) and has put a seal to the rest as it were (so that no one else should taste it)"

(4) भण सखि निभृतक तथा मयि यदि प्रिय दृष्ट सदोष ।
यथा न जानाति मम मन पक्षापतितं तस्य ॥

"O friend, tell me in secret if you saw my lover in the wrong with me, tell me in such a manner that he would not know that my mind is now partial or in love with him"

For जिवें जिवँ बंकिम see 344. 1

For मइ जाणिऊँ प्रिय see 377. 1

402 यादृश्, तादृश्, कीदृश् and ईदृश् become जेहु, तेहु, केहु, and एहु in अपभ्रंश

(1) मया भणितः बलिराज त्वं कीदृग् मार्गण एष ।
यादृक्तादृग् नापि भवति मूर्ख स्वयं नारायण ईदृक् ॥

"O king Bali, I told you of what sort this begger is, he is not an ordinary begger but नारायण in person."

403. यादृश etc when ending in अ become जइस, तइस, कइस and अइस.

404. यत्र becomes जेत्थु and जत्तु, तत्र becomes तेत्थु and तत्तु in अपभ्रंश.

(1) यदि स घटयति प्रजापतिः कुत्रापि लात्वा शिक्षाम् ।
यत्रापि तत्रापि अत्र जगति भण तदा तस्याः सदृक्षीम् ॥

"If the creator fashions persons after having learnt the art from somewhere, then he may fashion in this world a person similar to her"

405. यावत् becomes जाम (जावँ), जाउ, जामहिं, तावत् becomes ताम, (तावँ) ताउ, तामहिं

406 For केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु see 404. 1.

(1) यावत् न निपतति कुम्भतटे सिंहचपेटाचटात्कारः ।
तावत् समस्तानां मदकलानां (गजानां) पदे पदे वाद्यते ढक्का ॥

"As long as the slap of the claws of a lion does not strike the temples, so long is beaten the drum at every step of all maddened elephants"

(2) तिलानां तिलत्वं तावत् परं यावत् न स्नेहा गलन्ति ।
स्नेहे प्रनष्टे ते एव तिलाः तिलाः भ्रष्टाः खलाः भवन्ति ॥

"Sesamum can be so called so long as the oil (स्नेह is not pressed out, but when it is pressed out, the same

sesamum, loses its quality of being a sesamum and becomes खल (oil cake, wicked)'

(3) यावद् विषमा कार्यगति जीवाना मध्ये आयाति ।
तावद् आस्तामितर जन सुजनोऽप्यन्तर ददाति ॥

" When evil destiny befalls men, even a good man would back out, let us not speak of an ordinary man

407 यावत् becomes जेवड जेत्तुल तावत् becomes तेवड, तेत्तुल

(1) यावद् अन्तर रावणरामयो
तावद् अन्तर पट्टणग्रामयो ।

' There is as much difference between a town and a village as there is between रावण and राम "

409 (1) ते मुद्गा हारिता ये परिविष्टा तेषाम् ॥
परस्पर युध्यमानाना स्वामी पीडित येषाम् ॥

" The eatables (e. g , मुद्ग's) served to those fighting with one another, are lost if their master is in distress ' गजिउ is पीडित, cf गाजणें in Marathi

410–411 In अपभ्रंश ए ओ are pronounced short, and उ, हु, हिं and हुं standing at the end of a metrical foot are also pronounced short

For सुधे चिन्तिज्जइ माणु see 396. 2
For तसु हउ कलिजुगि दुल्लहहो see 338
For जम्म जु तुच्छउ see 350 1
For बलि किज्जउ see 338 1
For दइउ घडावइ see 340 1
For तरुहुँ वि वक्कलु see 341 2
For खग्गविसाहिउ see 386 1
For तणहुँ तइज्जी see 339 1

412 (1) महान् ते विरला केऽपि नरा ये सर्वाङ्गच्छेका ।
ये वक्रा ते वञ्चकतरा ये ऋजव ते बलीवर्दा ॥

414 (1) अन्ये ते दीर्घे लोचने अन्यत् तद् भुजयुगलम्
अन्य स घनस्तनभार तदन्यदेव मुखकमलम् ।
अन्य एव केशकलाप. स अन्य एव प्रायो विधि
येन नितम्बिनी घटिता सा गुणलावण्यनिधि ॥

'Uncommon are her long eyes, uncommon her pair of arms uncommon are her firm and heavy breasts, uncommon indeed is her lotus-like face, indescribable are her profuse hair, the creator also is altogether different who fashioned this lady having heavy hips and a store of virtues and beauty'

(2) प्रायो मुनीनामपि भ्रान्ति ते मणीन् गणयन्ति ।
अक्षये निरामये परमपदे अद्यापि लय न लभन्ते ॥

'Probably even the sages are wrong, they (simply) count the beads they do not yet become merged in that highest place which is free from danger and is imperishable Compare पाहुडदोहा, 169

(3) अश्रुजलेन प्राय गौर्या सखि उद्वृत्ते नयनसरसी ।
ते संमुखे संप्रेषिते दत्त तिर्यग् घात परम् ॥

'O friend, I think the ponds of the eyes of the fair maid are overflowing hence when directed towards (others) they give a side-long stroke"

(4) एष्यति प्रिय रोषिष्यामि अह रुष्टा मामनुनयति ।
प्राय एतान् मनोरथान् दुष्कर दयित कारयति ॥

'My lover will come, I shall get angry with him, he will console me when I am angry, so the cruel lover makes (his beloved) cherish such hopes"

415 (1) विरहानलज्वालाकरालित पथिक कोऽपि मङ्क्त्वा स्थित
अन्यथा शिशिरकाले शीतलजलात् धूम कुत उत्थित ॥

'A certain traveller, enflamed by the fire of separation, must have taken a plunge into the waters, how otherwise can vapor rise up from cold water in this season of winter?"

416 (1) मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य कुत कुटीरकाणि ज्वलन्ति ।
अथ रिपुरुधिरेण आर्द्रयति (com विध्यापयति) अथ आत्मना, न भ्रान्ति.॥

" How are huts on fire when my lover is at home (गोष्ठ)? He will certainly extinguish them either by the blood of his enemy or by his own " Here वलन्ति stands for ज्वलन्ति

For धूमु कहतिहु see 415 1

417 For जइ भग्गा पारक्कडा see 379 2

418 (1) प्रियसंगमे कथं निद्रा प्रियस्य परोक्षे कथम्।
मया द्वे अपि विनाशिते निद्रा नैव न तथा ॥

" How can I get sleep when in company of my lover? How can I have it when he is away? To me both (kinds of sleep) are lost, I shall not have sleep this way or that way "

For गुणहिं न संपय see 335 1

(2) कान्तः यत् सिंहेन उपमीयते तन्मम खण्डितः मानः।
सिंहः नीरक्षकान् गजान् हन्ति प्रियः पदरक्षैः समम् ॥

" It puts down my pride (I am ashamed to see) that my lover is compared to a lion, for a lion kills elephants without watchman, while my lover kills them along with bodyguards "

(3) चञ्चलं जीवितं ध्रुवं मरणं प्रिय रुष्यते कथम्।
भविष्यन्ति दिवसा रोषयुक्ता (रूसणा) दिव्यानि वर्षशतानि ॥

" Life is fickle, death is certain, my lover, how can one afford to be angry? For days on which one is angry, will appear (long like) hundred years of gods "

For म घणि करहि विसाउ see 385 1

(4) माने प्रनष्टे यदि न तनुः तत् देशं त्यजेः।
मा दुर्जनकरपल्लवैः दर्श्यमानः भ्रमेः ॥

" When your honour is lost you should abandon your country if not the body Do not move in that country being pointed out by the fingers of wicked persons "

(5) लवणं विलीयते पानीयेन अरे खल मेघ मा गर्ज।
ज्वालितं गलति तत्कुटीरकं गौरी तिम्यति अद्य ॥

" Salt (beauty) is melted by water, O wicked cloud, do not thunder; for the hut which is burnt, would dripple

and the fair lady inside may get wet to-day" Com पाहुडदोहा 176

(6) विभवे प्रनष्टे वक्रः ऋद्धौ जनसामान्य ।
किमपि मनाक् मम प्रियस्य शशी अनुहरति नान्य ॥

"The moon and none else imitates a little of lover as he (the moon) is crooked (crescent) whi adversity and normal (ordinary=जनसामान्य) in prosper

419 (1) किल न खादति न पिबति न विद्रवति धर्मे न व्ययति रू
इह कृपणो न जानाति यथा यमस्य क्षणेन प्रभवति दूत ।

"The miser neither eats nor drinks nor does he sp a rupee in pious gifts, he does not know that the mes ger of Death would overcome him in a moment"

अहव etc.

अथवा न सुवंशानामेष दोष ।

Note that the word खोडी, खोड in Marathi, is देशी

(2) यायते (गम्यते) तस्मिन् देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम् ।
यदि आगच्छति तदा आनीयते अथवा तत्रैव निर्वाणम् ॥

"I shall go to that region where I shall get t (प्रमाण) of my lover, if he comes I shall bring him, shall put an end (to my life) in that very place"

For दिवि दिवि गङ्गाण्हाणु see 399 1

(3) यत्प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।
लज्ज्यते सदेशान् ददतीभि (अस्माभिः) सुभगजनस्य ॥

"In as much as I did not accompany him when went on his journey, nor did I die in his absence, I ashamed to send messages to my lover"

(4) इत मेघा पिबन्ति जलं इत वडवानल आवर्तते ।
प्रेक्षस्व गभीरिमाणं सागरस्य एकापि कणिका न हि अपभ्रश्यते ।

"Here clouds drink water, here the sub-marine is agitating, behold the depth of the ocean, not a d is lessened"

420 For पच्छइ होइ विहाणु see 362 1

For एम्वइ सुरउ समत्तु see 332 2.

(1) यातु, मा यान्त पल्लवत, द्रक्ष्यामि कति पदानि ददाति ।
हृदये तिरश्चीना अहमेव पर प्रियः आडम्बराणि करोति ॥

" Let him go , do not call him back , I shall see how many steps he goes, I am crossways at his heart, but my lover is only making a show (of going)"

(2) हरि नर्तित प्राङ्गणे विस्मये पातितः लोकः ।
इदानीं राधापयोधरयो यत् (प्रति) भाति तद् भवतु ॥

" Hari was made to dance in the courtyard , the people were struck with amazement , may anything now befall the breasts of राधा "

(3) सर्वसलावण्या गौरी नवा कापि विषग्रन्थि ।
भट प्रत्युत स म्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥

" The fair maid is all beautiful like fresh विषग्रन्थि (a poisonous bulb called बचनाग), the young man (भट) however would die if she does not embrace him "

For एत्तहे मेह पिअन्ति जलु see 419 4

421. (1) मया उक्त, त्व धुर धर, गलिवृषभै (कुसर) विनाटिता ।
त्वया विना धवल नारोहति भरः, इदानीं विषण्ण किमु ॥

" I said , O white bull hold the yoke ,we are teased by the wicked bulls , the load cannot be carried without you , why are you now depressed ?"

For मइ वुत्तउ see above

For ज मणु विच्चि न माइ see 360 1

422 There are a number of देशी words for which Sk equivalents are proposed in this sūtra

शीघ्र = वहिल्ल

(1) एक कदापि नागच्छसि अन्यत् शीघ्र यासि ।
मया मित्र प्रमाणित त्वया यादृश (त्व यथा) खल न हि ॥

" Sometimes (एक) you do not come , at other times you go away quickly , I know, O friend that there is no wicked person like you "

झकट = घघल

(2) यथा सत्पुरुषा तथा कलहा यथा नद्य तथा वलनानि ।
यथा पर्वता तथा कोटराणि हृदय खिद्यसे किम् ॥

" Just as there are many good men so there are many struggles , there are rivers and there are turnings ,

there are hills and there are hollows, O heart, why are you depressed?" झकट is not a pure Sk. word. Compare झगडा in Marathi

अस्पृश्यसंसर्ग = विट्टाल

(3) ये मुक्त्वा रत्ननिधिं आत्मानं तटे क्षिपन्ति।
तेषां शङ्खानां संसर्गं केवलं फूत्क्रियमाणा भ्रमन्ति॥

"(I think with abhorrance) the contact with conchs that cast away themeselves on the shore after having abandoned the store of gems the ocean, they wander being blown off by others" For parallel see पाहुडदोहा 151 which indicates that we should read the last line as फुक्किज्जन्ति ण भन्ति

भय = द्रवक.

(4) दिवसे अर्जितं खाद मूर्ख संचिनु मा एकमपि द्रम्मम्।
किमपि भयं तत् पतति येन समाप्यते जन्म॥

"O fool, enjoy what you earn every day, do not hoard even a pice, for there comes a danger from unknown source (किमपि) which puts on end to your life"

आत्मीय = अप्पण

For फोडेन्ति जे हियडउ see 367. 2

दृष्टि = द्रेहि

(5) एकैकं यद्यपि पश्यति हरिः सुष्ठु सर्वादरेण।
तथापि दृष्टिः यत्र कापि राधा।
कः शक्नोति संवरीतुं नयने स्नेहेन पर्यस्ते॥

"Although Hari regards each and every person well and with all respect, still his eyes are fixed where राधा stands Who is able to check eyes overflowing with love?"

गाढ = निच्चट्ट

(6) विभवे कस्य स्थिरत्वं यौवने कस्य गर्वः।
स लेखः प्रस्थाप्यते यः लगति गाढम्॥

"Who is firm in prosperity? Who can have pride (मरट्ट) of youth? (so) such a letter should be sent as would stick fast (appeal most)"

साधारण = सड्ढल.

(7) कुत्र शशधर कुत्र मकरधर कुत्र बर्ही कुत्र मेघ ।
दूरस्थितानामपि सज्जनानां भवति असाधारण स्नेह ॥

" What a great distance there is between the moon and the ocean and be'ween the peacock and th- cloud ? There ■ uncommon friend-hip of the good persons however distanced they may stand "

कौतुक = कोड्डु or कुड्डु

(8) कुञ्जर अन्येषु तरुवरेषु कौतुकेन घर्षति हस्तम् ।
मन पुन एकस्या सल्लक्या यदि पृच्छथ परमार्थम् ॥

" The elephant pas es his trunk on other trees (only) out of curiosity , but if you ask (me) the truth his heart is fixed on the सल्लकी plant alone "

क्रीडा = खेड्डु

(9) क्रीडा कृता अस्माभि निश्चयं किं प्रजल्पत ।
अनुरक्ता भक्ता अस्मान् मा त्यज स्वामिन् ॥

" Sir, we only played why do you therefore say this ? Please do not leave us who are attached and devoted to you."

रम्य = रवण्ण

(10) सरिद्भि न सरोभि न सरोवरै नापि उद्यानवनै ।
देशा रम्या भवन्ति मूर्ख निवसद्भि सुजनै ॥

" O fool countries are rendered beautiful not by rivers nor by lakes nor by ponds nor by gardens or forests, but by the stay of the noble persons "

अद्भुत = ढक्करि

(11) हृदय त्वया एतद् उक्त मम अग्रत शतवारम् ।
स्फुटिष्यामि प्रियेण प्रवसता (सह) अहं भण्ड अद्भुतसार ॥

" O heart, rogue you are of wonderfully strong structure, you said hundred times before me 'I shall burst forth when or if the lover goes away on a journey' "

A simple hut is possessed by five (organs), all these five think differently, O sister, how can such a house live well where the whole family follows its own whim ?' कुडुल्ली compare कुडलें in Marathi This is a metaphorical description of the human body

मूढ = णालिअ

(13) य पुन मनस्येव व्याकुलीभूत चिन्तयति ददाति न द्रम्म न रूपकम् ।
रतिवशभ्रमणशील कराग्रोल्लालित गृहे एव कुन्त गणयति स मूढ ॥

He is a fool who agitated in mind, thinks but does not give a pice or a rupee, he also is a fool who wandering at will brandishes his spear in his hand only at home"

मूढ = वढ For दिवेहिँ विढत्तउ खाइ वढ see 422 4

नव = नवख For नवखी क वि विसगंठी see 420 ॥

अवस्कन्द = दडवड

(14) चलाभ्या वलमानाभ्या लोचनाभ्या ये त्वया दृष्टा बाले ।
तेषु मकरध्वजावस्कन्द पतति अपूर्णे काले॥

'O young girl, those that are seen by you with your quick side glances, are attacked by the god of love even before they attain youth (अपूरइ कालि)."

यदि = छुडु For छुडु अग्घइ ववसाओ see 385 1

सबन्धि = केर

(15) गत स केसरी पिबत जल निश्चित हरिणा ।
यस्य सबन्धिना हुकारेण मुखेभ्य पतन्ति तृणानि ॥

'O deer, the lion is gone, drink water without any fear–the lion at whose roaring, grass drops down from your mouths'

सबन्धि=तण For अह भग्गा अम्हह तणा see 379 ■

मा भैषी =मब्भीसा (f)

(16) स्वस्थावस्थानामालपन सर्वोऽपि लोक करोति ।
आर्तानां मा भैषी इति य सुजन स ददाति ॥

'*Every one talks consoling words to those that are at ease, it is only the noble man who promises help to those in distress by saying 'Do not be afraid'*".

" The pretty one made the members of the assembly rise and sit although she had rags on her head and hardly twenty pieces of glass balls on her neck " उट्ठबईस in Marathi उठबैस, उठबशा etc

424 (1) अम्ब पश्चात्ताप प्रिय कलहायित विकाले ।
(नून) विपरीता बुद्धि भवति विनाशस्य काले ॥

" O mother I repent that I made my lover angry in the evening Indeed one thinks wrongly at the time of adversity

425–437 These sutras describe the terminations pecular to अपभ्रंश

425 (1) विट एष परिहास अयि भण कस्मिन् देशे ।
अह क्षीणा तव कृते प्रिय त्व पुन अन्यस्या कृते ॥

" O lover, tell me in what country this joke (is played), that I languish for your sake and you for some one else "

For वड्डुत्तणहो तणेण see 366. 1

426 (1) स्मर्यते तद् वल्लभ यद् विस्मर्यते मनाक् ।
यस्य पुन स्मरण जात गत तस्य स्नेहस्य किं नाम ॥

' That is called dear which is remembered though it may have been forgotten for a while but what is the name of that affection the recollection of which comes and goes away quickly ? "

For विणु जुज्झें न वलाहु see 386 1

427 (1) जिह्वेन्द्रिय नायक वशे कुरुत यस्य अधीनानि अन्यानि ।
मूले विनष्टे तुम्बिन्या अवश्य शुष्यन्ति पर्णानि ॥

" Keep under control the sense organ called tongue which is the head and under which all others live when the root of तुम्बिनी, gourd creeper (दुध्या भोपळा in Marathi) is completely killed, the leaves will certainly dry up "

For अवस न सुअहिं सुअच्छिअहिं see 376 2

428 (1) एकश शीलकलङ्किताना दीयन्ते प्रायश्चित्तानि ।
य पुन खण्डयति अनुदिवस तस्य प्रायश्चित्तेन किम् ॥

"Atonements can be prescribed for those whose character is spoiled only once, what is the use of expiation for him who breaks his promise every day?"

429 (1) विरहानलज्वालाकरालित पथिक पथि यद् दृष्ट ।
तद् मिलित्वा सर्वै पथिकै स एव कृत्त अग्निष्ठ ॥

"When a traveller was seen on the way surrounded by flames of the fire of separation, all other travellers gathered and consigned him to fire (as he was dead)"

For महु कन्तहो वे दोसडा see 379 1

For एक्क कुडुल्ली पचहिं रुद्धी see 422 12

430 For फोडेन्ति जे हिअडउ see 350 2

For घुट्टुअउ चुण्णीहोइ सइ see 395 2

(1) स्वामिप्रसाद सलज्ज प्रिय सीमासंधौ वासम् ।
प्रेक्ष्य बाहुबल धन्या मुञ्चति निश्वासम् ॥

"The happy one (fair maid) breathes a heavy sigh on seeing the favour of the master (to her lover), a bashful lover, a residence on the frontier and the strength of the arm (of the lover)"

431 (1) पथिक दृष्टा गौरी ? दृष्टा मार्गमवलोकयन्ती ।
अश्रूच्छ्वासै कञ्चुक तिमितोद्वान (आर्द्रशुष्क) कुर्वती ॥

One traveller is asking another about his beloved, "O traveller did you see my beloved, the fair maid?" (The other replies) "Yes I saw her looking towards your path and making her कञ्चुक, bodice, wet by tears and dry by hot sighs"

For एक्क कुडुल्ली पचहिं रुद्धी see 379 1

432 (1) प्रिय आयात, श्रुता वार्ता, ध्वनि कर्णे प्रविष्ट ।
तस्य विरहस्य नश्यत धूलिरपि न दृष्टा ॥

"The lover has returned, (so) I heard the news, his voice has fallen on my ears, I do not now see even the dust (ashes) of the separation that is disappearing, dying"

433 For धूलडिआ वि see 432 1.
For झुणि कन्नडइ see 432 1

434. सदेशेन किं युष्मदीयेन यत्सगाय न मिल्यते।
स्वप्नान्तरे पीतेन पानीयेन प्रिय पिपासा किं छिद्यते॥

"What is the use of your messages when you do not give me your company? Can thirst be quenched by water drunk in a dream?"

For दिक्खि अम्हारा कतु see 345 1
For बहिणि महारा कतु see 351 1

436 (1) अत्र तत्र द्वारे गृहे लक्ष्मी विसंष्ठुला भवति।
प्रियप्रभ्रष्टेव गौरी निश्चला क्वापि न तिष्ठति॥

"Fortune is fickle and runs here, there, at the door, in the house, and does not stay firm at any place like the fair maid away from her lover"

438 The तव्य termination of the potential passive participle becomes इएव्वउ, एव्वउ and एवा

(1) एतद् गृहीत्वा यन्मया यदि प्रिय उद्वार्यते (त्यज्यते)।
मम कर्तव्य किमपि नापि मर्तव्य पर दीयते॥

The commentator says केनापि सिद्धपुरुषेण विद्यासिद्धये नायिका प्रति धनादिक दत्वा भर्तरि प्रार्थिते नायिकाया उक्तिरियम "If I am to give up my lover by accepting this (money), then I have nothing else left for me except death"

(2) देशोच्चाटन शिखिकथन घनकुट्टन यद् लोके।
मञ्जिष्ठया अतिरक्तया सर्वं सोढव्य भवति॥

'The मञ्जिष्ठा plant which is excessively red (very much in love) must bear all this in the world such as being uprooted from the field boiling over fire and being crushed by hammer."

(3) स्वपितव्य पर वारित पुष्पवतीभि समानम्।
जागरितव्य पुन क धरति यदि स वेद॰ प्रमाणम्॥

The meaning is too obscene to be explained

439 The क्त्वा of the Absolutive is substituted by इ, इउ, इवि, अवि, एप्पि, एप्पिणु, एवि and एविणु

(1) हृदय यदि वैरिणो घना तत् किं अभ्रे (आकाशे) आरोहाम ।
अस्माकं द्वौ हस्तौ यदि पुन मारयित्वा म्रियामहे ॥

" O heart, if clouds are our enemies are we to scale heavens to kill them ? We have two arms, if we are to die we shall die after killing them "

For गयपद भज्जिउ जन्ति see 395 b

(2) रक्षति सा विषहारिणी द्वौ करौ चुम्बित्वा जीवम् ।
प्रतिबिम्बितमुञ्जाल जल याभ्यामनवगाहित पीतम् ॥

'That water-carrying girl preserves her life by kissing both hands that have drunk water with the reflection of मुञ्ज (as well as grass) without plunging into it." डोहिउ comes from डोह् from which we have डुचणें, डुचणें in Marathi

(3) बाहू विच्छोट्य याहि त्व, भवतु तथा को दोष ।
हृदयस्थित यदि निःसरसि जानामि मुञ्ज सरोष ॥

O मुञ्ज you may go throwing off my arms, let it be so, what harm is there? I shall consider मुञ्ज to be angry if you go out from my heart " The references to मुञ्ज in the two verses above are regarded by some to the famous king of Malwa, by others to the minister मुञ्ज of a king of the Cālukya dynasty In any case poems on मुञ्ज before H indicate that अपभ्रंश was a popular dialect in that epoch.

440 जित्वा अशेष कषायबल दत्वा अभय जगत ।
लात्वा महाव्रत शिव लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥

' Having conquered the whole army of passions, having offered protection to the world, having taken the great vow and having meditated upon the highest truth, (the sages) attain bliss "

441 The Infinitive termination तुम् has in अपभ्रंश the following eight substitutes viz, एवं, अण, अणहं, अणहिं, एप्पि, एप्पिणु , एवि, and एविणु

(1) दातु दुष्कर निजकधन, कर्तुं न तप प्रतिभाति ।
एवं सुखं भोक्तु मन , पर भोक्तु न याति ॥

" It is difficult to give away one's money, it does not occur (to any one) to perform austerities, the mind desires to enjoy happiness but is unable to do so "

(2) जेतु त्यक्तु सकला धरा लातु तप पालयितुम् ।
विना शान्तिना तीर्थेश्वरेण क शक्नोति भुवनेऽपि ॥

' Who except the तीर्थंकर शान्ति is able in this world to conquer and then abandon the whole earth, to take the vow and observe it ? "

442 (1) गत्वा वाराणसीं मरा अथ उज्जयिनीं गत्वा ।
मृता प्राप्नुवन्ति परम पद दिव्यान्तराणि मा जल्प ॥

" By going to Benares and then visiting Ujjain men attain the highest place after their death, do not speak of other holy places '

(2) गङ्गा गत्वा य म्रियते य शिवतीर्थे गत्वा ।
क्रीडति त्रिदशावासगत स यमलोक जित्वा ॥

He who dies after having visited the Ganges and Benares (शिवतीर्थ) conquers यमलोक and enjoys pleasures in heaven

443. हस्ती मारयिता लोक कथयिता ।
पटह वादयिता शुनक भाषिता ॥

" Elephant is in the habit of killing, people in the habit of talking, the drum in the habit of resounding and the dog in the habit of barking "

444 For ■ मञ्जुज्जु see 882 1

(1) रव्यस्तमने समाकुलेन कण्ठे वितीर्ण न छिन्न ।
चक्रेण खण्ड मृणालिकाया ननु जीवार्गल दत्त ■

" On the setting of the sun the चक्र bird become excited (at the idea of separation from his mate) and did not eat the piece of the lotus fibre though he had put it into his mouth, it was as if put there as a bar so that his life should not depart "

(2) वलयावलीनिपतनभयेन धन्या ऊर्ध्वभुजा याति ।
वल्लभविरहमहाह्रदस्य स्ताघ गवेषतीव ॥

'On account of the fear of dropping down her bracelets the fair lady walks with her arms raised up as if to find out the depth of the great pond of separation from her lover"

(3) प्रेक्ष्य मुख निनवरस्य दीर्घनयन सलावण्यम् ।
ननु गुरुमत्सरभरित ज्वलने प्रविशति लवणम् ॥

'On seeing the face of जिनवर having long eyes and possessing beauty, salt is very much jealous and enters fire"

(4) चम्पककुसुमस्य मध्ये सखि भ्रमर प्रविष्ट ।
शोभते इन्द्रनील ननु कनके उपवेशित ॥

My friend a bee has entered into the flower of चम्पक and shines as if इन्द्रनील is set in gold"

For निश्चलस्तु पिए पिमावि जगु see 401 6

445 For गमकुमइ दारन्तु see 345 1

(1) अभ्राणि लग्नानि पर्वतेषु पथिक आरटन् याति ।
य एष गिरिग्रसनमना स किं धन्याया धनानि (घृणायते?) ॥

"When the clouds appear on the top of the mountain the traveller goes on crying Will the cloud spare the life (धनानि) of the fair one the cloud that intends swallow ountain?' Or are we are to read घगाइ=घृणायते-

2) पादे विलग्न अन्त्र शिर स्रस्त स्कन्धात् ।
तथापि कटारिकायां हस्त बलि क्रियते कान्तस्य ॥

ıomage to my lover who keeps his hand on his l even though the bowels hang on his foot and ɔred from the trunk"

शिरसि आरूढा खादन्ति फलानि पुन शाखा मोटयन्ति ।
ग्यापि महाद्रुमा शकुनीना अपराधिन ॥ कुर्वन्ति ॥

ıng on the top they eat fruit, again they ınches, still the great trees do no harm to ot feel offended

he characteristics of शौरसेनी are also notice-

(1) शीर्षे शेखरः क्षण विनिर्मापितम्
क्षण कण्ठे प्रालम्ब कृत रत्या ।
विहित क्षण मुण्डमालिकाया
तच्चमत कुसुमदामकोदण्ड कामस्य ॥

"Bow down to the bow of cupid which is made of the wreath of flowers—the bow which he makes into a chaplet on his head for a moment, which he keeps hanging on the neck of रति for a moment and which he places on his head for a moment"

448 अध स्थितसूर्यनिवारणाय छत्र अध इव वहन्ती ।
जयति सशेषा वराहश्वासदूरोत्क्षिप्ता पृथिवी ॥

"The earth, thrown off by the breath of the boar incarnation of विष्णु with the hoods of the serpant शेष turned downwards, seems to hold an umbrella (in the form of hoods) to prevent the sun shining from downward" Here निवारणाय is a Dative form taken from Sanskrit

SYNOPSIS OF THE FOURTH PADA

1–259.	धात्वादेशः
260–286	शौरसेनी
287–302	मागधी
303–324.	पैशाची
325–328.	चूलिकापैशाची
329–446.	अपभ्रंश
447–448	General–Conclusion

प्राकृतव्याकरणस्य

शब्दसूची

आढिओ (आन्त) १ १४३
आणत्त (आज्ञप्तम) See ज्ञा with आ
आणत्ती (आज्ञप्ति) २ ९२
आणन्दु (आनन्द) ४ ४०१
आणवण (आनयनम्) २ ९
आणवेदु (आज्ञापयतु) See ज्ञा with आ
आणहि (आनय) ४ ४३
आणा (आज्ञा) २ ८२, ९२
आणालक्खम्भो (आलानस्तम्भ) २ ९७
आणालखम्भो (आलानस्तम्भ) २ ९७, ११७
आणालो (आलानम्) २ ११७
आणिअ (आनीतम्) See नी with आ
आदृणाह (व्याकुलानाम्) ४ ४२२
आदृरइ (आद्रियते) ४ ८४
√आप् with परि पज्जत्त (पर्याप्त) २ २४ ४ ३६५ with प्र पावेमि ४ ३०९ पावइ ४ २३९ पाविसु ४ ३९५, ३९८ पाविअइ ४ ३६६, ४३७ पत्तु (प्राप्तम्)४ ३३२ पाविअ(प्रापित) ४ ३८७ with सं प्र संपत्ता ४ ३०१ with वि वावेइ ४ १४१ with ■ समावइ ४ १४२ समप्पइ ४ ४२० समप्पउ ■ ४०१ समत्तु ४ ३३२, ४२०
आफंसो (आस्पर्श) १ ४४
आमासइ (आभाषते) ४ ४४७
आम (अभ्युपगमे) २ १७७
आमेलो (आपीड) १ १०५, २०२, २३४
आयइ (इमानि) ४ ३६५ आयहा ४ ३६५ आयण ४ ३६५ आयहिं ४ ३८२
आयसा (आदर्श) २ १०५
आयञ्जइ (वेपते) ४ १४७
आयमिओ (आगमिक)१ १७७
आयम्बइ (वेपत) ■ १४७
आयरिओ (आचार्य) १ ७३
आयरिसो (आदर्श) २ १०५
आयर (आदर) ४ ३४१ आयरेण ४ ४२२
आयास (आकाशम्) १. ८४
आयुध (आयुधम्) ४ ३२४
आरण्ण (आरण्य) १ ६६
आरनाल (आरनालम्)१ २२८
आरभइ (आरभते) ४ १५५
आरम्भइ (आरभते) ४ १५५
आरम्भो (आरम्भ) १ ३०
आरहइ (आरोहति) ४ २०६
आरोअइ (उल्लसति) ४ २०२
आरोलइ (पुनाति) ■ १०८
आलनिअमो (आलक्षयाम)१ ७
आलप्पणु (आलपनम्) ४ ४२२
आलिद्धो (आश्लिष्ट) २ ४९ ९०
आलिद्धइ (स्पृशति) ४ १८२
आली (सखी) १ ८३
आलु (अलीकम्)४ ३७९,४२२
आलुखइ (स्पृशति) ४ १८२, २०८
आलेट्ठुअ (आश्लेष्टुम्) १ २४, २ १६४

उद्धुमाइ (उद्धमति) ४. ८, १६९
उद्धूलेइ (उद्धूलयति) ४. २९
उप्पत्तिं (उत्पत्तिम्) ४. ३७२.
उप्परिं (उपरि) ४ ३३४
उप्पलं (उत्पलम्) २ ७७.
उप्पाओ (उत्पात) २. ७७
उप्पालइ (कथयति) ४ २.
उप्पावेइ (उत्प्लावयति) ३ १०
उप्पिअं (अर्पित) ५०० नर्दृ.
उप्पेलइ (उत्क्षालयति) ४ ३८
उप्फेहड (?) २. १७४.
उप्फालइ (?) २. १७८
उब्बुक्कइ (उद्बुक्कति) ४ २
उब्भ (तव) २. ९९
उब्भन्तयं(उद्भ्रान्तकम्)२ १६४.
उब्भं (ऊर्ध्वम्) २ ५९
उब्भावइ (रमते) ४ १६८.
उब्भुआइ (उद्भवति) ४ ६०
उब्भुत्तइ (उत्क्षिपति) ४ १४४
उम्भेहिं (युष्माभि) ३ ९०
उभयबलं (उभयबलम्)२. १३८
उभयोकालं (उभयकालम्) २ १३८
उमच्छइ (वञ्चयति) ४ ९३
उम्बरो (उदुम्बर) १. २७०
उम्मत्तिए (उन्मत्तिके) १ १६९
उम्मत्थइ (अभ्यागच्छति) ४. १६५.
उम्मिल्लइ (उन्मीलयति) ४ २०८.
उम्ह (तव) ३ ९९ उम्हत्तो ३. ९८, उम्हेहिं ३ ९५
उम्हा (ऊष्मा) २ ७४.
उय्ह (तव) ३. ९९ उय्हत्तो ३. ९८ उय्हे ३. ९१, ९३. उय्हेहिं ३ ९५
उरे उरम्मि, उरसि ४. ४४८.
उरो (उर) १. ३२
उलूहलं (उदूखलम) १. १७१
उल्लं (आर्द्रम) १. ८२.
उल्लमइ (उद्गमति) ४ २०२.
उल्लालइ (उन्नामयति) ४ ३६
उल्लालिउ (उन्नामितः) ४. ४२२.
उल्लाविरीए (उल्लपनशीलया) २. १९३.
उल्लावेन्तीए (उल्लापयन्त्या) २ १९३.
उल्लिआइं (आर्द्रीकृतानि) ३ ९९.
उल्लिहण (उल्लिखन) १. ७.
उल्लुक्कइ (तुडति) ४ ११६
उल्लुण्डइ (विरेचयति) ४. २६
उल्लुहइ (निःसरति) ४ २५९.
उल्लूरइ (तुडति) ४. ११६
उल्लेइ (आर्द्रीकरोति) १. ८२.
उल्लअइ (निःसारयति) ४. ७९६
उवकुम्भस्स (उपकुम्भस्य)२.१०.
उवज्झाओ (उपाध्याय)१. १७३;
२. २६.
उवणिअं (उपनीतम्) ५०० नी
उवमा (उपमा) १. २३१
उवमिज्जइ (उपमीयते) ४. ४१८.
उवयार (उपचार) १. १४५
उवरिं (उपरि) १ १४, १०८
उवरिल्लं (उपरितनम्) २. १६३)
उववासो (उपवास) १. १७३.
उवसग्गो (उपसर्ग) १. २३१
उवहं (उभय) २ १३८.

¹ प्रा. २

त.

तणु (तनु=लघु) ४ ४०१, तणुवी २ ११३
तत्तस्सु (तत्त्वस्य) ४. ४४०
तत्तिल्ले (तत्परे) २ २०३.
तत्तु (तत्र) ४ ४०४
नत्तो See ह्र
सत्तो (तप्त) २ १६०
तत्तो see तप्
तत्थ (तत्र) २ १६१, ४ १२२.
तत्थं (त्रस्तम्) २ १३६
तद्दो (तत) २ १६० ४. २६०.
नद्दिअस° (तद्दिवस°) २ १७४
तधा (तथा) ४ २६०
तनु (तनु) ४ ३०६
तन्तु (तन्तु) १ २३८
✓तप्-तवइ (तपति) १ २३१ ४ ३७७, ४०१ तविओ, तत्तो २. १०५ -with सम् संतप्पइ ४ १४०.
तप्पणेसुं (दर्पणेषु) ४ ३२६
त see त and ह्र
तं (तद्=वाक्योपन्यासे) २. १७६
तमाडइ (भ्रमति) ४ ३०
तमो (तम) १ ११, ३२.
तम्बं (ताम्रम्) १ ८४, २ ५६
तम्बिर (ताम्र) २ ५६
तम्बं (ताम्र) २ ४५
तम्बोल (ताम्बूलम्) १ १२४
तयाणिं (तदानीम्) १. १०१
✓तर्, तरइ (शक्नोति) ४ ८६. २३४, तरिउ २ १९८ तीरइ, तरिज्जइ ४. २५० -with अव अवयरइ १. १७२ -with उद्. उत्तरइ ▪ ३३९
तरणी (तरणि) १. ३१
तरल (तरल) १. ▪
तरु (तरु) ४ ३७०, Declined ३. १६, १८, १९, २२, २३, २४, तरू १. १७७. तरुहे ४. ३४१ तरुह ४. ४११. तरुहु ४. ३४०, ३४१, ४११
तरुअरहिं (तरुवरै) ४ ४२२.
तरुणहो (हे तरुणा) ४. ३४६, ३५०, ३६७, तरुणिहो (हे तरुण्य) ४ ३४६.
तलअण्टइ (भ्रमति) ४ १६१
तलवण्ट (तालवृन्तम्) १ ६७.
तलवोण्ट (तालवृन्तम्) १ ६७
तलाय (तडागम्) १ २०२
तलि, तले (तले) ४ ३३४
तवस्सि (तपस्विन्) ४ २६३.
तविओ See तप्.
तवु (तपस्) ४ ४४१ तवो (२) २ ४६.
तसइ (त्रस्यति) ४. १९८.
तससु (दशसु) ४ ३२६
तह (तत्र) २ १६१
तहा (तथा) १ ६७
तहा (तस्मात्) ४ ३५५
तहि (तत्र) २ १६१.
तहितो See ह्र
तहिं (तत्र) ४. ३५७
ता (तदा) १ २७१, ४. २७८, ३०२, २७०.

दिणु (दिन) ४ ४०१.
दिण्ण See दा
दिप्पइ See दीप्
दिरओ (द्विरद) १ ९४.
दिवसो (दिवस) १. २६३, दिवसाण ३. १२३
दियहो (दिवस) १ २६३
दिवि दिवि (दिवसे दिवसे) ४ ३९९, ४१९ दिवेहिं ४ ४२२
दिव्वइ (दिव्यानि) ४. ४१८
दिव्वन्तरइं (दिव्यान्तराणि) ४. ४४२.
दिसा (दिश) १ १९
दिसि (दिक्) ४ ३६८, दिसिहिं (दिशो) ४. ३४०
दिहा (द्विधा) १ ९७
दिही (धृति) १ २०९ २ १३१.
√ दीप धिप्पइ, दिप्पइ (दीप्यते) १ २२३ —with प पलीवेइ १ २२१ पलीवइ ४ १५२, पलिविअ १ १०१ पलित्त १. २२१
दीहर (दीर्घ) ४ ४१४, ४४४ दीहर २ १७१
दीहाउसो (दीर्घायु) १. २०
दीहाऊ (दीर्घायु) १ २०
दीहो (दीर्घ) २ ९१ दीह २ १७१ दीहा ४ ३३०
दुअल्लं (दुकूलम्) १. ११९
दुआइ (द्विजाति) १ ९४, २ ७९.
दुआरं (द्वारम्) १. ७९.
दुइओ (द्वितीय) १. ९४, २०६ दुइअ १ १०१
दुउच्छइ (जुगुप्सति) ४ ४.
दुउणो (द्विगुण) १ ९४
दुउम्छइ (जुगुप्सति) ४. ४.
दुऊल (दुकूलम्) १. ११९
दुक्कड (दुष्कृतम्) १ २०६
दुक्कर (दुष्करम्) २. ४. दुक्कर ४ ४१४, ४४१.
दुक्करयारय (दुष्करकारक) २. २०४
दुक्ख (दुःखं) ४. ३५७ दुक्ख २ ७२, ७७ दुक्खे २ ७२ दुक्खा, दुक्खाइ १. ३३.
दुक्खसहे (दुःसह) ४ २८७
दुक्खिओ (दुःखित) १ १२. दुक्खिआ २ ७२
दुगुच्छइ (जुगुप्सति) ४ ४, २४०.
दुगुउछइ (जुगुप्सति) ४ ४.
दुगुलं (दुकूलम्) १ ११९
दुग्गाएवी (दुर्गादेवी) १. २७०.
दुग्गावी (दुर्गादेवी) १. २७०
दुज्जण (दुर्जन) ४. ४१८
दुट्ठ (दुष्टम्) ४. ४०१.
दुण्णि (द्वे) ३. १२०.
दुम्मइ See दुर्
दुब्भिक्खं (दुर्भिक्ष) ४ ३८९
दुमइ (धवलयति) ४. २४
दुमत्तो (द्विमात्रः) १ ९४
दुय्यणे (दुर्जन) ४ २९२.

निरुवम (निरुपम) ४ ४०१, ४४४
निरूविअं (निरूपितम्) २. ४०.
°निलयाए (°निलयाया.) १ ४२
निल्लज्ज (निर्लज्ज) २ १९७, –°ओ २ २००
निल्लज्जिमा (निर्लज्जत्वम) १
°निवट्टाहं (निर्वृत्तानाम्)४. ३३२
निवडण (निपतन)४ ४४४.
निवत्तओ (निवर्तक) २ ३०
नियत्तणं (निवर्तनम्) २ ३०.
निवाणु (निर्वाणम्) ४ ४१८
निवारणु (निवारणम्) ४. ३६५, –°णाय (निवारणाय) ४ ४४८.
निवासी (°निवासी) ४ ३०२.
°निवासहे (°निवासाया)४ ३५०.
निविडं (निबिडम्) १. २०२.
निवो (नृपः) १ १२८
निव्वत्तओ (निर्वर्तक) २ ३०
निव्वलइ (निष्पद्यते) ४ १२८
निव्वुई (निर्वृति) १ १३१
निससो (नृशंस) १ २६०
निसङ्क (नि शङ्कम्) ४. ३९६, ४०१
निसढो (निषध) १. २२६.
निसमण (निशमन) १ २६९.
निसाअरो (निशाचर) १ ८
निसायरो (निशाचर) १. ७२.
निसिअरो (निशाचर) १.८,७२.
निसिआ (निशिता)४ ३३०
निसिरइ (निसृजति) ४. २२९.
निसीढो (निशीथ) १. २१६
निसीहो (निशीथ) १ २१६

निसुट्टो (निपातित) ४ २५८
निसेहइ (निषेधति) ४ १३४
निस्फलं (निष्फलम्) ४ २८९
निस्सहं (नि सहम्) १ १३. निस्सहाइ १ ९३
निहट्ठ (निघृष्ट) २. १७४
निहवइ (निह्नुते) ४ २३३.
निहसो (निकष) १ १८६,२६०
निहि (निधि) ४ ४२२ निही १ ३५ निहिं ३. १९.
निहिओ (निहित) २ ९९ See धा with नी
निहित्त–उ (निहितम्) See धा with नी
निहुअउ (निभृतकम्) ४ ४०१
निहुअं (निभृतम्) १ १३१
निहेलण (निलय) २ १७४
√नी, नेई (नयति) ४ २३७, नेहि ४ २०३, २७४, नेति ४ २१८, ३१९, नेन्ति ४. २३७, नेऊण, नीओ ४ २३७. –with अनु अणुणेइ ४ ४१४ –with आ. आणहि ४ ३४३, आणि अइ ४. ४१९, आणिअ १. १०१ –with उप उवणिअ, उवणिओ १ १०१
नीचअ (नीचै) १. १५४
नीड (नीडम्) १ १०६, २०२, २ ९९
नीमो (नीप) १. २३४.
नीमी (नीवी) १ २५९.
नीरञ्जइ (भनक्ति) ४ १०६
नीलइ (निस्सरति) ४. ७९.

प

पट्टण (पत्तन) ४ ४०७ पट्टण २ २९

पट्ठवइ, पट्ठावइ (प्रस्थापयति) ४. ३७ See स्था with प्र

पट्ठि (पृष्ठम्) ४. ३२९ पट्ठी १ १२९, २ ९०

√पढ्, पढइ (पठति) १ १९९, २३१, ३ १७७, पढेज्ज-पढेज्जा ३ १७८ पढिहिइ ३. १७७, पढीअइ, पढिज्जइ ३ १६०, पढिम्यते ४. ३१५, पढिअ, पढिऊण, पढित्ता ४ २७१, पढितून ४ ३१२ पढिअ ३ १५६, पाढिअ ३ १५६

पडइ etc See पत्.

पडंसुआ (प्रतिश्रुत्) १ २६, ८८, २०६.

पडहुउ (पटह) ४ ४४२

पडाया (पताका) १. २०६

पडायाणं (पर्याणम्) १ २५२

पडिअग्गइ (अनुव्रजति) ४ १०७.

पडिकूलं (प्रतिकूलम्) २ ९७

पडिकूल (प्रतिकूलम्) २ ९७

°पडिण्णेण (°प्रतिज्ञेन) ४. २६०.

पडिप्फद्धी (प्रतिस्पर्धी) १ ४४, २ ५३.

पडिबिम्बिअ (प्रतिबिम्बित) ४.

पडिवालइ (प्रतिपालयति) ४ २५९

पडिसाइ (शाम्यति) ४ १६७, (नश्यति) १७८

पडिसारो (प्रतिसार) १ २०६

पडिसिद्धी (प्रतिस्पर्धी) १ ४४, २ १७४

पडिसोओ (प्रतिस्रोत) २ ९८

पडिहाइ (प्रतिभाति) ३ ८०, ४. ४४१

पडिहारो (प्रतिहार) १. २०६

पडिहासो (प्रतिहास) १. २०६

पड्डिच्छिर (?) २ १७४

पढ (पठ) ४ ३९४

पढमो (प्रथम) १ २१५ पढम १ ५५

पढुम (प्रथमम्) १. ५५.

पणएण (प्रणयेन) ४ ४४६

पणपण्णा (पञ्चपञ्चाशत्) २ १७४

पणवह (प्रणमत) See नम् with प्र

पणामइ (अर्पयति) ४ ३९

पणवण्ह (पञ्चानाम्) ३ १२३

पण्डवो (पाण्डव) १. ७०

पण्णाइं (पर्णानि) ४ ४२७.

पण्णरसण्हं (पञ्चदशानाम्) ३ १२३

पण्णरह (पञ्चदश) २ ४३

व

[illegible] (समाप्ति [illegible] ३२१

ह

हिअडउँ (हृदयम्) ४. ३५०, ३६७, ४२२, ४३०. हिअडा ४. ३५७, ४२२, ४३९.

हिअँ See हृ.

हिअय See हिअअ

हिडिम्बाए (हिडिम्बायाः) ४. २११.

हिण्डीअदि (हिण्ड्यते) ४. २९९.

हितपकं, हितपके (हृदयम्) ४. ३१०.

हित्थं (त्रस्तम्) २. १३६.

हिदयेण (हृदयेन) ४. २६५.

हिर (किल) २. १८६.

हिरिओ (ह्रीतः) २. १०४.

हिरी (ह्रीः) २. १०४.

हिवइ (भवति) ४. ३१८.

ही (आश्चर्यादौ निपातः) २. २१७; ४. २८२, ३०२. ही ही ४. २८५, ३०२.

हीमाणहे (विस्मये निर्वेदे च निपातः) २. २८२.

हीरइ See हृ.

हीरो (हरः) १. ५१.

हीसमणं (हेषितम्) ४. २५८.

हु (खलु) २. १९८; ४. ३९०.

√हु हुणइ (जुहोति) ४. २४१. हुणिज्जइ ४. २४२.

हुआ See भू.

हुंकारडवं (हुंकारेण) ४ ४२२.

हुज्ज See भू.

हुत्तं (हृतम्) २. ९९.

हुत्तं (कृत्वस्) २. १५८.

हुदवह (हुतवह) ४. २६४.

हुदासणो (हुताशनः) ४. २६५.

हुन्ति, हुन्तो See भू.

हुं (दानादार्थे निपातः) २. १९७.

हुलइ (मार्ष्टि) ४. १०५, (क्षिपति) १४३.

हुवइ See भू.

हुव्वइ (भूयते, हूयते) ४. २४२.

हुहुरु (शब्दानुकरणे निपातः) ४. ४२३.

हूअउ (भूतः) ४. ४२२.

हूअं (भूतम्) ... ९९, ३. १५६.

हुआ See भू.

हूणो See हा.

हे (पादपूरणे निपातः) २. २१७.

हेट्ठ (अधः) ४. ४४८. हेट्ठ २. १४१.

हेट्ठिल्लं (अधस्तनम्) २. १६३.

हेल्लि (हे आलि) ४. ३७९, ४२२.

हो (पादपूरणे निपातः) २. २१७.

होइ See भू.

होज्ज See भू.

होन्तओ (अभविष्यत्, भवन्) ४. ३५५, ३७२, ३७३. होन्तउ ४. ३७३, ३८०.

होसइ, होही, See भू.

II

धात्वादेशसूची

[H gives in IV. 1-209 certain substitutes for Sanskrit roots Although these substitutes are included in the preceding Index they are given separately here for ready reference. The figure following the Sanskrit equivalent refers to the number of the Sūtra in Pāda IV.]

धात्वादेशसूची

[H. gives in IV. 1-209 certain substitutes for Sanskrit roots. Although these substitutes are included in the preceding Index they are given separately here for ready reference. The figure following the Sanskrit equivalent refers to the number of the Sūtra in Pāda IV.]

